ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

ІСТОРІЯ ВСЕСОЮЗНОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БІЛЬШОВИКІВ)

КОРОТКИЙ КУРС

☆

ЗА РЕДАКЦІЄЮ КОМІСІЇ ЦК ВКП/б/

☆

СХВАЛЕНИЙ ЦК ВКП/б/. 1938 РІК

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
1953

Переклад за редакцією Комісії ЦК КП України.
Схвалений ЦК КП України.

ВСТУП.

Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків) пройшла довгий і славний шлях від перших маленьких марксистських гуртків і груп, що з'явилися в Росії у 80-х роках минулого століття, до великої партії більшовиків, яка керує нині першою в світі соціалістичною державою робітників і селян.

ВКП(б) виросла на основі робітничого руху в дореволюційній Росії з марксистських гуртків і груп, які зв'язалися з робітничим рухом і внесли в нього соціалістичну свідомість. ВКП(б) керувалась і керується революційним ученням марксизму-ленінізму. Її вожді в нових умовах епохи імперіалізму, імперіалістичних воєн і пролетарських революцій розвинули далі вчення Маркса і Енгельса, піднесли його на новий ступінь.

ВКП(б) росла і міцніла в принципіальній боротьбі з дрібнобуржуазними партіями всередині робітничого руху — есерами (а ще раніше з їх попередниками — народниками), меншовиками, анархістами, буржуазними націоналістами всіх мастей, а всередині партії — з меншовицькими, опортуністичними течіями, — троцькістами, бухарінцями, націоналухильниками та іншими антиленінськими групами.

ВКП(б) міцніла і загартовувалась у революційній боротьбі з усіма ворогами робітничого класу, з усіма ворогами трудящих — поміщиками, капіталістами, куркулями, шкідниками, шпигунами, з усіма найманцями капіталістичного оточення.

Історія ВКП(б) є історія трьох революцій: буржуазно-демократичної революції 1905 року, буржуазно-демократичної революції в лютому 1917 року і соціалістичної революції в жовтні 1917 року.

Історія ВКП(б) є історія повалення царизму, повалення влади поміщиків і капіталістів, історія розгрому іноземної збройної інтервенції під час громадянської війни, історія побудування Радянської держави і соціалістичного суспільства в нашій країні.

Вивчення історії ВКП(б) збагачує досвідом боротьби робітників і селян нашої країни за соціалізм.

Вивчення історії ВКП(б), вивчення історії боротьби нашої партії з усіма ворогами марксизму-ленінізму, з усіма ворогами трудящих допомагає *оволодівати більшовизмом*, підвищує політичну пильність.

Вивчення героїчної історії більшовицької партії озброює знанням законів суспільного розвитку і політичної боротьби, знанням рушійних сил революції.

Вивчення історії ВКП(б) зміцнює упевненість в остаточній перемозі великої справи партії Леніна — Сталіна, перемозі комунізму в усьому світі.

Книга ця коротко викладає історію Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків).

РОЗДІЛ І

БОРОТЬБА ЗА СТВОРЕННЯ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ В РОСІЇ.

(1883—1901 роки).

1. Скасування кріпосного права і розвиток промислового капіталізму в Росії. Поява сучасного промислового пролетаріату. Перші кроки робітничого руху.

Царська Росія пізніше від інших країн стала на шлях капіталістичного розвитку. До 60-х років минулого століття в Росії було дуже мало фабрик і заводів. Переважало кріпосницьке господарство дворян-поміщиків. За кріпосного ладу не могла по-справжньому розвиватися промисловість. Підневільна кріпосна праця давала низьку продуктивність праці в сільському господарстві. Весь хід економічного розвитку штовхав до знищення кріпосного права. Царський уряд, ослаблений воєнною поразкою під час Кримської кампанії і заляканий селянськими «бунтами» проти поміщиків, був змушений скасувати в 1861 році кріпосне право.

Але й після скасування кріпосного права поміщики продовжували гнобити селян. Поміщики пограбували селян, віднявши, відрізавши у них при «звільненні» значну частину землі, якою селяни користувалися раніше. Цю частину землі селяни стали називати «відрізками». Селян примусили платити поміщикам викуп за своє «звільнення» — близько двох мільярдів карбованців.

Після скасування кріпосного права селяни змушені були на найтяжчих умовах орендувати поміщицьку землю. Крім грошової плати за оренду поміщик нерідко примушував селян даром обробляти селянськими знаряддями і кіньми певну кількість поміщицької землі. Це називалось «відробітками», «панщиною». Найчастіше селянин змушений був платити поміщикові за оренду землі натурою з урожаю в розмірі половини свого врожаю. Це називалось роботою «споловини».

Таким чином, залишалось майже те саме становище, що й за кріпосного права, з тією лише різницею, що тепер селянин був особисто вільний, його не можна було продати або купити, як річ.

Поміщики видавлювали останні соки з відсталого селянського господарства різними грабіжницькими способами (оренда, штрафи). Основна маса селянства через гніт поміщиків не могла поліпшувати своє господарство. Звідси крайня відсталість сільського господарства в дореволюційній Росії, що приводила до частих неврожаїв і голодувань.

Залишки кріпосницького господарства, величезні податі і викупні платежі поміщикам, які нерідко перевищували прибутковість селянського господарства, викликали розорення, зубожіння селянських мас, змушували селян кидати села і йти шукати заробітку. Вони йшли на фабрики і заводи. Фабриканти діставали дешеву робочу силу.

Над робітниками і селянами стояла ціла армія справників, урядників, жандармів, поліцейських, стражників, які захищали царя, капіталістів, поміщиків проти трудящих, проти експлуатованих. До 1903 року існували тілесні кари. Незважаючи на скасування кріпосного права, селян сікли різками за найменшу провину, за несплату податей. Робітників били поліція і козаки, особливо під час страйків, коли робітники припиняли роботу, не витримавши утисків фабрикантів. Робітники і селяни не мали ніяких політичних прав у царській Росії. Царське самодержавство було найлютішим ворогом народу.

Царська Росія була тюрмою народів. Численні неруські народності царської Росії були зовсім безправні, безперестанно зазнавали всіляких принижень і образ. Царський уряд привчав руське населення дивитись на корінні народності національних областей як на нижчу расу, називав їх офіціально «інородцями», виховував презирство і ненависть до них. Царський уряд свідомо розпалював національну ворожнечу, нацьковував один народ на другий, організовував єврейські погроми, татаро-вірменську різню в Закавказзі.

В національних областях всі або майже всі державні посади займали руські чиновники. Всі справи в установах, в судах велися російською мовою. Було заборонено видавати газети і книги на національних мовах, в школах заборонялось навчатися рідною мовою. Царський уряд намагався задушити всякий прояв національної культури, проводив політику насильственого «обрусіння» неруських національностей. Царизм виступав як кат і мучитель неруських народів.

Після скасування кріпосного права розвиток промислового капіталізму в Росії пішов досить швидко, незважаючи на залишки кріпосництва, які ще затримували цей розвиток. За 25 років, з 1865 по 1890 рік, кількість робітників на самих тільки великих фабриках, заводах і залізницях збільшилася з 706 т. до 1.433 тисяч, тобто більш ніж вдвоє.

Ще швидше стала розвиватися капіталістична велика промисловість в Росії в 90-х роках. На кінець 90-х років кількість робітників на великих фабриках і заводах, в гірничій промисловості, на залізницях тільки по 50 губерніях Європейської Росії зросла до 2.207 тисяч, а по всій Росії — до 2.792 тисяч.

Це був сучасний промисловий пролетаріат, який докорінно відрізнявся від робітників фабрик кріпосного періоду і робітників дрібної, кустарної і всякої іншої промисловості, як своєю згуртованістю на великих капіталістичних підприємствах, так і своїми бойовими революційними якостями.

Промислове піднесення 90-х років було зв'язане в першу чергу з посиленим залізничним будівництвом. За десятиріччя (1890—1900 роки) було збудовано понад 21 тисячу верст нових залізничних колій. Залізницям потрібна була величезна кількість металу (на рейки, паровози, вагони), потрібно було все більше палива, кам'яного вугілля і нафти. Це привело до розвитку металургії і паливної промисловості.

Як і в усіх капіталістичних країнах, в дореволюційній Росії роки промислового піднесення змінялися роками промислових криз, застою промисловості, що тяжко били по робітничому класу, прирікали сотні тисяч робітників на безробіття і злидні.

Хоч розвиток капіталізму після скасування кріпосного права йшов в Росії досить швидко, все ж Росія дуже відставала у своєму економічному розвитку від інших капіталістичних країн. Величезна більшість населення була ще зайнята сільським господарством. У своїй знаменитій книзі «Розвиток капіталізму в Росії» Ленін наводив важливі цифри загального перепису населення, який проводився в 1897 році. Виявилось, що в сільському господарстві було зайнято близько п'яти шостих всього населення, а у великій і дрібній промисловості, торгівлі, на залізничному і водному транспорті, на будівництві, на лісових розробках і так далі було зайнято всього тільки близько однієї шостої частини населення.

Це показує, що Росія, незважаючи на розвиток в ній капіталізму, була країною аграрною, відсталою в економічному відношенні, країною дрібнобуржуазною, тобто такою, в якій переважало ще дрібновласницьке, малопродуктивне одноосібне селянське господарство.

Розвиток капіталізму йшов не тільки в місті, але й на селі. Селянство, найчисленніший клас дореволюційної Росії, розпадалось, розшаровувалось. На селі з найбільш заможних селян виділялась куркульська верхівка, сільська буржуазія, а, з другого боку, багато селян розорялось, збільшувалась кількість селянської бідноти, сільських пролетарів

і напівпролетарів. Тимчасом кількість середніх селян з кожним роком зменшувалась.

В 1903 році в Росії налічувалось близько 10 мільйонів селянських дворів. У своїй брошурі «До сільської бідноти» Ленін підрахував, що з цієї кількості дворів не менше трьох з половиною мільйонів дворів було *безкінних* селян. Ці бідніші селянські двори засівали звичайно незначний клаптик землі, решту ж землі здавали куркулям, а самі йшли на заробітки. За своїм становищем бідніші селяни були найближчі до пролетаріату. Ленін називав їх сільськими пролетарями або напівпролетарями.

З другого боку, півтора мільйона багатих, куркульських селянських дворів (з усього числа 10 мільйонів) забрали в свої руки половину всіх селянських посівів. Ця селянська буржуазія багатіла, утискуючи бідноту і середнє селянство, наживаючись на праці батраків і поденщиків і перетворюючись в сільськогосподарських капіталістів.

Уже в 70-х і особливо 80-х роках минулого століття робітничий клас в Росії почав пробуджуватися і повів боротьбу з капіталістами. Становище робітників в царській Росії було надзвичайно тяжке. У 80-х роках робочий день на фабриках і заводах був не менший за $12^1/_2$ годин, а в текстильній промисловості доходив до 14—15 годин. Широко застосовувалась експлуатація жіночої і дитячої праці. Діти працювали стільки ж годин, скільки й дорослі, але одержували, так само як і жінки, значно меншу заробітну плату. Заробітна плата була непомірно низька. Більша частина робітників одержувала 7—8 карбованців на місяць. Найбільш висококваліфіковані робітники на металообробних і ливарних заводах одержували не більше 35 карбованців на місяць. Не було ніякої охорони праці, що приводило до масових каліцтв і смерті робітників. Не було страхування робітників, медична допомога подавалася тільки за плату. Надзвичайно тяжкі були житлові умови. В маленьких «комірках», в робітничих казармах жили по 10—12 чоловік робітників. Фабриканти часто общитували робітників, змушували купувати в хазяйських крамницях продукти втридорога, грабували робітників з допомогою штрафів.

Робітники почали зговорюватися між собою і спільно ставити хазяїнові фабрики, заводу вимоги про поліпшення свого нестерпного становища. Вони кидали роботу, тобто оголошували страйк, забастовку. Перші забастовки в 70-х і 80-х роках звичайно виникали через непомірні штрафи, обдурювання, обман при розплаті з робітниками, зниження розцінок.

Виведені з терпіння робітники під час перших забастовок іноді ламали машини, били шибки в фабричних приміщеннях, громили хазяйські крамниці і контори.

Передові робітники почали розуміти, що для успішної боротьби з капіталістами потрібна організація. Стали появлятися робітничі союзи.

В 1875 році в Одесі організувався «Південноросійський союз робітників». Ця перша робітнича організація проіснувала 8—9 місяців, потім була розгромлена царським урядом.

В Петербурзі в 1878 році організувався «Північний союз російських робітників», на чолі якого стояли столяр Халтурін і слюсар Обнорський. В програмі цього союзу було сказано, що за своїми завданнями він примикає до соціал-демократичних робітничих партій Заходу. Кінцевою метою союзу ставилось проведення соціалістичної революції — «повалення існуючого політичного і економічного ладу держави, як ладу вкрай несправедливого». Один з організаторів союзу — Обнорський жив деякий час за кордоном, ознайомився там з діяльністю марксистських соціал-демократичних партій і І Інтернаціоналу, керованого Марксом. Це наклало свій відпечаток на програму «Північного союзу російських робітників». Своїм найближчим завданням цей союз ставив завоювання політичної свободи і політичних прав для народу (свободи слова, друку, права зборів і так далі). В числі найближчих вимог було також обмеження робочого дня.

Число членів союзу досягало 200 чоловік, і стільки ж було співчуваючих. Союз починав брати участь в робітничих страйках, керував ними. Царський уряд розгромив і цей робітничий союз.

Але робітничий рух продовжував зростати, охоплюючи все нові й нові райони. 80-і роки дають велику кількість страйків. За п'ятиріччя (1881—1886 роки) було більше 48 страйків з 80 тисячами робітників, які страйкували.

Особливо велике значення в історії революційного руху мав великий страйк, який спалахнув в 1885 році на фабриці Морозова в Орєхово-Зуєві.

На цій фабриці працювало близько 8 тисяч робітників. Умови роботи з кожним днем гіршали: з 1882 по 1884 рік заробітна плата зменшувалась п'ять раз, причому в 1884 році розцінки були відразу знижені на одну чверть, тобто на 25 процентів. Але крім того фабрикант Морозов замучив робітників штрафами. Як з'ясувалося на суді після страйку, з кожного зароблєного карбованця під виглядом штрафів у робітника віднімалося на користь фабриканта від 30 до 50 копійок. Робітники не витримали цього грабежу і в січні 1885 року оголосили страйк. Страйк був заздалегідь організований. Керував ним передовий робітник Петро Моїсеєнко, який був раніше членом «Північного союзу російських робітників» і мав уже революційний досвід. Напередодні страйку Моїсеєнко разом з іншими найбільш

свідомими ткачами виробив ряд вимог до фабриканта, які були затверджені на таємній нараді робітників. Насамперед робітники вимагали припинення грабіжницьких штрафів.

Цей страйк був придушений збройною силою. Понад 600 робітників було арештовано, кілька десятків з них було віддано під суд.

Такі самі страйки відбувалися в 1885 році на фабриках в Іваново-Вознесенську.

В наступному році царський уряд, наляканий зростанням робітничого руху, був змушений видати закон про штрафи. В цьому законі говорилося, що штрафні гроші повинні йти не в кишеню фабриканта, а на потреби самих робітників.

На досвіді морозовського та інших страйків робітники зрозуміли, що вони багато чого можуть добитися організованою боротьбою. Робітничий рух став виділяти з свого середовища здібних керівників і організаторів, які твердо відстоювали інтереси робітничого класу.

В той же час на грунті зростання робітничого руху і під впливом західноєвропейського робітничого руху починають створюватися в Росії перші марксистські організації.

2. Народництво і марксизм в Росії. Плеханов і його група «Визволення праці». Боротьба Плеханова з народництвом. Поширення марксизму в Росії.

До появи марксистських груп революційну роботу в Росії вели народники, які були противниками марксизму.

Перша російська марксистська група з'явилася в 1883 році. Це була група «Визволення праці», організована Г. В. Плехановим за кордоном, в Женеві, куди він змушений був виїхати від переслідувань царського уряду за революційну діяльність.

Плеханов сам був перед цим народником. Ознайомившись в еміграції з марксизмом, він порвав з народництвом і став видатним пропагандистом марксизму.

Група «Визволення праці» провела велику роботу по поширенню марксизму в Росії. Вона переклала на російську мову праці Маркса і Енгельса: «Маніфест комуністичної партії», «Найману працю і капітал», «Розвиток соціалізму від утопії до науки» та інші, надрукувала їх за кордоном і стала таємно поширювати в Росії. Г. В. Плеханов, Засулич, Аксельрод та інші учасники цієї групи написали також ряд творів, в яких вони роз'яснювали вчення Маркса і Енгельса, роз'яснювали ідеї *наукового соціалізму*.

Маркс і Енгельс, великі учителі пролетаріату, на противагу соціалістам-утопістам, перші роз'яснили, що соціа-

лізм — не вигадка мрійників (утопістів), а необхідний результат розвитку сучасного капіталістичного суспільства. Вони показали, що капіталістичний лад впаде так само, як впав кріпосний лад, що капіталізм сам створює собі могильника в особі пролетаріату. Вони показали, що тільки класова боротьба пролетаріату, тільки перемога пролетаріату над буржуазією визволить людство від капіталізму, від експлуатації.

Маркс і Енгельс учили пролетаріат усвідомлювати свої сили, усвідомлювати свої класові інтереси і об'єднуватися для рішучої боротьби з буржуазією. Маркс і Енгельс відкрили закони розвитку капіталістичного суспільства і науково довели, що розвиток капіталістичного суспільства і класова боротьба в ньому повинні неминуче привести до падіння капіталізму, до перемоги пролетаріату, до *диктатури пролетаріату*.

Маркс і Енгельс учили, що визволитися від влади капіталу і перетворити капіталістичну власність у власність суспільну неможливо мирним шляхом, що добитися цього робітничий клас може тільки шляхом застосування революційного насильства проти буржуазії, шляхом *пролетарської революції*, шляхом установлення свого політичного панування — диктатури пролетаріату, яка повинна придушити опір експлуататорів і створити нове, безкласове комуністичне суспільство.

Маркс і Енгельс учили, що промисловий пролетаріат є найреволюційнішим і тому — найпередовішим класом капіталістичного суспільства, що тільки такий клас, як пролетаріат, може зібрати навколо себе всі невдоволені капіталізмом сили і повести їх на штурм капіталізму. Але щоб перемогти старий світ і створити нове безкласове суспільство, пролетаріат повинен мати свою власну робітничу партію, яку Маркс і Енгельс називали комуністичною партією.

Поширювати погляди Маркса і Енгельса і взялася перша російська марксистська група, плехановська група «Визволення праці».

Група «Визволення праці» піднесла прапор марксизму в російській закордонній пресі в той момент, коли соціал-демократичного руху в Росії ще не було. Необхідно було насамперед теоретично, ідейно прокласти шлях цьому рухові. Головною ідейною перешкодою на шляху поширення марксизму і соціал-демократичного руху в той час були народницькі погляди, які переважали тоді серед передових робітників і революційно настроєної інтелігенції.

З розвитком капіталізму в Росії робітничий клас ставав могутньою передовою силою, здатною до організованої революційної боротьби. Але передової ролі робітничого класу

не розуміли народники. Російські народники помилково вважали, що головною революційною силою є не робітничий клас, а селянство, що владу царя і поміщиків можна повалити шляхом самих лише селянських «бунтів». Народники не знали робітничий клас і не розуміли, що без союзу з робітничим класом і без його керівництва самі селяни не зможуть перемогти царизм і поміщиків. Народники не розуміли, що робітничий клас є найреволюційнішим і найпередовішим класом суспільства.

Народники спочатку намагалися підняти селян на боротьбу проти царського уряду. З цією метою революційна інтелігентна молодь, переодягнувшись у селянську одежу, рушила на село — «в народ», як тоді говорили. Звідси й походить назва «народники». Але за ними селянство не пішло, бо вони й селян, як слід, не знали і не розуміли. Більшість народників була арештована поліцією. Тоді народники вирішили продовжувати боротьбу проти царського самодержавства одними тільки своїми силами, без народу, що привело до ще більш серйозних помилок.

Народницьке таємне товариство «Народна воля» стало готувати убивство царя. 1 березня 1881 року народовольцям удалося кинутою бомбою убити царя Олександра II. Проте, це не принесло ніякої користі народові. Убивствами окремих осіб не можна було повалити царське самодержавство, не можна було знищити клас поміщиків. На місце убитого царя з'явився інший — Олександр III, при якому робітникам і селянам стало жити ще гірше.

Обраний народниками шлях боротьби з царизмом за допомогою окремих убивств, за допомогою індивідуального терору був хибним і шкідливим для революції. Політика індивідуального терору виходила з неправильної народницької теорії активних «героїв» і пасивної «юрби», яка жде від «героїв» подвигу. Ця хибна теорія говорила, що тільки окремі видатні одиночки роблять історію, а маса, народ, клас, «юрба», як презирливо висловлювались народницькі письменники, нездатна до свідомих, організованих дій, вона може тільки сліпо йти за «героями». Тому народники відмовилися від масової революційної роботи серед селянства і робітничого класу і перейшли до індивідуального терору. Народники примусили одного з найвизначніших революціонерів того часу — Степана Халтуріна припинити роботу по організації революційного робітничого союзу і цілком зайнятися терором.

Народники відвертали увагу трудящих від боротьби з класом гнобителів некорисними для революції убивствами окремих представників цього класу. Вони гальмували розвиток революційної ініціативи і активності робітничого класу і селянства.

Народники заважали робітничому класові зрозуміти його керівну роль в революції і затримували створення самостійної партії робітничого класу.

Хоч таємна організація народників була розбита царським урядом, народницькі погляди довго ще трималися серед революційно настроєної інтелігенції. Рештки народників чинили упертий опір поширенню марксизму в Росії, заважали організації робітничого класу.

Тому марксизм в Росії міг вирости і зміцніти лише в боротьбі з народництвом.

Група «Визволення праці» розгорнула боротьбу проти помилкових поглядів народників, показувала, якої шкоди завдає робітничому рухові вчення народників і їх способи боротьби.

У своїх працях, спрямованих проти народників, Плеханов показав, що погляди народників нічого спільного не мають з науковим соціалізмом, хоч народники і називали себе соціалістами.

Плеханов перший дав марксистську критику помилкових поглядів народників. Завдаючи влучних ударів народницьким поглядам, Плеханов одночасно розгорнув блискучий захист марксистських поглядів.

В чому полягали основні помилкові погляди народників, яким Плеханов завдав нищівного удару?

По-перше, народники твердили, що капіталізм в Росії є «випадкове» явище, що він не буде розвиватися в Росії, отже, не буде рости й розвиватися і пролетаріат.

По-друге, народники не вважали робітничий клас передовим класом в революції. Вони мріяли про досягнення соціалізму без пролетаріату. Головною революційною силою народники вважали селянство, кероване інтелігенцією, і селянську общину, що її вони розглядали, як зародок і основу соціалізму.

По-третє, у народників був помилковий і шкідливий погляд на весь хід історії людства. Вони не знали і не розуміли законів економічного і політичного розвитку суспільства. Вони були в цьому відношенні зовсім відсталими людьми. На їх думку, історію роблять не класи і не боротьба класів, а лише окремі видатні особи — «герої», за якими сліпо йдуть маса, «юрба», народ, класи.

Борючись проти народників і викриваючи їх, Плеханов написав ряд марксистських праць, на яких учились і виховувались марксисти в Росії. Такі праці Плеханова, як «Соціалізм і політична боротьба», «Наші незгоди», «До питання про розвиток моністичного погляду на історію», розчистили грунт для перемоги марксизму в Росії.

У своїх працях Плеханов дав виклад основних питань марксизму. Дуже важливе значення мала його книга «До

питання про розвиток моністичного погляду на історію», видана в 1895 році. Ленін вказував, що на цій книзі «виховалось ціле покоління російських марксистів» (*Ленін*, т. XIV, стор. 347).

У своїх працях, спрямованих проти народників, Плеханов довів, що безглуздо ставити питання так, як ставили його народники: повинен чи не повинен розвиватися капіталізм в Росії? Справа в тому, говорив Плеханов, доводячи це фактами, що Росія *вже стала* на шлях капіталістичного розвитку і що нема такої сили, яка могла б її з цього шляху звернути.

Завдання революціонерів було не в тому, щоб *затримати* розвиток капіталізму в Росії, — цього вони все одно не змогли б зробити. Завдання революціонерів полягало в тому, щоб спертися на ту могутню революційну силу, яка породжується розвитком капіталізму, — на робітничий клас, розвивати його класову свідомість, організувати його, допомогти йому створити свою робітничу партію.

Плеханов розбив і другий основний помилковий погляд народників — заперечення ними передової ролі пролетаріату в революційній боротьбі. Народники розглядали появу пролетаріату в Росії як свого роду «історичне нещастя», писали про «язву пролетаріатства». Плеханов, захищаючи вчення марксизму і його повну застосовність до Росії, доводив, що, незважаючи на кількісне переважання селянства і порівняну нечисленність пролетаріату, — саме на пролетаріат, на його зростання повинні революціонери покласти свої головні надії.

Чому саме на пролетаріат?

Тому, що пролетаріат, незважаючи на його нинішню нечисленність, є таким трудящим класом, який зв'язаний з *найбільш передовою* формою господарства, — з великим виробництвом, і має через це велике майбутнє.

Тому, що пролетаріат, як клас, *зростає* рік у рік, *розвивається* політично, легко піддається організації в силу умов праці на великому виробництві і найбільш революційний в силу свого пролетарського становища, бо в революції йому нічого втрачати, крім своїх кайданів.

Інакше стоїть справа з селянством.

Селянство (мова йшла про одноосібне селянство. —*Ред.*), незважаючи на його численність, є таким трудящим класом, який зв'язаний з *найбільш відсталою* формою господарства, — дрібним виробництвом, через що воно не має і не може мати великого майбутнього.

Селянство не тільки не зростає, як клас, а, навпаки, *розпадається* рік у рік на буржуазію (куркулі) і бідноту (пролетарі, напівпролетарі). До того ж воно важче піддається організації через свою розпорошеність і менш охоче

йде в революційний рух через своє дрібновласницьке становище, ніж пролетаріат.

Народники твердили, що в Росії соціалізм прийде не через диктатуру пролетаріату, а через селянську общину, яку вони вважали зародком і базою соціалізму. Але община не була і не могла бути ні базою, ні зародком соціалізму, бо в общині панували куркулі, «мироїди», які експлуатували бідняків, батраків, маломіцних середняків. Общинне землеволодіння, що існувало формально, і переділи землі на душі, що відбувалися час від часу, нітрохи не міняли справи. Землею користувалися ті члени общини, у яких були робоча худоба, реманент, насіння, тобто заможні середняки і куркулі. Безкінні селяни, бідняки і взагалі маломіцні змушені були віддавати землю куркулям і йти в наймити, в батраки. Селянська община була насправді зручною формою для прикриття куркульського засилля і дешевим засобом в руках царизму для збирання податків з селян за принципом кругової поруки. Тим-то царизм не чіпав селянську общину. Смішно було б вважати таку общину зародком або базою соціалізму.

Плеханов розбив також третій основний помилковий погляд народників відносно першорядної ролі в суспільному розвитку «героїв», видатних осіб, їх ідей, і відносно мізерної ролі маси, «юрби», народу, класів. Плеханов обвинувачував народників в *ідеалізмі*, доводячи, що правда не на боці ідеалізму, а на боці *матеріалізму* Маркса — Енгельса.

Плеханов розвинув і обгрунтував точку зору марксистського матеріалізму. Згідно з марксистським матеріалізмом, він доводив, що розвиток суспільства визначається кінець кінцем не побажаннями і ідеями видатних осіб, а розвитком матеріальних умов існування суспільства, змінами способів виробництва матеріальних благ, необхідних для існування суспільства, змінами взаємовідносин класів в галузі виробництва матеріальних благ, боротьбою класів за роль і місце в галузі виробництва і розподілу матеріальних благ. Не ідеї визначають суспільно-економічне становище людей, а суспільно-економічне становище людей визначає їх ідеї. Видатні особи можуть перетворитися в ніщо, коли їх ідеї і побажання йдуть врозріз з економічним розвитком суспільства, врозріз з потребами передового класу, і — навпаки — видатні люди можуть стати дійсно видатними особами, коли їх ідеї і побажання правильно виражають потреби економічного розвитку суспільства, потреби передового класу.

На твердження народників про те, що маса є юрба, що тільки герої роблять історію і перетворюють юрбу в народ, марксисти відповідали: не герої роблять історію, а історія робить героїв, отже, — не герої створюють народ, а народ

створює героїв і посуває вперед історію. Герої, видатні особи можуть відігравати серйозну роль в житті суспільства лише остільки, оскільки вони зуміють правильно зрозуміти умови розвитку суспільства, зрозуміти, — як їх змінити на краще. Герої, видатні особи можуть потрапити в становище смішних і нікому непотрібних невдах, якщо вони не зуміють правильно зрозуміти умов розвитку суспільства і почнуть перти проти історичних потреб суспільства, забравши собі в голову, що вони «роблять» історію.

До розряду саме таких героїв-невдах і належали народники.

Літературні твори Плеханова, його боротьба з народниками грунтовно підірвали вплив народників серед революційної інтелігенції. Але ідейний розгром народництва далеко ще не був завершений. Це завдання — добити народництво, як ворога марксизму — випало на долю Леніна.

Більшість народників незабаром після розгрому партії «Народної волі» відмовилась від революційної боротьби з царським урядом, почала проповідувати примирення, угоду з царським урядом. Народники у 80-х і 90-х роках стали виразниками інтересів куркульства.

Група «Визволення праці» склала два проекти програми російських соціал-демократів (перший в 1884 р. і другий в 1887 р.). Це був дуже важливий крок для підготовки створення марксистської соціал-демократичної партії в Росії.

Але у групи «Визволення праці» були і серйозні помилки. В її першому проекті програми були ще залишки народницьких поглядів, допускалася тактика індивідуального терору. Плеханов не враховував, далі, що в ході революції пролетаріат може і повинен повести за собою селянство, що тільки в союзі з селянством пролетаріат зможе здобути перемогу над царизмом. Плеханов розглядав, далі, ліберальну буржуазію, як силу, яка може подати підтримку революції, хоч і нетривку підтримку, а селянство в деяких своїх працях він зовсім скидав з рахунку, заявляючи, наприклад, що:

> «Крім буржуазії і пролетаріату ми не бачимо інших суспільних сил, на які могли б у нас спиратися опозиційні або революційні комбінації» (*Плеханов*, т. III, стор. 119).

Ці помилкові погляди Плеханова були зародком його майбутніх меншовицьких поглядів.

І група «Визволення праці» і марксистські гуртки того часу не були ще зв'язані практично з робітничим рухом. Це був ще період виникнення і зміцнення в Росії теорії марксизму, ідей марксизму, програмних положень соціал-демокра-

тії. Соціал-демократія за десятиріччя 1884—1894 років існувала ще у вигляді окремих невеликих груп і гуртків, не зв'язаних або дуже мало зв'язаних з масовим робітничим рухом. Подібно до дитини, яка ще не народилась, але вже розвивається в утробі матері, соціал-демократія переживала, як писав Ленін, «*процес утробного розвитку*».

Група «Визволення праці» «лише теоретично заснувала соціал-демократію і зробила перший крок назустріч робітничому рухові», — вказував Ленін.

Завдання з'єднання марксизму з робітничим рухом в Росії, а також виправлення помилок групи «Визволення праці» довелося розв'язати Леніну.

3. Початок революційної діяльності Леніна. Петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу».

Володимир Ілліч Ленін, засновник більшовизму, народився в м. Сімбірську (нині Ульяновськ) в 1870 році. В 1887 році Ленін вступив до Казанського університету, але незабаром був арештований і виключений з університету за участь в революційному русі студентів. В Казані Ленін вступив до марксистського гуртка, організованого Федосєєвим. Після переїзду Леніна в Самару навколо нього швидко утворився перший гурток самарських марксистів. Уже тоді Ленін вражав усіх своїм знанням марксизму.

В кінці 1893 року Ленін переїхав у Петербург. Перші ж виступи Леніна справили сильне враження на учасників петербурзьких марксистських гуртків. Надзвичайно глибоке знання Маркса, вміння застосовувати марксизм до економічної і політичної обстановки Росії того часу, гаряча, незламна віра в перемогу робітничої справи, видатний організаційний талант — все це зробило Леніна визнаним керівником петербурзьких марксистів.

Леніна гаряче любили передові робітники, з якими він вів заняття в гуртках.

«Наші лекції, — згадував робітник Бабушкін про заняття Леніна в робітничих гуртках, — мали характер дуже жвавий, цікавий, ми всі бували дуже задоволені цими лекціями і завжди захоплювались розумом нашого лектора».

В 1895 році Ленін об'єднав у Петербурзі всі марксистські робітничі гуртки (їх було вже близько 20) в один «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Цим він підготував створення революційної марксистської робітничої партії.

Ленін ставив перед «Союзом боротьби» завдання зв'язатися тісніше з масовим робітничим рухом і політично керувати ним. Від *пропаганди* марксизму серед невеликої кількості передових робітників, зібраних у пропагандистських гуртках, Ленін запропонував перейти до злободенної політичної *агітації* серед широких мас робітничого класу. Цей поворот в бік масової агітації мав серйозне значення для дальшого розвитку робітничого руху в Росії.

В 90-х роках промисловість переживала період піднесення. Зростала кількість робітників. Посилився робітничий рух. З 1895 по 1899 рік страйкувало, за неповними даними, не менше 221 тисячі робітників. Робітничий рух перетворювався в серйозну силу політичного життя країни. Самим життям підтверджувалися погляди марксистів, які вони захищали в боротьбі з народниками, відносно передової ролі робітничого класу в революційному русі.

Під керівництвом Леніна «Союз боротьби за визволення робітничого класу» зв'язував боротьбу робітників за економічні вимоги — за поліпшення умов праці, за скорочення робочого дня, за підвищення заробітної плати — з політичною боротьбою проти царизму. «Союз боротьби» виховував робітників політично.

Під керівництвом Леніна петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу» вперше в Росії став здійснювати *з'єднання соціалізму з робітничим рухом*. Коли виникав страйк на якій-небудь фабриці, «Союз боротьби», який добре знав через учасників своїх гуртків становище на підприємствах, негайно відкликався випуском листівок, випуском соціалістичних прокламацій. В цих листівках викривалися утиски робітників фабрикантами, роз'яснювалось, як треба боротися робітникам за свої інтереси, вміщувалися вимоги робітників. Листівки говорили всю правду про язви капіталізму, про злиденне життя робітників, про їх непомірно тяжку 12—14-годинну працю, про їх безправне становище. Тут же ставились і відповідні політичні вимоги. В кінці 1894 року Ленін при участі робітника Бабушкіна написав першу таку агітаційну листівку і звернення до страйкуючих робітників Семянніковського заводу в Петербурзі. Восени 1895 року Ленін написав листівку до страйкуючих робітників і робітниць фабрики Торнтона. Ця фабрика належала англійським фабрикантам, які одержували мільйонні прибутки. Робочий день тут тривав більше 14 годин, а заробляли ткачі близько 7 карбованців на місяць. Страйк закінчився успішно для робітників. За короткий час «Союзом боротьби» були надруковані десятки таких листівок, звернень до робітників різних фабрик. Кожний такий листок набагато підносив дух робітників. Робітники бачили, що їм допомагають, їх захищають соціалісти.

Під керівництвом «Союзу боротьби» проходив страйк 30 тисяч петербурзьких текстильних робітників літом 1896 року. Основною вимогою було скорочення робочого дня. Під тиском цього страйку царський уряд змушений був видати закон від 2 червня 1897 року, який обмежував робочий день до $11^1/_2$ годин. До цього закону робочий день не був взагалі обмежений.

В грудні 1895 року Ленін був арештований царським урядом. Ленін і в тюрмі не припиняв революційної боротьби. Він допомагав «Союзові боротьби» своїми порадами і вказівками, пересилаючи з тюрми брошури і листівки. В тюрмі Леніним були написані брошура «Про страйки» і листівка «Царському урядові», в якій викривалася дика сваволя царського уряду. В тюрмі ж Ленін написав проект програми партії (він був написаний молоком між рядками медичної книги).

Петербурзький «Союз боротьби» дав могутній поштовх до об'єднання робітничих гуртків у такі ж союзи і в інших містах і областях Росії. В середині 90-х років виникають марксистські організації в Закавказзі. В 1894 році утворюється в Москві московський «Робітничий союз». В Сибіру в кінці 90-х років організувався сибірський «Соціал-демократичний союз». В 90-х роках в Іваново-Вознесенську, Ярославлі, Костромі виникли марксистські групи, які об'єдналися згодом в «Північний союз соціал-демократичної партії». В Ростові на Дону, Катеринославі, Києві, Миколаєві, Тулі, Самарі, Казані, Орехово-Зуєві і в інших містах створюються в другій половині 90-х років соціал-демократичні групи і союзи.

Значення петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» полягало в тому, що він, за висловом Леніна, являв собою перший серйозний *зародок революційної партії, яка спирається на робітничий рух*.

На революційний досвід петербурзького «Союзу боротьби» спирався Ленін у своїй дальшій роботі по створенню марксистської соціал-демократичної партії в Росії.

Після арешту Леніна і його найближчих соратників склад керівництва петербурзького «Союзу боротьби» значно змінився. З'явилися нові люди, які називали себе «молодими», а Леніна і його соратників — «стариками». Вони стали вести помилкову політичну лінію. Вони заявляли, що треба закликáти робітників тільки до економічної боротьби проти хазяїв, щождо політичної боротьби, то це — справа ліберальної буржуазії, якій повинно належати керівництво політичною боротьбою.

Таких людей стали називати «економістами».

Це була перша угодовська, опортуністична група в рядах марксистських організацій в Росії.

4. Боротьба Леніна проти народництва і «легального марксизму». Ленінська ідея союзу робітничого класу і селянства. І з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії.

Хоч Плеханов уже у 80-х роках завдав основного удару народницькій системі поглядів, однак на початку 90-х років погляди народників усе ще зустрічали співчуття серед деякої частини революційної молоді. Частина молоді продовжувала думати, що Росія може обминути капіталістичний шлях розвитку, що головну роль в революції буде відігравати селянство, а не робітничий клас. Рештки народників всіляко намагалися перешкодити поширенню марксизму в Росії, повели боротьбу проти марксистів, намагаючись їх всіляко опорочити. Треба було до кінця ідейно *розгромити* народництво, щоб забезпечити дальше поширення марксизму і можливість створення соціал-демократичної партії.

Ця робота була проведена Леніним.

У своїй книзі «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (1894 рік) Ленін до кінця викрив справжнє лице народників, як фальшивих «друзів народу», що йдуть на ділі проти народу.

Народники 90-х років по суті давно відмовилися від усякої революційної боротьби з царським урядом. Ліберальні народники проповідували примирення з царським урядом. «Вони просто думають, — писав Ленін про народників того часу, — що коли попросити гарненько та ласкавенько у цього уряду, то він може все добре влаштувати» (*Ленін*, т. I, стор. 161).

Народники 90-х років закривали очі на становище бідноти в селі, на класову боротьбу в селі, на експлуатацію бідноти куркульством і вихваляли розвиток куркульських господарств. Вони виступали по суті справи як виразники інтересів куркульства.

В той же час народники у своїх журналах цькували марксистів. Свідомо перекручуючи, перебріхуючи погляди російських марксистів, народники запевняли, ніби марксисти хочуть розорення села, ніби марксисти хочуть «виварити кожного мужика в фабричному котлі». Викриваючи цю фальшиву народницьку критику, Ленін показав, що справа не в «бажаннях» марксистів, а в дійсному ході розвитку капіталізму в Росії, при якому кількість пролетаріату неминуче збільшується. Але пролетаріат стане могильником капіталістичного ладу.

Ленін показав, що справжніми друзями народу, які хочуть знищити капіталістичний і поміщицький гніт, знищити царизм, є не народники, а марксисти.

Ленін у своїй книзі «Що таке «друзі народу» вперше висунув

ідею революційного союзу робітників і селян, як головного засобу повалення царизму, поміщиків, буржуазії.

Ленін в ряді своїх праць цього періоду піддавав критиці ті засоби політичної боротьби народників, якими користувалась основна група народників — народовольці, а пізніше — продовжувачі народників — есери, особливо тактику індивідуального терору. Ленін вважав її шкідливою для революційного руху, бо вона підмінювала боротьбу мас боротьбою одиночок-героїв. Вона означала невіру в народний революційний рух.

В книзі «Що таке «друзі народу» Ленін намічав основні завдання російських марксистів. На думку Леніна російські марксисти повинні були в першу чергу організувати з розрізнених марксистських гуртків єдину соціалістичну робітничу партію. Ленін вказував далі, що саме робітничий клас Росії в союзі з селянством звалить царське самодержавство, після чого російський пролетаріат в союзі з трудящими і експлуатованими масами, поруч з пролетаріатом інших країн, прямою дорогою відкритої політичної боротьби піде до переможної комуністичної революції.

Таким чином, більше 40 років тому Ленін правильно вказав шлях боротьби робітничого класу, визначив його роль, як передової революційної сили суспільства, визначив роль селянства, як союзника робітничого класу.

Боротьба Леніна і його прихильників проти народництва вже в 90-х роках привела до остаточного ідейного розгрому народництва.

Величезне значення мала також боротьба Леніна проти «легального марксизму». Як завжди буває в історії, до великого суспільного руху звичайно примазуються тимчасові «попутники». Такими «попутниками» були і так звані «*легальні марксисти*». Марксизм став широко розповсюджуватися в Росії. І от буржуазні інтелігенти почали прибиратися в марксистську одежу. Вони друкували свої статті в легальних, тобто дозволених царським урядом, газетах і журналах. Через це їх і стали називати «легальними марксистами». Вони по-своєму вели боротьбу з народництвом. Але цю боротьбу і прапор марксизму вони намагалися використати для того, щоб робітничий рух підпорядкувати і пристосувати до інтересів буржуазного суспільства, до інтересів буржуазії. З учення Маркса вони викидали найголовніше — учення про пролетарську революцію, про диктатуру пролетаріату. Визначний легальний марксист Петро Струве вихваляв буржуазію і замість революційної боротьби проти капіталізму, — закликáв «визнати нашу некультурність і піти на виучку до капіталізму».

В боротьбі проти народників Ленін вважав допустимою тимчасову угоду з «легальними марксистами», щоб викори-

стати їх проти народників, наприклад, спільний випуск друкованого збірника проти народників. Але в той же час Ленін з усією гостротою критикував «легальних марксистів», викриваючи їх ліберально-буржуазне нутро.

Багато з цих «попутників» стали потім кадетами (головна партія російської буржуазії), а під час громадянської війни — запеклими білогвардійцями.

Поряд з «Союзами боротьби» в Петербурзі, Москві, Києві і т. д. з'явилися соціал-демократичні організації також на західних національних окраїнах Росії. В 90-х роках виділились марксистські елементи з польської націоналістичної партії і утворили «Соціал-демократію Польщі і Литви». В кінці 90-х років створюються організації латвійської соціал-демократії. В жовтні 1897 року в західних губерніях Росії створений був Загальний єврейський соціал-демократичний союз — Бунд.

В 1898 році кілька «Союзів боротьби», петербурзький, московський, київський, катеринославський і Бунд зробили першу спробу об'єднатися в соціал-демократичну партію. З цією метою вони зібралися на І з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) в березні 1898 року в Мінську.

На І з'їзді РСДРП було всього 9 учасників. Леніна не було на з'їзді, бо він перебував у цей час на засланні в Сибіру. Центральний Комітет партії, обраний на з'їзді, був незабаром арештований. «Маніфест», випущений від імені з'їзду, був ще багато в чому незадовільним. В ньому було обійдене завдання завоювання пролетаріатом політичної влади, нічого не сказано про гегемонію пролетаріату, обійдене питання про союзників пролетаріату в його боротьбі проти царизму і буржуазії.

З'їзд у своїх рішеннях і в «Маніфесті» проголосив створення Російської соціал-демократичної робітничої партії.

В цьому формальному акті, який відіграв велику революційно-пропагандистську роль, полягало значення І з'їзду РСДРП.

Однак, незважаючи на те, що відбувся вже І з'їзд, на ділі марксистська соціал-демократична партія в Росії не була ще створена. З'їздові не вдалося окремі марксистські гуртки й організації об'єднати і зв'язати організаційно. Не було ще єдиної лінії в роботі місцевих організацій, не було програми партії, статуту партії, не було керівництва з одного центра.

Через це і в силу ряду інших причин ідейний розбрід в місцевих організаціях почав збільшуватися, а ця обставина створила сприятливі умови для посилення в робітничому русі опортуністичної течії — «економізму».

Потрібно було кілька років напруженої роботи Леніна

і організованої ним газети «Искра», щоб подолати розбрід, побороти опортуністичні хитання і підготувати утворення Російської соціал-демократичної робітничої партії.

5. Боротьба Леніна з «економізмом». Поява ленінської газети «Искра».

На І з'їзді РСДРП Леніна не було. Він перебував у цей час на засланні в Сибіру, в селі Шушенському, куди його загнав царський уряд після довгого ув'язнення в петербурзькій тюрмі в справі «Союзу боротьби».

Але й на засланні Ленін продовжував революційну роботу. На засланні Ленін закінчив надзвичайно важливу наукову працю «Розвиток капіталізму в Росії», яка завершила ідейний розгром народництва. Там же він написав відому брошуру «Завдання російських соціал-демократів».

Незважаючи на те, що Ленін був відірваний від безпосередньої революційно-практичної роботи, він все ж зумів зберегти деякі зв'язки з практиками, листувався з ними із заслання, робив запити, давав їм поради. Леніна особливо цікавило в цей час питання про «економістів». Він розумів краще, ніж будь-хто інший, що «економізм» є основний осередок угодовства, опортунізму, що перемога «економізму» в робітничому русі означатиме підрив революційного руху пролетаріату, поразку марксизму.

І Ленін став громити «економістів» з перших же днів їх появи.

«Економісти» твердили, що робітники повинні вести тільки економічну боротьбу, щождо політичної боротьби, то її нехай веде ліберальна буржуазія, яку повинні підтримувати робітники. Ленін вважав таку проповідь «економістів» відступництвом від марксизму, запереченням необхідності самостійної політичної партії для робітничого класу, спробою — перетворити робітничий клас в політичний придаток буржуазії.

В 1899 році група «економістів» (Прокопович, Кускова та інші, які стали потім кадетами) випустила свій маніфест. Вони виступили проти революційного марксизму і вимагали відмовитися від створення самостійної політичної партії пролетаріату, відмовитися від самостійних політичних вимог робітничого класу. «Економісти» вважали, що політична боротьба — справа ліберальної буржуазії, щождо робітників, то з них досить і економічної боротьби з хазяями.

Ознайомившись з цим опортуністичним документом, Ленін скликав нараду політичних засланців-марксистів, які жили поблизу, і 17 товаришів на чолі з Леніним винесли гострий викривальний протест проти поглядів «економістів».

Цей протест, написаний Леніним, був поширений в марксистських організаціях по всій Росії і мав величезне значення в справі розвитку марксистської думки і марксистської партії в Росії.

Російські «економісти» проповідували ті самі погляди, що й противники марксизму в закордонних соціал-демократичних партіях, так звані бернштейніанці, тобто прихильники опортуніста Бернштейна.

Тому боротьба Леніна проти «економістів» була в той же час боротьбою проти міжнародного опортунізму.

Основну боротьбу проти «економізму», за створення самостійної політичної партії пролетаріату провела організована Леніним нелегальна газета «Искра».

На початку 1900 року Ленін та інші члени «Союзу боротьби» повернулися з сибірського заслання в Росію. Ленін задумав створити велику загальноросійську нелегальну марксистську газету. Численні дрібні марксистські гуртки і організації, які існували вже в Росії, не були ще зв'язані між собою. В цей момент, коли, за висловом тов. Сталіна, «кустарництво і гуртківщина роз'їдали партію зверху донизу, коли ідейний розбрід становив характерну рису внутрішнього життя партії», створення загальноросійської нелегальної газети було основним завданням російських революційних марксистів. Тільки така газета могла зв'язати між собою розрізнені марксистські організації і підготувати створення дійсної партії.

Але таку газету неможливо було організувати в царській Росії із-за поліцейських переслідувань. Через місяць — два газета була б вистежена царськими сищиками і розгромлена. Тому Ленін вирішив видавати її за кордоном. Тут газета друкувалася на найтоншому і міцному папері і таємно пересилалася в Росію. Окремі номери «Искры» передруковувалися в Росії, в таємних друкарнях в Баку, в Кишиневі, в Сибіру.

Восени 1900 року Володимир Ілліч виїхав за кордон, щоб договоритися з товаришами з групи «Визволення праці» відносно видання загальноросійської політичної газети. Ця думка була обміркована Леніним на засланні в усіх подробицях. По дорозі з заслання Ленін провів у цьому питанні ряд нарад в Уфі, Пскові, Москві, Петербурзі. Скрізь він умовлявся з товаришами про шифри для таємного листування, про адреси для надсилання літератури і т. д. і обговорював з ними план майбутньої боротьби.

Царський уряд відчував, що в особі Леніна він має найнебезпечнішого ворога. У своєму таємному листуванні царський охранник, жандарм Зубатов, писав, що «видатнішого за Ульянова в революції зараз нікого нема», через що він вважав доцільним організувати убивство Леніна.

По приїзді за кордон Ленін договорився з групою «Визво-

лення праці», тобто з Плехановим, Аксельродом, В. Засулич, про спільне видання «Искры». Весь план видання був розроблений Леніним від початку до кінця.

В грудні 1900 року за кордоном вийшов перший номер газети «Искра». Під заголовком газети був вислів (епіграф): «*Из искры возгорится пламя*». Ці слова взяті з відповіді декабристів поетові Пушкіну, який послав їм привітання в сибірське заслання.

І дійсно, з запаленої Леніним «Искры» розгорілося згодом полум'я великого революційного пожару, яке спалило дощенту дворянсько-поміщицьку царську монархію і буржуазну владу.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

Марксистська соціал-демократична робітнича партія в Росії створювалась у боротьбі в першу чергу з народництвом, з його помилковими і шкідливими для справи революції поглядами.

Тільки розбивши ідейно погляди народників, можна було розчистити грунт для створення марксистської робітничої партії в Росії. Вирішальний удар народництву був завданий у 80-х роках минулого століття Плехановим і його групою «Визволення праці».

Ленін у 90-х роках завершив ідейний розгром народництва, добив народництво.

Група «Визволення праці», заснована в 1883 році, провела велику роботу по поширенню марксизму в Росії, теоретично заснувала соціал-демократію і зробила перший крок назустріч робітничому рухові.

З розвитком капіталізму в Росії швидко зростала чисельність промислового пролетаріату. В половині 80-х років робітничий клас став на шлях організованої боротьби, на шлях масових виступів у вигляді організованих страйків. Але марксистські гуртки і групи займалися лише пропагандою, не розуміли доцільності переходу на масову агітацію в робітничому класі і, через це, не були ще практично зв'язані з робітничим рухом, не керували ним.

Утворення Леніним петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» (1895 рік), який повів масову агітацію серед робітників і керував масовими страйками, означало новий етап — перехід на масову агітацію серед робітників і з'єднання марксизму з робітничим рухом. Петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу» був першим зародком революційної пролетарської партії в Росії. Услід за петербурзьким «Союзом боротьби» створилися організації марксистів в усіх головних промислових центрах, а так само і на окраїнах.

В 1898 році була здійснена перша, хоч і невдала спроба об'єднання марксистських соціал-демократичних організацій в партію — відбувся I з'їзд РСДРП. Але цей з'їзд ще не створив партію: не було ні програми, ні статуту партії, ні керівництва з одного центра, не було майже ніякого зв'язку між окремими марксистськими гуртками і групами.

Щоб об'єднати і зв'язати між собою розрізнені марксистські організації в одну партію, Ленін висунув і здійснив план створення першої загальноросійської газети революційних марксистів — «Искры».

Головними противниками створення єдиної політичної робітничої партії були в цей період «економісти». Вони заперечували необхідність такої партії. Вони підтримували розрізненість і кустарництво окремих груп. Саме проти них і спрямували свої удари Ленін і організована ним «Искра».

Випуск перших номерів «Искры» (1900—1901 роки) був переходом до нового періоду — періоду дійсного утворення з розрізнених груп і гуртків єдиної Російської соціал-демократичної робітничої партії.

РОЗДІЛ ІІ

УТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ. ПОЯВА ВСЕРЕДИНІ ПАРТІЇ ФРАКЦІЙ БІЛЬШОВИКІВ І МЕНШОВИКІВ. *(1901—1904 роки).*

1. Піднесення революційного руху в Росії в 1901—1904 роках.

В кінці XIX століття в Європі вибухнула промислова криза. Криза ця незабаром захопила і Росію. За роки кризи — 1900-1903 — закрилося до 3 тисяч великих і дрібних підприємств. На вулицю було викинуто понад 100 тисяч робітників. Заробітна плата робітникам, які залишилися на підприємствах, різко скорочувалась. Незначні поступки, вирвані раніше робітниками у капіталістів в стійких економічних страйках, були тепер назад взяті капіталістами.

Промислова криза, безробіття не спинили і не ослабили робітничого руху. Навпаки, боротьба робітників стала набирати все більш революційного характеру. Від економічних страйків робітники почали переходити до політичних страйків. Нарешті, робітники переходять до демонстрацій, висувають політичні вимоги про демократичні свободи, висувають лозунг: «Геть царське самодержавство».

В 1901 році першотравневий страйк на воєнному Обуховському заводі в Петербурзі перетворився в криваву сутичку між робітниками і військами. Озброєним царським військам робітники могли протипоставити тільки каміння і куски заліза. Стійкий опір робітників був зламаний. А потім почалася жорстока розправа: близько 800 робітників було арештовано, багато було кинуто в тюрми і вислано на каторгу. Але героїчна «Обуховська оборона» справила значний вплив на робітників в Росії, викликала хвилю співчуття серед робітників.

В березні 1902 року відбуваються великі страйки і демонстрація батумських робітників, організовані Батумським соціал-демократичним комітетом. Батумська демонстрація сколихнула робітників і селянські маси Закавказзя.

В тому ж 1902 році в Ростові на Дону відбувається великий страйк. Спочатку застрайкували залізничники, незабаром

до них приєдналися робітники багатьох заводів. Страйк сколихнув усіх робітників, на мітинги за містом протягом кількох днів збиралося до 30 тисяч робітників. На цих мітингах читали вголос соціал-демократичні прокламації, виступали промовці. Поліція і козаки не в силі були розігнати ці багатотисячні збори робітників. Коли кілька робітників було вбито поліцією, другого дня на їх похорон зібралася величезна демонстрація робітників. Лише зібравши війська з сусідніх міст, царський уряд зміг придушити страйк. Боротьбою ростовських робітників керував Донський комітет РСДРП.

Ще більших розмірів набрали страйки в 1903 році. В цьому році відбуваються масові політичні страйки на півдні, які охопили Закавказзя (Баку, Тифліс, Батум) і найбільші міста України (Одеса, Київ, Катеринослав). Страйки стають все більш стійкими, організованими. На відміну від попередніх виступів робітничого класу майже всюди політичною боротьбою робітників стали керувати соціал-демократичні комітети.

Робітничий клас Росії піднімався на революційну боротьбу з царською владою.

Робітничий рух справив свій вплив на селянство. Весною і літом 1902 року на Україні (в Полтавській і Харківській губерніях) і в Поволжі розгорнувся селянський рух. Селяни підпалювали поміщицькі маєтки, захоплювали поміщицьку землю, убивали ненависних їм земських начальників і поміщиків. Проти повсталих селян висилалася військова сила, в селян стріляли, їх сотнями арештовували, керівників і організаторів кидали в тюрми, але революційний рух селян продовжував наростати.

Революційні виступи робітників і селян показували, що в Росії назріває і наближається революція.

Під впливом революційної боротьби робітників посилюється і студентський опозиційний рух. Уряд у відповідь на студентські демонстрації і забастовки закрив університети, кинув сотні студентів у тюрми і, нарешті, придумав віддавати непокірних студентів в солдати. У відповідь на це студенти всіх вищих учбових закладів організували зимою 1901—1902 року загальну забастовку студентів. Забастовка ця охопила до 30 тисяч чоловік.

Революційний рух робітників і селян і особливо репресії проти студентів змусили заворушитися також ліберальних буржуа і ліберальних поміщиків, які сиділи в так званих земствах, змусили їх піднести голос «протесту» проти «крайностей» царського уряду, що репресував їхніх синків-студентів.

Опорними пунктами земських лібералів були земські управи. Земськими управами називались місцеві органи управління, які розпоряджалися чисто місцевими справами,

що стосувалися сільського населення (проведення шляхів, влаштування лікарень і шкіл). Ліберальні поміщики відігравали досить значну роль в земських управах. Вони були близько зв'язані з ліберальними буржуа і майже зливалися з ними, бо самі починали переходити у своїх маєтках від напівкріпосницького господарства до капіталістичного, як більш вигідного. Обидві ці групи лібералів стояли, звичайно, за царський уряд, але вони були проти «крайностей» царизму, побоюючись, що саме ці «крайності» можуть посилити революційний рух. Боячись «крайностей» царизму, вони ще більше боялися революції. Протестуючи проти «крайностей» царизму, ліберали переслідували дві цілі: по-перше, «врозумити» царя, по-друге, — накинути на себе маску «великого невдоволення» царизмом, здобути довір'я народу, відколоти народ або частину народу від революції і ослабити тим самим революцію.

Звичайно, земсько-ліберальний рух не являв собою чогось небезпечного для існування царизму, але він все ж був показником того, що з «віковічними» устоями царизму не зовсім благополучно.

Земсько-ліберальний рух привів у 1902 році до організації буржуазної групи «Освобождение», яка стала ядром майбутньої головної буржуазної партії в Росії — партії кадетів.

Бачачи, як все більш грізним потоком розливається по країні робітничий і селянський рух, царизм вживає всіх заходів для того, щоб спинити революційний рух. Все частіше й частіше проти робітничих страйків і демонстрацій застосовується військова сила, куля і нагай стають звичайною відповіддю царського уряду на виступи робітників і селян, тюрми і місця заслання переповнюються.

Поряд з посиленням репресій, царський уряд пробує вжити й інших, більш «гнучких», заходів, які не мають характеру репресій, щоб відвернути робітників від революційного руху. Робляться спроби створити фальшиві робітничі організації під опікою жандармів і поліції. Ці організації називались тоді організаціями «поліцейського соціалізму», або зубатовськими організаціями (за прізвищем жандармського полковника Зубатова, який створив ці поліцейські робітничі організації). Царська охранка через своїх агентів намагалася внушити робітникам, ніби царський уряд сам готовий допомогти робітникам у задоволенні їх економічних вимог. «Навіщо ж займатися політикою, навіщо влаштовувати революцію, коли сам цар стоїть на боці робітників», — говорили зубатовці робітникам. Зубатовці створили в кількох містах свої організації. На зразок зубатовських організацій і з тими самими цілями була створена в 1904 році попом Гапоном організація під назвою «Зібрання російських фабрично-заводських робітників Петербурга».

Але спроба царської охранки підпорядкувати собі робітничий рух не вдалася. Справитись такими заходами з наростаючим робітничим рухом царський уряд був неспроможний. Зростаючий революційний рух робітничого класу змів з свого шляху ці поліцейські організації.

2. Ленінський план побудови марксистської партії. Опортунізм «економістів». Боротьба «Искры» за ленінський план. Книга Леніна «Що робити?». Ідеологічні основи марксистської партії.

Незважаючи на те, що в 1898 році відбувся I з'їзд Російської соціал-демократичної партії, який оголосив про утворення партії, партія все ж не була створена. Не було програми і статуту партії. Центральний Комітет партії, обраний на I з'їзді, був арештований і більше вже не відновлювався, бо нікому було його відновити. Більше того. Після I з'їзду ідейний розбрід і організаційна розпорошеність партії ще більше посилились.

Якщо 1884 — 1894 роки були періодом перемоги над народництвом і ідейного підготовлення соціал-демократії, а 1894—1898 роки — періодом спроби, правда, невдалої, створити з окремих марксистських організацій соціал-демократичну партію, то період після 1898 року став періодом посилення ідейної і організаційної плутанини в партії. Перемога марксизму над народництвом і революційні виступи робітничого класу, які показали правоту марксистів, посилили симпатії революційної молоді до марксизму. Марксизм став модою. Це привело до того, що в марксистські організації нахлинули цілі маси революційної молоді з інтелігенції, які були слабі в теорії, недосвідчені в організаційно-політичному відношенні і мали лише невиразне, здебільшого неправильне уявлення про марксизм, почерпнуте з опортуністичних писань «легальних марксистів», що заповнювали пресу. Ця обставина привела до зниження теоретичного і політичного рівня марксистських організацій, до внесення туди «легально-марксистських» опортуністичних настроїв, до посилення ідейного розброду, політичних хитань і організаційної плутанини.

Наростання піднесення робітничого руху і явна близькість революції вимагали створення єдиної централізованої партії робітничого класу, здатної керувати революційним рухом. Але стан місцевих органів партії, місцевих комітетів, груп і гуртків був до того незавидний, а їх організаційна роз'єднаність і ідейна різноголосиця — до того великі, що завдання створення такої партії становило неймовірні труднощі.

Труднощі полягали не тільки в тому, що партію доводилося будувати під вогнем жорстоких переслідувань царизму, який раз у раз виривав з рядів організацій кращих працівників і кидав їх на заслання, в тюрми, на каторгу. Труднощі полягали ще в тому, що значна частина місцевих комітетів та їх працівників нічого не хотіла знати, крім своєї місцевої дрібно-практичної роботи, не розуміла, якої шкоди завдає відсутність організаційної і ідейної єдності партії, звикла до роздробленості партії, до ідейної плутанини в партії, і вважала, що можна обійтись без єдиної централізованої партії.

Щоб створити централізовану партію, треба було подолати цю відсталість, косність і вузький практицизм місцевих органів.

Але це не все. Існувала в партії досить численна група людей, що мали свої органи преси, «Рабочую мысль» в Росії і «Рабочее дело» за кордоном, яка виправдувала теоретично організаційну розпорошеність і ідейний розбрід в партії, нерідко навіть оспівувала їх і вважала, що завдання створення єдиної централізованої політичної партії робітничого класу є непотрібним і надуманим завданням.

Це були «економісти» та їх послідовники.

Щоб створити єдину політичну партію пролетаріату, треба було насамперед розбити «економістів».

За виконання цих завдань і побудову партії робітничого класу і взявся Ленін.

В питанні про те,— з чого по́чати побудову єдиної партії робітничого класу,— існували різні думки. Дехто думав, що побудову партії треба почати з скликання II з'їзду партії, який і об'єднає місцеві організації та створить партію. Ленін був проти такої думки. Він вважав, що раніше, ніж скли́кати з'їзд, треба вияснити питання про цілі і завдання партії, треба знати — яку партію хочемо побудувати, треба розмежуватися ідейно з «економістами», треба сказати партії чесно і відкрито, що існують дві різні думки про цілі і завдання партії,— думка «економістів» і думка революційних соціал-демократів, треба повести широку пропаганду в пресі за погляди революційної соціал-демократії так само, як ведуть її «економісти» за свої погляди у своїх органах преси, треба дати можливість місцевим організаціям зробити свідомий вибір між цими двома течіями,— і тільки після того, як буде проведена ця необхідна попередня робота,— можна буде скли́кати з'їзд партії.

Ленін прямо говорив:

> «Перше, ніж об'єднуватися, і для того, щоб об'єднатися, необхідно спочатку рішуче і виразно розмежуватися» (*Ленін*, т. IV, стор. 378).

З огляду на це Ленін вважав, що побудову політичної партії робітничого класу слід почати з організації

загальноросійської бойової політичної газети, яка вела б пропаганду й агітацію за погляди революційної соціал-демократії,— що постановка такої газети повинна бути першим кроком побудови партії.

У своїй відомій статті «З чого почати?» Ленін накреслив конкретний план побудови партії, розвинутий потім в його знаменитій книзі «Що робити?».

> «На нашу думку, говорив Ленін у цій статті, вихідним пунктом діяльності, першим практичним кроком до створення бажаної організації *), нарешті, основною ниткою, тримаючись якої ми могли б неухильно розвивати, поглиблювати й розширяти цю організацію, — повинна бути постановка загальноросійської політичної газети... Без неї неможливе те систематичне ведення принципіально витриманої і всебічної пропаганди й агітації, яке становить постійне й головне завдання соціал-демократії взагалі і особливо насущне завдання даного моменту, коли інтерес до політики, до питань соціалізму пробуджений в найширших верствах населення» (*Ленін*, т. IV, стор. 110).

Ленін вважав, що така газета послужить не тільки засобом ідейного згуртування партії, але й засобом організаційного об'єднання місцевих організацій в партію. Сітка агентів і кореспондентів такої газети, які є представниками місцевих організацій, послужить тим кістяком, навколо якого і буде зібрана організаційно партія. Бо, говорив Ленін, «газета не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор».

> «Ця сітка агентів, говорив Ленін у тій же статті, буде кістяком саме такої організації, яка нам потрібна: досить великої, щоб охопити всю країну; досить широкої і різносторонньої, щоб провести строгий і детальний поділ праці; досить витриманої, щоб уміти при всяких обставинах, при всяких «поворотах» і несподіванках вести неухильно *свою* роботу; досить гнучкої, щоб уміти, з одного боку, ухилитися від бою у відкритому полі з переважаючим своєю силою ворогом, коли він зібрав на одному пункті всі сили, а з другого боку, щоб уміти користуватися неповороткістю цього ворога і нападати на нього там і тоді, де найменше чекають нападу» (там же, стор. 112).

Такою газетою повинна бути «Искра».

І дійсно, «Искра» стала саме такою загальноросійською політичною газетою, яка підготувала ідейне і організаційне згуртування партії.

Щодо будови і складу самої партії, то Ленін вважав, що

---

*) Мова йде про створення партії. — *Ред.*

партія повинна складатися з двох частин: а) з вузького кола регулярних, кадрових керівних працівників, куди повинні входити головним чином професіональні революціонери, тобто працівники, які вільні від усіх інших занять, крім партійної роботи, які мають необхідний мінімум теоретичних знань, політичного досвіду, організаційних навиків і вміння боротися з царською поліцією, вміння ховатися від поліції, і б) з широкої сітки периферійних партійних організацій, з численної маси членів партії, оточених співчуттям і підтримкою сотень тисяч трудящих.

«Я тверджу, писав Ленін, що 1) ні один революційний рух не може бути міцний без стійкої і зберігаючої наступництво організації керівників; 2) що, чим ширша стихійно втягувана в боротьбу маса... тим настійніша необхідність в такій організації і тим міцнішою повинна бути ця організація... 3) що така організація повинна складатися головним чином з людей, які професіонально займаються революційною діяльністю; 4) що в самодержавній країні, чим більше ми *звузимо* склад членів такої організації до участі в ній таких тільки членів, які професіонально займаються революційною діяльністю і здобули професіональну підготовку в умінні боротися з політичною поліцією, тим важче буде «виловити» таку організацію, і — 5) — тим *ширший* буде склад осіб і з робітничого класу і з інших класів суспільства, які матимуть можливість брати участь в русі і активно працювати в ньому» (*Ленін*, т. IV, стор. 456).

Щодо характеру створюваної партії та її ролі у відношенні до робітничого класу, так само як цілей і завдань партії, то Ленін вважав, що партія повинна бути передовим загоном робітничого класу, що вона повинна бути керівною силою робітничого руху, яка об'єднує і спрямовує класову боротьбу пролетаріату. Кінцева мета партії — повалення капіталізму і встановлення соціалізму. Найближча мета — повалення царизму і встановлення демократичних порядків. І через те що повалення капіталізму неможливе без попереднього повалення царизму, то головне завдання партії в даний момент полягає в тому, щоб підняти робітничий клас, підняти весь народ на боротьбу з царизмом, розгорнути народний революційний рух проти царизму і звалити царизм, як першу і серйозну перешкоду на шляху до соціалізму.

«Історія поставила тепер перед нами, говорив Ленін, найближче завдання, яке є *найбільш революційним* з усіх *найближчих* завдань пролетаріату якої б то не було іншої країни. Здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішого оплоту не тільки європейської, але також (можемо ми сказати тепер) і азіатської

реакції зробило б російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного пролетаріату» (*Ленін*, т. IV, стор. 382).

І далі:

«Ми повинні пам'ятати, що боротьба з урядом за окремі вимоги, відвоювання окремих поступок, це — тільки дрібні сутички з ворогом, це — невеликі бої на форпостах, а рішучий бій ще попереду. Перед нами стоїть в усій своїй силі ворожа фортеця, з якої засипають нас хмари ядер і куль, що забирають кращих борців. Ми повинні взяти цю фортецю, і ми візьмемо її, якщо всі сили пролетаріату, що пробуджується, з'єднаємо з усіма силами російських революціонерів в одну партію, до якої потягнеться все, що є в Росії живого і чесного. І тільки тоді збудеться велике пророкування російського робітника-революціонера Петра Алексєєва: «підніметься мускулиста рука мільйонів робочого люду, і ярмо деспотизму, захищене солдатськими штиками, розлетиться в прах!» (там же, стор. 59).

Такий був ленінський план створення партії робітничого класу в умовах царсько-самодержавної Росії.

«Економісти» відразу ж відкрили вогонь проти ленінського плану.

«Економісти» твердили, що загальнополітична боротьба проти царизму є справою всіх класів, насамперед — справою буржуазії, що вона не становить через це серйозного інтересу для робітничого класу, бо головний інтерес робітників полягає в економічній боротьбі з хазяями за підвищення зарплати, поліпшення умов праці і т. д. Тому соціал-демократи повинні поставити своїм головним найближчим завданням не політичну боротьбу з царизмом, не повалення царизму, а організацію «економічної боротьби робітників з хазяями і урядом», причому під економічною боротьбою з урядом розумілася боротьба за поліпшення фабрично-заводського законодавства. «Економісти» запевняли, що таким способом можна було б «надати самій економічній боротьбі політичного характеру».

«Економісти» уже не зважувалися формально заперечувати проти необхідності політичної партії для робітничого класу. Але вони вважали, що партія не повинна бути керівною силою робітничого руху, що вона не повинна втручатися в стихійний рух робітничого класу і тим більше — керувати ним, а повинна йти за ним, вивчати його і здобувати з нього уроки.

«Економісти» твердили, далі, що роль свідомого елементу в робітничому русі, організуюча і спрямовуюча роль соціалістичної свідомості, соціалістичної теорії — мізерна, або

майже мізерна, що соціал-демократія не повинна піднімати робітників до рівня соціалістичної свідомості, а, навпаки, сама повинна пристосовуватися і спускатися до рівня середніх або навіть більш відсталих верств робітничого класу, що соціал-демократія не повинна вкорінювати в робітничий клас соціалістичну свідомість, а повинна чекати поки стихійний рух робітничого класу сам виробить соціалістичну свідомість своїми власними силами.

Щодо ленінського організаційного плану побудови партії, то вони вважали його немовби якимсь насильством над стихійним рухом.

Ленін обрушився на сторінках «Искры» і, особливо, у своїй знаменитій книзі «Що робити?» на цю опортуністичну філософію «економістів», не залишивши від неї каменя на камені.

1) Ленін показав, що відвертати робітничий клас від загальнополітичної боротьби з царизмом і обмежувати його завдання економічною боротьбою з хазяями і урядом, залишаючи в цілості і хазяїв і уряд,— значить прирікати робітників на вічне рабство. Економічна боротьба робітників з хазяями і урядом є тред-юніоністська боротьба за кращі умови продажу робочої сили капіталістам, але робітники хочуть боротися не тільки за кращі умови продажу своєї робочої сили капіталістам, але й за знищення самої капіталістичної системи, яка прирікає їх на необхідність продавати свою робочу силу капіталістам і зазнавати експлуатації. Але робітники не можуть розгорнути боротьбу з капіталізмом, не можуть розгорнути боротьбу за соціалізм, поки на шляху робітничого руху стоїть царизм, цепний собака капіталізму. Тому найближче завдання партії і робітничого класу полягає в тому, щоб прибрати з дороги царизм і пробити тим самим дорогу до соціалізму.

2) Ленін показав, що оспівувати стихійний процес робітничого руху і заперечувати керівну роль партії, зводячи її роль до ролі реєстратора подій,— значить проповідувати «хвостизм», проповідувати перетворення партії в хвіст стихійного процесу, в пасивну силу руху, здатну лише споглядати стихійний процес і покладатися на самоплив. Вести таку проповідь — значить вести справу на знищення партії, тобто залишити робітничий клас без партії, тобто залишити робітничий клас беззбройним. Але залишати робітничий клас беззбройним в той час, коли перед робітничим класом стоять такі вороги, як царизм, озброєний всіма засобами боротьби, і буржуазія, яка організована по-сучасному і має свою партію, що керує її боротьбою проти робітничого класу, — значить зраджувати робітничий клас.

3) Ленін показав, що схилятися перед стихійністю робітничого руху і принижувати роль свідомості, принижувати

роль соціалістичної свідомості, соціалістичної теорії,— це значить, по-перше, знущатися з робітників, які тягнуться до свідомості, як до світла, по-друге,— знецінити в очах партії теорію, тобто знецінити ту зброю, з допомогою якої вона пізнає теперішнє і передбачає майбутнє, і по-третє,— скотитися цілком і остаточно в болото опортунізму.

«Без революційної теорії, говорив Ленін, не може бути і революційного руху... Роль передового борця може виконати тільки партія, керована передовою теорією» (*Ленін*, т. IV, стор. 380).

4) Ленін показав, що «економісти» обманюють робітничий клас, твердячи, що соціалістична ідеологія може виникнути з стихійного руху робітничого класу, бо насправді соціалістична ідеологія виникає не з стихійного руху, а з науки. «Економісти», заперечуючи необхідність внесення в робітничий клас соціалістичної свідомості,— розчищають тим самим дорогу буржуазній ідеології, полегшують її внесення, її вкорінення в робітничий клас, — отже, ховають ідею з'єднання робітничого руху з соціалізмом, допомагають буржуазії.

«*Всяке* схиляння перед стихійністю робітничого руху, говорив Ленін, всяке применшення ролі «свідомого елементу», ролі соціал-демократії *означає* тим самим,— *цілком незалежно від того, чи бажає цього применшуючий чи ні,— посилення впливу буржуазної ідеології на робітників*» (там же, стор. 390).

І далі:

«Питання стоїть *тільки так:* буржуазна або соціалістична ідеологія. Середини тут нема... Тому *всяке* применшення соціалістичної ідеології, *всяке відсторонення* від неї означає тим самим посилення ідеології буржуазної» (там же, стор. 391—392).

5) Підводячи підсумки всім цим помилкам «економістів», Ленін прийшов до того висновку, що «економісти» хочуть мати не партію соціальної революції, яка визволяє робітничий клас від капіталізму, а партію «соціальних реформ», які передбачають збереження панування капіталізму, що «економісти» є через це реформістами, які зраджують корінні інтереси пролетаріату.

6) Ленін показав, нарешті, що «економізм» — не випадкове явище в Росії, що «економісти» є провідниками буржуазного впливу на робітничий клас, що вони мають союзників у західноєвропейських соціал-демократичних партіях в особі ревізіоністів, прихильників опортуніста Бернштейна. На Заході серед соціал-демократії стала все більше зміцнюватися опортуністична течія, яка виступала під флагом «свободи критики» Маркса, вимагала «ревізії», тобто перегляду вчення Маркса (звідси назва «ревізіонізм»), вимагала

відмовлення від революції, від соціалізму, від диктатури пролетаріату. Ленін показав, що таку саму лінію відмовлення від революційної боротьби, від соціалізму, від диктатури пролетаріату — вели російські «економісти».

Такі є основні теоретичні положення, розвинуті Леніним в його книзі «Що робити?».

Поширення «Що робити?» повело до того, що через рік після її випуску (вона була видана в березні 1902 року), до II з'їзду Російської соціал-демократичної партії, від ідейних позицій «економізму» лишився тільки неприємний спогад, а кличка «економіст» стала сприйматися більшістю партійних працівників, як образа.

Це був цілковитий ідейний розгром «економізму», розгром ідеології опортунізму, хвостизму, самопливу.

Але цим не обмежується значення праці Леніна «Що робити?».

Історичне значення «Що робити?» полягає в тому, що Ленін у цій своїй знаменитій книзі:

1) Перший в історії марксистської думки оголив до коренів ідейні джерела опортунізму, показавши, що вони полягають насамперед у схилянні перед стихійністю робітничого руху і в приниженні ролі соціалістичної свідомості в робітничому русі;

2) Підніс на висоту значення теорії, свідомості, партії, як революціонізуючої і керівної сили стихійного робітничого руху;

3) Блискуче обгрунтував корінне марксистське положення, яке говорить, що марксистська партія є з'єднання робітничого руху з соціалізмом;

4) Дав геніальну розробку ідеологічних основ марксистської партії.

Теоретичні положення, розвинуті в «Що робити?», лягли потім в основу ідеології більшовицької партії.

Маючи таке теоретичне багатство, «Искра» могла розгорнути і дійсно розгорнула широку кампанію за ленінський план побудови партії, за збирання сил партії, за II з'їзд партії, за революційну соціал-демократію, проти «економістів», проти всіх і всяких опортуністів, проти ревізіоністів.

Надзвичайно важливою справою «Искры» було вироблення проекту програми партії. Програма робітничої партії є, як відомо, коротким науково-сформульованим викладом цілей і завдань боротьби робітничого класу. Програма визначає як кінцеву мету революційного руху пролетаріату, так і ті вимоги, за які бореться партія на шляху до кінцевої мети. Тому вироблення проекту програми не могло не мати першорядного значення.

Під час вироблення проекту програми всередині редакції «Искры» виникли серйозні незгоди між Леніним і

Плехановим, а також іншими членами редакції. Ці незгоди і спори мало не довели до цілковитого розриву між Леніним і Плехановим. Але розрив тоді ще не стався. Ленін добився того, що в проект програми був внесений надзвичайно важливий пункт про диктатуру пролетаріату і чітко було вказано на керівну роль робітничого класу в революції.

Леніну належить в програмі партії і вся аграрна частина цієї програми. Ленін уже тоді стояв за націоналізацію землі, але на першому етапі боротьби він вважав необхідним висунути вимогу повернення селянам «відрізків», тобто тих земель, які поміщики при «звільненні» селян відрізали від селянських земель. Проти націоналізації землі виступав Плеханов.

Спори Леніна з Плехановим з приводу програми партії почасти визначили майбутні незгоди між більшовиками і меншовиками.

3. II з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії. Прийняття програми і статуту і створення єдиної партії. Незгоди на з'їзді і поява двох течій в партії: більшовицької і меншовицької.

Таким чином, перемога ленінських принципів і успішна боротьба «Искры» за ленінський організаційний план підготували всі основні умови, необхідні для того, щоб створити партію, або, як говорили тоді,— створити дійсну партію. Іскрівський напрям переміг серед соціал-демократичних організацій в Росії. Тепер можна було скликати II з'їзд партії.

17 (30) липня 1903 року відкрився II з'їзд РСДРП. З'їзд зібрався за кордоном, таємно. Спочатку засідання його відбувалися в Брюсселі. Але потім бельгійська поліція запропонувала делегатам з'їзду покинути Бельгію. Тоді з'їзд переїхав в Лондон.

Всього з'їхалось на з'їзд 43 делегати від 26 організацій. Кожний комітет мав право послати на з'їзд по 2 делегати, але деякі послали тільки по одному. Таким чином, 43 делегати мали 51 ухвальний голос.

Головне завдання з'їзду полягало «у створенні *справжньої* партії на тих принципіальних і організаційних началах, які були висунуті і розроблені «Искрой» (*Ленін*, т. VI, стор. 164).

Склад з'їзду був неоднорідний. На з'їзді не були представлені явні «економісти», через те що їх спіткала поразка. Але за цей період вони так спритно перелицювались, що їм удалося протягти кількох своїх делегатів. Крім того, делегати Бунду тільки на словах відрізнялися від «економістів», а на ділі вони стояли за «економістів».

На з'їзді були присутні, таким чином, не тільки прихильники «Искры», але й її противники. Прихильників «Искры» було 33, тобто більшість. Але не всі, хто залічував себе до іскрівців, були справжніми іскрівцями-ленінцями. Делегати розбилися на кілька угруповань. Прихильники Леніна, або тверді іскрівці, мали 24 голоси, 9 іскрівців ішли за Мартовим. Це були нестійкі іскрівці. Частина делегатів хиталася між «Искрой» і її противниками — таких на з'їзді налічувалось 10 голосів. Це був центр. Відкриті противники «Искры» мали 8 голосів (3 «економісти» і 5 бундівців). Досить було іскрівцям розколотися, і вороги «Искры» могли взяти верх.

Звідси видно, яка складна обстановка була на з'їзді. Ленін поклав багато сил для того, щоб забезпечити перемогу «Искры» на з'їзді.

Найважливішою справою з'їзду було прийняття програми партії. Головним питанням, яке викликало заперечення опортуністичної частини з'їзду при обговоренні програми,— було питання про диктатуру пролетаріату. Опортуністи не були згодні з революційною частиною з'їзду також по ряду інших програмних питань. Але вони вирішили дати бій, головним чином, в питанні про диктатуру пролетаріату, посилаючись на те, що ряд соціал-демократичних партій за кордоном не має у своїй програмі пункту про диктатуру пролетаріату, що через це можна було б не включати його і в програму Російської соціал-демократії.

Опортуністи заперечували також проти включення в програму партії вимог у селянському питанні. Ці люди не хотіли революції, тому вони цуралися союзника робітничого класу — селянства, неприязно ставились до нього.

Бундівці і польські соціал-демократи заперечували проти права націй на самовизначення. Ленін завжди учив, що робітничий клас повинен боротися проти національного гніту. Заперечення проти цієї вимоги в програмі — було рівнозначне пропозиції — відмовитися від пролетарського інтернаціоналізму, стати пособником національного гніту.

Ленін завдав усім цим запереченням нищівного удару. З'їзд прийняв запропоновану «Искрой» програму.

Ця програма складалася з двох частин — програми-максимум і програми-мінімум. В програмі-максимум говорилося про головне завдання партії робітничого класу — про соціалістичну революцію, повалення влади капіталістів, установлення диктатури пролетаріату. В програмі-мінімум говорилося про найближчі завдання партії, здійснювані ще до повалення капіталістичного ладу, до встановлення диктатури пролетаріату: про повалення царського самодержавства, встановлення демократичної республіки, запровадження для робітників 8-годинного робочого дня, знищення на селі

всіх залишків кріпосництва, повернення селянам віднятих у них поміщиками земель («відрізків»).

Згодом більшовики замінили вимогу про повернення «відрізків» вимогою про конфіскацію всієї поміщицької землі.

Програма, прийнята на II з'їзді, була революційною програмою партії робітничого класу.

Вона проіснувала до VIII з'їзду партії, коли наша партія після перемоги пролетарської революції прийняла нову програму.

Після прийняття програми II з'їзд партії перейшов до обговорення проекту статуту партії. Прийнявши програму і створивши основи для ідейного об'єднання партії, з'їзд повинен був прийняти також статут партії, щоб покласти край кустарництву і гуртківщині, організаційній роздробленості і відсутності твердої дисципліни в партії.

Але якщо прийняття програми пройшло порівняно гладко, то питання про статут партії викликало на з'їзді запеклі суперечки. Найбільш гострі незгоди розгорнулися з приводу формулювання першого параграфа статуту — про членство в партії. Хто може бути членом партії, який повинен бути склад партії, чим повинна бути партія в організаційному відношенні — організованим цілим, чи чимсь неоформленим — такі були питання, що виникли у зв'язку з першим параграфом статуту. Боролися два формулювання: формулювання Леніна, яке підтримував Плеханов і тверді іскрівці, і формулювання Мартова, яке підтримували Аксельрод, Засулич, нестійкі іскрівці, Троцький і вся одверто-опортуністична частина з'їзду.

Формулювання Леніна говорило, що членом партії може бути кожен, хто визнає програму партії, підтримує партію в матеріальному відношенні і є членом однієї з її організацій. А формулювання Мартова, вважаючи визнання програми і матеріальну підтримку партії необхідними умовами членства в партії, не вважало, проте, участь в одній з організацій партії умовою членства в партії, вважаючи, що член партії може і не бути членом однієї з організацій партії.

Ленін розглядав партію, як *організований* загін, члени якого не самі залічують себе в партію, а приймаються в партію однією з її організацій і підкоряються, таким чином, дисципліні партії, тоді як Мартов розглядав партію, як щось організаційно *неоформлене*, члени якого самі залічують себе в партію і не повинні, таким чином, підкорятися дисципліні партії, коли вони не входять в одну з організацій партії.

Таким чином, формулювання Мартова, на відміну від ленінського формулювання, широко відкривало двері партії нестійким непролетарським елементам. Напередодні буржуазно-демократичної революції серед буржуазної інтелігенції були такі люди, які тимчасово співчували революції. Вони

зрідка могли навіть зробити невелику послугу партії. Але ці люди не стали б входити в організацію, підкорятися партійній дисципліні, виконувати партійні завдання, не стали б наражатися на небезпеки, які були з цим зв'язані. І таких людей Мартов та інші меншовики пропонували вважати членами партії, пропонували дати їм право і можливість впливати на партійні справи. Вони пропонували навіть дати кожному страйкареві право «залічувати» себе в члени партії, хоч у страйках брали участь і не соціалісти, анархісти, есери.

Виходило так, що замість монолітної і бойової, чітко організованої партії, за яку боролися Ленін і ленінці на з'їзді, мартовці хотіли мати різношерстну і розпливчату, неоформлену партію, яка не могла бути бойовою партією хоч би тому, що вона була б різношерстною і не могла б мати твердої дисципліни.

Відкол нестійких іскрівців від твердих іскрівців, їх союз з центром і приєднання до них відкритих опортуністів дали Мартову перевагу в цьому питанні. З'їзд більшістю 28 голосів проти 22 при одному, що утримався, прийняв перший параграф статуту в формулюванні Мартова.

Після розколу іскрівців по першому параграфу статуту боротьба на з'їзді ще більше загострилась. З'їзд наближався до кінця, до виборів керівних установ партії — редакції центрального органу партії («Искра») і Центрального Комітету. Проте, перше ніж з'їзд перейшов до виборів, сталося кілька подій, які змінили співвідношення сил на з'їзді.

У зв'язку із статутом партії з'їздові довелось зайнятися Бундом. Бунд претендував на особливе становище в партії. Він вимагав, щоб його визнали єдиним представником єврейських робітників в Росії. Піти на цю вимогу Бунду означало поділити робітників у партійних організаціях за національною ознакою, відмовитися від єдиних класових територіальних організацій робітничого класу. З'їзд відкинув бундівський організаційний націоналізм. Тоді бундівці покинули з'їзд. Пішли з з'їзду і два «економісти», коли з'їзд відмовився визнати їх закордонний союз представником партії за кордоном.

Після того як сім опортуністів залишили з'їзд, співвідношення сил змінилося на користь ленінців.

Питання про склад центральних установ партії з самого початку було в центрі уваги Леніна. Ленін вважав необхідним провести в Центральний Комітет твердих і послідовних революціонерів. Мартовці добивалися переваги в Центральному Комітеті нестійких, опортуністичних елементів. Більшість з'їзду пішла в цьому питанні за Леніним. До Центрального Комітету були обрані прихильники Леніна.

За пропозицією Леніна до редакції «Искры» були обрані Ленін, Плеханов і Мартов. Мартов зажадав на з'їзді, щоб

до складу редакції «Искры» були обрані всі шість старих редакторів «Искры», більшість яких складалася з прихильників Мартова. З'їзд більшістю відхилив цю пропозицію. Була обрана трійка, запропонована Леніним. Тоді Мартов заявив, що він в редакцію центрального органу не ввійде.

Таким чином, своїм голосуванням в питанні про центральні установи партії з'їзд закріпив поразку прихильників Мартова і перемогу прихильників Леніна.

З цього моменту прихильників Леніна, які дістали на з'їзді більшість голосів при виборах, стали називати більшовиками, а противників Леніна, які дістали меншість голосів, стали називати меншовиками.

Підводячи підсумки роботам II з'їзду, можна прийти до таких висновків:

1) З'їзд закріпив перемогу марксизму над «економізмом», над відкритим опортунізмом;

2) З'їзд прийняв програму і статут, створив соціал-демократичну партію і побудував, таким чином, рамки для єдиної партії;

3) З'їзд розкрив наявність серйозних організаційних незгод, що поділили партію на дві частини, на більшовиків і меншовиків, з яких перші відстоюють організаційні принципи революційної соціал-демократії, а другі котяться в болото організаційної розпливчатості, в болото опортунізму;

4) З'їзд показав, що місце старих, уже розбитих партією, опортуністів, місце «економістів» — починають займати в партії нові опортуністи,— меншовики;

5) З'їзд показав себе не на висоті свого становища в галузі організаційних питань, виявляв вагання, іноді давав навіть перевагу меншовикам, і хоч він поправився під кінець, все ж не зумів не тільки викрити опортунізм меншовиків в організаційних питаннях і ізолювати їх в партії, але навіть поставити перед партією таке завдання.

Ця остання обставина послужила однією з головних причин того, що боротьба між більшовиками і меншовиками не тільки не стихла після з'їзду, а, навпаки, ще більше загострилась.

4. Розкольницькі дії меншовицьких лідерів і загострення боротьби всередині партії після II з'їзду. Опортунізм меншовиків. Книга Леніна «Крок вперед, два кроки назад». Організаційні основи марксистської партії.

Після II з'їзду боротьба всередині партії ще більше загострилась. Меншовики з усіх сил намагалися зірвати рішення II з'їзду партії і захопити центри партії. Меншовики зажадали включити своїх представників в редакцію «Искры» і в ЦК у такій кількості, щоб вони мали більшість в

редакції і рівну з більшовиками кількість меншовиків у ЦК. Через те, що це суперечило прямим рішенням II з'їзду, більшовики відкинули вимогу меншовиків. Тоді меншовики створили таємно від партії свою антипартійну фракційну організацію, на чолі якої стояли Мартов, Троцький і Аксельрод, і «підняли, як писав Мартов, повстання проти ленінізму». Прийомом боротьби проти партії вони обрали — «дезорганізацію всієї партійної роботи, псування справи, гальмування всього і вся» (вислів Леніна). Вони окопалися в «Закордонній Лізі» російських соціал-демократів, $^{9}/_{10}$ якої становили відірвані від роботи в Росії інтелігенти-емігранти, і стали обстрілювати звідти партію, Леніна, ленінців.

Меншовикам дуже допоміг Плеханов. На II з'їзді Плеханов ішов разом з Леніним. Але після II з'їзду Плеханов дав меншовикам залякати себе загрозою розколу. Він вирішив що б то не стало «помиритися» з меншовиками. До меншовиків Плеханова тягнув груз його колишніх опортуністичних помилок. З примиренця до опортуністів-меншовиків Плеханов незабаром сам став меншовиком. Плеханов зажадав включення до складу редакції «Искры» всіх старих редакторів-меншовиків, відкинутих з'їздом. Ленін не міг, звичайно, погодитися з цим і вийшов з редакції «Искры», з тим, щоб укріпитися в ЦК партії і з цієї позиції бити опортуністів. Плеханов одноособово, порушуючи волю з'їзду, кооптував до складу редакції «Искры» колишніх редакторів-меншовиків. З цього моменту, з № 52 «Искры», меншовики перетворили її в свій орган і стали проповідувати через «Искру» свої опортуністичні погляди.

З цього часу почали говорити в партії про *стару* «Искру», як про ленінську, більшовицьку «Искру», і про *нову* «Искру», як про меншовицьку, опортуністичну.

З переходом «Искры» в руки меншовиків вона стала органом боротьби з Леніним, більшовиками, органом пропаганди меншовицького опортунізму в галузі, насамперед, організаційних питань. З'єднавшись з «економістами» і бундівцями, меншовики відкрили на сторінках «Искры» похід проти, як вони говорили,— ленінізму. Плеханов не зміг вдержатися на позиціях примиренства і через деякий час теж приєднався до походу. Так воно й повинно було статися за логікою речей: хто наполягає на примиренстві з опортуністами, той мусить скотитися до опортунізму. З сторінок нової «Искры» полилися, як з рогу достатку, заяви і статті про те, що партія не повинна бути організованим цілим, що треба допустити в складі партії існування вільних груп і одиночок, які не повинні коритися рішенням її органів, що треба дати кожному інтелігентові, який співчуває партії, так само як «кожному страйкареві» і «кожному демонстрантові» оголосити себе членом партії,

що вимога коритися всім рішенням партії є «формально-бюрократичне» ставлення до справи, що вимога підпорядкування меншості більшості є «механічне придушення» волі членів партії, що вимога однакового підпорядкування дисципліні партії всіх членів партії,— і лідерів, і рядових членів,— є встановлення «кріпосного права» в партії, що «нам» потрібен в партії не централізм, а анархічний «автономізм», який дає право окремим особам і організаціям партії не виконувати рішень партії.

Це була розгнуздана пропаганда організаційної розпущеності, підриву партійності і партійної дисципліни, вихваляння інтелігентського індивідуалізму, виправдання анархічної недисциплінованості.

Меншовики явно тягли партію назад від II з'їзду партії до організаційної роздробленості, до гуртківщини, до кустарництва.

Необхідно було дати меншовикам рішучу одповідь.

Цю одповідь дав їм Ленін у своїй знаменитій книзі «Крок вперед, два кроки назад», яка вийшла в світ у травні 1904 року.

Ось основні організаційні положення, які були розвинуті Леніним у цій книзі і стали потім організаційними основами більшовицької партії.

1) Марксистська партія є частина робітничого класу, його загін. Але загонів у робітничого класу багато,— отже, не всякий загін робітничого класу може бути названий партією робітничого класу. Партія відрізняється від інших загонів робітничого класу насамперед тим, що вона є не простим загоном, а *передовим* загоном, *свідомим* загоном, *марксистським* загоном робітничого класу, озброєним знанням суспільного життя, знанням законів розвитку суспільного життя, знанням законів класової боротьби і здатним, через це, вести робітничий клас, керувати його боротьбою. Тому не можна змішувати партію і робітничий клас, як не можна змішувати частину і ціле, не можна вимагати, щоб кожний страйкар міг оголосити себе членом партії, бо хто змішує партію і клас, той знижує рівень свідомості партії до рівня «кожного страйкаря», той знищує партію, як передовий свідомий загін робітничого класу. Завдання партії полягає не в тому, щоб *знижувати* свій рівень до рівня «кожного страйкаря», а в тому, щоб *піднімати* маси робітників, *піднімати* «кожного страйкаря» до рівня партії.

> «Ми — партія класу, писав Ленін, і через те *майже весь клас* (а у воєнні часи, в епоху громадянської війни, і цілком весь клас) повинен діяти під керівництвом нашої партії, повинен примикати до нашої партії якомога щільніше, але було б маніловщиною і «хвостизмом» думати, що коли-небудь майже весь клас або

весь клас спроможний, при капіталізмі, піднятися до свідомості й активності свого передового загону, своєї соціал-демократичної партії. Ні один ще розумний соціал-демократ не сумнівався в тому, що при капіталізмі навіть професійна організація (більш примітивна, більш доступна свідомості нерозвинених верств) не спроможна охопити майже весь або весь робітничий клас. Тільки обманювати себе, закривати очі на грандіозність наших завдань, звужувати ці завдання — значило б забувати про різницю між передовим загоном і всіма масами, які тяжіють до нього, забувати про постійний обов'язок передового загону *піднімати* все ширші й ширші верстви до цього передового рівня» (*Ленін*, т. VI, стор. 205—206).

2) Партія є не тільки передовий, свідомий загін робітничого класу, але й, разом з тим,— *організований* загін робітничого класу, загін, який має свою дисципліну, обов'язкову для його членів. Тому члени партії обов'язково повинні бути членами однієї з організацій партії. Якби партія була не *організованим* загоном класу, не *системою організації*, а простою сумою людей, які самі себе оголошують членами партії, але не входять в одну з організацій партії і, значить, *не організовані*, отже,— не повинні коритися рішенням партії,— то партія ніколи не мала б єдиної волі, вона ніколи не могла б здійснювати єдність дій своїх членів,— отже, вона не мала б можливості керувати боротьбою робітничого класу. Партія тільки в тому разі може керувати практично боротьбою робітничого класу і спрямовувати його до однієї мети, якщо всі її члени будуть *організовані* в єдиний загальний загін, спаяний єдністю волі, єдністю дій, єдністю дисципліни.

Заперечення меншовиків про те, що в такому разі багато інтелігентів, скажемо, професори, студенти, гімназисти і т. п. залишаться поза партією, бо вони не хочуть увійти в ті чи інші організації партії або тому, що тяготяться дисципліною партії, або тому, як говорив Плеханов на II з'їзді, що вважають «для себе принизливим вступ в ту чи іншу місцеву організацію»,— це заперечення меншовиків побиває самих же меншовиків, бо партії не потрібні такі члени, які тяготяться партійною дисципліною і бояться вступити в партійну організацію. Робітники не бояться дисципліни і організації і вони охоче вступають в організацію, якщо вони вирішили стати членами партії. Дисципліни і організації бояться індивідуалістично настроєні інтелігенти і вони дійсно залишаться поза партією. Але це якраз і добре, бо партія позбудеться напливу нестійких елементів, який особливо посилився тепер, в період, коли починається піднесення буржуазно-демократичної революції.

«Коли я кажу, писав Ленін, що партія повинна бути *сумою* (і не простою арифметичною сумою, а комплексом) *організацій*, то... я висловлюю цим цілком ясно і точно своє побажання, свою вимогу, щоб партія, як передовий загін класу, являла собою щось якомога більш *організоване*, щоб партія сприймала в себе лише такі елементи, які *допускають хоч мінімум організованості*...» (*Ленін*, т. VI, стор. 203).

І далі:

«*На словах* формула Мартова відстоює інтереси широких верств пролетаріату; *на ділі* ця формула послужить інтересам *буржуазної інтелігенції*, яка цурається пролетарської дисципліни і організації. Ніхто не зважиться заперечувати, що *інтелігенція, як окрема верства* сучасних капіталістичних суспільств, характеризується, загалом і в цілому, *саме індивідуалізмом* і нездатністю до дисципліни й організації» (там же, стор. 212).

І ще:

«Пролетаріат не боїться організації і дисципліни... Пролетаріат не буде піклуватись про те, щоб пп. професори і гімназисти, які не хочуть увійти в організацію, визнавались членами партії за роботу під контролем організації... Не пролетаріатові, а *деяким інтелігентам* в нашій партії бракує *самовиховання* в дусі організації і дисципліни» (там же, стор. 307).

3) Партія є не просто організований загін, а «*найвища форма організації*» серед усіх інших організацій робітничого класу, покликана *керувати* всіма іншими організаціями робітничого класу. Партія, як найвища форма організації, що складається з кращих людей класу, озброєних передовою теорією, знанням законів класової боротьби і досвідом революційного руху, має всі можливості керувати — і повинна керувати — всіма іншими організаціями робітничого класу. Намагання меншовиків применшити і принизити керівну роль партії веде до ослаблення всіх інших організацій пролетаріату, керованих партією,— отже — до ослаблення і обезброєння пролетаріату, бо «у пролетаріату нема іншої зброї в боротьбі за владу, крім організації» (там же, стор. 328).

4) Партія є *втілення зв'язку* передового загону робітничого класу *з мільйонними масами робітничого класу*. Яким би найкращим передовим загоном не була партія і як би вона добре не була організована, вона все ж не може жити і розвиватися без зв'язків з безпартійними масами, без умноження цих зв'язків, без зміцнення цих зв'язків. Партія, яка замкнулася в собі, яка відособилася від мас і втратила або навіть ослабила зв'язки з своїм класом,— мусить втратити довір'я і підтримку мас,— отже — мусить неминуче загинути.

Щоб жити повним життям і розвиватися, партія повинна множити зв'язки з масами і добитися довір'я мільйонних мас свого класу.

«Щоб бути соціал-демократичною *партією*, говорив Ленін, треба добитися *підтримки* саме *класу*» (*Ленін*, т. VI, стор. 208).

5) Партія, для того, щоб правильно функціонувати і планомірно керувати масами,— повинна бути організована на началах *централізму*, з єдиним статутом, з єдиною партійною дисципліною, з єдиним керівним органом на чолі, в особі з'їзду партії, а в проміжках між з'їздами — в особі ЦК партії, з підпорядкуванням меншості більшості, окремих організацій центрові, нижчих організацій вищим. Без цих умов партія робітничого класу не може бути справжньою партією, не може виконувати своїх завдань по керівництву класом.

Звичайно, через нелегальне існування партії в умовах царського самодержавства, партійні організації не могли в ті часи будуватися на основі виборності знизу, через що партія змушена була мати сугубо конспіративний характер. Але Ленін вважав, що це *тимчасове* явище в житті нашої партії відпаде з перших же днів ліквідації царизму, коли партія стане відкритою, легальною, і партійні організації будуватимуться на началах демократичних виборів, на началах *демократичного централізму*.

«*Раніше*, писав Ленін, наша партія не була організованим формально цілим, а лише сумою окремих груп, і через те інших відносин між цими групами, крім ідейного впливу, і бути не могло. *Тепер* ми стали організованою партією, а це й означає створення влади, перетворення авторитету ідей в авторитет влади, підкорення партійним вищим інстанціям з боку нижчих» (там же, стор. 291).

Обвинувачуючи меншовиків в організаційному нігілізмі і панському анархізмі, який не допускає над собою влади партії і її дисципліни, Ленін писав:

«Російському нігілістові цей панський анархізм особливо властивий. Партійна організація здається йому страхітливою «фабрикою», підпорядкування частини цілому і меншості більшості уявляється йому «закріпаченням»... поділ праці під керівництвом центра викликає з його боку трагікомічні зойки проти перетворення людей в «коліщата і гвинтики» (причому особливо убивчим видом цього перетворення вважається перетворення редакторів у співробітників), згадка про організаційний статут партії викликає презирливу гримасу і зневажливе (на адресу «формалістів») зауваження, що можна б і зовсім без статуту» (там же, стор. 310).

6) Партія у своїй практиці, якщо вона хоче зберегти *єдність* своїх рядів, повинна проводити *єдину* пролетарську дисципліну, *однаково* обов'язкову для всіх членів партії, як для лідерів, так і для рядових. Тому в партії не повинно бути поділу на «вибраних», для яких дисципліна не обов'язкова, і «невибраних», які повинні коритися дисципліні. Без цієї умови не можуть бути збережені цілісність партії і єдність її рядів.

«Цілковита відсутність, писав Ленін, *розумних* доводів проти редакції, призначеної з'їздом, у Мартова і К° найкраще ілюструється їх же словечком: «ми не кріпаки!»... Психологія буржуазного інтелігента, який залічує себе до «вибраних душ», що стоять вище за масову організацію і масову дисципліну, виступає тут надзвичайно виразно... Інтелігентському індивідуалізмові... *всяка* пролетарська організація і дисципліна здаються *кріпосним правом*» (*Ленін*, т. VI, стор. 282).

І далі:

«В міру того, як складається у нас *справжня* партія, свідомий робітник повинен навчитися відрізняти психологію воїна пролетарської армії від психології буржуазного інтелігента, який вихваляється анархічною фразою, повинен навчитися *вимагати* виконання обов'язків члена партії не тільки від рядових, але й від «людей верха» (там же, стор. 312).

Підводячи підсумки аналізові незгод і визначаючи позицію меншовиків, як «опортунізм в організаційних питаннях», Ленін вважав, що одним з основних гріхів меншовизму є недооцінка значення партійної *організації*, як зброї пролетаріату в його боротьбі за своє визволення. Меншовики вважали, що партійна *організація* пролетаріату не має серйозного значення для перемоги революції. Всупереч меншовикам Ленін вважав, що самого лише *ідейного* об'єднання пролетаріату *недосить* для перемоги,— щоб перемогти, необхідно «*закріпити*» ідейну єдність «матеріальною єдністю *організації*» пролетаріату. Ленін вважав, що тільки при цій умові пролетаріат може стати непереможною силою.

«У пролетаріату, писав Ленін, нема іншої зброї в боротьбі за владу, крім організації. Роз'єднуваний панування анархічної конкуренції в буржуазному світі, придавлений підневільною працею на капітал, відкидуваний постійно «на дно» цілковитих злиднів, здичавіння і виродження, пролетаріат може стати і неминуче стане непереможною силою лише завдяки тому, що ідейне об'єднання його принципами марксизму закріпляється матеріальною єдністю організації, яка згуртовує мільйони трудящих в армію робітничого

класу. Перед цією армією не встоїть ні одряхліла влада російського самодержавства, ні дряхліюча влада міжнародного капіталу» (*Ленін*, т. VI, стор. 328).

Цими віщими словами закінчує Ленін свою книгу.

Такі є основні організаційні положення, розвинуті Леніним в його знаменитій книзі «Крок вперед, два кроки назад».

Значення цієї книги полягає насамперед в тому, що вона відстояла партійність проти гуртківщини і партію проти дезорганізаторів, розгромила меншовицький опортунізм в організаційних питаннях і заклала організаційні основи більшовицької партії.

Але цим не вичерпується її значення. Її історичне значення полягає в тому, що в ній Ленін перший в історії марксизму розробив *учення про партію*, як керівну *організацію* пролетаріату, як основну *зброю* в руках пролетаріату, без якої неможливо перемогти в боротьбі за пролетарську диктатуру.

Поширення ленінської книги «Крок вперед, два кроки назад» серед партійних працівників привело до того, що більшість місцевих організацій згуртувалася навколо Леніна.

Але чим тісніше згуртовувались організації навколо більшовиків, тим озлобленіше поводилися меншовицькі лідери.

Літом 1904 року меншовики захопили більшість в ЦК, завдяки допомозі Плеханова і зраді двох розкладених більшовиків, Красіна і Носкова. Було очевидно, що меншовики ведуть справу до розколу. Втрата «Искры» і ЦК ставила більшовиків у тяжке становище. Необхідно було організувати свою більшовицьку газету. Необхідно було організувати новий, III з'їзд партії, щоб створити новий ЦК партії і покінчити з меншовиками.

За цю справу взявся Ленін, взялись більшовики.

Більшовики повели боротьбу за скликання III з'їзду партії. В серпні 1904 року в Швейцарії під керівництвом Леніна відбувалась нарада 22 більшовиків. Ця нарада прийняла звернення «До партії», яке стало для більшовиків програмою боротьби за скликання III з'їзду.

На трьох обласних конференціях більшовицьких комітетів (Південній, Кавказькій і Північній) було обране Бюро Комітетів більшості, яке повело практичну підготовку до III з'їзду партії.

4 січня 1905 року вийшов перший номер більшовицької газети «Вперед».

Таким чином, в партії склалися дві відособлені фракції, більшовиків і меншовиків, із своїми центрами, із своїми органами преси.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

В період 1901—1904 років на основі зростання революційного робітничого руху ростуть і міцніють марксистські соціал-демократичні організації в Росії. В запеклій принциніальній боротьбі з «економістами» перемагає революційна лінія ленінської «Искры», переборюються ідейний розбрід і «кустарництво».

«Искра» зв'язує між собою розрізнені соціал-демократичні гуртки і групи і підготовляє II з'їзд партії. На II з'їзді в 1903 році утворилась Російська соціал-демократична робітнича партія, були прийняті програма, статут партії, були створені центральні керівні органи партії.

В боротьбі, яка відбувалася на II з'їзді, за остаточну перемогу іскрівського напряму всередині РСДРП з'являються дві групи. Група більшовиків і група меншовиків.

Головні незгоди між більшовиками і меншовиками після II з'їзду розгортаються в організаційних питаннях.

Меншовики зближаються з «економістами» і займають їх місце в партії. Опортунізм меншовиків позначається поки що в галузі організаційних питань. Меншовики проти бойової революційної партії ленінського типу. Вони за розпливчату, неорганізовану, хвостистську партію. Вони ведуть лінію розколу в партії. При допомозі Плеханова вони захоплюють «Искру» і ЦК, використовуючи ці центри для своїх розкольницьких цілей.

Бачачи загрозу розколу з боку меншовиків, більшовики вживають заходів приборкання розкольників, мобілізують місцеві організації за скликання III з'їзду, видають свою газету «Вперед».

Таким чином, напередодні першої російської революції, в період російсько-японської війни, що вже почалася, більшовики і меншовики виступають, як відособлені одна від одної політичні групи.

РОЗДІЛ III

МЕНШОВИКИ І БІЛЬШОВИКИ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ І ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

(1904—1907 роки).

1. Російсько-японська війна. Дальше піднесення революційного руху в Росії. Страйки в Петербурзі. Демонстрація робітників біля Зимового палацу 9 січня 1905 року. Розстріл демонстрації. Початок революції.

З кінця XIX століття імперіалістичні держави почали посилену боротьбу за панування на Тихому океані, за поділ Китаю. В цій боротьбі брала участь і царська Росія. В 1900 році царські війська разом з японськими, німецькими, англійськими і французькими з небаченою жорстокістю придушили народне повстання в Китаї, спрямоване своїм вістрям проти іноземців-імперіалістів. Ще раніше царський уряд примусив Китай передати Росії Ляодунський півострів з фортецею Порт-Артур. Росія добилась права будувати залізниці на китайській території. Була збудована залізниця в Північній Манчжурії — Китайська Східна залізниця (КСЗ) і введені російські війська для захисту її. Північна Манчжурія зазнала військової окупації з боку царської Росії. Царизм підбирався до Кореї. Російська буржуазія укладала плани створення «Жовторосії» в Манчжурії.

У своїх загарбаннях на Далекому Сході царизм зіткнувся з іншим хижаком — Японією, яка швидко перетворилася в імперіалістичну країну і теж прагнула до загарбань на азіатському материку, в першу чергу за рахунок Китаю. Японія, так само, як і царська Росія, прагнула забрати собі Корею і Манчжурію. Японія вже тоді мріяла про загарбання Сахаліну і Далекого Сходу. Англія, яка побоювалась посилення царської Росії на Далекому Сході, потай була на боці Японії. Назрівала російсько-японська війна. До цієї війни штовхали царський уряд велика буржуазія, яка шукала нових ринків, і найбільш реакційні верстви поміщиків.

Не чекаючи, поки царський уряд оголосить війну, Японія перша почала її. Маючи хорошу розвідку в Росії, Японія розрахувала, що в цій боротьбі матиме непідготовленого

противника. Не оголошуючи війни, Японія в січні 1904 року несподівано напала на російську фортецю Порт-Артур і завдала російському флотові, який перебував у Порт-Артурі, серйозних втрат.

Так почалася російсько-японська війна.

Царський уряд розраховував, що війна допоможе йому зміцнити своє політичне становище і спинити революцію. Але його розрахунки не справдилися. Війна ще більше розхитала царизм.

Погано озброєна і навчена, керована бездарними і продажними генералами, російська армія стала зазнавати поразки за поразкою.

На війні наживалися капіталісти, чиновники, генерали. Скрізь процвітав крадіж. Війська постачалися погано. Коли невистачало снарядів, армія немов на глум одержувала вагони з іконами. Солдати говорили з гіркістю: «японці нас снарядами, а ми їх — іконами». Замість того, щоб перевозити поранених, спеціальні поїзди вивозили награбоване царськими генералами майно.

Японці обложили, а потім взяли фортецю Порт-Артур. Завдавши ряд поразок царській армії, вони розгромили її під Мукденом. Трьохсоттисячна царська армія втратила в цьому бою до 120 тисяч убитими, пораненими, полоненими. Услід за тим стався цілковитий розгром і загибель в Цусімській протоці царського флоту, посланого з Балтійського моря на допомогу обложеному Порт-Артуру. Поразка під Цусімою означала цілковиту катастрофу: з двадцяти військових суден, посланих царем, було потоплено і знищено тринадцять, взято в полон чотири. Війна була остаточно програна царською Росією.

Царський уряд був змушений укласти ганебний мир з Японією. Японія захопила Корею, забрала у Росії Порт-Артур і половину Сахаліну.

Народні маси не хотіли цієї війни і усвідомлювали її шкоду для Росії. За відсталість царської Росії народ розплачувався дорогою ціною.

Більшовики і меншовики по-різному ставилися до цієї війни.

Меншовики, в тому числі Троцький, скочувалися на позиції оборонства, тобто захисту «вітчизни» царя, поміщиків і капіталістів.

Ленін і більшовики, навпаки, вважали, що поразка царського уряду в цій грабіжницькій війні корисна, бо приведе до ослаблення царизму і посилення революції.

Поразки царських військ розкривали перед найширшими масами народу гнилість царизму. Ненависть до царизму в народних масах з кожним днем зростала. Падіння Порт-Артура — початок падіння самодержавства, писав Ленін.

Цар хотів війною задушити революцію. Він добився протилежного. Російсько-японська війна прискорила революцію.

В царській Росії капіталістичний гніт посилювався гнітом царизму. Робітники страждали не тільки від капіталістичної експлуатації, від каторжної праці, але й від безправ'я всього народу. Тому свідомі робітники прагнули очолити революційний рух усіх демократичних елементів міста і села проти царизму. Селянство задихалося від безземелля, від численних залишків кріпосництва, воно було в кабалі у поміщика і куркуля. Народи, які населяли царську Росію, стогнали під подвійним гнітом — своїх власних і руських поміщиків та капіталістів. Економічна криза 1900 — 1903 р.р. посилила бідування трудящих мас, війна їх ще більше загострила. Поразки у війні посилювали в масах ненависть до царизму. Наближався кінець народному терпінню.

Як видно, причин для революції було більше, ніж досить.

В грудні 1904 року під керівництвом Бакинського комітету більшовиків був проведений величезний, добре організований страйк бакинських робітників. Цей страйк закінчився перемогою робітників, укладенням першого в історії робітничого руху в Росії колективного договору між робітниками і нафтопромисловцями.

Бакинський страйк був початком революційного піднесення в Закавказзі і в ряді районів Росії.

«Бакинський страйк послужив сигналом славних січнево-лютневих виступів по всій Росії» *(Сталін)*.

Цей страйк був немов передгрозовою блискавкою напередодні великої революційної бурі.

Початком революційної бурі були події 9 (22) січня 1905 року в Петербурзі.

3 січня 1905 року почався страйк на найбільшому заводі Петербурга — Путіловському (тепер Кіровський завод). Цей страйк почався з приводу звільнення з заводу чотирьох робітників. Страйк на Путіловському заводі швидко розрісся, до нього приєдналися інші заводи і фабрики Петербурга. Страйк став загальним. Рух грізно зростав. Царський уряд вирішив на самому початку придушити рух.

Ще в 1904 році, до путіловського страйку, поліція створила при допомозі провокатора попа Гапона свою організацію серед робітників — «Зібрання російських фабрично-заводських робітників». Ця організація мала свої філії в усіх районах Петербурга. Коли почався страйк, піп Гапон на зборах свого товариства запропонував провокаторський план: 9 січня хай зберуться всі робітники і в мирній демонстрації з хоругвами і царськими портретами підуть

до Зимового палацу і подадуть царю петицію (просьбу) про свої нужди. Цар, мовляв, вийде до народу, вислухає і задовольнить його вимоги. Гапон взявся допомогти царській охранці: викликати розстріл робітників і в крові потопити робітничий рух. Але поліцейський план обернувся проти царського уряду.

Петиція обговорювалась на робітничих зборах, до неї вносились поправки і зміни. На цих зборах виступали і більшовики, не називаючи себе відкрито більшовиками. Під їх впливом в петицію були включені вимоги свободи друку і слова, свободи робітничих спілок, скликання Установчих зборів для зміни державного ладу Росії, рівності всіх перед законом, відокремлення церкви від держави, припинення війни, встановлення 8-годинного робочого дня, передачі землі селянам.

Виступаючи на цих зборах, більшовики доводили робітникам, що свободу не здобувають просьбами до царя, а завойовують із зброєю в руках. Більшовики перестерігали, що в робітників будуть стріляти. Але спинити похід до Зимового палацу вони не змогли. Значна частина робітників ще вірила, що цар їм допоможе. Рух з величезною силою захопив маси.

В петиції петербурзьких робітників говорилося:

«Ми, робітники м. Петербурга, наші жінки, діти і безпомічні старики-батьки, прийшли до тебе, государю, шукати правди і захисту. Ми зубожіли, нас пригноблюють, обтяжують непосильною працею, з нас глумляться, нас не вважають за людей... Ми й терпіли, але нас штовхають все далі й далі в безодню злиднів, безправ'я і темноти, нас душать деспотизм і сваволя... Настав край терпінню. Для нас прийшов той страшний момент, коли краще смерть, ніж дальші нестерпні муки...»

9 січня 1905 року рано-вранці робітники пішли до Зимового палацу, де перебував тоді цар. Робітники йшли до царя цілими сім'ями — з жінками, дітьми і стариками, несли царські портрети і церковні хоругви, співали молитви, йшли беззбройні. Всього зібралося на вулицях понад 140 тисяч чоловік.

Микола другий зустрів їх недружелюбно. Він наказав стріляти в беззбройних робітників. Понад тисячу робітників було в цей день убито царськими військами, понад 2 тисячі поранено. Вулиці Петербурга були залиті кров'ю робітників.

Більшовики йшли разом з робітниками. Багато з них було убито або арештовано. Більшовики тут же, на залитих робітничою кров'ю вулицях, пояснювали робітникам, хто винуватець цього жахливого злодіяння і як треба з ним боротися.

День 9 січня став називатися «Кривавою неділею». 9 січня робітники дістали кривавий урок. В цей день була розстріляна віра робітників у царя. Вони зрозуміли, що тільки боротьбою можна добитися своїх прав. Уже надвечір 9 січня в робітничих районах почали будувати барикади. Робітники говорили: «Цар нам всипав, ну — і ми йому всипемо!»

Страшна звістка про криваве злодіяння царя рознеслася повсюди. Гнів і обурення охопили весь робітничий клас, всю країну. Не було міста, де б робітники не страйкували на знак протесту проти злодіяння царя і не висували політичних вимог. Робітники йшли тепер на вулицю з лозунгом «геть самодержавство». Число страйкарів у січні досягло величезної цифри — 440 тисяч. За один місяць страйкувало робітників більше, ніж за все попереднє десятиріччя. Робітничий рух піднявся на величезну височінь.

В Росії почалась революція.

2. Політичні страйки і демонстрації робітників. Наростання революційного руху селян. Повстання на броненосці «Потьомкін».

Після 9 січня революційна боротьба робітників набрала більш гострого, політичного характеру. Від економічних страйків і страйків солідарності робітники стали переходити до політичних страйків, до демонстрацій, а місцями — до збройного опору царським військам. Особливо стійкий і організований характер мали страйки у великих містах, де були зосереджені значні маси робітників, — у Петербурзі, Москві, Варшаві, Ризі, Баку. В перших рядах пролетаріату, який вів боротьбу, йшли металісти. Передові загони робітників своїми страйками розворушували менш свідомі верстви, піднімали на боротьбу весь робітничий клас. Вплив соціал-демократії швидко зростав.

Першотравневі демонстрації в ряді місць супроводжувалися сутичками з поліцією і військами. У Варшаві в результаті розстрілу демонстрації було кілька сот убитих і поранених. На розстріл у Варшаві робітники за закликом польської соціал-демократії відповіли загальним страйком протесту. На протязі всього травня не припинялися страйки і демонстрації. В травневих страйках по Росії брало участь більше 200 тисяч робітників. Робітники Баку, Лодзі, Іваново-Вознесенська були охоплені загальним страйком. Все частіше страйкуючі робітники і демонстранти мали сутички з царськими військами. Такі сутички були в ряді міст — в Одесі, Варшаві, Ризі, Лодзі та інших.

Особливо гострого характеру набрала боротьба у великому промисловому центрі Польщі — місті Лодзі. Робітники

Лодзі вкрили міські вулиці десятками барикад і три дні (22—24 червня 1905 р.) вели вуличні бої з царськими військами. Збройний виступ злився тут із загальним страйком. Ленін вважав ці бої першим збройним виступом робітників в Росії.

Серед літніх страйків особливо виділяється страйк іваново-вознесенських робітників. Він тривав з кінця травня до початку серпня 1905 року, тобто майже два з половиною місяці. В страйку брало участь близько 70 тисяч робітників, серед них було багато жінок. Страйком керував Північний комітет більшовиків. Майже щодня за містом, на річці Талці, збиралися тисячі робітників. Тут, на зборах, вони обговорювали свої робітничі нужди. На зборах робітників виступали більшовики. Щоб придушити страйк, царські власті наказали військам розганяти робітників, стріляти в них. Було убито кілька десятків і поранено кілька сот робітників. Місто було оголошене в стані облоги. Проте робітники трималися стійко і на роботу не йшли. Робітники і їх сім'ї голодували, але не здавались. Тільки крайнє виснаження примусило робітників стати до роботи. Страйк загартував робітників. Він показав зразок мужності, стійкості, витримки, солідарності робітничого класу. Він став справжньою школою політичного виховання іваново-вознесенських робітників.

В період цього страйку іваново-вознесенські робітники створили Раду уповноважених, яка була фактично однією з перших Рад робітничих депутатів в Росії.

Політичні страйки робітників сколихнули всю країну. Услід за містом стало підніматися село. З весни почалися селянські заворушення. Селяни величезними юрбами йшли проти поміщиків, громили їх маєтки, цукрові і винокурні заводи, підпалювали поміщицькі палаци і садиби. В ряді місць селяни захоплювали поміщицьку землю, чинили масову порубку лісу, вимагали передачі народові земель поміщиків. Селяни захоплювали поміщицький хліб та інші припаси, ділили їх між голодуючими. Перелякані поміщики змушені були тікати в міста. Царський уряд посилав солдатів і козаків для придушення повстання селян. Війська розстрілювали селян, арештовували «заЧинщиків», сікли і катували їх. Але селяни не припиняли боротьби.

Рух селян почав все більше поширюватися в центрі Росії, в Поволжі, в Закавказзі, особливо в Грузії.

Соціал-демократи все глибше стали проникати в село. ЦК партії випустив звернення до селян: «Селяни, до вас наше слово». Соціал-демократичні комітети в Тверській, Саратовській, Полтавській, Чернігівській, Катеринославській, Тифліській і багатьох інших губерніях випускали відозви до селян. В селах соціал-демократи влаштовували

збори, організовували гуртки з селян, створювали селянські комітети. Літом 1905 року в ряді місць проходили організовані соціал-демократами страйки сільськогосподарських робітників.

Але це був тільки початок селянської боротьби. Селянський рух охопив лише 85 повітів, тобто приблизно сьому частину всього числа повітів європейської частини царської Росії.

Робітничий і селянський рух і ряд поразок російських військ в російсько-японській війні справили свій вплив на армію. Ця опора царизму захиталася.

В червні 1905 року спалахнуло повстання в Чорноморському флоті, на броненосці «Потьомкін». Броненосець у цей час стояв недалеко від Одеси, в якій відбувався загальний страйк робітників. Повсталі матроси розправилися з найбільш ненависними їм офіцерами і привели броненосець в Одесу. Броненосець «Потьомкін» перейшов на сторону революції.

Ленін надавав цьому повстанню величезного значення. Він вважав необхідним, щоб більшовики керували цим рухом, зв'язали його з рухом робітників, селян і місцевих гарнізонів.

Цар послав проти «Потьомкіна» військові судна, але матроси цих суден відмовилися стріляти по своїх повсталих товаришах. Кілька днів на броненосці «Потьомкін» майорів червоний прапор революції. Але тоді, в 1905 році, партія більшовиків не була єдиною партією, що керувала рухом, як це було пізніше, в 1917 році. На «Потьомкіні» було чимало меншовиків, есерів і анархістів. Тому, незважаючи на участь в повстанні окремих соціал-демократів, воно не мало правильного і досить досвідченого керівництва. Частина матросів у рішучі моменти завагалась. Решта суден Чорноморського флоту не приєдналась до повсталого броненосця. Не маючи вугілля і продовольства, революційний броненосець був змушений піти до берегів Румунії і здатися румунським властям.

Повстання матросів на броненосці «Потьомкін» закінчилося поразкою. Матроси, які попали згодом в руки царського уряду, були віддані до суду. Частина була страчена, частина вислана на каторгу. Але самий факт повстання мав винятково важливе значення. Повстання на броненосці «Потьомкін» було першим масовим революційним виступом в армії і флоті, першим переходом великої частини царських військ на сторону революції. Повстання це зробило для робітничих, селянських і особливо самих солдатських та матроських мас більш зрозумілою і близькою думку про приєднання армії і флоту до робітничого класу, до народу.

Перехід робітників до масових політичних страйків і демонстрацій, посилення селянського руху, збройні сутички

народу з поліцією і військами, нарешті, повстання в Чорноморському флоті, — все це говорило про те, що назрівають умови для збройного повстання народу. Ця обставина примусила ліберальну буржуазію серйозно заворушитися. Боячись революції і разом з тим лякаючи царя революцією, вона шукала угоди з царем проти революції і вимагала невеликих реформ «для народу», щоб «заспокоїти» народ, розколоти сили революції і тим самим запобігти «страхіттям революції». «Треба прирізати землю селянам, інакше вони нас приріжуть», — говорили ліберальні поміщики. Ліберальна буржуазія готувалась поділити владу з царем. «Пролетаріат бореться, буржуазія крадеться до влади», — писав Ленін в ці дні про тактику робітничого класу і тактику ліберальної буржуазії.

Царський уряд продовжував придушувати робітників і селян з лютою жорстокістю. Але він не міг не бачити, що самими лише репресіями неможливо справитися з революцією. Тому поряд з репресіями він почав удаватися до політики лавірування. З одного боку, при допомозі своїх провокаторів він став нацьковувати народи Росії один на одного, влаштовуючи єврейські погроми і вірмено-татарську різню. З другого боку, — обіцяв скликати «представницьку установу» у вигляді Земського собору або Державної думи, доручивши міністрові Булигіну розробити проект такої думи, з тим, проте, щоб у думи не було законодавчих прав. Всі ці заходи вживалися для того, щоб розколоти сили революції і відірвати від революції помірковані верстви народу.

Більшовики оголосили бойкот булигінської думи, поставивши собі за мету зірвати цю карикатуру на народне представництво.

Меншовики, навпаки — вирішили не зривати думу і визнали необхідним взяти в ній участь.

3. Тактичні незгоди між більшовиками і меншовиками. III з'їзд партії. Книга Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». Тактичні основи марксистської партії.

Революція привела в рух всі класи суспільства. Поворот в політичному житті країни, викликаний революцією, зрушив їх з старих, насиджених позицій і примусив їх перегруповатися відповідно до нової обстановки. Кожний клас, кожна партія старалися виробити свою тактику, свою лінію поведінки, своє ставлення до інших класів, своє ставлення до уряду. Навіть царський уряд був змушений виробити

свою, незвичну для нього, нову тактику, у вигляді обіцянки скликати «представницьку установу», — булигінську думу.

Необхідно було виробити свою тактику і соціал-демократичній партії. Цього вимагало наростаюче піднесення революції. Цього вимагали невідкладні практичні питання, які постали перед пролетаріатом: про організацію збройного повстання, про повалення царського уряду, про створення тимчасового революційного уряду, про участь соціал-демократії в цьому уряді, про ставлення до селянства, про ставлення до ліберальної буржуазії і т. п. Необхідно було виробити єдину і продуману марксистську тактику соціал-демократії.

Але внаслідок опортунізму і розкольницьких дій меншовиків Російська соціал-демократія була в цей час розколота на дві фракції. Розкол не можна було ще вважати цілковитим, і ці дві фракції не були ще *формально* двома різними партіями, але *на ділі* вони дуже нагадували дві різні партії, які мають свої власні центри, свої власні газети.

Поглибленню розколу сприяла та обставина, що меншовики до своїх старих незгод з більшістю партії в *організаційних* питаннях добавили нові незгоди, — незгоди в *тактичних* питаннях.

Відсутність єдиної партії привела до відсутності єдиної партійної тактики.

Можна було б знайти вихід із становища, якби скликати негайно черговий III з'їзд партії, встановити на з'їзді єдину тактику і зобов'язати меншість чесно проводити в життя рішення з'їзду, скоритися рішенням більшості з'їзду. Саме цей вихід і пропонували більшовики меншовикам. Але меншовики і чути не хотіли про III з'їзд. Вважаючи злочином залишати далі партію без тактики, схваленої партією і обов'язкової для всіх членів партії, більшовики вирішили взяти на себе ініціативу скликання III з'їзду.

На з'їзд були запрошені всі організації партії, як більшовицькі, так і меншовицькі. Але меншовики відмовилися від участі на III з'їзді і вирішили скликати свій з'їзд. Вони назвали свій з'їзд конференцією, тому що делегатів було у них небагато, але на ділі це був з'їзд, партійний з'їзд меншовиків, рішення якого вважались обов'язковими для всіх меншовиків.

В квітні 1905 року був скликаний в Лондоні III з'їзд Російської соціал-демократичної партії. На з'їзд з'їхалися 24 делегати від 20 більшовицьких комітетів. Були представлені всі великі організації партії.

З'їзд осудив меншовиків, як «частину, що відкололася від партії», і перейшов до чергових питань по виробленню тактики партії.

Одночасно із з'їздом зібралася в Женеві конференція меншовиків.

«Два з'їзди — дві партії», — так визначив становище Ленін.

І з'їзд і конференція обговорювали по суті справи одні й ті самі тактичні питання, але рішення в цих питаннях були прийняті прямо протилежного характеру. Два різні ряди резолюцій, прийнятих на з'їзді і конференції, розкрили всю глибину тактичних незгод між III з'їздом партії і конференцією меншовиків, між більшовиками і меншовиками.

Ось основні пункти цих незгод.

Тактична лінія III з'їзду партії. З'їзд вважав, що, незважаючи на буржуазно-демократичний характер теперішньої революції, незважаючи на те, що вона не може в даний момент вийти з рамок допустимого при капіталізмі, в її повній перемозі заінтересований насамперед пролетаріат, бо перемога цієї революції дала б пролетаріатові можливість організуватися, піднятися політично, набути досвіду і навиків політичного керівництва трудящими масами і перейти від революції буржуазної до революції соціалістичної.

Тактику пролетаріату, розраховану на повну перемогу буржуазно-демократичної революції, може підтримати тільки селянство, бо воно не може покінчити з поміщиками і дістати поміщицькі землі без повної перемоги революції. Селянство є, через те, природним союзником пролетаріату.

Ліберальна буржуазія не заінтересована в повній перемозі цієї революції, бо їй потрібна царська влада, як нагай проти робітників і селян, яких вона боїться більш над усе, і вона намагатиметься зберегти царську владу, обмеживши її трохи в правах. Тому ліберальна буржуазія намагатиметься кінчити справу угодою з царем на базі конституційної монархії.

Революція переможе лише в тому разі, коли її очолить пролетаріат, коли пролетаріат, як вождь революції, зуміє забезпечити союз з селянством, коли ліберальна буржуазія буде ізольована, коли соціал-демократія візьме активну участь у справі організації народного повстання проти царизму, коли буде створений в результаті переможного повстання тимчасовий революційний уряд, здатний викорчувати корені контрреволюції і скликати всенародні Установчі збори, коли соціал-демократія не відмовиться за сприятливих умов взяти участь в тимчасовому революційному уряді, щоб довести до кінця революцію.

Тактична лінія конференції меншовиків. Через те що революція буржуазна, то вождем революції може бути тільки ліберальна буржуазія. Не з селянством повинен зближатися пролетаріат, а з ліберальною буржуазією. Головне тут — не відстрашити ліберальну буржуазію своєю революційністю

і не дати їй приводу відсахнутися від революції, бо коли вона відсахнеться від революції, революція ослабне.

Можливо, що повстання переможе, але соціал-демократія після перемоги повстання повинна відійти набік, щоб не відстрашити ліберальну буржуазію. Можливо, що в результаті повстання буде створений тимчасовий революційний уряд, але соціал-демократія ні в якому разі не повинна брати в ньому участь, бо цей уряд не буде соціалістичним щодо свого характеру, а головне — своєю участю в ньому і своєю революційністю соціал-демократія може відстрашити ліберальну буржуазію і тим підірвати революцію.

З точки зору перспектив революції було б краще, якби була скликана яка-небудь представницька установа, як-от Земський собор або Державна дума, на яку робітничий клас міг би тиснути ззовні, щоб перетворити її в Установчі збори або штовхнути її на те, щоб вона скликала Установчі збори.

У пролетаріату є свої особливі, чисто робітничі, інтереси і йому слід би зайнятися саме цими інтересами, а не намагатися стати вождем буржуазної революції, яка є загальнополітичною революцією і яка стосується, виходить, всіх класів, а не тільки пролетаріату.

Такі були, коротко, дві тактики двох фракцій Російської соціал-демократичної робітничої партії.

Класичну критику тактики меншовиків і геніальне обгрунтування більшовицької тактики дав Ленін у своїй історичній книзі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

Вона була випущена у світ в липні 1905 року, тобто через два місяці після III з'їзду партії. Судячи з заголовку книги, можна було подумати, що Ленін висвітлює в ній питання тактики самого тільки періоду буржуазно-демократичної революції і має на увазі тільки російських меншовиків. Насправді, критикуючи тактику меншовиків, він викривав разом з тим тактику міжнародного опортунізму, а обгрунтовуючи тактику марксистів у період буржуазної революції і проводячи різницю між революцією буржуазною і революцією соціалістичною, — він сформулював разом з тим основи марксистської тактики в період переходу від революції буржуазної до революції соціалістичної.

Ось основні тактичні положення, розвинуті Леніним в його брошурі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

1) Основним тактичним положенням, яке пронизує книгу Леніна, є ідея про те, що пролетаріат може і повинен бути *вождем* буржуазно-демократичної революції, *керівником* буржуазно-демократичної революції в Росії.

Ленін визнавав буржуазний характер цієї революції, тому що вона, як він вказував, «не здатна *безпосередньо* вийти

з рамок тільки демократичного перевороту». Але він вважав, що вона є не верхівковою, а народною революцією, яка приводить в рух весь народ, весь робітничий клас, все селянство. Тому спроби меншовиків применшити значення буржуазної революції для пролетаріату, принизити роль пролетаріату в ній і відсторонити пролетаріат від неї Ленін вважав зрадою інтересів пролетаріату.

> «Марксизм, писав Ленін, учить пролетаря не відстороненню від буржуазної революції, не байдужості до неї, не наданню керівництва в ній буржуазії, а, навпаки, найенергійнішій участі, найрішучішій боротьбі за послідовний пролетарський демократизм, за доведення революції до кінця» (*Ленін*, т. VIII, стор. 58).
>
> «Ми повинні не забувати, писав далі Ленін, що нема і бути не може в даний час іншого засобу наблизити соціалізм, як повна політична свобода, як демократична республіка» (там же, стор. 104).

Ленін передбачав два можливі результати революції:

а) або справа скінчиться рішучою перемогою над царизмом, поваленням царизму і встановленням демократичної республіки;

б) або, якщо невистачить сил, справа може скінчитися угодою царя з буржуазією за рахунок народу, якою-небудь куцою конституцією, найімовірніше — карикатурою на таку конституцію.

Пролетаріат заінтересований в кращому результаті, тобто в рішучій перемозі над царизмом. Але такий результат можливий лише в тому разі, коли пролетаріат зуміє стати вождем, керівником революції.

> «Результат революції, писав Ленін, залежить від того, чи відіграє робітничий клас роль пособника буржуазії, могутнього силою свого натиску на самодержавство, але безсилого політично, чи роль керівника народної революції» (там же, стор. 32).

Ленін вважав, що у пролетаріату є всі *можливості* уникнути долі пособника буржуазії і стати керівником буржуазно-демократичної революції. Ці можливості полягають за Леніним ось у чому.

По-перше, «пролетаріат, будучи щодо становища свого найбільш передовим і єдиним послідовно-революційним класом, тим самим покликаний відіграти керівну роль в загальнодемократичному революційному русі Росії» (там же, стор. 75).

По-друге, пролетаріат має свою власну, незалежну від буржуазії, політичну партію, яка дає йому можливість згуртуватися «в єдину і самостійну політичну силу» (там же, стор. 75).

По-третє, пролетаріат більше заінтересований в рішучій перемозі революції, ніж буржуазія, через що «*в певному розумінні* буржуазна революція *більш вигідна* пролетаріатові, ніж буржуазії» (*Ленін*, т. VIII, стор. 57).

«Буржуазії вигідно спиратися, писав Ленін, на деякі залишки старовини проти пролетаріату, наприклад, на монархію, на постійну армію і т. п. Буржуазії вигідно, щоб буржуазна революція не змела надто рішуче всі залишки старовини, а зберегла деякі з них, тобто, щоб ця революція була не цілком послідовна, не дійшла до кінця, не була рішуча і безпощадна... Буржуазії вигідніше, щоб необхідні перетворення в буржуазно-демократичному напрямі відбулися повільніше, поступовіше, обережніше, нерішучіше, шляхом реформ, а не шляхом революції... щоб ці перетворення якомога менше розвивали революційної самодіяльності, ініціативи й енергії простонароддя, тобто селянства і особливо робітників, бо інакше робітникам тим легше буде, як говорять французи, «перекласти рушницю з одного плеча на друге», тобто спрямувати проти самої буржуазії ту зброю, яку дасть їм буржуазна революція, ту свободу, яку вона дасть, ті демократичні установи, які виникнуть на очищеному від кріпосництва грунті. Навпаки, робітничому класові вигідніше, щоб необхідні перетворення в буржуазно-демократичному напрямі пройшли саме не реформаторським, а революційним шляхом, бо реформаторський шлях є шлях затягувань, зволікань, болісно-повільного відмирання гниючих частин народного організму. Від гниття їх страждають насамперед і найбільше пролетаріат і селянство. Революційний шлях є шлях швидкої, найменш болісної щодо пролетаріату операції, шлях прямого відтинання гниючих частин, шлях найменшої поступливості й обережності щодо монархії та відповідних їй огидних і мерзенних, гнилих і заражаючих повітря гниттям установ» (там же, стор. 57—58).

«Тому, продовжував Ленін, пролетаріат і бореться за республіку в перших рядах, з презирством відкидаючи дурні і негідні його поради зважати на те, чи не відсахнеться буржуазія» (там же, стор. 94).

Для того, щоб *можливості* пролетарського керівництва революцією перетворилися в *дійсність*, для того, щоб пролетаріат став *на ділі* вождем, керівником буржуазної революції, — для цього необхідні за Леніним принаймні дві умови.

Для цього необхідно, по-перше, щоб у пролетаріату був союзник, який заінтересований в рішучій перемозі над

царизмом і може бути схильним до того, щоб прийняти керівництво пролетаріату. Цього вимагала сама ідея керівництва, бо керівник перестає бути керівником, якщо нема керованих, вождь перестає бути вождем, якщо нема ведених. Таким союзником вважав Ленін селянство.

Для цього необхідно, по-друге, щоб клас, який бореться з пролетаріатом за керівництво революцією і добивається того, щоб самому стати її єдиним керівником,— був відтіснений від керівництва і ізольований. Цього також вимагала сама ідея керівництва, яка виключає можливість допущення двох керівників революції. Таким класом Ленін вважав ліберальну буржуазію.

> «Послідовним борцем за демократизм, писав Ленін, може бути тільки пролетаріат. Переможним борцем за демократизм він може стати лише при тій умові, якщо до його революційної боротьби приєднається маса селянства» (*Ленін*, т. VIII, стор. 65).

І далі:

> «Селянство включає в себе масу напівпролетарських елементів поряд з дрібнобуржуазними. Це робить його теж нестійким, змушуючи пролетаріат згуртуватися в строго класову партію. Але нестійкість селянства докорінно відрізняється від нестійкості буржуазії, бо селянство в даний момент заінтересоване не стільки в безумовній охороні приватної власності, скільки у відібранні поміщицької землі, одного з головних видів цієї власності. Не стаючи від цього соціалістичним, не перестаючи бути дрібнобуржуазним, селянство здатне стати повним і найрадикальнішим прихильником демократичної революції. Селянство неминуче стане ним, якщо тільки хід революційних подій, який освічує його, не обірветься надто рано зрадою буржуазії і поразкою пролетаріату. Селянство неминуче стане, при цій умові, оплотом революції і республіки, бо тільки революція, яка цілком перемогла, зможе дати селянству *все* в галузі земельних реформ, *все те*, чого селянство хоче, про що воно мріє, що дійсно необхідне йому» (там же, стор. 94).

Розбираючи заперечення меншовиків, які твердили, що така тактика більшовиків «змусить буржуазні класи відсахнутися від справи революції і тим ослабить її розмах», і характеризуючи їх, як «тактику зради революції», як «тактику перетворення пролетаріату в жалюгідного прихвосня буржуазних класів», Ленін писав:

> «Хто дійсно розуміє роль селянства в переможній російській революції, той нездатний був би говорити, що розмах революції ослабне, коли буржуазія відсахнеться. Бо насправді тільки тоді почнеться справж-

ній розмах російської революції, тільки тоді це буде дійсно найбільший революційний розмах, можливий в епоху буржуазно-демократичного перевороту, коли буржуазія відсахнеться і активним революціонером виступить маса селянства поряд з пролетаріатом. Для того, щоб бути послідовно доведеною до кінця, наша демократична революція повинна спертися на такі сили, які здатні паралізувати неминучу непослідовність буржуазії, тобто здатні саме «примусити її відсахнутися» (*Ленін*, т. VIII, стор. 95—96).

Таке є основне тактичне положення про пролетаріат, як вождя буржуазної революції, основне тактичне положення про гегемонію (керівну роль) пролетаріату в буржуазній революції, розвинуте Леніним в його книзі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

Це була нова настанова марксистської партії по питаннях тактики в буржуазно-демократичній революції, яка глибоко відрізнялася від тактичних настанов, що існували до того часу в марксистському арсеналі. Досі справа зводилась до того, що в буржуазних революціях, наприклад, на Заході, керівна роль лишалася за буржуазією, пролетаріат мимоволі відігравав роль її пособника, а селянство становило резерв буржуазії. Марксисти вважали таку комбінацію більш-менш неминучою, застерігаючись тут же, що пролетаріат повинен при цьому відстоювати по можливості свої найближчі класові вимоги і мати свою власну політичну партію. Тепер, в новій історичній обстановці, справа поверталася за настановою Леніна таким чином, що пролетаріат ставав керівною силою буржуазної революції, буржуазія відтиралася від керівництва революцією, а селянство перетворювалося в резерв пролетаріату.

Розмови про те, що Плеханов «теж стояв» за гегемонію пролетаріату, грунтуються на непорозумінні. Плеханов кокетував з ідеєю гегемонії пролетаріату і був не від того, щоб визнати її на словах, — це вірно, але на ділі він стояв проти суті цієї ідеї. Гегемонія пролетаріату означає керівну роль пролетаріату в буржуазній революції при політиці *союзу* пролетаріату і селянства, при політиці *ізоляції* ліберальної буржуазії, тимчасом як Плеханов стояв, як відомо, *проти* політики ізоляції ліберальної буржуазії, *за* політику *угоди* з ліберальною буржуазією, *проти* політики союзу пролетаріату і селянства. Насправді тактична настанова Плеханова була меншовицькою настановою заперечення гегемонії пролетаріату.

2) Найважливішим засобом повалення царизму і завоювання демократичної республіки Ленін вважав переможне збройне повстання народу. Всупереч меншовикам Ленін вважав, що «загальнодемократичний революційний рух *уже*

привів до необхідності збройного повстання», що «організація пролетаріату для повстання» уже «поставлена на чергу дня, як одно з істотних, головних і *необхідних* завдань партії», що треба «вжити *найенергійніших* заходів для озброєння пролетаріату і забезпечення можливості безпосереднього керівництва повстанням» (*Ленін*, т. VIII, стор. 75).

Щоб підвести маси до повстання і зробити саме повстання всенародним, Ленін вважав необхідним дати такі лозунги, такі заклики до мас, які могли б розв'язати революційну ініціативу мас, організувати їх для повстання і дезорганізувати апарат влади царизму. Такими лозунгами він вважав тактичні рішення III з'їзду партії, захистові яких була присвячена книга Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

Такими лозунгами він вважав:

а) застосування «масових політичних страйків, які можуть мати важливе значення на початку і в самому ході повстання» (там же, стор. 75);

б) організацію «негайного здійснення революційним шляхом 8-годинного робочого дня та інших вимог робітничого класу, які стоять на черзі» (там же, стор. 47);

в) «негайну організацію революційних селянських комітетів для проведення» революційним шляхом «всіх демократичних перетворень» аж до конфіскації поміщицьких земель (там же, стор. 88);

г) озброєння робітників.

Тут особливо цікаві два моменти:

По-перше, тактика *революційного* здійснення 8-годинного робочого дня в місті і демократичних перетворень на селі, тобто таке здійснення, яке не зважає на владі, не зважає на закон, ігнорує і владі і законність, ламає існуючі закони і встановлює нові порядки самочинним шляхом, явочним порядком. Це був новий тактичний засіб, застосування якого паралізувало апарат влади царизму і розв'язало активність і творчу ініціативу мас. На основі цієї тактики виросли революційні страйкові комітети в місті і революційні селянські комітети на селі, з яких перші розвинулися потім в Ради робітничих депутатів, а другі — в Ради селянських депутатів.

По-друге, застосування *масових політичних страйків*, застосування загальних політичних страйків, які відіграли потім, в ході революції, першорядну роль у справі революційної мобілізації мас. Це була нова, невідома до того часу в практиці марксистських партій, дуже важлива зброя в руках пролетаріату, яка набула потім права громадянства.

Ленін вважав, що в результаті переможного повстання народу царський уряд повинен бути замінений тимчасовим

революційним урядом. Завдання тимчасового революційного уряду полягають в тому, щоб закріпити завоювання революції, придушити опір контрреволюції і здійснити програму-мінімум Російської соціал-демократичної робітничої партії. Ленін вважав, що без здійснення цих завдань неможлива рішуча перемога над царизмом. А щоб здійснити ці завдання і добитися рішучої перемоги над царизмом, тимчасовий революційний уряд повинен бути не звичайним урядом, а урядом диктатури перемігших класів, робітників і селян, він повинен бути революційною диктатурою пролетаріату і селянства. Посилаючись на відоме положення Маркса про те, що «всякий тимчасовий державний устрій після революції потребує диктатури і до того ж енергійної диктатури», Ленін прийшов до висновку, що тимчасовий революційний уряд, якщо він хоче забезпечити рішучу перемогу над царизмом, не може бути нічим іншим, як диктатурою пролетаріату і селянства.

«Рішуча перемога революції над царизмом, писав Ленін, є *революційно-демократична диктатура пролетаріату і селянства*... І така перемога буде саме диктатурою, тобто вона неминуче повинна буде спиратися на військову силу, на озброєння маси, на повстання, а не на ті чи інші, «легальним», «мирним шляхом», створені установи. Це може бути тільки диктатура, тому що здійснення перетворень, негайно і неодмінно потрібних для пролетаріату і селянства, викличе шалений опір і поміщиків, і великих буржуа, і царизму. Без диктатури зломити цей опір, відбити контрреволюційні спроби неможливо. Але це буде, розуміється, не соціалістична, а демократична диктатура. Вона не зможе зачепити (без цілого ряду проміжних ступенів революційного розвитку) основ капіталізму. Вона зможе, в кращому разі, внести корінний перерозподіл земельної власності на користь селянства, провести послідовний і повний демократизм аж до республіки, вирвати з корінням всі азіатські, кабальні риси не тільки з сільського, але й фабричного побуту, покласти початок серйозному поліпшенню становища робітників і підвищенню їх життєвого рівня, нарешті — останнє по черзі, але не по важливості — перенести революційний пожар в Європу. Така перемога нітрохи ще не зробить з нашої буржуазної революції революцію соціалістичну; демократичний переворот не вийде безпосередньо з рамок буржуазних суспільно-економічних відносин; але все-таки значення такої перемоги буде гігантське для майбутнього розвитку і Росії і всього світу. Ніщо не піднесе до такої міри революційної енергії всесвітнього пролетаріату, ніщо не скоротить так сильно шляху,

який веде до його повної перемоги, як ця рішуча перемога революції, що почалася в Росії» (*Ленін*, т. VIII, стор. 62—63).

Щодо ставлення соціал-демократії до тимчасового революційного уряду і допустимості участі в ньому соціал-демократії, то Ленін повністю відстоював відповідну резолюцію III з'їзду партії, яка говорить:

«Залежно від співвідношення сил та інших факторів, які не піддаються точному попередньому визначенню, допустима участь в тимчасовому революційному уряді уповноважених нашої партії, з метою нещадної боротьби з усіма контрреволюційними спробами і відстоювання самостійних інтересів робітничого класу; необхідною умовою такої участі ставиться суворий контроль партії над її уповноваженими і неухильне оберігання незалежності соціал-демократії, яка прагне до повного соціалістичного перевороту і остільки непримиренно ворожа всім буржуазним партіям; незалежно від того, чи можлива буде участь соціал-демократії в тимчасовому революційному уряді, слід пропагувати в найширших верствах пролетаріату ідею необхідності постійного тиску на тимчасовий уряд з боку озброєного і керованого соціал-демократією пролетаріату з метою охорони, зміцнення і розширення завоювань революції» (там же, стор. 37).

Заперечення меншовиків про те, що тимчасовий уряд буде все ж буржуазним урядом, що не можна допускати участі соціал-демократів у такому уряді, коли не бажати зробити ту саму помилку, яку допустив французький соціаліст Мільєран, що взяв участь у французькому буржуазному уряді, — Ленін відводив, вказуючи на те, що меншовики змішують тут дві *різні* речі і проявляють свою нездатність по-марксистському підійти до питання: у Франції мова йшла про участь соціалістів в *реакційному* буржуазному уряді в період *відсутності* революційного становища в країні, і це зобов'язувало соціалістів не брати участі в такому уряді, а в Росії мова йде про участь соціалістів в *революційному* буржуазному уряді, що бореться за *перемогу революції* в період *розпалу* революції, — обставина, яка робить *допустимою*, а за сприятливих умов — *обов'язковою* участь соціал-демократів у такому уряді — для того, щоб бити контрреволюцію не тільки «знизу», ззовні, але й «зверху», зсередини уряду.

3) Обстоюючи перемогу буржуазної революції і завоювання демократичної республіки, Ленін зовсім не думав застряти на демократичному етапі і обмежити розмах революційного руху виконанням буржуазно-демократичних завдань. Навпаки: Ленін вважав, що услід за виконанням демокра-

тичних завдань повинна буде початися боротьба пролетаріату та інших експлуатованих мас уже за *соціалістичну* революцію. Ленін знав це і вважав обов'язком соціал-демократії вжити всіх заходів до того, щоб буржуазно-демократична революція стала *перерости* в революцію соціалістичну. Диктатура пролетаріату і селянства потрібна була Леніну не для того, щоб, завершивши перемогу революції над царизмом, *закінчити* на цьому революцію, а для того, щоб *продовжити* якомога більше стан революції, знищити дощенту залишки контрреволюції, перекинути в Європу полум'я революції і, давши за цей час пролетаріатові просвітитися політично і організуватися у велику армію, — почати прямий перехід до соціалістичної революції.

Говорячи про розмах буржуазної революції і про те, який характер повинен бути наданий цьому розмахові марксистською партією, Ленін писав:

> «Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздавити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії. Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії. Такі є завдання пролетаріату, що їх так вузько уявляють новоіскрівці (тобто меншовики. — *Ред.*) в усіх своїх міркуваннях і резолюціях про розмах революції» (*Ленін*, т. VIII, стор. 96).

Або ще:

> «На чолі всього народу і особливо селянства — за повну свободу, за послідовний демократичний переворот, за республіку! На чолі всіх трудящих і експлуатованих — за соціалізм! Такою повинна бути на ділі політика революційного пролетаріату, такий є класовий лозунг, який повинен проймати і визначати собою розв'язання кожного тактичного питання, кожний практичний крок робітничої партії під час революції» (там же, стор. 105).

Щоб не лишилось ніяких неясностей, Ленін через два місяці після виходу в світ його книги «Дві тактики», в статті «Ставлення соціал-демократії до селянського руху» — роз'яснював:

> «Від революції демократичної ми зараз же почнемо переходити і якраз в міру нашої сили, сили свідомого і організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції. Ми стоїмо за безперервну революцію. Ми не спинимося на півдорозі» (там же, стор. 186).

Це була нова настанова в питанні про співвідношення між буржуазною і соціалістичною революціями, нова теорія перегрупування сил навколо пролетаріату на кінець буржуазної революції для прямого переходу до соціалістичної революції, — теорія *перерастання* буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну.

Виробляючи цю нову настанову, Ленін спирався, по-перше, на відоме положення Маркса про безперервну революцію, дане в кінці сорокових років минулого століття в «Зверненні до Союзу комуністів», і, по-друге, на відому думку Маркса про необхідність поєднання селянського революційного руху з пролетарською революцією, висловлену в листі на ім'я Енгельса в 1856 р., де він говорив: «вся справа в Німеччині буде залежати від можливості підтримати пролетарську революцію яким-небудь другим виданням селянської війни». Але ці геніальні думки Маркса не дістали потім свого розвитку в працях Маркса і Енгельса, а теоретики II Інтернаціоналу вжили всіх заходів до того, щоб поховати їх в труну і щоб вони були забуті. На долю Леніна випало завдання — витягти на світ забуті положення Маркса і відновити їх повністю. Але, відновлюючи ці положення Маркса, Ленін не обмежився, — і не міг обмежитися, — їх простим повторенням, а розвинув їх далі і переробив в стрункy теорію соціалістичної революції, вводячи в справу новий момент, як *обов'язковий* момент соціалістичної революції, — *союз* пролетаріату і напівпролетарських елементів міста і села, як *умову* перемоги пролетарської революції.

Ця настанова розбивала впрах тактичні позиції західноєвропейської соціал-демократії, яка виходила з того, що після буржуазної революції селянські маси, в тому числі і бідняцькі маси, — повинні обов'язково відійти від революції, через що після буржуазної революції повинен настати тривалий період *перерви*, тривалий період «замирення» в 50—100 років, коли не більше, на протязі якого пролетаріат буде «мирно» експлуатуватися, а буржуазія — «законно» наживатися, поки не настане час для нової, соціалістичної революції.

Це була нова теорія *соціалістичної* революції, здійснюваної не ізольованим пролетаріатом проти *всієї* буржуазії, а пролетаріатом — гегемоном, який має *союзників* в особі напівпролетарських елементів населення, в особі мільйонів «трудящих і експлуатованих мас».

За цією теорією гегемонія пролетаріату в буржуазній революції *при союзі* пролетаріату і селянства повинна була перерости в гегемонію пролетаріату в соціалістичній революції *при союзі* пролетаріату і всіх інших трудящих і експлуатованих мас, а демократична диктатура пролета-

ріату і селянства повинна була підготувати грунт для соціалістичної диктатури пролетаріату.

Вона розбивала ходячу теорію західноєвропейських соціал-демократів, які заперечували революційні можливості напівпролетарських мас міста і села і виходили з того, що «крім буржуазії і пролетаріату ми не бачимо інших суспільних сил, на які могли б у нас спиратися опозиційні або революційні комбінації» (слова Плеханова, типові для західноєвропейських соціал-демократів).

Західноєвропейські соціал-демократи вважали, що в соціалістичній революції пролетаріат буде *один*, проти *всієї* буржуазії, *без* союзників, проти *всіх* непролетарських класів і верств. Вони не хотіли зважати на той факт, що капітал експлуатує не тільки пролетарів, але й мільйони напівпролетарських верств міста і села, які задавлені капіталізмом і можуть бути союзниками пролетаріату в боротьбі за визволення суспільства від капіталістичного гніту. Тому західноєвропейські соціал-демократи вважали, що умови для соціалістичної революції в Європі ще не дозріли, що ці умови можна вважати дозрілими лише тоді, коли пролетаріат стане більшістю нації, більшістю суспільства в результаті дальшого економічного розвитку суспільства.

Цю гнилу і антипролетарську настанову західноєвропейських соціал-демократів розбивала вщент ленінська теорія соціалістичної революції.

В теорії Леніна не було ще прямого висновку про можливість перемоги соціалізму в одній, окремо взятій, країні. Але в ній були закладені всі або майже всі основні елементи, необхідні для того, щоб зробити рано чи пізно такий висновок.

Як відомо, до такого висновку прийшов Ленін в 1915 році, тобто через 10 років.

Такі є основні тактичні положення, розвинуті Леніним в його історичній книзі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

Історичне значення цієї праці Леніна полягає насамперед в тому, що вона розгромила ідейно дрібнобуржуазну тактичну настанову меншовиків, озброїла робітничий клас Росії для дальшого розгортання буржуазно-демократичної революції, для нового натиску на царизм і дала російським соціал-демократам ясну перспективу необхідності переростання буржуазної революції в революцію соціалістичну.

Але цим не вичерпується значення праці Леніна. Її неоціниме значення полягає в тому, що вона збагатила марксизм новою теорією революції і заклала основи тієї революційної тактики більшовицької партії, з допомогою якої пролетаріат нашої країни здобув у 1917 році перемогу над капіталізмом.

4. Дальше піднесення революції. Всеросійський політичний страйк у жовтні 1905 року. Відступ царизму. Царський маніфест. Поява Рад робітничих депутатів.

На осінь 1905 року революційний рух охопив всю країну. Він наростав з величезною силою.

19 вересня в Москві почався страйк друкарів. Він перекинувся в Петербург і ряд інших міст. В самій Москві страйк друкарів був підтриманий робітниками інших виробництв, перетворився в загальний політичний страйк.

На початку жовтня почався страйк на Московсько-Казанській залізниці. Через день застрайкував весь Московський залізничний вузол. Незабаром страйком були охоплені всі залізниці країни. Припинили роботу пошта і телеграф. Робітники в різних містах Росії збиралися на багатотисячні мітинги і вирішували припинити роботу. Страйк охоплював фабрику за фабрикою, завод за заводом, місто за містом, район за районом. До страйкуючих робітників приєднувалися дрібні службовці, студенти, інтелігенція — адвокати, інженери, лікарі.

Жовтневий політичний страйк став всеросійським, охопивши майже всю країну, аж до найвіддаленіших районів, охопивши майже всіх робітників, аж до найвідсталіших верств. В загальному політичному страйку брало участь близько мільйона самих тільки промислових робітників, не рахуючи залізничників, поштово-телеграфних службовців та інших, які також дали велику кількість страйкуючих. Все життя країни завмерло. Сила уряду була паралізована.

Робітничий клас очолив боротьбу народних мас проти самодержавства.

Лозунг більшовиків про масовий політичний страйк дав свої результати.

Жовтневий загальний страйк, який показав силу, могутність пролетарського руху, примусив на смерть переляканого царя виступити з маніфестом 17 жовтня. В маніфесті 17 жовтня 1905 року були обіцяні народові «непорушні основи громадянської свободи: дійсна недоторканність особи, свобода совісті, слова, зборів і спілок». Обіцяно було скликати законодавчу думу, залучити до виборів всі класи населення.

Таким чином, була зметена силою революції булигінська дорадча дума. Більшовицька тактика бойкоту булигінської думи була правильною.

І все ж, незважаючи на це, маніфест 17 жовтня був обманом народних мас, царським викрутом, свого роду передишкою, необхідною царю для того, щоб приспати легковірних, виграти час, зібратися з силами і потім ударити по революції. Царський уряд, на словах обіцяючи свободу, на ділі нічого істотного не дав. Робітники і селяни поки що

нічого, крім обіцянок, від уряду не дістали. Замість очікуваної широкої політичної амністії 21 жовтня була дана амністія незначній частині політичних в'язнів. В той же час з метою роз'єднання сил народу уряд організував ряд кривавих єврейських погромів, під час яких загинули тисячі і тисячі людей, а для розправи з революцією створив бандитські поліцейські організації: «Союз руського народу», «Союз Михайла Архангела». Ці організації, в яких значну роль відігравали реакційні поміщики, купці, попи і напівкарні елементи з босяків, народ охрестив «чорною сотнею». Чорносотенці відкрито били і убивали при допомозі поліції передових робітників, революціонерів з інтелігенції, студентів, підпалювали і розстрілювали мітинги та збори громадян. Такий вигляд мали поки що результати царського маніфесту.

Тоді була поширена в народі така пісенька про маніфест царя:

«Цар злякався, видав маніфест:
Мертвим — свобода, живих — під арешт».

Більшовики роз'яснювали масам, що маніфест 17 жовтня — пастка. Поведінку уряду після маніфесту вони заплямували, як провокацію. Більшовики закликáли робітників до зброї, до підготовки збройного повстання.

Робітники ще більш енергійно взялися за створення бойових дружин. Їм стало ясно, що перша перемога 17 жовтня, вирвана загальним політичним страйком, вимагає від них дальших зусиль, дальшої боротьби для повалення царизму.

Маніфест 17 жовтня Ленін оцінював, як момент деякої тимчасової рівноваги сил, коли пролетаріат і селянство, вирвавши у царя маніфест, *ще не в силі* звалити царизм, *а царизм уже не може* управляти тільки старими засобами і змушений *обіцяти* на словах «громадянські свободи» і «законодавчу» думу.

В бурхливі дні жовтневого політичного страйку, в огні боротьби з царизмом, революційна творчість робітничих мас створила нову могутню зброю — Ради робітничих депутатів.

Ради робітничих депутатів, які являли собою збори делегатів від усіх фабрик і заводів, були небаченою ще в світі масовою політичною організацією робітничого класу. Ради, які вперше народилися в 1905 році, були *прообразом* Радянської влади, створеної пролетаріатом під керівництвом більшовицької партії в 1917 році. Ради були новою революційною формою народної творчості. Вони створювалися виключно революційними верствами населення, ламаючи всякі закони і норми царизму. Вони були проявом самодіяльності народу, який піднімався на боротьбу проти царизму.

Більшовики розглядали Ради, як зародки революційної влади. Вони вважали, що сила і значення Рад залежать цілком від сили і успіху повстання.

Меншовики не вважали Ради ні зародковими органами революційної влади, ні органами повстання. Вони дивились на них, як на органи місцевого самоврядування, як на щось подібне до демократизованих міських самоврядувань.

13 (26) жовтня 1905 року в Петербурзі на всіх фабриках і заводах відбувалися вибори до Ради робітничих депутатів. Вночі відбулося перше засідання Ради. Услід за Петербургом організується Рада робітничих депутатів у Москві.

Рада робітничих депутатів Петербурга, як Рада найбільшого промислового і революційного центра Росії, столиці царської імперії, повинна була відіграти вирішальну роль в революції 1905 року. Проте, вона своїх завдань не виконала через погане, меншовицьке керівництво Радою. Як відомо, Леніна не було ще тоді в Петербурзі, він все ще перебував за кордоном. Меншовики скористувалися відсутністю Леніна, пробралися в Петербурзьку Раду і захопили в ній керівництво. Недивно, що за таких умов меншовикам Хрустальову, Троцькому, Парвусу та іншим удалося повернути Петербурзьку Раду проти політики повстання. Замість того, щоб зблизити солдатів з Радою і зв'язати їх у спільній боротьбі, вони вимагали виведення солдатів з Петербурга. Замість того, щоб озброїти робітників і готувати їх до повстання, Рада топталася на місці і негативно ставилась до підготовки повстання.

Зовсім іншу роль відіграла в революції Московська Рада робітничих депутатів. Московська Рада з перших же днів свого існування проводила до кінця революційну політику. Керівництво в Московській Раді належало більшовикам. Завдяки більшовикам поряд з Радою робітничих депутатів виникла в Москві Рада солдатських депутатів. Московська Рада стала органом збройного повстання.

На протязі жовтня — грудня 1905 року Ради робітничих депутатів були створені в ряді великих міст і майже в усіх робітничих центрах. Були зроблені спроби організувати Ради солдатських і матроських депутатів, об'єднати їх з Радами робітничих депутатів. Подекуди створені були Ради робітничих і селянських депутатів.

Вплив Рад був величезний. Незважаючи на те, що вони часто виникали стихійно, були не оформлені і розпливчаті в своєму складі, вони діяли, як влада. Ради захватним шляхом здійснювали свободу друку, встановлювали 8-годинний робочий день, зверталися до народу із закликом не сплачувати податків царському урядові. В окремих випадках вони конфісковували гроші царського уряду і обертали їх на потреби революції.

5. Грудневе збройне повстання. Поразка повстання. Відступ революції. Перша Державна дума. IV (Об'єднавчий) з'їзд партії.

В жовтні і листопаді 1905 року революційна боротьба мас продовжувала розвиватися з величезною силою. Тривали страйки робітників.

Боротьба селян проти поміщиків восени 1905 року набрала широких розмірів. Селянським рухом було охоплено більше третини повітів по всій країні. Саратовська, Тамбовська, Чернігівська, Тифліська, Кутаїська і деякі інші губернії були охоплені справжніми селянськими повстаннями. І все ж натиск селянських мас був ще недостатній. Селянському рухові бракувало організованості і керівництва.

Посилились заворушення і серед солдатів в ряді міст — Тифлісі, Владивостоку, Ташкенті, Самарканді, Курську, Сухумі, Варшаві, Києві, Ризі. Спалахнуло повстання в Кронштадті і серед матросів Чорноморського флоту в Севастополі (в листопаді 1905 року). Але, будучи розрізненими, ці повстання були придушені царизмом.

Приводом до повстань в окремих частинах армії і флоту нерідко було надто грубе поводження офіцерів, погане харчування («горохові бунти») і т. д. У маси повсталих матросів і солдатів не було ще ясного усвідомлення необхідності скинути царський уряд, необхідності енергійного продовження збройної боротьби. Повсталі матроси і солдати були ще надто мирно, благодушно настроєні, нерідко вони робили помилку, звільняючи арештованих на початку повстання офіцерів, і давали себе заспокоїти обіцянками і умовляннями начальства.

Революція щільно підійшла до збройного повстання. Більшовики закликали маси до збройного повстання проти царя і поміщиків, роз'яснювали їм його неминучість. Не покладаючи рук, більшовики підготовляли збройне повстання. Велась революційна робота серед солдатів і матросів, були створені в армії військові організації партії. Створені були в ряді міст бойові дружини з робітників, дружинників навчали володіти зброєю. Організована була закупівля зброї за кордоном і відправлення її таємно в Росію. В організації транспорту зброї брали участь видатні працівники партії.

В листопаді 1905 року Ленін повернувся в Росію. Переховуючись від царських жандармів і шпигунів, Ленін брав у ці дні безпосередню участь у підготовці збройного повстання. Його статті в більшовицькій газеті «Новая жизнь» були вказівками в повсякденній роботі партії.

В цей час тов. Сталін проводив величезну революційну роботу в Закавказзі. Тов. Сталін викривав і громив меншовиків, як противників революції і збройного

повстання. Він твердо готував робітників до рішучого бою проти самодержавства. На мітингу в Тифлісі в день оголошення царського маніфесту тов. Сталін говорив робітникам:

«Що потрібне нам, щоб дійсно перемогти? Для цього потрібні три речі: перше — озброєння, друге — озброєння, третє — ще і ще раз озброєння».

В грудні 1905 року в Фінляндії, в Таммерфорсі, зібралась конференція більшовиків. Хоч більшовики і меншовики формально були в одній соціал-демократичній партії, вони фактично становили дві різні партії із своїми окремими центрами. На цій конференції вперше особисто зустрілися Ленін і Сталін. До цього вони підтримували зв'язок між собою листами або через товаришів.

З рішень Таммерфорської конференції треба відзначити два рішення: одно — про відновлення єдності партії, фактично розколотої на дві партії, і друге — про бойкот першої так званої віттевської думи.

Через те що під цей час в Москві уже почалося збройне повстання, то, за порадою Леніна, конференція спішно закінчила свою роботу, і делегати роз'їхалися на місця, щоб взяти в повстанні особисту участь.

Але не дрімав і царський уряд. Він також готувався до рішучої боротьби. Уклавши мир з Японією і полегшивши цим своє важке становище, царський уряд перейшов у наступ на робітників і селян. Царський уряд оголосив на воєнному стані ряд губерній, охоплених селянськими повстаннями, видав люті накази — «арештованих не мати», «патронів не шкодувати», дав розпорядження арештувати керівників революційного руху і розігнати Ради робітничих депутатів.

Московські більшовики і керована ними Московська Рада робітничих депутатів, зв'язана з широкими масами робітників, вирішили у зв'язку з цим провести негайну підготовку до збройного повстання. 5 (18) грудня Московський комітет прийняв рішення: запропонувати Раді оголосити загальнополітичний страйк, з тим, щоб в ході боротьби перевести його в повстання. Це рішення було підтримане на масових робітничих зборах. Московська Рада зважила на волю робітничого класу і одностайно постановила почати загальний політичний страйк.

Пролетаріат Москви, починаючи повстання, мав свою бойову організацію — близько тисячі дружинників, з яких більше половини було більшовиків. Бойові дружини були також на ряді фабрик Москви. В цілому повстанці мали близько двох тисяч дружинників. Робітники розраховували нейтралізувати гарнізон, відколоти частину гарнізону і повести її за собою.

7 (20) грудня почався в Москві політичний страйк. Проте, страйк не вдалося поширити на всю країну, — він недостатньо був підтриманий в Петербурзі, і це з самого початку ослабляло шанси на успіх повстання. Миколаївська, нині Жовтнева, залізниця лишилася в руках царського уряду. Рух на цій залізниці не припинявся, і уряд міг перекидати з Петербурга в Москву гвардійські полки для придушення повстання.

В самій Москві гарнізон вагався. Почасти розраховуючи на підтримку гарнізону, робітники почали повстання. Але революціонери упустили час, і царський уряд справився із заворушеннями в гарнізоні.

9 (22) грудня з'явилися в Москві перші барикади. Незабаром вулиці Москви вкрилися барикадами. Царський уряд пустив в хід артилерію. Він зібрав війська, які в багато разів переважали сили повстанців. Протягом 9 днів кілька тисяч озброєних робітників вели героїчну боротьбу. Тільки перекинувши полки з Петербурга, Твері і Західного краю, царизм зміг придушити повстання. Керівні органи повстання були напередодні самого бою почасти арештовані, почасти ізольовані. Московський комітет більшовиків був арештований. Збройний виступ перетворився в повстання окремих районів, роз'єднаних між собою. Втративши керівний центр, не маючи загального по місту плану боротьби, райони обмежувалися головним чином обороною. Це було основним джерелом слабості Московського повстання і однією з причин його поразки, як згодом відзначав Ленін.

Особливо стійкий і запеклий характер мало повстання на Красній Пресні в Москві. Красна Пресня була головною фортецею повстання, його центром. Тут зосередились найкращі бойові дружини, якими керували більшовики. Але Красна Пресня була придушена вогнем і мечем, залита кров'ю, палала в заграві пожарів, запалених артилерією. Московське повстання було придушене.

Повстання мало місце не тільки в Москві. Революційними повстаннями був охоплений також ряд інших міст і районів. Збройні повстання були в Красноярську, Мотовилисі (Перм), Новоросійську, Сормові, Севастополі, Кронштадті.

На збройну боротьбу піднялись і пригноблені народи Росії. Майже вся Грузія була охоплена повстанням. Велике повстання відбулося на Україні в Донбасі: Горлівці, Олександрівську, Луганську (Ворошиловград). Стійкий характер мала боротьба в Латвії. В Фінляндії робітники створили свою Червону гвардію і підняли повстання.

Але всі ці повстання, так само, як і Московське, були з нелюдською жорстокістю придушені царизмом.

Меншовики і більшовики дали різну оцінку грудневому збройному повстанню.

Меншовик Плеханов після збройного повстання кинув докір партії: «Не треба було братися за зброю». Меншовики доводили, що повстання — непотрібна і шкідлива справа, що в революції можна обійтись без повстання, що успіху можна добитися не збройним повстанням, а мирними засобами боротьби.

Більшовики плямували таку оцінку, як зрадницьку. Вони вважали, що досвід Московського збройного повстання тільки підтвердив можливість успішної збройної боротьби робітничого класу. На докір Плеханова: «Не треба було братися за зброю», Ленін відповідав:

> «Навпаки, треба було більш рішуче, енергійно і наступально братися за зброю, треба було роз'яснювати масам неможливість самого тільки мирного страйку і необхідність безстрашної й нещадної збройної боротьби» *(Ленін*, т. X, стор. 50).

Грудневе повстання 1905 року було найвищою точкою революції. В грудні царське самодержавство завдало повстанню поразки. Після поразки грудневого повстання почався поворот до поступового відступу революції. Піднесення революції змінилося її поступовим спадом.

Царський уряд поспішав скористуватися цією поразкою для того, щоб добити революцію. Царські кати і тюремщики розгорнули свою криваву роботу. Каральні експедиції в Польщі, Латвії, Естонії, Закавказзі, Сибіру несамовито лютували.

Проте, революція ще не була придушена. Робітники і революційні селяни відступали повільно, з боями. До боротьби залучалися нові верстви робітників. В страйках брало участь в 1906 році понад мільйон робітників. В 1907 році — 740 тисяч. Селянський рух в першій половині 1906 року охопив близько половини повітів царської Росії, в другій половині року — одну п'яту всіх повітів. Тривали заворушення в армії і в флоті.

Царський уряд не обмежувався у своїй боротьбі проти революції самими тільки репресіями. Добившись перших успіхів внаслідок репресій, він вирішив завдати нового удару революції шляхом скликання нової, «законодавчої» думи. Він розраховував скликанням такої думи відколоти селян від революції і доконати цим революцію. В грудні 1905 року царський уряд видав закон про скликання нової «законодавчої» думи, на відміну від старої «дорадчої» булигінської думи, яка була зметена більшовицьким бойкотом. Царський виборчий закон був, звичайно, антидемократичним. Вибори були не загальні. Більше половини населення взагалі було позбавлено права голосу, наприклад, жінок і понад 2 мільйони робітників. Вибори були не рівні. Виборці були розбиті на 4 курії, як тоді говорили: землевласницьку (помі-

щики), міську (буржуазія), селянську і робітничу. Вибори були не прямі, а багатоступневі. Вибори фактично були не таємні. Виборчий закон забезпечував величезну перевагу в думі купки поміщиків і капіталістів над мільйонами робітників і селян.

Думою цар хотів відвернути маси від революції. Значна частина селянства вірила в той час у можливість через думу дістати землю. Кадети, меншовики й есери обманювали робітників і селян — нібито без повстання, без революції можна добитися потрібних народові порядків. У боротьбі з цим обманом народу більшовики оголосили і провели тактику бойкоту І Державної думи згідно з рішенням, прийнятим на Таммерфорській конференції.

Ведучи боротьбу з царизмом, робітники вимагали разом з тим єдності сил партії, об'єднання партії пролетаріату. Більшовики, озброєні відомим рішенням Таммерфорської конференції про єдність, підтримували цю вимогу робітників і запропонували меншовикам скликати об'єднавчий з'їзд партії. Під тиском робітничих мас меншовики змушені були погодитись на об'єднання.

Ленін був за об'єднання, але він був за таке об'єднання, при якому не змазувалися б незгоди в питаннях революції. Великої шкоди партії завдавали примиренці (Богданов, Красін та інші), які намагалися довести, що нема серйозних незгод між більшовиками і меншовиками. Воюючи з примиренцями, Ленін вимагав, щоб більшовики прийшли на з'їзд із своєю платформою, щоб робітникам ясно було, на яких позиціях стоять більшовики і на якій основі відбувається об'єднання. Більшовики виробили таку платформу і пустили на обговорення членів партії.

У квітні 1906 року зібрався в Стокгольмі (Швеція) IV з'їзд РСДРП, названий Об'єднавчим. На з'їзді було 111 делегатів з ухвальним голосом, які представляли 57 місцевих організацій партії. Крім того, на з'їзді були представники національних соціал-демократичних партій: 3 — від Бунду, 3 — від Польської соціал-демократичної партії і 3— від латиської соціал-демократичної організації.

Внаслідок розгрому більшовицьких організацій під час і після грудневого повстання не всі вони могли послати делегатів. Крім того, меншовики в «дні свободи» 1905 року прийняли у свої ряди багато дрібнобуржуазної інтелігенції, яка нічого спільного не мала з революційним марксизмом. Досить вказати на те, що тифліські меншовики (а в Тифлісі було мало промислових робітників) послали стільки ж делегатів на з'їзд, скільки послала найбільша пролетарська організація — петербурзька. Через це на Стокгольмському з'їзді більшість, правда, незначна, була на стороні меншовиків.

Такий склад з'їзду визначив меншовицький характер рішень по цілому ряду питань.

На цьому з'їзді відбулося лише *формальне* об'єднання. По суті більшовики і меншовики лишалися при своїх поглядах, із своїми самостійними організаціями.

Найголовнішими питаннями, які обговорювались на IV з'їзді, були: аграрне питання, оцінка моменту і класових завдань пролетаріату, ставлення до Державної думи, організаційні питання.

Незважаючи на те, що меншовики були на цьому з'їзді в більшості, вони змушені були прийняти ленінське формулювання першого параграфа статуту про членство партії, щоб не відштовхнути від себе робітників.

В аграрному питанні Ленін захищав *націоналізацію* землі. Ленін вважав можливою націоналізацію землі тільки при перемозі революції, тільки після повалення царизму. Націоналізація землі в цьому разі полегшувала пролетаріатові в союзі з сільською біднотою перехід до соціалістичної революції. Націоналізація землі вимагала безоплатного відібрання (конфіскації) всієї поміщицької землі на користь селян. Більшовицька аграрна програма закликала селян на революцію проти царя і поміщиків.

На інших позиціях стояли меншовики. Вони відстоювали програму *муніципалізації*. За цією програмою поміщицькі землі переходили не в розпорядження, навіть не в користування селянських громад, а в розпорядження муніципалітетів (тобто місцевих самоврядувань або земств). Селяни повинні були *орендувати* цю землю кожний по своїй силі.

Меншовицька програма муніципалізації була угодовська і через те — шкідлива для революції. Вона не могла мобілізувати селян на революційну боротьбу, не була розрахована на цілковите знищення поміщицького землеволодіння. Меншовицька програма була розрахована на половинчатий результат революції. Меншовики не хотіли піднімати селян на революцію.

З'їзд більшістю голосів прийняв меншовицьку програму.

Меншовики показали своє антипролетарське, опортуністичне нутро особливо при обговоренні резолюції про оцінку сучасного моменту і про Державну думу. Меншовик Мартинов одверто виступив проти гегемонії пролетаріату в революції. Відповідаючи меншовикам, тов. Сталін поставив питання руба:

> «Або гегемонія пролетаріату, або гегемонія демократичної буржуазії — ось як стоїть питання в партії, ось в чому наші незгоди».

Щодо Державної думи, то меншовики вихваляли її у своїй резолюції, як найкращий засіб для розв'язання питань революції, для визволення народу від царизму. Більшовики,

навпаки, вважали думу безсилим придатком царизму, ширмою, що прикриває язви царизму, яку він відкине зараз же, тільки-но вона стане для нього незручною.

В Центральний Комітет, обраний на IV з'їзді, ввійшли 3 більшовики і 6 меншовиків. В редакцію центрального органу ввійшли самі тільки меншовики.

Було ясно, що внутріпартійна боротьба триватиме.

Боротьба між більшовиками і меншовиками після IV з'їзду розгорілася з новою силою. В місцевих, формально об'єднаних організаціях дуже часто із звітами про з'їзд виступали два доповідачі: один — від більшовиків, другий — від меншовиків. В результаті обговорення двох ліній більшість членів організації ставала здебільшого на сторону більшовиків.

Життя все більше доводило правоту більшовиків. Меншовицький ЦК, обраний IV з'їздом, все більше виявляв свій опортунізм, свою цілковиту нездатність керувати революційною боротьбою мас. Літом і восени 1906 року революційна боротьба мас знову посилилась. В Кронштадті і в Свеаборгу повстали матроси, розгорілась боротьба селянства проти поміщиків. А меншовицький ЦК давав опортуністичні лозунги, за якими маси не йшли.

6. Розгон I Державної думи. Скликання II Державної думи. V з'їзд партії. Розгон II Державної думи. Причини поразки першої російської революції.

Через те що I Державна дума була недосить слухняною, царський уряд розігнав її літом 1906 року. Він ще більше посилив репресії проти народу, розгорнув погромну діяльність каральних експедицій по всій країні і оголосив про своє рішення скликати найближчим часом II Державну думу. Царський уряд явно нахабнів. Він уже не боявся революції, бачачи, що революція йде на спад.

Більшовики повинні були розв'язати питання про участь чи бойкот II думи. Говорячи про бойкот, більшовики звичайно мали на увазі активний бойкот, а не просте і пасивне утримання від участі у виборах. Більшовики вважали активний бойкот революційним засобом перестерегти народ відносно спроби царя перевести народ з революційного шляху на шлях царської «конституції», засобом зірвати таку спробу і організувати новий натиск народу на царизм.

Досвід бойкоту булигінської думи показав, що бойкот «був єдино правильною тактикою, яку цілком підтвердили події» (*Ленін*, т. X, стор. 27). Бойкот цей був вдалий, тому що він не тільки перестеріг народ про небезпеку царсько-конституційного шляху, але й зірвав думу раніше, ніж вона

встигла народитися. Він був вдалий тому, що був проведений при *наростаючому піднесенні* революції і спирався на це піднесення, а не при спаді революції, бо зірвати думу можна тільки в умовах *піднесення* революції.

Бойкот віттевської, тобто I думи був проведений після поразки грудневого повстання, коли цар вийшов переможцем, тобто, коли можна було думати, що революція пішла на спад.

> «Але, писав Ленін, само собою розуміється, цю перемогу (царя. — *Ред.*) не було ще тоді підстав вважати рішучою перемогою. Грудневе повстання 1905 року мало своє продовження у вигляді цілого ряду розрізнених і часткових військових повстань і страйків літа 1906 року. Лозунг бойкоту віттевської думи був лозунгом боротьби за зосередження і узагальнення цих повстань» (*Ленін*, т. XII, стор. 20).

Бойкот віттевської думи не зміг зірвати думу, хоч і підірвав значно авторитет цієї думи і ослабив віру частини населення в думу, не зміг зірвати думу, тому що він був проведений, як тепер стало ясно, в обстановці спаду, занепаду революції. Тому бойкот I думи в 1906 р. вийшов невдалим. У зв'язку з цим Ленін писав у своїй знаменитій брошурі «Дитяча хвороба «лівізни» в комунізмі»:

> «Більшовицький бойкот «парламенту» в 1905 році збагатив революційний пролетаріат надзвичайно цінним політичним досвідом, показавши, що при поєднанні легальних і нелегальних, парламентських і позапарламентських форм боротьби іноді корисно і навіть обов'язково уміти відмовитися від парламентських... Помилкою, хоч і невеликою, легко поправною, був уже бойкот більшовиками «думи» в 1906 році... До політики і партій застосовне — з відповідними змінами — те, що стосується до окремих людей. Розумний не той, хто не робить помилок. Таких людей нема і бути не може. Розумний той, хто робить помилки не дуже істотні і хто вміє легко і швидко виправляти їх» (*Ленін*, т. XXV, стор. 182—183).

Щодо II Державної думи, то Ленін вважав, що з огляду на нову обстановку і занепад революції, більшовики «повинні піддати переглядові питання про бойкот Державної думи» (*Ленін*, т. X, стор. 26).

> «Історія показала, писав Ленін, що коли збирається Дума, то з'являється можливість корисної агітації зсередини неї і коло неї; — що тактика зближення з революційним селянством проти кадетів можлива всередині Думи» (там же, стор. 29).

З усього цього виходило, що треба уміти не тільки рішуче наступати, наступати в перших рядах, коли є піднесення революції, але й правильно відступати, відступати

останніми, коли нема вже піднесення, міняючи тактику відповідно до нової обстановки, відступати не врозбрід, а організовано, спокійно, без паніки, використовуючи найменші можливості для того, щоб вивести кадри з-під удару ворога, перестроїтися, нагромадити сили і підготуватися до нового наступу на ворога.

Більшовики вирішили взяти участь у виборах до II думи.

Але більшовики йшли в думу не для органічної «законодавчої» роботи в ній в блоці з кадетами, як це робили меншовики, а для того, щоб використати її як трибуну в інтересах революції.

Меншовицький ЦК, навпаки, закликáв укладати виборчі угоди з кадетами, підтримувати в думі кадетів, вважаючи думу законодавчою установою, здатною приборкати царський уряд.

Більшість партійних організацій виступила проти політики меншовицького ЦК.

Більшовики зажадали скликання нового з'їзду партії.

В травні 1907 року зібрався в Лондоні V з'їзд партії. До цього з'їзду РСДРП налічувала (разом з національними соціал-демократичними організаціями) близько 150 тисяч членів. Всього на з'їзді було 336 делегатів. Більшовиків — 105, меншовиків — 97. Решта делегатів представляли національні соціал-демократичні організації, — польських і латиських соціал-демократів і Бунд, які були прийняті в РСДРП на попередньому з'їзді.

Троцький намагався зліпити на з'їзді свою окрему центристську, тобто напівменшовицьку групку, але за ним ніхто не пішов.

Через те що більшовики вели за собою поляків і латишів, то вони мали стійку більшість на з'їзді.

Одним з основних питань боротьби на з'їзді було питання про ставлення до буржуазних партій. В цьому питанні йшла боротьба між більшовиками і меншовиками ще на II з'їзді. З'їзд дав більшовицьку оцінку всім непролетарським партіям — чорносотенцям, октябристам, кадетам, есерам — і сформулював більшовицьку тактику щодо цих партій.

З'їзд схвалив політику більшовиків і прийняв рішення вести нещадну боротьбу як з чорносотенними партіями — «Союзом руського народу», монархістами, радою об'єднаного дворянства, так і «Союзом 17 октября» (октябристи), торгово-промисловою партією і партією «мирного оновлення». Всі ці партії були явно контрреволюційними.

Щодо ліберальної буржуазії, партії кадетів, то з'їзд запропонував вести непримиренну викривальну боротьбу з нею. З'їзд запропонував викривати лицемірний, фальшивий «демократизм» кадетської партії і боротися проти спроб ліберальної буржуазії стати на чолі руху селянства.

Щодо так званих народницьких або трудових партій (народні соціалісти, трудова група, есери) з'їзд рекомендував викривати їх спроби маскуватися під соціалістів. В той же час з'їзд допускав окремі угоди з цими партіями для спільного й одночасного натиску проти царизму і проти кадетської буржуазії, оскільки ці партії були тоді демократичними партіями і виражали інтереси дрібної буржуазії міста і села.

Ще до з'їзду меншовики виступали з пропозицією скликати так званий «робітничий з'їзд». План меншовиків полягав у тому, щоб скликати такий з'їзд, в якому брали б участь і соціал-демократи, і есери, і анархісти. Цей «робітничий» з'їзд повинен був створити якусь не то «безпартійну партію», не то «широку» дрібнобуржуазну безпрограмну робітничу партію. Ленін викрив цю найшкідливішу спробу меншовиків — ліквідувати соціал-демократичну робітничу партію і розчинити передовий загін робітничого класу в дрібнобуржуазній масі. З'їзд різко осудив меншовицький лозунг «робітничого з'їзду».

Особливе місце в роботах з'їзду зайняло питання про профспілки. Меншовики захищали «нейтральність» профспілок, тобто виступали проти керівної ролі партії в профспілках. З'їзд відкинув пропозицію меншовиків і прийняв більшовицьку резолюцію про профспілки. В цій резолюції вказувалось, що партія повинна добитися ідейного і політичного керівництва профспілками.

V з'їзд означав велику перемогу більшовиків у робітничому русі. Але більшовики не зазналися, не спочили на лаврах. Не того учив їх Ленін. Більшовики знали, що попереду має бути ще боротьба з меншовиками.

Тов. Сталін у своїй статті «Записки делегата», яка вийшла в 1907 році, давав таку оцінку результатів з'їзду:

> «Фактичне об'єднання передових робітників усієї Росії в єдину всеросійську партію під прапором *революційної* соціал-демократії — такий смисл лондонського з'їзду, такий його загальний характер».

В цій статті тов. Сталін наводив дані *про склад* з'їзду. Виявилось, що більшовицькі делегати посилалися на з'їзд головним чином від великих промислових районів (Петербург, Москва, Урал, Іваново-Вознесенськ та інші). А меншовики попали на з'їзд від районів дрібного виробництва, де переважали ремісничі робітники, напівпролетарі, а також від ряду чисто селянських районів.

> «Очевидно,— вказував тов. Сталін, підводячи підсумки з'їзду,— тактика більшовиків є тактикою великопромислових пролетарів, тактикою тих районів, де класові суперечності особливо ясні і класова боротьба особливо гостра. Більшовизм — це тактика справжніх пролетарів. З другого боку, не менш очевидне й те, що

тактика меншовиків є переважно тактикою ремісничих робітників і селянських напівпролетарів, тактикою тих районів, де класові суперечності не зовсім ясні і класова боротьба замаскована. Меншовизм — це тактика напівбуржуазних елементів пролетаріату. Так говорять цифри» (Протоколи V з'їзду РСДРП, стор. XI і XII, 1935 р.).

Розігнавши I думу, цар гадав дістати більш слухняну II думу. Але й II дума не виправдала сподівань. Цар вирішив через те розігнати й цю думу і скликати III думу при більш погіршеному виборчому законі,— сподіваючись, що вона буде більш слухняною.

Незабаром після V з'їзду царський уряд вчинив так званий третьочервневий переворот. 3 червня 1907 року цар розігнав II Державну думу. Соціал-демократична думська фракція, яка налічувала 65 депутатів, була арештована і вислана в Сибір. Був оголошений новий виборчий закон. Права робітників і селян були ще більш урізані. Царський уряд продовжував наступати.

Царський міністр Столипін розгортав свою криваву розправу над робітниками і селянами. Тисячі революційних робітників і селян були розстріляні каральними експедиціями і повішені. В царських катівнях мучили і катували революціонерів. Особливо жорстоких переслідувань зазнавали робітничі організації, в першу чергу більшовики. Царські шпиги шукали Леніна, який жив таємно в Фінляндії. Вони хотіли розправитися з вождем революції. З величезною небезпекою Леніну вдалося в грудні 1907 року знов перебратися за кордон, в еміграцію.

Настали тяжкі роки столипінської реакції.

Перша російська революція скінчилась, таким чином, поразкою.

Цьому сприяли такі причини.

1. Не було ще в революції міцного союзу робітників і селян проти царизму. Селяни піднялися на боротьбу проти поміщиків і вони йшли на союз з робітниками проти поміщиків. Але вони ще не розуміли, що без повалення царя неможливо повалити поміщиків, вони не розуміли, що цар діє заодно з поміщиками, і значна частина селян ще вірила царю і покладала надію на царську Державну думу. Тому багато селян не хотіли йти на союз з робітниками для повалення царизму. Селяни більше вірили угодовській партії есерів, ніж справжнім революціонерам — більшовикам. В результаті боротьба селян проти поміщиків була недостатньо організована. Ленін вказував:

«...селяни діяли надто розпорошено, неорганізовано, недосить наступально, і в цьому полягає одна з корінних причин поразки революції» (*Ленін*, т. XIX, стор. 354).

2. Небажання значної частини селян іти разом з робітниками на повалення царизму позначалося і на поведінці армії, більшість якої складалася з синів селян, одягнених в солдатські шинелі. В окремих частинах царської армії були заворушення і повстання, але більшість солдатів ще допомагала царю придушувати страйки і повстання робітників.

3. Недосить дружно діяли і робітники. Передові загони робітничого класу розгорнули в 1905 році героїчну революційну боротьбу. Більш відсталі верстви — робітники найменш промислових губерній, які жили в селах, — розкачувалися повільніше. Особливо посилилась їх участь в революційній боротьбі в 1906 році, але під цей час авангард робітничого класу був уже в значній мірі ослаблений.

4. Робітничий клас був передовою, основною силою революції, але в рядах партії робітничого класу не було необхідної єдності і згуртованості. РСДРП — партія робітничого класу — була розбита на дві групи: більшовиків і меншовиків. Більшовики вели послідовну революційну лінію і закликали робітників до повалення царизму. Меншовики своєю угодовською тактикою гальмували революцію, плутали значну частину робітників, розколювали робітничий клас. Тому робітники виступали в революції не завжди дружно, і робітничий клас, не маючи ще єдності своїх власних рядів, не зміг стати справжнім вождем революції.

5. Царському самодержавству допомогли в придушенні революції 1905 року західноєвропейські імперіалісти. Іноземні капіталісти боялися за свої вкладені в Росії капітали і величезні доходи. Крім того, вони побоювалися, що в разі перемоги російської революції піднімуться на революцію і робітники інших країн. Тому західноєвропейські імперіалісти допомогли царю-катові. Французькі банкіри дали велику позику царю на придушення революції. Німецький цар тримав напоготові багатотисячну армію для інтервенції на допомогу російському царю.

6. Серйозно допоміг царю мир з Японією, укладений у вересні 1905 року. Поразка у війні і грізне зростання революції примусили царя поспішити з підписанням миру. Поразка у війні ослабляла царизм. Укладення миру зміцнило становище царя.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

Перша російська революція являє собою цілу історичну смугу в розвитку нашої країни. Ця історична смуга складається з двох періодів. З першого періоду, коли революція йшла на піднесення від загального політичного страйку в жовтні до збройного повстання в грудні, використовуючи сла-

бість царя,— який зазнавав поразок на полях Манчжурії, — змітаючи булигінську думу і вириваючи у царя поступку за поступкою, і з другого періоду, коли цар, оправившись після укладення миру з Японією, використовує страх ліберальної буржуазії перед революцією, використовує вагання селянства, кидає їм як подачку віттевську думу і переходить в наступ проти робітничого класу, проти революції.

За якісь три роки революції (1905—1907 р.р.) робітничий клас і селянство здобувають таку багату школу політичного виховання, яку не могли б вони здобути за тридцять років звичайного мирного розвитку. Кілька років революції зробили ясним те, чого не можна було б зробити ясним на протязі десятків років за мирних умов розвитку.

Революція виявила, що царизм є заклятий ворог народу, що царизм є тим горбатим, якого може виправити тільки могила.

Революція показала, що ліберальна буржуазія шукає союзу не з народом, а з царем, що вона є контрреволюційною силою, угода з якою рівнозначна зраді народу.

Революція показала, що вождем буржуазно-демократичної революції може бути тільки робітничий клас, що тільки він здатний відтіснити ліберальну кадетську буржуазію, визволити селянство з-під її впливу, розгромити поміщиків, довести революцію до кінця і розчистити шлях до соціалізму.

Революція показала, нарешті, що трудове селянство, незважаючи на його вагання, є все ж єдиною серйозною силою, здатною піти на союз з робітничим класом.

Дві лінії боролися в РСДРП під час революції, лінія більшовиків і лінія меншовиків. Більшовики держали курс на розгортання революції, на повалення царизму шляхом збройного повстання, на гегемонію робітничого класу, на ізоляцію кадетської буржуазії, на союз з селянством, на створення тимчасового революційного уряду з представників робітників і селян, на доведення революції до переможного кінця. Меншовики, навпаки, держали курс на згортання революції. Замість повалення царизму шляхом повстання вони пропонували його реформування і «поліпшення», замість гегемонії пролетаріату — гегемонію ліберальної буржуазії, замість союзу з селянством — союз з кадетською буржуазією, замість тимчасового революційного уряду — Державну думу, як центр «революційних сил» країни.

Так меншовики скотилися в болото угодовства, ставши провідниками буржуазного впливу на робітничий клас, ставши на ділі агентами буржуазії в робітничому класі.

Більшовики були єдиною революційно-марксистською силою в партії і країні.

Зрозуміло, що після таких серйозних незгод РСДРП виявилась на ділі розколотою на дві партії, партію більшовиків

і партію меншовиків. IV з'їзд партії нічого не змінив у фактичному стані справ всередині партії. Він тільки зберіг і трохи зміцнив *формальну* єдність партії. V з'їзд партії зробив крок вперед в напрямі до *фактичного* об'єднання партії, причому об'єднання це відбулося під прапором більшовизму.

Підводячи підсумки революційному рухові, V з'їзд партії осудив лінію меншовиків, як угодовську, і схвалив більшовицьку лінію, як революційно-марксистську. Цим він ще раз підтвердив те, що вже було підтверджене всім ходом першої російської революції.

Революція показала, що більшовики вміють наступати, коли цього вимагає обстановка, що вони навчились наступати в перших рядах і вести за собою народ на штурм. Але революція показала крім того, що більшовики вміють також відступати в порядку, коли обстановка набирає несприятливого характеру, коли революція йде на спад, що більшовики навчилися правильно відступати, без паніки і метушні, з тим, щоб зберегти кадри, зібратися з силами і, перестроївшись відповідно до нової обстановки, знову піти в наступ на ворога.

Не можна перемогти ворога без уміння правильно наступати.

Не можна уникнути розгрому при поразці без уміння правильно відступати, відступати без паніки, без замішання.

РОЗДІЛ IV

МЕНШОВИКИ І БІЛЬШОВИКИ В ПЕРІОД СТОЛИПІНСЬКОЇ РЕАКЦІЇ. ОФОРМЛЕННЯ БІЛЬШОВИКІВ У САМОСТІЙНУ МАРКСИСТСЬКУ ПАРТІЮ. *(1908 — 1912 роки).*

1. Столипінська реакція. Розклад в опозиційних верствах інтелігенції. Занепадництво. Перехід частини партійної інтелігенції в табір ворогів марксизму і спроби ревізії теорії марксизму. Одповідь Леніна ревізіоністам в його книзі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» і захист теоретичних основ марксистської партії.

II Державна дума була розпущена царським урядом 3 червня 1907 року. Цей день прийнято в історії називати днем третьочервневого державного перевороту. Царський уряд видав новий закон про вибори до III Державної думи і тим самим порушив свій власний маніфест 17 жовтня 1905 року, бо, згідно з цим маніфестом, він повинен був видавати нові закони тільки за згодою думи. Соціал-демократична фракція другої думи була віддана до суду, представники робітничого класу були відправлені на каторгу і в заслання на поселення.

Новий виборчий закон був складений так, що набагато збільшував кількість представників поміщиків і торгово-промислової буржуазії в думі. В той же час у кілька разів скорочувалось і без того невелике число представників селян і робітників.

III дума за своїм складом була чорносотенно-кадетською. Із загального числа 442 депутатів у ній було: правих (чорносотенців) — 171, октябристів і членів споріднених з ними груп — 113, кадетів і членів близьких до них груп — 101, трудовиків — 13, соціал-демократів — 18.

В особі правих (вони називалися так тому, що сиділи в думі на правому боці) були представлені найлютіші вороги робітників і селян — чорносотенні поміщики-кріпосники, які влаштовували масові биття і розстріли селян під час придушення селянського руху, організатори єврейських погромів, кривавої розправи з робітничими демонстраціями, звірячих підпалів приміщень, де відбувалися мітинги в дні

революції. Праві стояли за найлютіше придушення трудящих, за необмежену царську владу, проти царського маніфесту 17 жовтня 1905 року.

Близько до правих в думі примикала партія октябристів, або «Союз 17 октября». Октябристи представляли інтереси великого промислового капіталу і великих поміщиків, які хазяйнували по-капіталістичному (на початку революції 1905 року до октябристів перейшла значна частина кадетів з числа великих поміщиків). Октябристи від правих відрізнялися лише визнанням — і то словесним — маніфесту 17 жовтня. Октябристи цілком підтримували і внутрішню, і зовнішню політику царського уряду.

Кадети, або «конституційно-демократична» партія, мали в III думі менше місць, ніж в I і в II думах. Це пояснюється тим, що частина поміщицьких голосів від кадетів перейшла до октябристів.

В III думі була представлена нечисленна група дрібнобуржуазних демократів, так званих трудовиків. Трудовики в думі хиталися між кадетами і робітничою демократією (більшовиками). Ленін вказував, що хоч трудовики страшенно слабі в думі, вони представляють *маси*, селянські маси. Хитання трудовиків між кадетами і робітничою демократією неминуче випливали з класового становища дрібних хазяїв. Ленін висував завдання перед депутатами-більшовиками, перед робітничою демократією — «допомогти слабим дрібнобуржуазним демократам, вирвати їх з-під впливу лібералів, згуртувати табір демократії проти контрреволюційних кадетів, а не тільки проти правих...» (*Ленін*, т. XV, стор. 486).

І в ході революції 1905 року, і особливо після її поразки, кадети все більше проявляли себе, як контрреволюційна сила. Вони все більше скидали з себе «демократичну» маску, виступали як справжні монархісти, захисники царизму. В 1909 році група найвизначніших кадетських письменників випустила збірник «Віхи», в якому кадети дякували царизмові від імені буржуазії за придушення революції. Плазуючи і холопствуючи перед царським урядом нагая і шибениці, кадети прямо писали, що треба «благословляти цю владу, яка одна своїми штиками і тюрмами ще захищає нас (тобто ліберальну буржуазію) від люті народної».

Розігнавши II Державну думу і розправившись з соціал-демократичною фракцією Державної думи, царський уряд став посилено громити політичні і економічні організації пролетаріату. Каторжні тюрми, фортеці і місця заслання переповнились революціонерами. Революціонерів по-звірячому били в тюрмах, піддавали катуванням і мукам. Лютував розгнузданий чорносотенний терор. Царський міністр Столипін вкрив шибеницями країну. Було страчено кілька тисяч

революціонерів. Шибеницю в той час називали «столипінським галстуком».

Придушуючи революційний рух робітників і селян, царський уряд не міг обмежитися самими репресіями, каральними експедиціями, розстрілами, тюрмою, каторгою. Царський уряд з тривогою бачив, що наївна віра селянства в «царя-батюшку» все більше зникає. Тому він удався до великого маневру, задумав створити собі міцну опору на селі в особі численного класу сільської буржуазії — куркульства.

9 листопада 1906 року Столипін видав новий земельний закон про виділення селян з общини на хутори. За столипінським земельним законом руйнувалось общинне користування землею. Кожному селянинові пропонувалося взяти свій наділ в особисте володіння, виділитися з общини. Селянин міг продати свій наділ, чого він не мав права зробити раніше. Громада зобов'язана була виділити землю селянам, які виходили з общини, в одному місці (хутір, відруб).

Багаті селяни — куркулі діставали можливість скуповувати при цьому по дешевій ціні у маломіцних селян їх землю. Протягом кількох років після видання цього закону більше мільйона маломіцних селян зовсім втратили землю і розорились. За рахунок обезземелення маломіцних селян виросла кількість куркульських хуторів і відрубів. Іноді це були справжні маєтки, де широко застосовувалась наймана, батрацька праця. Уряд примушував селян виділяти з общини куркулям-хуторянам кращу землю.

Якщо при «звільненні» селян поміщики грабували селянську землю, то тепер куркулі почали грабувати общинну землю, одержуючи кращі ділянки, скуповуючи по дешевій ціні наділи у бідноти.

Царський уряд видавав куркулям значні позички для купівлі землі і влаштування хуторів. З куркулів Столипін хотів зробити маленьких поміщиків, вірних захисників царського самодержавства.

Всього за дев'ять років (з 1906 по 1915 рік) з общини виділилось понад два мільйони домохазяїв.

Столипінщина ще більше погіршила становище малоземельних селян і сільської бідноти. Розшарування селянства посилилось. Почалися сутички селян з куркулями-хуторянами.

Разом з тим селянство починало розуміти, що йому не дістати поміщицької землі, поки існує царський уряд і поміщицько-кадетська Державна дума.

Селянський рух в роки посиленого виділення на хутори (1907—1909) спочатку йде на спад, але незабаром, в 1910 — 1911 р.р. і пізніше, на грунті зіткнення общинників з хуторянами відбувається посилення селянського руху проти поміщиків і куркулів-хуторян.

В галузі промисловості також відбулися після революції

значні зміни. Концентрація промисловості, тобто укрупнення і зосередження промисловості в руках все більших капіталістичних груп,— значно посилилась. Ще до революції 1905 року капіталісти стали об'єднуватися в союзи, щоб підняти ціни на товари всередині країни, а вируче́ний надприбуток обернути в фонд заохочення експорту для того, щоб можна було викинути на зовнішні ринки товари по низьких цінах і завоювати зовнішні ринки. Такі союзи, такі об'єднання капіталістів (монополії) називалися трестами і синдикатами. Після революції число буржуазних трестів і синдикатів ще більше зросло. Збільшувалась також кількість великих банків і зростала їх роль у промисловості. Збільшувався приплив іноземних капіталів в Росію.

Таким чином, капіталізм в Росії все більше ставав монополістичним, імперіалістичним капіталізмом.

Після кількох років застою промисловість знов ожила: зросли видобуток вугілля, виробіток металу, видобуток нафти, збільшилося виробництво тканин, цукру. Набагато збільшився вивіз хліба за кордон.

Хоч Росія в цей час зробила певний крок вперед у своїй промисловості, вона продовжувала залишатися відсталою країною в порівнянні з західною Європою і залежною від іноземних капіталістів. В Росії не було поставлене виробництво машин і верстатів — вони ввозилися з-за кордону. Не було також автомобільної промисловості, не було хімічної промисловості, не було виробництва мінеральних добрив. У виробництві озброєння Росія також відставала від інших капіталістичних країн.

Вказуючи на низький рівень споживання металу в Росії, як на ознаку її відсталості, Ленін писав:

> «За півстоліття після звільнення селян споживання заліза в Росії зросло вп'ятеро, і все ж Росія лишається неймовірно, небачено відсталою країною, злиденною і напівдикою, устаткованою сучасними знаряддями виробництва вчетверо гірше ніж Англія, вп'ятеро гірше ніж Німеччина, вдесятеро гірше ніж Америка» (*Ленін*, т. XVI, стор. 543).

Прямим наслідком господарської і політичної відсталості Росії була залежність як російського капіталізму, так і самого царизму від західноєвропейського капіталізму.

Це виявлялося в тому, що такі найважливіші галузі народного господарства, як вугілля, нафта, електропромисловість, металургія, були в руках закордонного капіталу, і майже всі машини, все устаткування царська Росія змушена була ввозити з-за кордону.

Це виявлялося в кабальних закордонних позиках, для сплати процентів по яких царизм щороку видушував з населення багато сотень мільйонів карбованців.

Це виявлялося в таємних договорах з «союзниками», за якими царизм зобов'язався виставити на випадок війни мільйони російських солдатів на імперіалістичні фронти для підтримання «союзників» і забезпечення шалених прибутків англо-французьких капіталістів.

Роки столипінської реакції особливо відзначалися розбійницькими наскоками жандармів і поліцейських, царських провокаторів і чорносотенних громил на робітничий клас. Але репресіями допікали робітникам не тільки царські опричники. Від них не відставали в цьому відношенні фабриканти і заводчики, які особливо посилили наступ на робітничий клас в роки застою промисловості і зростання безробіття. Фабриканти оголошували масові звільнення робітників (локаути), заводили «чорні книги», куди заносили свідомих робітників, які брали активну участь у страйках. Тих, що попали в цю «чорну книгу», або в «чорний список», не приймали на роботу ні на одному підприємстві, яке входило в союз фабрикантів цієї галузі промисловості. Розцінки були знижені вже в 1908 році на 10—15 процентів. Робочий день був всюди подовжений до 10—12 годин. Знов стала процвітати система грабіжницьких штрафів.

Поразка революції 1905 року породила розпад і розклад в середовищі попутників революції. Особливо посилилися розклад і занепадництво в середовищі інтелігенції. Попутники, які прийшли в ряди революції з буржуазного середовища в період бурхливого піднесення революції, відійшли від партії в дні реакції. Частина їх пішла в табір відкритих ворогів революції, частина засіла в уцілілих легальних товариствах робітничого класу і намагалася звернути пролетаріат з революційного шляху, намагалася дискредитувати революційну партію пролетаріату. Відходячи від революції, попутники намагалися пристосуватися до реакції, ужитися з царизмом.

Царський уряд використав поразку революції, щоб найбільш боягузливих і по-шкурницькому настроєних попутників революції завербувати собі в агенти — в провокатори. Підлі іуди-провокатори, яких царська охранка засилала в робітничі і партійні організації, займалися шпигунством зсередини і видавали революціонерів.

Наступ контрреволюції йшов і на ідеологічному фронті. З'явилася ціла орава модних письменників, які «критикували» і «громили» марксизм, оплювували революцію, глумилися з неї, оспівували зрадництво, оспівували статеву розпусту під виглядом «культу особи».

В галузі філософії посилилися спроби «критики», ревізії марксизму, а також з'явилися всілякі релігійні течії, прикриті ніби «науковими» доводами.

«Критика» марксизму стала модою.

Всі ці пани, незважаючи на всю їх різношерстність, переслідували одну спільну мету — відвернути маси від революції.

Занепадництво і невіра торкнулися також однієї частини партійних інтелігентів, які вважали себе марксистами, але ніколи не стояли твердо на позиціях марксизму. Серед них були такі письменники, як Богданов, Базаров, Луначарський (що примикали в 1905 році до більшовиків), Юшкевич, Валентинов (меншовики). Вони розгорнули «критику» одночасно проти філософсько-теоретичних основ марксизму, тобто проти діалектичного матеріалізму, і проти його науково-історичних основ, тобто проти історичного матеріалізму. Критика ця відрізнялася від звичайної критики тим, що вона велася не відкрито і чесно, а завуальовано і лицемірно під флагом «захисту» основних позицій марксизму. Ми, говорили вони, в основному марксисти, але хотіли б «поліпшити» марксизм, звільнити його від деяких основних положень. Насправді вони були ворожі марксизмові, бо намагалися підірвати теоретичні основи марксизму, хоч на словах лицемірно заперечували свою ворожість до марксизму і продовжували подворушницькому називати себе марксистами. Небезпека такої лицемірної критики полягала в тому, що вона була розрахована на одурення рядових партійних працівників і могла ввести їх в оману. І чим лицемірніше велась ця критика по підриву теоретичних основ марксизму, тим небезпечнішою ставала вона для партії, бо тим тісніше вона змикалася із загальним походом реакції проти партії, проти революції. Частина інтелігентів, які відійшли від марксизму, дійшла до того, що стала проповідувати необхідність створення нової релігії (так звані «богошукачі» і «богобудівники»).

Перед марксистами стояло невідкладне завдання — дати належну одповідь цим переродженцям в галузі теорії марксизму, зірвати з них маску, викрити їх до кінця і відстояти, таким чином, теоретичні основи марксистської партії.

Можна було сподіватися, що за виконання цього завдання візьмуться Плеханов і його меншовицькі друзі, які вважали себе «відомими теоретиками марксизму». Але вони визнали за краще відписатися парою незначних статей фейлетонно-критичного характеру і потім сховатися в кущі.

Це завдання виконав Ленін у своїй знаменитій книзі «Матеріалізм і емпіріокритицизм», яка вийшла в світ в 1909 році.

> «Менше як за півроку, писав Ленін у цій книзі, вийшло в світ чотири книги, присвячені головним чином і майже цілковито нападкам на діалектичний матеріалізм. Сюди належать насамперед «Нариси по (? треба

було сказати: проти) філософії марксизму», СПБ, 1908, збірник статей Базарова, Богданова, Луначарського, Бермана, Гельфонда, Юшкевича, Суворова; потім книги: Юшкевича — «Матеріалізм і критичний реалізм», Бермана — «Діалектика в світлі сучасної теорії пізнання», Валентинова — «Філософські побудови марксизму»... Всі ці особи, об'єднані— незважаючи на різкі відміни політичних поглядів — ворожістю проти діалектичного матеріалізму, претендують в той же час на те, що вони в філософії марксисти! Енгельсівська діалектика є «містика», — говорить Берман, погляди Енгельса «застаріли», — мимохідь, як щось само собою зрозуміле, кидає Базаров, — матеріалізм виявляється спростованим нашими сміливими воїнами, які гордо посилаються на «сучасну теорію пізнання», на «новітню філософію» (або «новітній позитивізм»), на «філософію сучасного природознавства» або навіть «філософію природознавства XX віку» (*Ленін,* т. XIII, стор. 11).

Відповідаючи Луначарському, який на виправдання своїх друзів — ревізіоністів у філософії говорив: «може ми помиляємось, але шукаємо», — Ленін писав:

«Щодо мене, то я теж — «шукаючий» у філософії. А саме: в цих замітках (мова йде про книгу «Матеріалізм і емпіріокритицизм». — *Ред.*) я поставив собі завдання розшукати, на чому звихнулись люди, які підносять під виглядом марксизму щось неймовірно безладне, плутане і реакційне» (там же, стор. 12).

На ділі, проте, книга Леніна вийшла далеко за рамки цього скромного завдання. Насправді книга Леніна є не тільки критикою Богданова, Юшкевича, Базарова, Валентинова та їх філософських учителів, — Авенаріуса і Маха, які намагалися в своїх творах піднести витончений і пригладжений ідеалізм — на противагу марксистському матеріалізмові. Книга Леніна є разом з тим захистом теоретичних основ марксизму — діалектичного і історичного матеріалізму — і матеріалістичним узагальненням усього важливого й істотного з того, що набуте наукою і, насамперед, природознавством за цілий історичний період, за період від смерті Енгельса до появи в світ книги Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм».

Розкритикувавши, як слід, російських емпіріокритиків та їх іноземних учителів, Ленін приходить у своїй книзі до таких висновків проти філософсько-теоретичного ревізіонізму:

1) «Дедалі тонша фальсифікація марксизму, дедалі тонші підробки антиматеріалістичних учень під марксизм, — ось чим характеризується сучасний ревізіонізм

і в політичній економії, і в питаннях тактики, і в філософії взагалі» (*Ленін*, т. XIII, стор. 270);

2) «Вся школа Маха і Авенаріуса йде до ідеалізму» (там же, стор. 291);

3) «Наші махісти всі зав'язли в ідеалізмі» (там же, стор. 282);

4) «За гносеологічною схоластикою емпіріокритицизму не можна не бачити боротьби партій у філософії, боротьби, яка кінець кінцем виражає тенденції і ідеологію ворожих класів сучасного суспільства» (там же, стор. 292);

5) «Об'єктивна, класова роль емпіріокритицизму цілком зводиться до прислужництва фідеїстам (реакціонери, які дають перевагу вірі перед наукою. — *Ред.*) в їх боротьбі проти матеріалізму взагалі і проти історичного матеріалізму зокрема» (там же, стор. 292);

6) «Ідеалізм філософський є... *дорога* до попівщини» (там же, стор. 304).

Щоб оцінити величезне значення книги Леніна в історії нашої партії і зрозуміти — яке теоретичне багатство відстояв Ленін проти всіх і всяких ревізіоністів та переродженців періоду столипінської реакції, треба, хоч би коротко, обізнатися з основами діалектичного і історичного матеріалізму.

Це тим більш необхідно, що діалектичний і історичний матеріалізм становлять теоретичний фундамент комунізму, теоретичні основи марксистської партії, а знання цих основ і, значить, їх засвоєння є обов'язком кожного активного діяча нашої партії.

Отже:

1) Що таке діалектичний матеріалізм?

2) Що таке історичний матеріалізм?

2. Про діалектичний і історичний матеріалізм.

Діалектичний матеріалізм є світогляд марксистсько-ленінської партії. Він називається діалектичним матеріалізмом тому, що його підхід до явищ природи, його метод вивчення явищ природи, його метод пізнання цих явищ є *діалектичним*, а його тлумачення явищ природи, його розуміння явищ природи, його теорія — *матеріалістичною*.

Історичний матеріалізм є поширення положень діалектичного матеріалізму на вивчення суспільного життя, застосування положень діалектичного матеріалізму до явищ життя суспільства, до вивчення суспільства, до вивчення історії суспільства.

Характеризуючи свій діалектичний метод, Маркс і Енгельс посилаються звичайно на Гегеля, як на філософа, що сфор-

мулював основні риси діалектики. Це, проте, не означає, що діалектика Маркса і Енгельса тотожна діалектиці Гегеля. Насправді Маркс і Енгельс взяли з діалектики Гегеля лише її «раціональне зерно», відкинувши гегелівське ідеалістичне лушпиння і розвинувши діалектику далі, з тим, щоб надати їй сучасного наукового вигляду.

«Мій діалектичний метод, говорить Маркс, в основі своїй не тільки відмінний від гегелівського, але є його прямою протилежністю. Для Гегеля процес мислення, що його він під назвою ідеї перетворює навіть в самостійний суб'єкт, є деміург (творець) дійсного, яке становить лише його зовнішній прояв. Для мене, навпаки, ідеальне є не що інше, як матеріальне, пересаджене в людську голову і перетворене в ній» (*К. Маркс*, Післяслово до другого німецького видання 1-го тома «Капіталу»).

Характеризуючи свій матеріалізм, Маркс і Енгельс посилаються звичайно на Фейєрбаха, як на філософа, що відновив матеріалізм в його правах. Проте це не означає, що матеріалізм Маркса і Енгельса тотожний матеріалізмові Фейєрбаха. Насправді Маркс і Енгельс взяли з матеріалізму Фейєрбаха його «основне зерно», розвинувши його далі в науково-філософську теорію матеріалізму і відкинувши геть його ідеалістичні та релігійно-етичні нашарування. Відомо, що Фейєрбах, будучи в основному матеріалістом, повставав проти назви — матеріалізм. Енгельс не раз заявляв, що Фейєрбах, «незважаючи на матеріалістичну основу, ще не звільнився від старих ідеалістичних пут», що «дійсний ідеалізм Фейєрбаха виступає наверх зараз же, як ми підходимо до його етики і філософії релігії» (*К. Маркс* і *Ф. Енгельс*, т. XIV, стор. 652—654).

Діалектика походить від грецького слова «діалего», що значить вести бесіду, вести полеміку. Під діалектикою розуміли в стародавні часи вміння добитися істини шляхом розкриття суперечностей в судженні противника і подолання цих суперечностей. В стародавні часи деякі філософи вважали, що розкриття суперечностей в мисленні і зіткнення протилежних думок є найкращим засобом виявлення істини. Цей діалектичний спосіб мислення, поширений згодом на явища природи, перетворився в діалектичний метод пізнання природи, що розглядав явища природи, як вічно рухомі і змінні, а розвиток природи — як результат розвитку суперечностей в природі, як результат взаємодіяння протилежних сил в природі.

У своїй основі діалектика прямо протилежна метафізиці.

1) *Марксистський діалектичний метод* характеризується такими основними рисами:

а) На протилежність метафізиці діалектика розглядає природу не як випадкове скупчення предметів, явищ,

відірваних одне від одного, ізольованих одне від одного і не залежних одне від одного, — а як зв'язне, єдине ціле, де предмети, явища органічно зв'язані одне з одним, залежать одне від одного і обумовлюють одне одного.

Тому діалектичний метод вважає, що ні одне явище в природі не можна зрозуміти, якщо взяти його в ізольованому вигляді, без зв'язку з навколишніми явищами, бо всяке явище в усякій галузі природи може бути перетворене в безглуздя, якщо його розглядати без зв'язку з навколишніми умовами, у відриві від них, і, навпаки, всяке явище можна зрозуміти і обгрунтувати, якщо воно розглядається в його нерозривному зв'язку з навколишніми явищами, в його обумовленості від явищ, які його оточують.

б) На протилежність метафізиці діалектика розглядає природу не як стан спокою і нерухомості, застою і незмінності, а як стан безперервного руху і зміни, безперервного оновлення і розвитку, де завжди щось виникає і розвивається, щось руйнується і відживає свій вік.

Тому діалектичний метод вимагає, щоб явища розглядалися не тільки з точки зору їх взаємного зв'язку і обумовленості, але й з точки зору їх руху, їх зміни, їх розвитку, з точки зору їх виникнення і відмирання.

Для діалектичного методу важливе насамперед не те, що здається в даний момент тривким, але починає вже відмирати, а те, що виникає і розвивається, якщо навіть в даний момент воно має вигляд нетривкого, бо для нього нездоланне тільки те, що виникає і розвивається.

> «Вся природа, говорить Енгельс, починаючи від найдрібніших частинок її до найбільших тіл, починаючи від піщинки і кінчаючи сонцем, починаючи від протиста (первинна жива клітинка. — *Ред.*) і кінчаючи людиною, перебуває у вічному виникненні і знищенні, у безперервному пливі, у невпинному русі і зміні» (*К. Маркс* і *Ф. Енгельс*, т. XIV, стор. 484).

Тому, говорить Енгельс, діалектика «бере речі та їх розумові відображення головним чином в їх взаємному зв'язку, в їх зчепленні, в їх русі, в їх виникненні і зникненні» (там же, стор. 23).

в) На протилежність метафізиці діалектика розглядає процес розвитку не як простий процес зростання, де кількісні зміни не ведуть до якісних змін, — а як такий розвиток, що переходить від незначних і прихованих кількісних змін до змін відкритих, до змін корінних, до змін якісних, де якісні зміни настають не поступово, а швидко, раптово, у вигляді стрибкоподібного переходу від одного стану до іншого стану, настають не випадково, а закономірно, настають в результаті нагромадження непомітних і поступових кількісних змін.

Тому діалектичний метод вважає, що процес розвитку слід розуміти не як рух по колу, не як просте повторення пройденого, а як рух поступальний, як рух по висхідній лінії, як перехід від старого якісного стану до нового якісного стану, як розвиток від простого до складного, від нижчого до вищого.

«Природа, говорить Енгельс, є пробний камінь діалектики, і сучасне природознавство, давши для цієї проби надзвичайно багатий матеріал, який з кожним днем збільшується, тим самим довело, що в природі, кінець кінцем, все відбувається діалектично, а не метафізично, що вона рухається не у вічно однорідному колі, яке постійно знов повторюється, а переживає дійсну історію. Тут насамперед слід вказати на Дарвіна, який завдав найсильнішого удару метафізичному поглядові на природу, довівши, що весь сучасний органічний світ, рослини і тварини, а значить також і людина, є продукт процесу розвитку, який тривав мільйони років» (*К. Маркс* і *Ф. Енгельс*, т. XIV, стор. 23).

Характеризуючи діалектичний розвиток, як перехід від кількісних змін до якісних змін, Енгельс говорить:

«У фізиці... кожна зміна є перехід кількості в якість — наслідок кількісної зміни властивої тілу або наданої йому кількості руху якої-небудь форми. Так, наприклад, температура води не має на перших порах ніякого значення у відношенні до її краплинно-рідкого стану; але при збільшенні або зменшенні температури рідкої води настає момент, коли цей стан зчеплення змінюється і вода перетворюється — в одному випадку в пару, в другому — в лід...Так, потрібен певний мінімум сили струму, щоб платинова дротина стала давати світло; так, у кожного металу є своя теплота плавлення; так, у кожної рідини є своя певна, при даному тисненні, точка замерзання і кипіння — оскільки ми спроможні при наших засобах добитися відповідної температури; так, нарешті, у кожного газу є критична точка, при якій відповідним тисненням і охолодженням можна перетворити його в рідкий стан... Так звані константи фізики (точки переходу від одного стану в інший стан. — *Ред.*) є здебільшого не що інше, як назви вузлових точок, де кількісне (змінення) збільшення або зменшення руху викликає якісну зміну в стані відповідного тіла, — де, таким чином, кількість переходить в якість» (там же, стор. 527—528).

Переходячи, далі, до хімії, Енгельс продовжує:

«Хімію можна назвати наукою про якісні зміни тіл, що відбуваються під впливом зміни кількісного складу. Це знав уже сам Гегель... Візьмемо кисень: якщо в

молекулу тут сполучаються три атоми, а не два, як звичайно, то ми маємо перед собою озон — тіло, яке виразно відмінне своїм запахом і дією від звичайного кисню. А що сказати про різні пропорції, в яких кисень сполучається з азотом або сіркою і з яких кожна дає тіло, якісно відмінне від усіх інших тіл!» (*К. Маркс і Ф. Енгельс*, т. XIV, стор. 528).

Нарешті, критикуючи Дюрінга, який страшенно лає Гегеля і тут же нишком запозичає у нього відоме положення про те, що перехід з царства безчуттєвого світу в царство відчуття, з царства неорганічного світу в царство органічного життя — є стрибок у новий стан, Енгельс говорить:

«Адже це гегелівська вузлова лінія відношень міри, де чисто кількісне збільшення або зменшення викликає в певних вузлових пунктах *якісний стрибок*, як, наприклад, у випадку нагрівання або охолодження води, де точки кипіння і замерзання є тими вузлами, в яких відбувається — при нормальному тисненні — стрибок в новий агрегатний стан, де, таким чином, кількість переходить в якість» (там же, стор. 45—46).

г) На протилежність метафізиці діалектика виходить з того, що предметам природи, явищам природи властиві внутрішні суперечності, бо всі вони мають свою негативну і позитивну сторону, своє минуле і майбутнє, своє те, що відживає, і те, що розвивається, що боротьба цих протилежностей, боротьба між старим і новим, між тим, що відмирає, і тим, що народжується, між тим, що відживає, і тим, що розвивається, становить внутрішній зміст процесу розвитку, внутрішній зміст перетворення кількісних змін в якісні.

Тому діалектичний метод вважає, що процес розвитку від нижчого до вищого відбувається не в порядку гармонійного розгортання явищ, а в порядку розкриття суперечностей, властивих предметам, явищам, в порядку «боротьби» протилежних тенденцій, які діють на основі цих суперечностей.

«У власному розумінні діалектика, говорить Ленін, є вивчення суперечності *в самій суті предметів*» (*Ленін*, «Філософські зошити», стор. 263).

І далі:

«Розвиток є «боротьба» протилежностей» (*Ленін*, т. XIII, стор. 301).

Такі коротко основні риси марксистського діалектичного методу.

Не важко зрозуміти, яке величезне значення має поширення положень діалектичного методу на вивчення суспільного життя, на вивчення історії суспільства, яке величезне значення має застосування цих положень до історії суспільства, до практичної діяльності партії пролетаріату.

Якщо нема в світі ізольованих явищ, якщо всі явища зв'язані між собою і обумовлюють одне одного, то ясно, що кожний суспільний лад і кожний суспільний рух в історії треба розцінювати не з точки зору «вічної справедливості» або іншої якої-небудь упередженої ідеї, як це роблять нерідко історики, а з точки зору тих умов, які породили цей лад і цей суспільний рух і з якими вони зв'язані.

Рабовласницький лад для сучасних умов є нісенітниця, протиприродне безглуздя. Рабовласницький лад в умовах первісно-общинного ладу, що розкладається, є цілком зрозуміле і закономірне явище, бо він означає крок вперед у порівнянні з первісно-общинним ладом.

Вимога буржуазно-демократичної республіки в умовах існування царизму і буржуазного суспільства, скажемо, в 1905 році в Росії була цілком зрозумілою, правильною і революційною вимогою, бо буржуазна республіка означала тоді крок вперед. Вимога буржуазно-демократичної республіки для наших нинішніх умов в СРСР є безглузда і контрреволюційна вимога, бо буржуазна республіка в порівнянні з Радянською республікою є крок назад.

Все залежить від умов, місця і часу.

Зрозуміло, що без такого *історичного* підходу до суспільних явищ неможливе існування і розвиток науки про історію, бо тільки такий підхід звільняє історичну науку від перетворення її в хаос випадковостей і в купу найбезглуздіших помилок.

Далі. Якщо світ перебуває в безперервному русі і розвитку, якщо відмирання старого і наростання нового є законом розвитку, то ясно, що нема більше «непохитних» суспільних порядків, «вічних принципів» приватної власності і експлуатації, «вічних ідей» підлеглості селян поміщикам, робітників капіталістам.

Значить, капіталістичний лад можна замінити соціалістичним ладом, так само, як капіталістичний лад замінив у свій час феодальний лад.

Значить, треба орієнтуватися не на ті верстви суспільства, які не розвиваються більше, хоч і являють собою в даний момент переважаючу силу, а на ті верстви, які розвиваються, мають майбутнє, хоч і не являють собою в даний момент переважаючої сили.

У вісімдесятих роках минулого століття, в епоху боротьби марксистів з народниками, пролетаріат в Росії становив незначну меншість у порівнянні з одноосібним селянством, яке становило величезну більшість населення. Але пролетаріат розвивався, як клас, тоді як селянство, як клас, розпадалось. І саме тому, що пролетаріат розвивався, як клас, марксисти орієнтувалися на пролетаріат. І вони не помилились, бо, як відомо, пролетаріат виріс потім з незначної сили в першорядну історичну і політичну силу.

Значить, щоб не помилитися в політиці, треба дивитися вперед, а не назад.

Далі. Якщо перехід повільних кількісних змін у швидкі і раптові якісні зміни становить закон розвитку, то ясно, що революційні перевороти, які чиняться пригнобленими класами, є цілком природним і неминучим явищем.

Значить, перехід від капіталізму до соціалізму і визволення робітничого класу від капіталістичного гніту може бути здійснене не шляхом повільних змін, не шляхом реформ, а тільки шляхом якісної зміни капіталістичного ладу, шляхом революції.

Значить, щоб не помилитися в політиці, треба бути революціонером, а не реформістом.

Далі. Якщо розвиток відбувається в порядку розкриття внутрішніх суперечностей, в порядку зіткнень протилежних сил на базі цих суперечностей з тим, щоб подолати ці суперечності, то ясно, що класова боротьба пролетаріату є цілком природним і неминучим явищем.

Значить, треба не замазувати суперечності капіталістичних порядків, а розкривати їх і розмотувати, не гасити класову боротьбу, а доводити її до кінця.

Значить, щоб не помилитися в політиці, треба проводити непримиренну класову пролетарську політику, а не реформістську політику гармонії інтересів пролетаріату і буржуазії, а не угодовську політику «вростання» капіталізму в соціалізм.

Так стоїть справа з марксистським діалектичним методом, якщо взяти його в застосуванні до суспільного життя, в застосуванні до історії суспільства.

Щодо марксистського філософського матеріалізму, то у своїй основі він прямо протилежний філософському ідеалізмові.

2) *Марксистський філософський матеріалізм* характеризується такими основними рисами:

а) На протилежність ідеалізмові, який вважає світ втіленням «абсолютної ідеї», «світового духа», «свідомості», — філософський матеріалізм Маркса виходить з того, що світ природою своєю *матеріальний*, що багатоманітні явища в світі являють собою різні види рухомої матерії, що взаємний зв'язок і взаємна обумовленість явищ, установлювані діалектичним методом, являють собою закономірності розвитку рухомої матерії, що світ розвивається за законами руху матерії і не потребує ніякого «світового духа».

> «Матеріалістичний світогляд, говорить Енгельс, означає просто розуміння природи такою, якою вона є, без усяких сторонніх додатків» (*К. Маркс і Ф. Енгельс*, т. XIV, стор. 651).

Торкаючись матеріалістичного погляду стародавнього

філософа — Геракліта, за яким «світ, єдиний з усього, не створений ніким з богів і ніким з людей, а був, є і буде вічно живим вогнем, що закономірно спалахує і закономірно згасає», — Ленін говорить: «Дуже хороший виклад начал діалектичного матеріалізму» (*Ленін*, «Філософські зошити», стор. 318).

б) На протилежність ідеалізмові, який твердить, що реально існує лише наша свідомість, що матеріальний світ, буття, природа існує лише в нашій свідомості, в наших відчуттях, уявленнях, поняттях, — марксистський філософський матеріалізм виходить з того, що матерія, природа, буття являє собою об'єктивну реальність, яка існує поза і незалежно від свідомості, що матерія первинна, бо вона є джерелом відчуттів, уявлень, свідомості, а свідомість вторинна, похідна, бо вона є відображенням матерії, відображенням буття, що мислення є продукт матерії, яка досягла у своєму розвитку високого ступеня досконалості, а саме — продукт мозку, а мозок — орган мислення, що не можна через це відділяти мислення від матерії, не бажаючи впасти в грубу помилку.

> «Найвище питання всієї філософії, говорить Енгельс, є питання про відношення мислення до буття, духу до природи. ...Філософи поділилися на два великі табори залежно від того, як відповідали вони на це питання. Ті, які твердили, що дух існував раніше природи... склали *ідеалістичний* табір. Ті ж, які основним началом вважали природу, примкнули до різних шкіл *матеріалізму*» (*К. Маркс*, Вибрані твори, т. I, стор. 329).

І далі:

> «Речовинний, чуттєво сприйманий світ, до якого належимо ми самі, є єдиний дійсний світ... Наша свідомість і мислення, хоч би якими надчуттєвими вони здавалися, є продуктом речовинного, тілесного органу, мозку. Матерія не є продукт духу, а дух сам є лише найвищий продукт матерії» (там же, стор. 332).

Торкаючись питання про матерію і мислення, Маркс говорить:

> «*Не можна відділити мислення від матерії, яка мислить*. Матерія є суб'єктом усіх змін» (там же, стор. 302).

Характеризуючи марксистський філософський матеріалізм, Ленін говорить:

> «Матеріалізм взагалі визнає об'єктивно реальне буття (матерію) незалежне від свідомості, від відчуття, від досвіду... Свідомість... є тільки відображення буття, в кращому разі приблизно вірне (адекватне, ідеально-точне) його відображення» (*Ленін*, т. XIII, стор. 266—267).

І далі:

— «Матерія є те, що, діючи на наші органи чуттів, спричиняє відчуття; матерія є об'єктивна реальність, дана нам у відчутті... Матерія, природа, буття, фізичне є первинне, а дух, свідомість, відчуття, психічне — вторинне» (*Ленін*, т. XIII, стор. 119—120).

— «Картина світу є картина того, як матерія рухається і як «*матерія мислить*» (там же, стор. 288).

— «Мозок є органом мислі» (там же, стор. 125).

в) На протилежність ідеалізмові, який заперечує можливість пізнання світу і його закономірностей, не вірить у достовірність наших знань, не визнає об'єктивної істини, і вважає, що світ повен «речей у собі», які не можуть бути ніколи пізнані наукою, — марксистський філософський матеріалізм виходить з того, що світ і його закономірності цілком пізнаванні, що наші знання про закони природи, перевірені досвідом, практикою, є достовірними знаннями, які мають значення об'єктивних істин, що нема в світі непізнаванних речей, а є тільки речі, ще не пізнані, які будуть розкриті і пізнані силами науки і практики.

Критикуючи положення Канта та інших ідеалістів про непізнаванність світу й непізнаванні «речі в собі» і відстоюючи відоме положення матеріалізму про достовірність наших знань, Енгельс пише:

«Найрішучіше ж спростування цих, як і всіх інших, філософських вивертів міститься в практиці, саме в експерименті і в промисловості. Якщо ми можемо довести правильність нашого розуміння даного явища природи тим, що ми самі його утворюємо, викликаємо його з його умов, заставляємо його до того ж служити нашим цілям, то кантівській невловимій «речі в собі» приходить кінець. Хімічні речовини, що утворюються в тілах тварин і рослин, лишалися такими «речами в собі», поки органічна хімія не стала виготовляти їх одну по одній; тим самим «річ у собі» перетворювалась у річ для нас, як, наприклад, красильна речовина марени, алізарин, який ми тепер добуваємо не з коренів марени, вирощуваної в полі, а значно дешевше і простіше з кам'яновугільного дьогтю. Сонячна система Коперника протягом трьохсот років лишалася гіпотезою, в найвищій мірі ймовірною, але все-таки гіпотезою. Коли ж Леверр'є, на підставі даних цієї системи, не тільки довів, що повинна існувати ще одна, невідома до того часу, планета, але й визначив з допомогою обчислення місце, яке вона займає в небесному просторі, і коли після цього Галле дійсно знайшов цю планету, система Коперника була доведена» (*К. Маркс*, Вибрані твори, т. I, стор. 330).

Обвинувачуючи Богданова, Базарова, Юшкевича та інших прихильників Маха в фідеїзмі і відстоюючи відоме положення матеріалізму про те, що наші наукові знання про закономірності в природі є достовірними, що закони науки являють собою об'єктивну істину, Ленін говорить:

> «Сучасний фідеїзм зовсім не відкидає науки; він відкидає тільки «надмірні претензії» науки, саме, претензію на об'єктивну істину. Якщо існує об'єктивна істина (як думають матеріалісти), якщо природознавство, відображаючи зовнішній світ у «досвіді» людини, одно тільки здатне давати нам об'єктивну істину, то всякий фідеїзм відкидається безумовно» (*Ленін*, т. XIII, стор. 102).

Такі коротко характерні риси марксистського філософського матеріалізму.

Легко зрозуміти, яке величезне значення має поширення положень філософського матеріалізму на вивчення суспільного життя, на вивчення історії суспільства, яке величезне значення має застосування цих положень до історії суспільства, до практичної діяльності партії пролетаріату.

Якщо зв'язок явищ природи і взаємна їх обумовленість являють собою закономірності розвитку природи, то з цього випливає, що зв'язок і взаємна обумовленість явищ суспільного життя — являють собою також не випадкову справу, а закономірності розвитку суспільства.

Значить, суспільне життя, історія суспільства перестає бути скупченням «випадковостей», бо історія суспільства стає закономірним розвитком суспільства, а вивчення історії суспільства перетворюється в науку.

Значить, практична діяльність партії пролетаріату повинна грунтуватися не на добрих побажаннях «видатних осіб», не на вимогах «розуму», «загальної моралі» і т. п., а на закономірностях розвитку суспільства, на вивченні цих закономірностей.

Далі. Якщо світ пізнаванний і наші знання про закони розвитку природи є достовірними знаннями, які мають значення об'єктивної істини, то з цього випливає, що суспільне життя, розвиток суспільства — також пізнаванний, а дані науки про закони розвитку суспільства, — є достовірними даними, які мають значення об'єктивних істин.

Значить, наука про історію суспільства, незважаючи на всю складність явищ суспільного життя, може стати такою ж точною наукою, як, скажемо, біологія, здатною використовувати закони розвитку суспільства для практичного застосування.

Значить, у своїй практичній діяльності партія пролетаріату повинна керуватися не якими-небудь випадковими мотивами, а законами розвитку суспільства, практичними висновками з цих законів.

Значить, соціалізм з мрії про краще майбутнє людства перетворюється в науку.

Значить, зв'язок науки і практичної діяльності, зв'язок теорії і практики, їх єдність повинна стати провідною зіркою партії пролетаріату.

Далі. Якщо природа, буття, матеріальний світ є первинним, а свідомість, мислення — вторинним, похідним, якщо матеріальний світ являє собою об'єктивну реальність, яка існує незалежно від свідомості людей, а свідомість є відображенням цієї об'єктивної реальності, то з цього випливає, що матеріальне життя суспільства, його буття також є первинним, а його духовне життя — вторинним, похідним, що матеріальне життя суспільства є об'єктивна реальність, яка існує незалежно від волі людей, а духовне життя суспільства є відображення цієї об'єктивної реальності, відображення буття.

Значить, джерело формування духовного життя суспільства, джерело походження суспільних ідей, суспільних теорій, політичних поглядів, політичних установ треба шукати не в самих ідеях, теоріях, поглядах, політичних установах, а в умовах матеріального життя суспільства, в суспільному бутті, відображенням якого є ці ідеї, теорії, погляди і т. п.

Значить, якщо в різні періоди історії суспільства спостерігаються різні суспільні ідеї, теорії, погляди, політичні установи, якщо при рабовласницькому ладі зустрічаємо одні суспільні ідеї, теорії, погляди, політичні установи, при феодалізмі — другі, при капіталізмі — треті, то це пояснюється не «природою», не «властивістю» самих ідей, теорій, поглядів, політичних установ, а різними умовами матеріального життя суспільства в різні періоди суспільного розвитку.

Яке буття суспільства, які умови матеріального життя суспільства, — такі його ідеї, теорії, політичні погляди, політичні установи.

У зв'язку з цим Маркс говорить:

> «Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість» (*К. Маркс*, Вибрані твори, т. I, стор. 269).

Значить, щоб не помилитися в політиці і не попасти в становище пустих мрійників, партія пролетаріату повинна виходити у своїй діяльності не з абстрактних «принципів людського розуму», а з конкретних умов матеріального життя суспільства, як вирішальної сили суспільного розвитку, не з добрих побажань «великих людей», а з реальних потреб розвитку матеріального життя суспільства.

Падіння утопістів, в тому числі народників, анархістів, есерів пояснюється, між іншим, тим, що вони не визнавали провідної ролі умов матеріального життя суспільства в розвитку суспільства і, впадаючи в ідеалізм, будували свою

практичну діяльність не на основі потреб розвитку матеріального життя суспільства, а незалежно від них і всупереч їм, — будували на основі «ідеальних планів» і «всеосяжних проектів», відірваних від реального життя суспільства.

Сила і життєвість марксизму-ленінізму полягає в тому, що він спирається у своїй практичній діяльності саме на потреби розвитку матеріального життя суспільства, ніколи не відриваючись від реального життя суспільства.

Із слів Маркса, проте, не випливає, що суспільні ідеї, теорії, політичні погляди, політичні установи не мають значення в житті суспільства, що вони не роблять зворотного впливу на суспільне буття, на розвиток матеріальних умов життя суспільства. Ми говорили тут поки що про *походження* суспільних ідей, теорій, поглядів, політичних установ, про їх *виникнення*, про те, що духовне життя суспільства є відображенням умов його матеріального життя. Щодо *значення* суспільних ідей, теорій, поглядів, політичних установ, щодо їх *ролі* в історії, то історичний матеріалізм не тільки не заперечує, а, навпаки, підкреслює їх серйозну роль і значення в житті суспільства, в історії суспільства.

Суспільні ідеї і теорії бувають різні. Є старі ідеї і теорії, які віджили свій вік і служать інтересам відживаючих сил суспільства. Їх значення полягає в тому, що вони гальмують розвиток суспільства, його просування вперед. Бувають нові, передові ідеї і теорії, які служать інтересам передових сил суспільства. Їх значення полягає в тому, що вони полегшують розвиток суспільства, його просування вперед, причому вони набувають тим більшого значення, чим точніше вони відображають потреби розвитку матеріального життя суспільства.

Нові суспільні ідеї і теорії виникають лише після того, як розвиток матеріального життя суспільства поставив перед суспільством нові завдання. Але після того, як вони виникли, вони стають найсерйознішою силою, що полегшує розв'язання нових завдань, поставлених розвитком матеріального життя суспільства, полегшує просування суспільства вперед. Саме тут і позначається величезне організуюче, мобілізуюче і перетворююче значення нових ідей, нових теорій, нових політичних поглядів, нових політичних установ. Нові суспільні ідеї і теорії через те власне і виникають, що вони необхідні для суспільства, що без їх організуючої, мобілізуючої і перетворюючої роботи *неможливе* розв'язання назрілих завдань розвитку матеріального життя суспільства. Виникнувши на базі нових завдань, поставлених розвитком матеріального життя суспільства, нові суспільні ідеї і теорії пробивають собі дорогу, стають здобутком народних мас, мобілізують їх, організують їх проти відживаючих сил суспільства і полегшують, таким чином, повалення відживаючих

сил суспільства, які гальмують розвиток матеріального життя суспільства.

Так суспільні ідеї, теорії, політичні установи, виникнувши на базі назрілих завдань розвитку матеріального життя суспільства, розвитку суспільного буття, — самі впливають потім на суспільне буття, на матеріальне життя суспільства, створюючи умови, необхідні для того, щоб довести до кінця розв'язання назрілих завдань матеріального життя суспільства і зробити можливим дальший його розвиток.

У зв'язку з цим Маркс говорить:

> «Теорія стає матеріальною силою, як тільки вона оволодіває масами» (*К. Маркс* і *Ф. Енгельс*, т. I, стор. 406).

Значить, щоб мати можливість впливати на умови матеріального життя суспільства і прискорити їх розвиток, прискорити їх поліпшення, партія пролетаріату повинна спертися на таку суспільну теорію, на таку суспільну ідею, яка правильно відображає потреби розвитку матеріального життя суспільства і здатна через це привести в рух широкі маси народу, здатна мобілізувати їх і організувати з них велику армію пролетарської партії, готову розбити реакційні сили і прокласти дорогу передовим силам суспільства.

Падіння «економістів» і меншовиків пояснюється, між іншим, тим, що вони не визнавали мобілізуючої, організуючої і перетворюючої ролі передової теорії, передової ідеї і, впадаючи у вульгарний матеріалізм, зводили їх роль майже до нуля, — отже, прирікали партію на пасивність, на животіння.

Сила і життєвість марксизму-ленінізму полягає в тому, що він спирається на передову теорію, яка правильно відображає потреби розвитку матеріального життя суспільства, що він підносить теорію на належну їй висоту і вважає своїм обов'язком використати до дна її мобілізуючу, організуючу і перетворюючу силу.

Так розв'язує історичний матеріалізм питання про відношення між суспільним буттям і суспільною свідомістю, між умовами розвитку матеріального життя і розвитком духовного життя суспільства.

3) *Історичний матеріалізм.*

Лишається вияснити питання: що́ слід розуміти з точки зору історичного матеріалізму під «умовами матеріального життя суспільства», які визначають кінець кінцем фізіономію суспільства, його ідеї, погляди, політичні установи і т. д.

Справді, — що це за «умови матеріального життя суспільства», які їх відмітні риси?

Безсумнівно, що в поняття «умови матеріального життя суспільства» входить, насамперед, природа, яка оточує суспільство, географічне середовище, яке є однією з необхідних

і постійних умов матеріального життя суспільства і, звичайно, впливає на розвиток суспільства. Яка роль географічного середовища в розвитку суспільства? Чи не є географічне середовище тією головною силою, яка визначає фізіономію суспільства, характер суспільного ладу людей, перехід від одного ладу до іншого?

Історичний матеріалізм відповідає на це питання негативно.

Географічне середовище, безперечно, є однією з постійних і необхідних умов розвитку суспільства і воно, звичайно, впливає на розвиток суспільства, — воно прискорює або уповільнює хід розвитку суспільства. Але його вплив не є *визначальним* впливом, бо зміни і розвиток суспільства відбуваються незрівнянно швидше, ніж зміни і розвиток географічного середовища. На протязі трьох тисяч років в Європі встигли змінитися три різні суспільні лади: первісно-общинний лад, рабовласницький лад, феодальний лад, а в східній частині Європи, в СРСР змінилися навіть чотири суспільні лади. Тимчасом за той самий період географічні умови в Європі або не змінилися зовсім, або змінилися так незначно, що географія не хоче навіть і говорити про це. Воно й зрозуміло. Для скільки-небудь серйозних змін географічного середовища потрібні мільйони років, тоді як навіть для найсерйозніших змін суспільного ладу людей досить кількох сотень або пари тисяч років.

Але з цього випливає, що географічне середовище не може бути головною причиною, *визначальною* причиною суспільного розвитку, бо те, що лишається майже незмінним на протязі десятків тисяч років, не може бути головною причиною розвитку того, що переживає корінні зміни на протязі сотень років.

Безсумнівно, далі, що зростання народонаселення, та чи інша густота населення, також входить в поняття «умови матеріального життя суспільства», бо люди становлять необхідний елемент умов матеріального життя суспільства, і без наявності певного мінімуму людей не може бути ніякого матеріального життя суспільства. Чи не є зростання народонаселення тією головною силою, яка визначає характер суспільного ладу людей?

Історичний матеріалізм відповідає на це питання також негативно.

Звичайно, зростання народонаселення має вплив на розвиток суспільства, полегшує або уповільнює розвиток суспільства, але воно не може бути головною силою розвитку суспільства, і його вплив на розвиток суспільства не може бути *визначальним* впливом, бо само по собі зростання народонаселення не дає ключа для пояснення того, чому даний суспільний лад замінюється саме таким-то новим ладом, а

не яким-небудь іншим, чому первісно-общинний лад замінюється саме рабовласницьким ладом, рабовласницький лад— феодальним, феодальний — буржуазним, а не яким-небудь іншим ладом.

Якби зростання народонаселення було визначальною силою суспільного розвитку, вища густота населення обов'язково повинна була б викликати до життя відповідно вищий тип суспільного ладу. На ділі, однак, цього не спостерігається. Густота населення в Китаї в чотири рази вища, ніж в США, проте США стоять вище з точки зору суспільного розвитку, ніж Китай, бо в Китаї все ще панує напівфеодальний лад, тоді як США давно вже досягли найвищої стадії розвитку капіталізму. Густота населення в Бельгії в 19 раз вища, ніж в США, і в 26 раз вища, ніж в СРСР, проте США стоять вище, ніж Бельгія, з точки зору суспільного розвитку, а від СРСР Бельгія відстала на цілу історичну епоху, бо в Бельгії панує капіталістичний лад, тоді як СРСР уже покінчив з капіталізмом і встановив у себе соціалістичний лад.

Але з цього випливає, що зростання народонаселення не є і не може бути головною силою розвитку суспільства, яка *визначає* характер суспільного ладу, фізіономію суспільства.

а) В чому ж, в такому разі, полягає та головна сила в системі умов матеріального життя суспільства, яка визначає фізіономію суспільства, характер суспільного ладу, розвиток суспільства від одного ладу до іншого?

Такою силою історичний матеріалізм вважає *спосіб добування засобів до життя*, необхідних для існування людей, *спосіб виробництва матеріальних благ* — їжі, одягу, взуття, житла, палива, знарядь виробництва і т. п., необхідних для того, щоб суспільство могло жити і розвиватися.

Щоб жити, треба мати їжу, одяг, взуття, житло, паливо і т. п., щоб мати ці матеріальні блага, треба виробляти їх, а щоб виробляти їх, треба мати знаряддя виробництва, з допомогою яких люди виробляють їжу, одяг, взуття, житла, паливо і т. п., треба вміти виробляти ці знаряддя, треба вміти користуватися цими знаряддями.

Знаряддя виробництва, з допомогою яких виробляються матеріальні блага, *люди*, що приводять в рух знаряддя виробництва і здійснюють виробництво матеріальних благ завдяки певному *виробничому досвідові* і *навикам до праці*, — всі ці елементи вкупі становлять *продуктивні сили* суспільства.

Але продуктивні сили становлять лише одну сторону виробництва, одну сторону способу виробництва, яка виражає відношення людей до предметів і сил природи, використовуваних для виробництва матеріальних благ. Другу сторону виробництва, другу сторону способу виробництва становлять відносини людей один до одного в процесі виробництва, *виробничі відносини* людей. Люди ведуть боротьбу з приро-

дою і використовують природу для виробництва матеріальних благ не ізольовано один від одного, не як відірвані один від одного одиночки, а спільно, групами, суспільствами. Тому виробництво є завжди і при всіх умовах *суспільне* виробництво. Здійснюючи виробництво матеріальних благ, люди встановлюють між собою ті чи інші взаємні відносини всередині виробництва, ті чи інші виробничі відносини. Відносини ці можуть бути відносинами співробітництва і взаємної допомоги вільних від експлуатації людей, вони можуть бути відносинами панування і підлеглості, вони можуть бути, нарешті, перехідними відносинами від однієї форми виробничих відносин до іншої форми. Але який би характер не мали виробничі відносини, вони становлять — завжди і при всіх ладах — такий же необхідний елемент виробництва, як і продуктивні сили суспільства.

> «У виробництві, говорить Маркс, люди впливають не тільки на природу, але й один на одного. Вони не можуть виробляти, не об'єднуючись певним чином для спільної діяльності і для взаємного обміну своєю діяльністю. Щоб виробляти, люди вступають в певні зв'язки і відносини, і тільки через ці суспільні зв'язки і відносини існує їх відношення до природи, має місце виробництво» (*К. Маркс* і *Ф. Енгельс*, т. V, стор. 429).

Отже, виробництво, спосіб виробництва охоплює як продуктивні сили суспільства, так і виробничі відносини людей, будучи, таким чином, втіленням їх єдності в процесі виробництва матеріальних благ.

б) *Перша особливість* виробництва полягає в тому, що воно ніколи не застряває на довгий період на одній точці і перебуває завжди в стані зміни і розвитку, причому зміни в способі виробництва неминуче викликають зміну всього суспільного ладу, суспільних ідей, політичних поглядів, політичних установ, — викликають перебудову всього суспільного і політичного укладу. На різних ступенях розвитку люди користуються різними способами виробництва, або, кажучи грубіше, — ведуть різний спосіб життя. При первісній общині існує один спосіб виробництва, при рабстві існує другий спосіб виробництва, при феодалізмі — третій спосіб виробництва і т. д. Відповідно до цього і суспільний лад людей, їх духовне життя, їх погляди, їх політичні установи — бувають різними.

Який спосіб виробництва у суспільства,— таке в основному і саме суспільство, такі його ідеї і теорії, політичні погляди і установи.

Або, кажучи грубіше: який спосіб життя людей, — такий спосіб їх мислення.

Це означає, що історія розвитку суспільства є, насамперед, історія розвитку виробництва, історія способів виробництва,

які заступають один одного на протязі віків, історія розвитку продуктивних сил і виробничих відносин людей.

Значить, історія суспільного розвитку є разом з тим історія самих виробників матеріальних благ, історія трудящих мас, які є основними силами виробничого процесу і які здійснюють виробництво матеріальних благ, необхідних для існування суспільства.

Значить, історична наука, якщо вона хоче бути справжньою наукою, не може більше зводити історію суспільного розвитку до дій королів і полководців, до дій «завойовників» і «покорителів» держав, а повинна, насамперед, зайнятися історією виробників матеріальних благ, історією трудящих мас, історією народів.

Значить, ключ до вивчення законів історії суспільства треба шукати не в головах людей, не в поглядах і ідеях суспільства, а в способі виробництва, практикованому суспільством в кожний даний історичний період, — в економіці суспільства.

Значить, найпершим завданням історичної науки є вивчення і розкриття законів виробництва, законів розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, законів економічного розвитку суспільства.

Значить, партія пролетаріату, якщо вона хоче бути справжньою партією, повинна оволодіти, насамперед, знанням законів розвитку виробництва, знанням законів економічного розвитку суспільства.

Значить, щоб не помилитися в політиці, партія пролетаріату повинна виходити як у побудові своєї програми, так і у своїй практичній діяльності, насамперед, із законів розвитку виробництва, із законів економічного розвитку суспільства.

в) *Друга особливість* виробництва полягає в тому, що його зміни і розвиток починаються завжди із змін і розвитку продуктивних сил, насамперед — із змін і розвитку знарядь виробництва. Продуктивні сили є, виходить, найбільш рухливим і революційним елементом виробництва. Спочатку змінюються і розвиваються продуктивні сили суспільства, а потім, *в залежності* від цих змін і *відповідно до них* — змінюються виробничі відносини людей, економічні відносини людей. Це не значить, проте, що виробничі відносини не впливають на розвиток продуктивних сил і останні не залежать від перших. Розвиваючись в залежності від розвитку продуктивних сил, виробничі відносини у свою чергу впливають на розвиток продуктивних сил, прискорюючи його або уповільнюючи. При цьому треба відзначити, що виробничі відносини не можуть надто довго відставати від зростання продуктивних сил і суперечити йому, бо продуктивні сили можуть розвиватися в повній мірі лише в тому разі, коли вироб-

ничі відносини відповідають характерові, станові продуктивних сил і дають простір розвиткові продуктивних сил. Тому, як би не відставали виробничі відносини від розвитку продуктивних сил, вони повинні — рано чи пізно — прийти у відповідність — і дійсно приходять у відповідність — з рівнем розвитку продуктивних сил, з характером продуктивних сил. В противному разі ми мали б корінне порушення єдності продуктивних сил і виробничих відносин у системі виробництва, розрив виробництва в цілому, кризу виробництва, руйнування продуктивних сил.

Прикладом невідповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил, прикладом конфлікту між ними — є економічні кризи в капіталістичних країнах, де приватнокапіталістична власність на засоби виробництва перебуває в кричущій невідповідності з суспільним характером процесу виробництва, з характером продуктивних сил. Результатом цієї невідповідності є економічні кризи, які ведуть до руйнування продуктивних сил, причому сама ця невідповідність становить економічну основу соціальної революції, призначення якої полягає в тому, щоб зруйнувати нинішні виробничі відносини і створити нові, які відповідали б характерові продуктивних сил.

І навпаки, прикладом повної відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил є соціалістичне народне господарство в СРСР, де суспільна власність на засоби виробництва цілком відповідає суспільному характерові процесу виробництва і де через це нема ні економічних криз, ні руйнування продуктивних сил.

Отже, продуктивні сили є не тільки найбільш рухливим і революційним елементом виробництва. Вони є разом з тим визначальним елементом розвитку виробництва.

Які продуктивні сили, — такими повинні бути і виробничі відносини.

Якщо стан продуктивних сил відповідає на питання про те, якими знаряддями виробництва виробляють люди необхідні для них матеріальні блага, то стан виробничих відносин відповідає уже на інше питання: в чийому володінні перебувають *засоби виробництва* (земля, ліси, води, надра, сирові матеріали, знаряддя виробництва, виробничі будівлі, засоби сполучення і зв'язку і т. п.), в чийому розпорядженні перебувають засоби виробництва, в розпорядженні всього суспільства, чи в розпорядженні окремих осіб, груп, класів, які використовують їх для експлуатації інших осіб, груп, класів.

Ось схематична картина розвитку продуктивних сил від стародавніх часів до наших днів. Перехід від грубих кам'яних знарядь до лука і стріл і у зв'язку з цим перехід від мисливського способу життя до приручення тварин і первісного скотарства; перехід від кам'яних знарядь до металічних

знарядь (залізна сокира, соха з залізним лемешем і т. п.) і, відповідно до цього, перехід до вирощування рослин і до землеробства; дальше поліпшення металічних знарядь обробки матеріалів, перехід до ковальського міха, перехід до гончарного виробництва і, відповідно до цього, розвиток ремесла, відокремлення ремесла від землеробства, розвиток самостійного ремісничого і потім мануфактурного виробництва; перехід від ремісничих знарядь виробництва до машини і перетворення ремісничо-мануфактурного виробництва в машинну промисловість; перехід до системи машин і поява сучасної великої машинізованої промисловості,— така є загальна, далеко неповна, картина розвитку продуктивних сил суспільства на протязі історії людства. При цьому зрозуміло, що розвиток і поліпшення знарядь виробництва здійснювались людьми, які мали відношення до виробництва, а не незалежно від людей,— отже, разом із зміною і розвитком знарядь виробництва змінювались і розвивались люди, як найважливіший елемент продуктивних сил, змінювались і розвивались їх виробничий досвід, їх навики до праці, їх уміння користуватися знаряддями виробництва.

Відповідно до зміни і розвитку продуктивних сил суспільства на протязі історії — змінювались і розвивались виробничі відносини людей, їх економічні відносини.

Історії відомі п'ять *основних* типів виробничих відносин: первісно-общинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний.

За первісно-общинного ладу основою виробничих відносин є суспільна власність на засоби виробництва. Це в основному відповідає характерові продуктивних сил у цей період. Кам'яні знаряддя і лук та стріли, які з'явилися потім, виключали можливість боротьби з силами природи і хижими тваринами поодинці. Щоб зібрати плоди в лісі, наловити риби у воді, збудувати яке-небудь житло, люди змушені працювати гуртом, якщо вони не хочуть стати жертвою голодної смерті, хижих тварин або сусідніх громад. Спільна праця веде до спільної власності на засоби виробництва, так само як на продукти виробництва. Тут не мають ще поняття про приватну власність на засоби виробництва, якщо не рахувати особистої власності на деякі знаряддя виробництва, які є разом з тим знаряддями захисту від хижих звірів. Тут нема експлуатації, нема класів.

За рабовласницького ладу основою виробничих відносин є власність рабовласника на засоби виробництва, а також на працівника виробництва — раба, якого може рабовласник продати, купити, убити, як худобину. Такі виробничі відносини в основному відповідають станові продуктивних сил у цей період. Замість кам'яних знарядь тепер люди мали у своєму розпорядженні металічні знаряддя, замість злиденного і при-

мітивного мисливського господарства, яке не знало ні скотарства, ні землеробства, з'явилися скотарство, землеробство, ремесла, поділ праці між цими галузями виробництва, з'явилася можливість обміну продуктів між окремими особами і громадами, можливість нагромадження багатства в руках небагатьох, дійсне нагромадження засобів виробництва в руках меншості, можливість підкорення більшості меншістю і перетворення членів більшості в рабів. Тут нема уже спільної і вільної праці всіх членів суспільства в процесі виробництва,— тут панує примусова праця рабів, експлуатованих рабовласниками, що не працюють. Нема через це і спільної власності на засоби виробництва, так само як на продукти виробництва. Її заступає приватна власність. Тут рабовласник є першим і основним повноцінним власником.

Багаті і бідні, експлуататори і експлуатовані, повноправні і безправні, запекла класова боротьба між ними — така є картина рабовласницького ладу.

За феодального ладу основою виробничих відносин є власність феодала на засоби виробництва і неповна власність на працівника виробництва,— кріпака, якого феодал уже не може вбити, але якого він може продати, купити. Поряд з феодальною власністю існує одноосібна власність селянина і ремісника на знаряддя виробництва і на своє приватне господарство, яка грунтується на особистій праці. Такі виробничі відносини в основному відповідають станові продуктивних сил у цей період. Дальше поліпшення плавки і обробки заліза; поширення залізного плуга і ткацького верстата; дальший розвиток землеробства, городництва, виноробства, маслоробства; поява поряд з ремісничими майстернями мануфактурних підприємств,— такі є характерні риси стану продуктивних сил.

Нові продуктивні сили вимагають, щоб у працівника була яка-небудь ініціатива у виробництві і нахил до праці, заінтересованість у праці. Тому феодал покидає раба, як не заінтересованого в праці і зовсім неініціативного працівника, і вважає за краще мати справу з кріпаком, у якого є своє господарство, свої знаряддя виробництва і який має деяку заінтересованість у праці, необхідну для того, щоб обробляти землю і сплачувати феодалові натурою з свого врожаю.

Приватна власність дістає тут дальший розвиток. Експлуатація майже така сама жорстока, як при рабстві,— вона тільки трохи пом'якшена. Класова боротьба між експлуататорами і експлуатованими становить основну рису феодального ладу.

За капіталістичного ладу основою виробничих відносин є капіталістична власність на засоби виробництва при відсутності власності на працівників виробництва,— найманих робітників, яких капіталіст не може ні вбити, ні продати, бо

вони вільні від особистої залежності, але які позбавлені засобів виробництва і, щоб не вмерти з голоду, змушені продавати свою робочу силу капіталістові і нести на шиї ярмо експлуатації. Поряд з капіталістичною власністю на засоби виробництва існує і має на перший час велике поширення приватна власність звільнених від кріпосної залежності селянина і ремісника на засоби виробництва, яка грунтується на особистій праці. Замість ремісничих майстерень і мануфактурних підприємств з'явилися величезні фабрики і заводи, озброєні машинами. Замість дворянських маєтків, оброблюваних примітивними селянськими знаряддями виробництва, з'явилися великі капіталістичні економії, які ведуться на основі агротехніки і забезпечені сільськогосподарськими машинами.

Нові продуктивні сили вимагають, щоб працівники виробництва були більш культурними і тямущими, ніж забиті і темні кріпаки, здатними зрозуміти машину і правильно орудувати нею. Тому капіталісти вважають за краще мати справу з вільними від кріпосних пут найманими робітниками, досить культурними для того, щоб правильно орудувати машинами.

Але, розвинувши до колосальних розмірів продуктивні сили, капіталізм заплутався в нерозв'язних для нього суперечностях. Виробляючи все більше й більше товарів і знижуючи ціни на товари, капіталізм загострює конкуренцію, розоряє масу дрібних і середніх приватних власників, обертає їх у пролетарів і знижує їх купівельну спроможність, через що збут вироблених товарів стає неможливим. Розширяючи ж виробництво і збираючи на величезних фабриках та заводах мільйони робітників, капіталізм надає процесові виробництва суспільного характеру і підриває тим самим свою власну базу, тому що суспільний характер процесу виробництва вимагає суспільної власності на засоби виробництва, тимчасом як власність на засоби виробництва лишається приватнокапіталістичною, несумісною з суспільним характером процесу виробництва.

Ці непримиренні суперечності між характером продуктивних сил і виробничими відносинами дають знати про себе в періодичних кризах надвиробництва, коли капіталісти, не знаходячи платоспроможного попиту внаслідок ними ж учиненого розорення маси населення, змушені спалювати продукти, знищувати готові товари, припиняти виробництво, руйнувати продуктивні сили, коли мільйони населення змушені терпіти безробіття і голод не через те, що товарів невистачає, а через те, що товарів вироблено надто багато.

Це значить, що капіталістичні виробничі відносини перестали відповідати станові продуктивних сил суспільства і стали в непримиренну суперечність з ними.

Це значить, що капіталізм чреватий революцією, покликаною замінити нинішню капіталістичну власність на засоби виробництва соціалістичною власністю.

Це значить, що найгостріша класова боротьба між експлуататорами і експлуатованими становить основну рису капіталістичного ладу.

За соціалістичного ладу, який здійснений поки що тільки в СРСР, основою виробничих відносин є суспільна власність на засоби виробництва. Тут уже нема ні експлуататорів, ні експлуатованих. Вироблені продукти розподіляються по праці згідно з принципом: «хто не працює, той не їсть». Взаємні відносини людей у процесі виробництва характеризуються тут, як відносини товариського співробітництва і соціалістичної взаємодопомоги вільних від експлуатації працівників. Тут виробничі відносини цілком відповідають станові продуктивних сил, бо суспільний характер процесу виробництва підкріпляється суспільною власністю на засоби виробництва.

Тому соціалістичне виробництво в СРСР не знає періодичних криз надвиробництва і зв'язаних з ними неподобностей.

Тому продуктивні сили розвиваються тут прискореним темпом, бо виробничі відносини, які відповідають їм, дають їм повний простір для такого розвитку.

Така є картина розвитку виробничих відносин людей на протязі історії людства.

Така є залежність розвитку виробничих відносин від розвитку продуктивних сил суспільства, насамперед — від розвитку знарядь виробництва, в силу якої зміни і розвиток продуктивних сил приводять рано чи пізно до відповідних змін і розвитку виробничих відносин.

> «Вживання і створення засобів праці *), говорить Маркс, хоч і властиві в зародковій формі деяким видам тварин, становлять специфічно характерну рису людського процесу праці, і тому Франклін визначає людину, як тварину, що робить знаряддя. Таку саму вагу, як будова останків кісток має для вивчення організації зниклих тваринних видів, останки засобів праці мають для вивчення зниклих суспільно-економічних формацій. Економічні епохи різняться не тим, що́ виробляється, а тим, як виробляється... Засоби праці не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця» *(К. Маркс*, «Капітал», т. I, стор. 121, видання 1935 р.).

*) Під «засобами праці» Маркс розуміє головним чином знаряддя виробництва.— *Ред.*

І далі:

— «Суспільні відносини тісно зв'язані з продуктивними силами. Здобуваючи нові продуктивні сили, люди змінюють свій спосіб виробництва, а із зміною способу виробництва, способу забезпечення свого життя,— вони змінюють всі свої суспільні відносини. Ручний млин дає вам суспільство з сюзереном (феодалом. — *Ред.*) на чолі, паровий млин — суспільство з промисловим капіталістом» (*К. Маркс* і *Ф. Енгельс*, т. V, стор. 364).

— «Безперервно відбувається рух зростання продуктивних сил, руйнування суспільних відносин, виникнення ідей, нерухома є лише абстракція руху» (там же, стор. 364).

Характеризуючи історичний матеріалізм, сформульований у «Маніфесті комуністичної партії», Енгельс говорить:

«Економічне виробництво і неминуче випливаюча з нього будова суспільства всякої історичної епохи становлять основу її політичної і розумової історії... Відповідно до цього, від часу розкладу первісного общинного землеволодіння вся історія була історією класової боротьби, боротьби між експлуатованими і експлуатуючими, підлеглими і пануючими класами на різних ступенях суспільного розвитку... Тепер ця боротьба досягла ступеня, на якому експлуатований і пригноблений клас (пролетаріат) не може вже визволитися від експлуатуючого і пригноблюючого його класу (буржуазії), не визволяючи в той же час всього суспільства назавжди від експлуатації, гноблення і класової боротьби...» (Передмова Енгельса до німецького видання «Маніфесту»).

г) *Третя особливість* виробництва полягає в тому, що виникнення нових продуктивних сил і виробничих відносин, які відповідають їм, відбувається не окремо від старого ладу, не після зникнення старого ладу, а в надрах старого ладу, відбувається не в результаті передбаченої, свідомої діяльності людей, а стихійно, несвідомо, незалежно від волі людей. Воно відбувається стихійно і незалежно від волі людей з двох причин.

По-перше, тому, що люди не вільні у виборі того чи іншого способу виробництва, бо кожне нове покоління, вступаючи в життя, застає уже готові продуктивні сили і виробничі відносини, як результат роботи минулих поколінь, через що воно повинне прийняти на перших порах все те, що застає в готовому вигляді в галузі виробництва, і пристосуватися до них, щоб дістати можливість виробляти матеріальні блага.

По-друге, тому, що, поліпшуючи те чи інше знаряддя виробництва, той чи інший елемент продуктивних сил, люди

не усвідомлюють, не розуміють і не задумуються над тим, до яких *суспільних* результатів повинні привести ці поліпшення, а думають лише про свої буденні інтереси, про те, щоб полегшити свою працю і добитися якої-небудь безпосередньої, відчутної вигоди для себе.

Коли деякі члени первісно-общинного суспільства поступово і навпомацки переходили від кам'яних знарядь до залізних знарядь, вони, звичайно, не знали і не задумувались над тим, до яких *суспільних* результатів приведе це нововведення, вони не розуміли і не усвідомлювали того, що перехід до металічних знарядь означає переворот у виробництві, що він приведе кінець кінцем до рабовласницького ладу,— вони просто хотіли полегшити свою працю і добитися найближчої, відчутної вигоди,— їх свідома діяльність обмежувалась вузькими рамками цієї буденної особистої вигоди.

Коли в період феодального ладу молода буржуазія Європи поряд з дрібними цеховими майстернями стала будувати великі мануфактурні підприємства і посувала, таким чином, вперед продуктивні сили суспільства, вона, звичайно, не знала і не задумувалась над тим, до яких *суспільних* наслідків приведе це нововведення, вона не усвідомлювала і не розуміла, що це «маленьке» нововведення приведе до такого перегрупування суспільних сил, яке повинно закінчитися революцією і проти королівської влади, милості якої вона так високо цінила, і проти дворян, в ряди яких нерідко мріяли попасти її кращі представники,— вона просто хотіла здешевити виробництво товарів, викинути якнайбільше товарів на ринки Азії і тільки що відкритої Америки і дістати якнайбільше прибутку,— її свідома діяльність обмежувалась вузькими рамками цієї буденної практики.

Коли російські капіталісти разом з іноземними капіталістами посилено насаджували в Росії сучасну велику машинізовану промисловість, не чіпаючи царизм і віддаючи селян на поталу поміщикам, вони, звичайно, не знали і не задумувались над тим, до яких *суспільних* наслідків приведе це серйозне зростання продуктивних сил, вони не усвідомлювали і не розуміли, що цей серйозний стрибок в галузі продуктивних сил суспільства приведе до такого перегрупування суспільних сил, яке дасть можливість пролетаріатові об'єднати з собою селянство і вчинити переможну соціалістичну революцію,— вони просто хотіли розширити до краю промислове виробництво, оволодіти колосальним внутрішнім ринком, стати монополістами і викачати з народного господарства якнайбільше прибутку,— їх свідома діяльність не йшла дальше їх буденних вузько-практичних інтересів.

Відповідно до цього Маркс говорить:

«В суспільному виробництві свого життя (тобто у виробництві матеріальних благ, необхідних для життя

людей.— *Ред.*) люди вступають в певні, необхідні, від їх волі *незалежні* *) відносини — виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил» (*К. Маркс*, Вибрані твори, т. I, стор. 269).

Це, проте, не значить, що зміни виробничих відносин і перехід від старих виробничих відносин до нових відбувається гладко, без конфліктів, без потрясінь. Навпаки, такий перехід відбувається звичайно шляхом революційного повалення старих виробничих відносин і утвердження нових. До певного періоду розвиток продуктивних сил і зміни в галузі виробничих відносин відбуваються стихійно, незалежно від волі людей. Але це тільки до певного моменту, до моменту, поки продуктивні сили, які виникли і розвиваються, встигнуть, як слід, дозріти. Після того, як нові продуктивні сили дозріли, існуючі виробничі відносини та їх носії — пануючі класи, перетворюються в ту «непереборну» перепону, яку можна зняти з дороги лише шляхом свідомої діяльності нових класів, шляхом насильственних дій цих класів, шляхом революції. Тут особливо яскраво виступає *величезна роль* нових суспільних ідей, нових політичних установ, нової політичної влади, покликаних скасувати силою старі виробничі відносини. На основі конфлікту між новими продуктивними силами і старими виробничими відносинами, на основі нових економічних потреб суспільства виникають нові суспільні ідеї, нові ідеї організують і мобілізують маси, маси згуртовуються в нову політичну армію, створюють нову революційну владу і використовують її для того, щоб скасувати силою старі порядки в галузі виробничих відносин і утвердити нові порядки. Стихійний процес розвитку уступає місце свідомій діяльності людей, мирний розвиток — насильственому переворотові, еволюція — революції.

«Пролетаріат, говорить Маркс, у боротьбі проти буржуазії неодмінно об'єднується в клас... шляхом революції він перетворює себе в пануючий клас і як пануючий клас силою скасовує старі виробничі відносини» («Маніфест комуністичної партії», видання 1938 р., стор. 52).

І далі:

— «Пролетаріат використає своє політичне панування для того, щоб вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто пролетаріату, організованого як пануючий клас, і якомога швидше збільшити суму продуктивних сил» (там же, стор. 50).

---

*) Курсив редакції.

— «Насильство є повитухою всякого старого суспільства, коли воно вагітне новим» (*Маркс,* «Капітал», т. I, стор. 603, 1935 р.).

Ось геніальне формулювання суті історичного матеріалізму, дане Марксом в 1859 році в історичній «передмові» до його знаменитої книги «До критики політичної економії»:

«В суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, необхідні, від їх волі незалежні відносини — виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому підноситься юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість. На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства приходять в суперечність з існуючими виробничими відносинами, або — що є тільки юридичним виразом цього — з відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються в їх окови. Тоді настає епоха соціальної революції. Із зміною економічної основи більш-менш швидко відбувається переворот в усій величезній надбудові. При розгляді таких переворотів треба завжди відрізняти матеріальний переворот в економічних умовах виробництва, який констатується з природно-науковою точністю, від юридичних, політичних, релігійних, художніх або філософських, коротше: від ідеологічних форм, в яких люди усвідомлюють цей конфлікт і борються з ним. Як про окрему людину не можна судити на підставі того, що вона сама про себе думає, так само не можна судити про подібну епоху перевороту по її свідомості. Навпаки, цю свідомість треба пояснити з суперечностей матеріального життя, з існуючого конфлікту між суспільними продуктивними силами і виробничими відносинами. Ні одна суспільна формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона дає досить простору, і нові, вищі виробничі відносини ніколи не появляються раніше, ніж дозріють матеріальні умови їх існування в лоні самого старого суспільства. Тому людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно може розв'язати, бо при ближчому розгляді завжди виявляється, що само завдання виникає лише тоді, коли матеріальні умови його розв'язання вже

існують або, принаймні, перебувають в процесі становлення» (*К. Маркс*, Вибрані твори, т. I, стор. 269—270).

Так стоїть справа з марксистським матеріалізмом, коли взяти його в застосуванні до суспільного життя, в застосуванні до історії суспільства.

Такі є основні риси діалектичного і історичного матеріалізму.

З цього видно, яке теоретичне багатство відстояв Ленін для партії від замахів ревізіоністів і перероджeнців, і яке важливе значення мала поява в світ книги Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» для розвитку нашої партії.

3. Більшовики і меншовики в роки столипінської реакції. Боротьба більшовиків проти ліквідаторів і одзовістів.

В роки реакції в партійних організаціях працювати було в багато разів важче, ніж у попередній період розгортання революції. Кількість членів партії різко зменшилась. Багато дрібнобуржуазних попутників партії, особливо інтелігенти, покидали ряди партії, боячись переслідувань царського уряду.

Ленін вказував, що в такі моменти революційні партії повинні доучуватися. В період піднесення революції вони вчились наступати, в період реакції вони повинні навчитися, як правильно відступати, як перейти в підпілля, як зберегти і зміцнити нелегальну партію, як використати легальні можливості, всякі легальні, особливо, масові організації для зміцнення зв'язків з масами.

Меншовики відступали в паніці, не вірячи в можливість нового піднесення революції, вони ганебно відрікалися від революційних вимог програми і революційних лозунгів партії, хотіли ліквідувати, знищити революційну нелегальну партію пролетаріату. Тому такого роду меншовиків стали називати *ліквідаторами*.

На відміну від меншовиків більшовики були упевнені в тому, що в найближчі роки настане революційне піднесення, і що партія повинна готувати маси до цього нового піднесення. Основні завдання революції не були розв'язані. Селянство не дістало поміщицької землі, робітники не дістали 8-годинного робочого дня, не було повалене ненависне народові царське самодержавство, яке знов задушило ті невеликі політичні свободи, що були у нього відвойовані народом в 1905 році. Таким чином, залишалися в силі причини, які породили революцію в 1905 році. Тому більшовики були упевнені в новому піднесенні революційного руху, готувалися до нього, збирали сили робітничого класу.

Більшовики черпали упевненість в неминучості нового піднесення революції ще і в тому факті, що революція 1905

року навчила робітничий клас завойовувати свої права в масовій революційній боротьбі. В роки реакції, в роки наступу капіталу робітники не могли забути цих уроків 1905 року. Ленін наводив листи робітників, в яких вони, розповідаючи про відновлені утиски і знущання фабрикантів, говорили: «*Почекайте, прийде знову 1905 рік!*».

Основна політична мета більшовиків лишилась та сама, що і в 1905 році — повалити царизм, довести до кінця буржуазно-демократичну революцію, перейти до соціалістичної революції. Більшовики ні на хвилину не забували про цю мету, продовжували висувати перед масами основні революційні лозунги: демократична республіка, конфіскація поміщицької землі, 8-годинний робочий день.

Але *тактика* партії не могла лишатися тією самою, що в період піднесення революції 1905 року. Не можна було, наприклад, у найближчий час закликáти маси до загального політичного страйку або до збройного повстання, тому що були вже наявні занепад революційного руху, величезна втома робітничого класу, серйозне посилення реакційних класів. Партія не могла не зважати на нову обстановку. Тактику наступу треба було заміняти тактикою оборони, тактикою збирання сил, тактикою відведення кадрів у підпілля і роботи партії з підпілля, тактикою поєднання нелегальної роботи з роботою в легальних робітничих організаціях.

І більшовики зуміли виконати це завдання.

> «Ми вміли довгі роки працювати перед революцією. Нас недаром прозвали твердокам'яними. Соціал-демократи створили пролетарську партію, яка не занепаде духом від невдачі першого воєнного натиску, не втратить голови, не захопиться авантюрами», — писав Ленін (*Ленін*, т. XII, стор. 126).

Більшовики боролися за збереження і зміцнення нелегальних партійних організацій. Але в той же час більшовики вважали необхідним використовувати всі легальні можливості, всяку легальну зачіпку, з допомогою якої можна було б підтримувати і зберігати зв'язки з масами і посилити тим самим партію.

> «Це був період повороту нашої партії від відкритої революційної боротьби з царизмом до обхідних шляхів боротьби, до використання всіх і всяких легальних можливостей — від страхових кас до думської трибуни. Це був період відступу, після того як ми були розбиті в революції 1905 року. Поворот цей вимагав від нас засвоєння нових методів боротьби, для того, щоб, зібравшись з силами, знов піти на відкриту революційну боротьбу проти царизму» (*Сталін*, Стенографічний звіт XV з'їзду, стор. 366 — 367, 1935 р.).

Уцілілі легальні організації були немов прикриттям для підпільних організацій партії і засобом зв'язку з масами. Для того, щоб зберегти зв'язок з масами, більшовики використовували профспілки та інші легальні громадські організації: больничні страхові каси, робітничі кооперативи, клуби і культурні товариства, народні доми. Більшовики використовували трибуну Державної думи для викривання політики царського уряду, для викривання кадетів, для залучення селян на сторону пролетаріату. Збереження нелегальної партійної організації і керівництво через цю організацію всіма іншими видами політичної роботи забезпечували партії проведення правильної партійної лінії, підготовку сил до нового революційного піднесення.

Більшовики здійснювали свою революційну лінію, борючись на *два фронти*, проти двох видів опортунізму в партії: проти *ліквідаторів*, прямих противників партії, і проти так званих *одзовістів*, прихованих недругів партії.

Ленін, більшовики вели непримиренну боротьбу з ліквідаторством з самого початку зародження цієї опортуністичної течії. Ленін вказував, що ліквідаторство є агентура ліберальної буржуазії в партії.

В грудні 1908 року в Парижі відбулась п'ята (загальноросійська) конференція РСДРП. Ця конференція за пропозицією Леніна осудила ліквідаторство, тобто спроби деякої частини партійної інтелігенції (меншовиків) «ліквідувати існуючу організацію РСДРП і замінити її безформеним об'єднанням в рамках легальності що б то не стало, хоч би остання купувалась ціною явного відмовлення від програми, тактики і традицій партії» (ВКП(б) в резолюціях, ч. 1, стор. 128).

Конференція закликала всі партійні організації до рішучої боротьби з ліквідаторськими спробами.

Але меншовики не підкорились цьому рішенню конференції і все більше скочувались на шлях ліквідаторства, зради революції, зближення з кадетами. Меншовики все більш відкрито відмовлялися від революційної програми пролетарської партії, від вимоги демократичної республіки, 8-годинного робочого дня, конфіскації поміщицьких земель. Меншовики хотіли ціною відмовлення від програми і тактики партії дістати дозвіл від царського уряду на існування відкритої, легальної, ніби «робітничої» партії. Меншовики готові були примиритися з столипінським режимом, пристосуватися до нього. Тому ліквідаторів називали ще «столипінською робітничою партією».

Одночасно з боротьбою проти відкритих противників революції — ліквідаторів, на чолі яких стояли Дан, Аксельрод, Потресов, причому їм допомагали Мартов, Троцький та інші меншовики, — більшовики вели також непримиренну

боротьбу проти прихованих ліквідаторів, проти одзовістів, які маскували свій опортунізм «лівою» фразою. Одзовістами стала називатися частина колишніх більшовиків, які вимагали одізвання робітничих депутатів з Державної думи і взагалі припинення всякої роботи в легальних організаціях.

В 1908 році частина більшовиків зажадала одізвання соціал-демократичних депутатів з Державної думи. Звідси назва «одзовісти». Одзовісти утворили свою окрему групу (Богданов, Луначарський, Алексінський, Покровський, Бубнов та інші), яка почала боротьбу проти Леніна і ленінської лінії. Одзовісти рішуче відмовлялися працювати в робітничих професійних спілках та інших легальних товариствах. Цим вони завдавали великої шкоди робітничій справі. Одзовісти відривали партію від робітничого класу, позбавляли її зв'язку з безпартійними масами, хотіли замкнутися в підпільній організації і разом з тим ставили її під удар, позбавляючи можливості використовувати легальні прикриття. Одзовісти не розуміли, що в Державній думі і через неї більшовики можуть впливати на селянство, можуть викривати політику царського уряду, політику кадетів, які обманним шляхом намагалися повести за собою селянство. Одзовісти заважали збирати сили для нового революційного піднесення. Одзовісти через це були «ліквідаторами навиворіт» — вони намагалися ліквідувати можливість використання легальних організацій і на ділі відмовлялися від пролетарського керівництва широкими безпартійними масами, відмовлялися від революційної роботи.

Нарада розширеної редакції більшовицької газети «Пролетарий», скликана в 1909 році для обговорення поведінки одзовістів, осудила одзовістів. Більшовики заявили, що вони нічого спільного не мають з одзовістами, і виключили їх з більшовицької організації.

І ліквідатори і одзовісти були всього-навсього лише дрібнобуржуазними попутниками пролетаріату та його партії. У важкий для пролетаріату момент ліквідатори і одзовісти особливо наочно показали своє справжнє лице.

4. Боротьба більшовиків проти троцькізму. Серпневий антипартійний блок.

В той час як більшовики вели непримиренну боротьбу на два фронти — проти ліквідаторів і одзовістів — за витриману лінію пролетарської партії, Троцький підтримував меншовиків-ліквідаторів. Саме в ці роки Ленін назвав його «Іудушкою Троцьким». Троцький організував у Відні (Австрія) літературну групу і почав видавати «позафракційну», а насправді меншовицьку, газету. Ленін так писав тоді про Троцького:

«Троцький став поводитись, як найпідліший кар'єрист і фракціонер... Базікає про партію, а поводиться гірше, ніж усі інші фракціонери».

Пізніше, в 1912 році, Троцький став організатором Серпневого блоку, тобто блоку всіх антибільшовицьких груп і течій проти Леніна, проти більшовицької партії. В цьому ворожому більшовизмові блоці об'єдналися і ліквідатори і одзовісти, довівши цим свою спорідненість. Троцький і троцькісти займали в усіх основних питаннях ліквідаторську позицію. Але своє ліквідаторство Троцький маскував центризмом, тобто примиренством, твердячи, що він стоїть поза більшовиками і меншовиками і добивається нібито їх примирення. Ленін говорив з цього приводу, що Троцький підліший і шкідливіший, ніж відкриті ліквідатори, бо він обманює робітників, нібито він стоїть «поза фракціями», а насправді цілком підтримує меншовиків-ліквідаторів. Троцькізм був головною групою, яка насаджувала центризм.

> «Центризм, — пише тов. Сталін, — є поняття політичне. Його ідеологія є ідеологія пристосування, ідеологія підпорядкування пролетарських інтересів інтересам дрібної буржуазії *в складі однієї спільної партії*. Ця ідеологія чужа і противна ленінізмові» *(Сталін*, Питання ленінізму, стор. 379, вид. 9-е).

В цей період Каменєв, Зінов'єв, Риков на ділі виявились прихованими агентами Троцького, бо подавали йому нерідко допомогу проти Леніна. При сприянні Зінов'єва, Каменєва, Рикова та інших прихованих союзників Троцького був скликаний *всупереч Леніну* в січні 1910 року пленум ЦК. Під цей час склад ЦК внаслідок арештів ряду більшовиків змінився, і хиткі елементи дістали можливість провести антиленінські рішення. Так, на цьому пленумі вирішено було закрити більшовицьку газету «Пролетарий» і дати грошову підтримку газеті Троцького «Правда», яка видавалася ним у Відні. Каменєв увійшов в редакцію газети Троцького і разом з Зінов'євим намагався перетворити газету Троцького в орган ЦК.

Лише на вимогу Леніна січневий пленум ЦК прийняв постанову про осудження ліквідаторства і одзовізму, але й тут Зінов'єв і Каменєв наполягали на троцькістській пропозиції не називати ліквідаторів їх справжнім ім'ям.

Вийшло так, як передбачав і попереджав Ленін: тільки більшовики підкорились рішенню пленуму ЦК, закрили свій орган «Пролетарий», а меншовики продовжували видавати свій фракційний ліквідаторський «Голос социал-демократа».

Позицію Леніна цілком підтримував тов. Сталін, який виступив у № 11 «Социал-демократа» з спеціальною статтею. В цій статті осуджувалась поведінка пособників троцькізму, говорилось про необхідність ліквідувати ненормальне ста-

новище, яке створилося в більшовицькій фракції внаслідок зрадницької поведінки Каменєва, Зінов'єва, Рикова. В статті висувалися чергові завдання, здійснені пізніше на Празькій партійній конференції: скликання загальнопартійної конференції, видання легальної партійної газети і створення нелегального практичного партійного центра в Росії. Стаття тов. Сталіна грунтувалася на рішеннях Бакинського комітету, який цілком підтримував Леніна.

На противагу Серпневому антипартійному блокові Троцького, куди входили виключно антипартійні елементи від ліквідаторів і троцькістів до одзовістів і богобудівників, був створений партійний блок прихильників збереження і зміцнення нелегальної пролетарської партії. В цей блок входили більшовики на чолі з Леніним і невелика кількість меншовиків-партійців на чолі з Плехановим. Плеханов і його група партійців-меншовиків, лишаючись в ряді питань на меншовицьких позиціях, рішуче відмежувалися від Серпневого блоку і ліквідаторів і стали добиватися угоди з більшовиками. Ленін прийняв пропозицію Плеханова і пішов на тимчасовий блок з Плехановим проти антипартійних елементів, виходячи з того, що такий блок є вигідним для партії і згубним для ліквідаторів.

Тов. Сталін цілком підтримував цей блок. Він був у цей час на засланні. В листі Леніну із заслання тов. Сталін писав:

> «На мою думку лінія блоку (Ленін — Плеханов) єдино правильна: 1) вона, і тільки вона, відповідає справжнім інтересам роботи в Росії, які вимагають згуртування всіх дійсно партійних елементів; 2) вона, і тільки вона, прискорює процес визволення легальних організацій з-під гніту ліквідаторів, вириваючи яму між робітниками-меками*) і ліквідаторами, розсіюючи і убиваючи останніх» (Збірник *«Ленін і Сталін»*, т. I, стор. 529—530).

Завдяки вмілому поєднанню підпільної роботи з легальною роботою більшовикам удалося стати серйозною силою у відкритих робітничих організаціях. Це позначилося, між іншим, в тому серйозному впливі, який справили більшовики на робітничі групи чотирьох легальних з'їздів — народних університетів, жіночого, фабрично-заводських лікарів і антиалкогольного, що відбувалися в цей період. Виступи більшовиків на цих легальних з'їздах мали велике політичне значення, знаходили відгук в усій країні. Виступаючи, наприклад, на з'їзді народних університетів, більшовицька робітнича делегація викривала політику царизму, який душив всяку культурну роботу, і доводила, що без ліквідації

*) *Меки* — скорочена назва меншовиків.— *Ред.*

царизму немислиме справжнє культурне піднесення в країні. Виступаючи на з'їзді фабрично-заводських лікарів, робітнича делегація розповідала про жахливі санітарні умови, в яких доводиться працювати і жити робітникам, і приходила до висновку, що без повалення царського ладу не може бути по-справжньому поставлена фабрична медицина.

Більшовики поступово витісняли ліквідаторів з різних уцілілих легальних організацій. Своєрідна тактика єдиного фронту з плехановською партійною групою дала змогу більшовикам завоювати ряд робітничих меншовицьких організацій (Виборзький район, Катеринослав та ін.).

В цей важкий період більшовики своєю роботою дали зразок того, як треба поєднувати легальну роботу з нелегальною.

5. Празька партійна конференція в 1912 р. Оформлення більшовиків в самостійну марксистську партію.

Боротьба з ліквідаторами і одзовістами, так само як боротьба з троцькістами, поставила перед більшовиками насущне завдання — згуртувати воєдино всіх більшовиків і оформити їх в самостійну більшовицьку партію. Це було конче потрібне не тільки для того, щоб покінчити з опортуністичними течіями в партії, які розколювали робітничий клас. Це треба було зробити ще для того, щоб довести до кінця справу збирання сил робітничого класу і підготувати робітничий клас до нового революційного піднесення.

Але щоб виконати це завдання, необхідно було насамперед очистити партію від опортуністів, від меншовиків.

Тепер уже ніхто з більшовиків не сумнівався в тому, що дальше перебування більшовиків в одній партії з меншовиками — стало немислимим. Зрадницька поведінка меншовиків в період столипінської реакції, їх спроби ліквідувати пролетарську партію і організувати нову, реформістську партію — зробили неминучим розрив з ними. Перебуваючи в одній партії з меншовиками, більшовики так чи інакше брали на себе моральну відповідальність за поведінку меншовиків. Але брати на себе моральну відповідальність за відкрите зрадництво меншовиків ставало вже немислимим, якщо більшовики не хотіли самі стати зрадниками партії і робітничого класу. Єдність з меншовиками в рамках однієї партії переростала, таким чином, у зраду щодо робітничого класу і його партії. Тому необхідно було фактичний розрив з меншовиками довести до кінця, довести до формально-організаційного розриву з ними і вигнати з партії меншовиків.

Тільки на цьому шляху можна було відбудувати революційну партію пролетаріату з єдиною програмою, з єдиною тактикою, з єдиною класовою організацією.

Тільки на цьому шляху можна було встановити справжню (а не тільки формальну) єдність партії, зруйновану меншовиками.

Це завдання повинна була виконати VI загальнопартійна конференція, яка підготовлялася більшовиками.

Але це завдання становило лише один бік справи. Формальний розрив з меншовиками і оформлення більшовиків в окрему партію були, звичайно, дуже важливим політичним завданням. Але перед більшовиками стояло ще друге, більш важливе, завдання. Завдання полягало не тільки в тому, щоб порвати з меншовиками і оформитися в окрему партію, а, насамперед, в тому, щоб, порвавши з меншовиками, створити *нову* партію, створити партію *нового типу*, відмінну від звичайних соціал-демократичних партій Заходу, вільну від опортуністичних елементів, здатну повести пролетаріат на боротьбу за владу.

Борючись проти більшовиків, всі меншовики, без різниці відтінків, від Аксельрода і Мартинова до Мартова і Троцького, — незмінно користувалися зброєю, взятою з арсеналу західноєвропейських соціал-демократів. Вони хотіли мати в Росії таку саму партію, як, скажемо, німецька або французька соціал-демократична партія. Вони через те й боролися з більшовиками, що відчували в них щось нове, незвичне, відмінне від соціал-демократії Заходу. А що являли собою тоді соціал-демократичні партії Заходу? Суміш, мішанину з марксистських і опортуністичних елементів, з друзів і противників революції, з прихильників і противників партійності — з поступовим ідейним примиренням перших з останніми, з поступовим фактичним підпорядкуванням перших останнім. Примирення з опортуністами, із зрадниками революції, — ради чого, питали більшовики західноєвропейських соціал-демократів. Ради «миру в партії», ради «єдності» — відповідали більшовикам. Єдності з ким, з опортуністами? Так, відповідали вони, з опортуністами. Ясно було, що такі партії не можуть бути революційними партіями.

Більшовики не могли не бачити, що після смерті Енгельса західноєвропейські соціал-демократичні партії стали перероджуватися з партій соціальної революції в партії «соціальних реформ», а кожна з цих партій, як організація, вже перетворилася з керівної сили в придаток своєї власної парламентської групи.

Більшовики не могли не знати, що від такої партії не поздоровиться пролетаріатові, що така партія не здатна повести робітничий клас на революцію.

Більшовики не могли не знати, що пролетаріатові потрібна не така партія, а інша, нова, справжня марксистська партія, яка була б непримиренною щодо опортуністів і революційною щодо буржуазії, яка була б міцно згуртована і

монолітна, яка була б партією соціальної революції, партією диктатури пролетаріату.

Більшовики хотіли мати у себе саме таку, нову партію. І більшовики будували, готували таку партію. Вся історія боротьби з «економістами», меншовиками, троцькістами, одзовістами, ідеалістами всіх мастей аж до емпіріокритиків, — була історією підготовки саме такої партії. Більшовики хотіли створити нову, *більшовицьку* партію, здатну бути зразком для всіх, хто хотів мати справжню революційну марксистську партію. Більшовики готували таку партію вже з часів старої «Искры». Вони готували її завзято, наполегливо, незважаючи ні на що. Основну і вирішальну роль відіграли в цій підготовчій роботі такі праці Леніна, як «Що робити?», «Дві тактики» і т. д. Книга Леніна «Що робити?» була *ідеологічною* підготовкою такої партії. Книга Леніна «Крок вперед, два кроки назад» була *організаційною* підготовкою такої партії. Книга Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» була *політичною* підготовкою такої партії. Нарешті, книга Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» була *теоретичною* підготовкою такої партії.

Можна з певністю сказати, що ніколи ще в історії ні одна політична група не була так грунтовно підготовлена до того, щоб оформитися в партію, як більшовицька група.

За таких умов оформлення більшовиків в партію становило цілком готову і назрілу справу.

Завдання VI партійної конференції полягало в тому, щоб увінчати вже готову справу актом вигнання меншовиків і оформлення нової партії, партії більшовиків.

VI Всеросійська партійна конференція відбулась у Празі в січні 1912 року. Понад 20 партійних організацій було представлено на цій конференції. Тому вона мала формально значення з'їзду партії.

В повідомленні про конференцію, яке сповіщало про відновлення зруйнованого центрального апарату партії, про створення ЦК партії, говорилося про те, що роки реакції є найтяжчими роками для партії з того часу, як російська соціал-демократія склалась, як певна організація. Незважаючи на всі гоніння, на тяжкі удари ззовні, на зраду і хитання опортуністів всередині партії, партія пролетаріату зберегла свій прапор і свою організацію.

«Уцілів не тільки прапор російської соціал-демократії, її програма, її революційні заповіти, уціліла її організація, яку могли підривати і ослабляти, але не могли знести дощенту ніякі переслідування», — говорилось у повідомленні конференції.

Конференція відзначила перші ознаки нового піднесення робітничого руху в Росії і пожвавлення партійної роботи.

За доповідями з місць конференція констатувала, що «всюди на місцях ведеться серед соціал-демократичних робітників енергійна робота по зміцненню місцевих нелегальних с.-д. організацій і груп».

Конференція відзначила, що на місцях всюди визнано найважливіше правило більшовицької тактики в період відступу — поєднання нелегальної роботи з легальною в різних легальних робітничих товариствах і спілках.

Празька конференція обрала більшовицький Центральний Комітет партії. До складу цього ЦК увійшли Ленін, Сталін, Орджонікідзе, Свердлов, Спандар'ян та інші. Товариші Сталін і Свердлов були обрані в ЦК заочно, бо вони перебували на засланні. В числі кандидатів ЦК був обраний тов. Калінін.

Був створений практичний центр для керівництва революційною роботою в Росії (Російське бюро ЦК) на чолі з тов. Сталіним. В Російське бюро ЦК увійшли, крім тов. Сталіна, товариші Я. Свердлов, С. Спандар'ян, С. Орджонікідзе, М. Калінін.

Празька конференція підвела підсумок усій попередній боротьбі більшовиків з опортунізмом і постановила вигнати з партії меншовиків.

Празька конференція, вигнавши меншовиків з партії, оформила самостійне існування більшовицької партії.

Розгромивши ідейно і організаційно меншовиків, вигнавши їх з партії, більшовики зберегли за собою старий прапор партії — РСДРП. Тому партія більшовиків до 1918 року продовжувала називатися Російською соціал-демократичною робітничою партією з додатком в дужках — «більшовиків».

Ленін писав Горькому про підсумки Празької конференції на початку 1912 року:

> «Нарешті вдалося — всупереч ліквідаторській наволочі відродити партію і її Центральний Комітет. Сподіваюсь, Ви порадуєтесь цьому разом з нами» *(Ленін*, т. XXIX, стор. 19).

Оцінюючи значення Празької конференції, тов. Сталін говорить:

> «Ця конференція мала величезне значення в історії нашої партії, бо вона поклала межу між більшовиками і меншовиками і об'єднала більшовицькі організації по всій країні в єдину більшовицьку партію» (Стенографічний звіт XV з'їзду ВКП(б), стор. 361—362).

Після вигнання меншовиків і оформлення більшовиків в самостійну партію партія більшовиків стала міцнішою і сильнішою. *Партія зміцнюється тим, що очищає себе від опортуністичних елементів* — в цьому один з лозунгів більшовицької партії, як партії нового типу, принципіально відмінної від соціал-демократичних партій II Інтернаціоналу.

Партії II Інтернаціоналу, називаючи себе на словах марксистськими, на ділі терпіли у своєму середовищі противників марксизму, відкритих опортуністів, і дали їм розкласти, погубити II Інтернаціонал. Більшовики, навпаки, вели непримиренну боротьбу з опортуністами, очищали пролетарську партію від скверни опортунізму і добилися того, що створили партію нового типу, партію ленінську, партію, яка завоювала потім диктатуру пролетаріату.

Якби в рядах пролетарської партії залишались опортуністи, більшовицька партія не змогла б вийти на шлях і повести за собою пролетаріат, не змогла б взяти владу і організувати диктатуру пролетаріату, не змогла б вийти з громадянської війни переможцем, не змогла б побудувати соціалізм.

Празька конференція у своїх рішеннях як головні чергові політичні лозунги партії висунула програму-мінімум: демократичну республіку, 8-годинний робочий день, конфіскацію всієї поміщицької землі.

Під цими революційними лозунгами більшовики проводили виборчу кампанію при виборах в IV Державну думу.

Під цими лозунгами йшло нове піднесення революційного руху робітничих мас в 1912—1914 р.р.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

1908—1912 роки були найважчим періодом для революційної роботи. Після поразки революції, в умовах занепаду революційного руху і втоми мас більшовики змінили свою тактику і перейшли від прямої боротьби проти царизму до обхідних шляхів цієї боротьби. В тяжких умовах столипінської реакції більшовики використовували найменші легальні можливості для збереження зв'язку з масами (від страхових кас і профспілок до думської трибуни). Більшовики безустанно збирали сили для нового піднесення революційного руху.

В тяжкій обстановці поразки революції, розпаду опозиційних течій, розчарування в революції і посилення ревізіоністських вилазок інтелігентів, що відійшли від партії (Богданов, Базаров та ін.), проти теоретичних основ партії, більшовики були єдиною силою в партії, які не згорнули партійний прапор, зберегли вірність програмі партії і відбили атаки «критиків» марксистської теорії (книга Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм»). Ідейне марксистсько-ленінське загартування, розуміння перспектив революції допомогли основному ядру більшовиків, згуртованому навколо Леніна, відстояти партію та її революційні принципи. «Нас недаром прозвали твердокам'яними», — говорив Ленін про більшовиків.

Меншовики в цей період все більше відходять від революції. Вони стають ліквідаторами, вимагають ліквідувати, знищити нелегальну, революційну партію пролетаріату, все більш відкрито відмовляються від програми партії, від революційних завдань і лозунгів партії, намагаються організувати свою, реформістську партію, яку робітники охрестили «столипінською робітничою партією». Троцький підтримує ліквідаторів, по-фарисейському прикриваючись лозунгом «єдності партії», насправді — єдності з ліквідаторами.

З другого боку, частина більшовиків, не зрозумівши необхідності повороту до нових, обхідних шляхів боротьби з царизмом, вимагає відмовлення від використання легальних можливостей, вимагає одізвання робітничих депутатів з Державної думи. Одзовісти штовхають партію на відрив від мас, перешкоджають збиранню сил для нового революційного піднесення. Прикриваючись «лівими» фразами, одзовісти по суті відмовляються від революційної боротьби, так само як і ліквідатори.

Ліквідатори і одзовісти об'єднуються проти Леніна в спільний блок, Серпневий блок, організований Троцьким.

В боротьбі проти ліквідаторів і одзовістів, в боротьбі проти Серпневого блоку більшовики беруть верх і з успіхом відстоюють нелегальну пролетарську партію.

Найважливішою подією цього періоду є Празька конференція РСДРП (січень 1912 року). На цій конференції були вигнані з партії меншовики, назавжди було покінчено з формальним об'єднанням більшовиків в одній партії з меншовиками. З політичної групи більшовики оформляються в самостійну Російську соціал-демократичну робітничу партію (більшовиків). Празька конференція поклала початок партії нового типу, партії ленінізму, *більшовицькій* партії.

Очищення пролетарської партії від опортуністів, від меншовиків, здійснене Празькою конференцією, мало важливе, вирішальне значення для дальшого розвитку партії і революції. Якби більшовики не вигнали з партії зрадників робітничої справи, угодовців-меншовиків, пролетарська партія не могла б в 1917 році підняти маси на завоювання диктатури пролетаріату.

РОЗДІЛ V

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У РОКИ ПІДНЕСЕННЯ РОБІТНИЧОГО РУХУ ПЕРЕД ПЕРШОЮ ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЮ ВІЙНОЮ. *(1912—1914 роки).*

1. Піднесення революційного руху в 1912—1914 роках.

Торжество столипінської реакції було недовговічним. Не міг бути міцним уряд, який не хотів дати народові нічого, крім нагая і шибениць. Репресії стали такими звичайними, що вони перестали лякати народ. Стала зникати втома робітників, навіяна в перші роки поразки революції. Робітники знов почали підніматися на боротьбу. Передбачення більшовиків про неминучість нового революційного піднесення справдилося. Уже в 1911 році кількість страйкарів перевищувала 100 тисяч, тоді як в попередні роки вона становила всього 50—60 тисяч чоловік. Ще Празька партійна конференція в січні 1912 року відзначила пожвавлення, яке почалося в робітничому русі. Але справжнє піднесення революційного руху починається в квітні—травні 1912 року, коли спалахнули масові політичні страйки у зв'язку з ленським розстрілом робітників.

4 квітня 1912 року на Ленських золотих приїсках в Сибіру під час страйку з наказу царського жандармського офіцера було убито і поранено більше 500 робітників. Розстріл беззбройного натовпу ленських шахтарів, які мирно йшли для переговорів з адміністрацією, схвилював всю країну. Це нове криваве злодіяння царського самодержавства було вчинене на догоду хазяям Ленських золотих приїсків — англійським капіталістам, щоб зломити економічний страйк шахтарів. Англійські капіталісти та їх російські компаньйони одержували від Ленських приїсків шалені прибутки — щороку більше 7 мільйонів карбованців — за рахунок найбезсоромнішої експлуатації робітників. Вони платили робітникам мізерну заробітну плату, годували їх негодящими, гнилими продуктами. Не витримавши утисків і знущань, 6 тисяч робітників Ленських приїсків застрайкували.

На ленський розстріл пролетаріат відповів масовими страйками, демонстраціями і мітингами в Петербурзі, Москві, в усіх промислових центрах і районах.

«Ми були так приголомшені і вражені, що відразу не знаходили підходящих слів. Який би протест ми не заявили, це було б слабою тінню того душевного клекотіння, яке кожен з нас переживав. Ніщо нам не допоможе: ні сльози, ні протести, а тільки організована масова боротьба», — так писали робітники однієї групи підприємств у своїй резолюції.

Глибоке обурення робітників ще більше посилилось, коли царський міністр Макаров у відповідь на запит соціал-демократичної фракції в Державній думі з приводу ленського розстрілу зухвало заявив: «Так було і так буде!». Кількість учасників політичних страйків протесту проти кривавої розправи з ленськими робітниками виросла до 300 тисяч.

Ленські дні, мов ураган, прорвали ту атмосферу «заспокоєння», яка була створена столипінським режимом.

Ось що писав з цього приводу т. Сталін у більшовицькій Петербурзькій газеті «Звезда» в 1912 році:

> «Ленські постріли розбили лід мовчання, і — рушила ріка народного руху. Рушила!.. Все, що було злого і згубного в сучасному режимі, все, на що хворіла багатостраждальна Росія — все це зібралося в одному факті, в подіях на Лені. Ось чому саме ленські постріли стали сигналом страйків і демонстрацій».

Даремно ліквідатори і троцькісти ховали революцію. Ленські події показали, що революційні сили живі, що в робітничому класі скупчилась величезна маса революційної енергії. Першотравневі страйки 1912 року охопили близько 400 тисяч робітників. Страйки ці мали яскравий політичний характер, проходили під більшовицькими революційними лозунгами: демократична республіка, 8-годинний робочий день, конфіскація всієї поміщицької землі. Ці основні лозунги були розраховані на те, щоб об'єднувати не тільки широкі маси робітників, але й селян і солдатів для революційного натиску проти самодержавства.

> «Грандіозний травневий страйк всеросійського пролетаріату і зв'язані з ним вуличні демонстрації, революційні прокламації і революційні промови перед натовпами робітників ясно показали, що Росія вступила в смугу революційного піднесення», — писав Ленін у статті «Революційне піднесення» (*Ленін*, т. XV, стор. 533).

Стривожені революційністю робітників, ліквідатори виступили проти страйкової боротьби, називаючи її «страйковим азартом». Революційну боротьбу пролетаріату ліквідатори та їх союзник Троцький хотіли підмінити «петиційною кампанією». Робітникам пропонувалось підписати папірець, «петицію», з просьбою про «права» (про скасування обмежень спілок, страйків і т. п.), щоб потім цей папірець надіслати в Державну думу. Ліквідаторам удалось зібрати

тільки 1.300 підписів, тимчасом як навколо революційних лозунгів, висунутих більшовиками, згуртувалися сотні тисяч робітників.

Робітничий клас ішов по шляху, вказаному більшовиками.

Економічна обстановка в країні в цей період була така. Промисловий застій уже в 1910 році замінився пожвавленням, розширенням виробництва в основних галузях промисловості. Якщо виплавка чавуну в 1910 році становила 186 мільйонів пудів, а в 1912 році — 256, то в 1913 році вона становила 283 мільйони пудів. Видобуток кам'яного вугілля в 1910 році дорівнював 1.522 мільйонам пудів, а в 1913 році — уже 2.214 мільйонам пудів.

Одночасно із зростанням капіталістичної промисловості відбувалося швидке зростання пролетаріату. Особливістю розвитку промисловості була дальша концентрація виробництва на великих і найбільших підприємствах. Якщо в 1901 році на великих підприємствах з кількістю 500 і більше робітників працювало 46,7% всієї кількості робітників, то в 1910 році на підприємствах такого типу працювало вже близько 54%, тобто більше половини всіх робітників. Це була нечувана концентрація промисловості. Навіть в такій розвинутій промисловій країні, як Північна Америка, в цей час на великих підприємствах працювало лише близько третини всіх робітників.

Зростання і зосередженість пролетаріату на великих підприємствах при наявності такої революційної партії, як партія більшовиків, перетворювали робітничий клас Росії у величезну силу політичного життя країни. Варварські форми експлуатації робітників на підприємствах у поєднанні з нестерпним поліцейським режимом царських опричників надавали кожному серйозному страйкові політичного характеру. А переплетення економічної і політичної боротьби надавало масовим страйкам особливої революційної сили.

В авангарді революційного робітничого руху йшов героїчний пролетаріат Петербурга, за Петербургом ішли Прибалтійський край, Москва і Московська губернія, потім Поволжя і південь Росії. В 1913 році рух охоплює Західний край, Польщу, Кавказ. Всього в 1912 році страйкувало за офіціальними звітами 725 тисяч, а за іншими більш повними даними — понад мільйон робітників, в 1913 році за офіціальними звітами — 861 тисяча, а за більш повними даними — 1.272 тисячі. В першій половині 1914 року брало участь у страйках уже близько півтора мільйона робітників.

Таким чином, революційне піднесення 1912—1914 років, розмах страйкового руху наближали країну до обстановки початку революції 1905 року.

Революційні масові страйки пролетаріату мали *загальнонародне* значення. Вони були спрямовані проти самодержав-

ства. Страйки зустрічали співчуття величезної більшості трудящого населення. Фабриканти і заводчики мстили робітникам за страйки локаутами. В 1913 році в Московській губернії капіталісти викинули на вулицю 50 тисяч текстильників. В березні 1914 року в Петербурзі за один день було звільнено 70 тисяч робітників. Робітники інших підприємств і галузей промисловості допомагали товаришам, які застрайкували і зазнали локауту, масовими грошовими зборами, іноді страйками солідарності.

Піднесення робітничого руху і масові страйки будили і втягували в боротьбу також селянські маси. Селяни знов піднімалися на боротьбу проти поміщиків, знищували поміщицькі маєтки і куркульські хутори. За 1910—1914 роки відбулося понад 13 тисяч селянських виступів.

Почалися революційні виступи і у військах. В 1912 році відбувся збройний виступ серед військ в Туркестані. Назрівали повстання в Балтійському флоті і Севастополі.

Революційний страйковий рух і демонстрації, керовані більшовицькою партією, показували, що робітничий клас веде боротьбу не за часткові вимоги, не за «реформи», а за визволення народу від царизму. Країна йшла назустріч новій революції.

Для того, щоб бути ближче до Росії, Ленін переїхав з Парижа літом 1912 року в Галичину (колишня Австрія). Тут під його головуванням відбулися дві наради членів ЦК і відповідальних працівників: одна — в Кракові в кінці 1912 року і друга — восени 1913 року в містечку Пороніно, біля Кракова. На цих нарадах були прийняті рішення в найважливіших питаннях робітничого руху: про революційне піднесення, про страйки і завдання партії, про зміцнення нелегальних організацій, про думську соціал-демократичну фракцію, про партійну пресу, про страхову кампанію.

2. Більшовицька газета «Правда». Більшовицька фракція в IV Державній думі.

Могутньою зброєю в руках більшовицької партії в справі зміцнення своїх організацій і завоювання впливу в масах була щоденна більшовицька газета «Правда», яка видавалася в Петербурзі. Вона була заснована згідно з вказівкою Леніна, з ініціативи Сталіна, Ольмінського і Полетаєва. Масова робітнича газета «Правда» народилася разом з новим піднесенням революційного руху. 22 квітня (5 травня за новим стилем) 1912 року вийшов її перший номер. Це було справжнім святом для робітників. На честь появи «Правды» було вирішено день 5 травня вважати святом робітничої преси.

Ще до «Правды» виходила щотижнева більшовицька газета «Звезда», розрахована на передових робітників. «Звезда» відіграла велику роль в ленські дні. В ній було вміщено ряд бойових політичних статей Леніна і Сталіна, які мобілізували робітничий клас на боротьбу. Але в умовах революційного піднесення щотижневої газети для більшовицької партії було вже недосить. Потрібна була щоденна масова політична газета, розрахована на найширші верстви робітників. Такою газетою і була «Правда».

В цей період роль «Правды» була винятково велика. «Правда» завойовувала на сторону більшовизму широкі маси робітничого класу. В обстановці безперестанних поліцейських переслідувань, штрафів, конфіскацій за вміщення статей і кореспонденцій, які не сподобалися цензурі, «Правда» могла існувати тільки при активній підтримці десятків тисяч передових робітників. Величезні грошові штрафи могли сплачуватися «Правдой» тільки завдяки широким зборам коштів серед робітників. Нерідко значна частина тиражу конфіскованих номерів «Правды» все ж попадала до читача, бо передові робітники ще з ночі приходили в друкарню і забирали з собою пачки газет.

Царський уряд за два з половиною роки вісім раз закривав «Правду», але при підтримці робітників вона знов починала виходити під новою, схожою назвою, наприклад — «За правду», «Путь правды», «Трудовая правда».

В той час, як «Правда» розходилася в середньому по 40 тисяч екземплярів на день, тираж меншовицької щоденної газети «Луч» не перевищував 15—16 тисяч.

Робітники вважали «Правду» своєю робітничою газетою, ставились до неї з великим довір'ям і чуйно прислухалися до її голосу. Кожний екземпляр «Правды», переходячи з рук в руки, обслуговував десятки читачів, формував їх класову свідомість, виховував, організовував, закликав на боротьбу.

Про що писала «Правда»?

В кожному номері «Правды» вміщалися десятки кореспонденцій робітників, в яких описувалось робітниче життя, звіряча експлуатація, різні утиски й знущання капіталістів, їх управителів і майстрів над робітниками. Це були гострі, влучні викриття капіталістичних порядків. Нерідко в замітках «Правды» повідомлялося про самогубства голодуючих безробітних, які втратили надію знайти роботу.

«Правда» писала про нужди і вимоги робітників різних фабрик і галузей промисловості, писала, як робітники борються за свої вимоги. Майже в кожному номері писалося про страйки на різних підприємствах. Коли відбувалися великі, тривалі страйки, газета організовувала робітників інших підприємств і галузей промисловості для допомоги страйкарям своїми грошовими зборами. Іноді в страйкові

фонди збиралися десятки тисяч карбованців — величезні на ті часи суми, коли взяти до уваги, що більшість робітників одержувала всього по 70—80 копійок на день. Це виховувало робітників в дусі пролетарської солідарності і усвідомлення єдності інтересів всіх робітників.

На кожну політичну подію, на кожну перемогу або поразку робітники відкликалися надісланням у «Правду» листів, привітань, протестів і т. д. У своїх статтях «Правда» висвітлювала завдання робітничого руху з послідовної більшовицької точки зору. Легальна газета не могла прямо закликáти до повалення царизму. Доводилось писати натяками, що їх добре розуміли свідомі робітники і роз'яснювали масам. Коли, наприклад, в «Правде» писалось про «повні і неурізані вимоги п'ятого року», робітники розуміли, що мова йде про революційні лозунги більшовиків — про лозунги за повалення царизму, за демократичну республіку, за конфіскацію поміщицької землі, за 8-годинний робочий день.

«Правда» організувала передових робітників напередодні виборів до IV думи. Вона викривала зрадницьку позицію прихильників угоди з ліберальною буржуазією, прихильників «столипінської робітничої партії» — меншовиків. «Правда» закликáла робітників голосувати за прихильників «неурізаних вимог п'ятого року», тобто за більшовиків. Вибори були багатоступневі. Спочатку на зборах робітників обирали уповноважених, потім уповноважені обирали виборщиків, а вже виборщики брали участь у виборах робітничого депутата до думи. В день виборів «Правда» опублікувала список виборщиків-більшовиків, за який рекомендувала голосувати робітникам. Опублікувати заздалегідь цей список не можна було, бо це викликало б небезпеку арешту намічених кандидатів.

«Правда» допомагала організовувати виступи пролетаріату. В момент великого локауту в Петербурзі весною 1914 року, коли недоцільно було оголосити масовий страйк, «Правда» закликáла робітників до інших форм боротьби — до масових мітингів на заводах, до демонстрацій на вулиці. Прямо писати про це в газеті не можна було. Але цей заклик був зрозумілий свідомим робітникам, які читали статтю Леніна під скромним заголовком «Про форми робітничого руху», де говорилося, що страйк в даний момент треба заміняти вищою формою робітничого руху, що означало заклик до організації мітингів і демонстрацій.

Так здійснювалось поєднання нелегальної революційної діяльності більшовиків з легальною агітацією і організацією робітничих мас через «Правду».

«Правда» писала не тільки про робітниче життя, про робітничі страйки і демонстрації. «Правда» систематично висвітлювала селянське життя, голодування селянства,

експлуатацію селян кріпосниками-поміщиками, пограбування кращої селянської землі куркулями-хуторянами в результаті столипінської «реформи». «Правда» показувала свідомим робітникам, як багато горючого матеріалу скупчилось на селі. «Правда» учила пролетаріат, що завдання революції 1905 року не розв'язані, що попереду має бути нова революція. «Правда» учила, що в цій другій революції пролетаріат повинен виступити справжнім вождем, керівником народу, що він матиме в цій революції такого сильного союзника, як революційне селянство.

Меншовики добивались того, щоб пролетаріат кинув думати про революцію. Меншовики внушали робітникам: киньте думати про народ, про голодування селян, про панування чорносотенних поміщиків-кріпосників, боріться лише за «свободу коаліцій», подавайте про це «петиції» царському урядові. Більшовики роз'яснювали робітникам, що ця меншовицька проповідь відмовлення від революції, відмовлення від союзу з селянством ведеться в інтересах буржуазії, що робітники напевно переможуть царизм, коли вони залучать на свій бік селянство, як свого союзника, що поганих пастирів, як-от меншовики, треба відкинути геть, як ворогів революції.

Про що писала «Правда» у відділі «Селянське життя»? Візьмемо для прикладу кілька кореспонденцій за 1913 рік.

Кореспонденція під заголовком «Аграрна справа» повідомляла з Самари, що з 45 селян села Новохасбулата Бугульмінського повіту, обвинувачуваних у вчиненні опору землемірові при виділенні відрубщикам громадської землі, значна частина засуджена до тривалого тюремного ув'язнення.

Коротенька кореспонденція з Псковської губернії повідомляла: «Селяни села Псіца (біля станції Завалье) вчинили збройний опір стражникам. Є поранені. Причина сутички — аграрні непорозуміння. В Псіцу стягнено стражників; туди ж виїхали віце-губернатор і прокурор».

Кореспонденція з Уфімської губернії повідомляла про розпродаж селянських наділів, про те, що голод і закон про вихід із сільської общини посилили процес обезземелення селян. Ось хутір Борисовка. Тут 27 домів, які володіють 543 десятинами орної землі. За час голоду 5 домохазяїв продали навічно 31 дес. по 25—33 карб. за десятину, а земля коштує разів у 3—4 дорожче. Тут же 7 домів віддали в заставу 177 дес., одержавши по 18—20 карб. за десятину на 6 років з сплатою 12 процентів річних. Якщо взяти до уваги зубожілість населення і шалені проценти, то з певністю можна сказати: з 177 десятин половина повинна перейти в руки лихваря, бо таку величезну суму протягом 6 років навряд чи зможе сплатити і половина боржників.

У своїй статті «Велике поміщицьке і дрібне селянське

землеволодіння в Росії», опублікованій в «Правде», Ленін наочно показував робітникам і селянам, які величезні земельні багатства перебувають в руках паразитів-поміщиків. Тільки у 30 тисяч великих поміщиків було близько 70 мільйонів десятин землі. Стільки ж землі припадало на 10 мільйонів селянських дворів. На кожного великого поміщика в середньому припадало по 2.300 десятин, на кожний селянський двір, рахуючи і куркульські двори, — в середньому 7 десятин, при цьому 5 мільйонів маломіцних селянських дворів, тобто половина всього селянства, мали на двір не більше однієї—двох десятин землі. Ці факти наочно показували, що корінь селянських злиднів і голодувань лежить у великому поміщицькому землеволодінні, в пережитках кріпосництва, від яких селянство може визволитися тільки через революцію, керовану робітничим класом.

Через робітників, зв'язаних з селом, «Правда» проникала в село, пробуджуючи до революційної боротьби передових селян.

В період створення «Правды» нелегальні соціал-демократичні організації були цілком в руках більшовиків. А легальні форми організації — думська фракція, преса, страхові каси, профспілки — не були ще цілком відвойовані у меншовиків. Потрібна була рішуча боротьба більшовиків за вигнання ліквідаторів з легальних організацій робітничого класу. Ця боротьба увінчалась успіхом, завдяки «Правде».

«Правда» стояла в центрі боротьби за партійність, за відбудову *масової* робітничої революційної партії. «Правда» згуртовувала легальні організації навколо підпільних вогнищ більшовицької партії і спрямовувала робітничий рух до однієї певної мети — до підготовки революції.

У «Правды» була величезна кількість робітничих кореспондентів. Тільки за один рік у ній було надруковано понад 11 тисяч робітничих кореспонденцій. Але «Правда» зв'язувалася з робітничими масами не тільки через листи і кореспонденції. Численні робітники з підприємств щодня заходили до редакції. В редакції «Правды» була зосереджена значна частина організаційної роботи партії. Тут влаштовувалися зустрічі з представниками місцевих партійних осередків, сюди надходили відомості про партійну роботу на фабриках і заводах, звідси передавалися партійні директиви Петербурзького комітету і Центрального Комітету партії.

В результаті двох з половиною років запеклої боротьби з ліквідаторами за відбудову масової революційної робітничої партії більшовики добилися того, що на початок літа 1914 року за більшовицькою партією, за «правдистською» тактикою йшло *чотири п'ятих* активних робітників Росії. Про це говорив, наприклад, той факт, що із загальної кількості 7 тисяч робітничих груп, які робили в 1914 році грошові збори

на робітничі газети, 5.600 груп збирали гроші на більшовицьку пресу і тільки 1.400 груп — на меншовицьку. У меншовиків зате було чимало «багатих друзів» з ліберальної буржуазії і буржуазної інтелігенції, які давали більше половини коштів, необхідних на утримання меншовицької газети.

Більшовиків тоді називали «правдистами». З «Правдой» росло ціле покоління революційного пролетаріату, яке провело потім Жовтневу соціалістичну революцію. За «Правдой» стояли десятки і сотні тисяч робітників. В роки революційного піднесення (1912—1914) був закладений міцний фундамент масової більшовицької партії, якого не могли зруйнувати ніякі переслідування царизму в період імперіалістичної війни.

> «Правда» 1912 року — це закладка фундаменту для перемоги більшовизму в 1917 році» *(Сталін)*.

Другим загальноросійським легальним органом партії була більшовицька фракція в IV Державній думі.

В 1912 році уряд призначив вибори до IV думи. Участі у виборах наша партія надавала великого значення. Думська соціал-демократична фракція і газета «Правда» були основними опорними легальними пунктами загальноросійського масштабу, через які більшовицька партія проводила свою революційну роботу в масах.

Більшовицька партія виступила на виборах до думи самостійно, під своїми власними лозунгами, завдаючи ударів одночасно і урядовим партіям і ліберальній буржуазії (кадетам). Виборчу кампанію більшовики вели під лозунгами демократичної республіки, 8-годинного робочого дня, конфіскації поміщицької землі.

Вибори до IV думи відбувалися восени 1912 року. На початку жовтня уряд, незадоволений ходом виборів у Петербурзі, спробував порушити виборчі права робітників на ряді великих заводів. У відповідь на це Петербурзький комітет нашої партії, за пропозицією тов. Сталіна, закликав робітників великих підприємств до одноденного страйку. Поставлений в скрутне становище, уряд змушений був поступитися, і робітники на зборах дістали можливість обирати тих, кого хотіли. Робітники величезною більшістю голосували за «Наказ» уповноваженим і депутатові, складений тов. Сталіним. «Наказ» петербурзьких робітників своєму робітничому депутатові» нагадував про нерозв'язані завдання 1905 року.

> «...Ми думаємо, — говорилося в «Наказі», — що Росія живе напередодні прийдешніх масових рухів, може, глибших, ніж у п'ятому році... Застрільником цих рухів буде, як і в п'ятому році, найпередовіший клас російського суспільства, російський пролетаріат. А союзником його може бути лише багатостраждальне

селянство, кровно заінтересоване в розкріпаченні Росії».

«Наказ» заявляв, що майбутні виступи народу повинні набрати форми боротьби на два фронти — як проти царського уряду, так і проти ліберальної буржуазії, яка шукає угоди з царизмом.

Ленін надавав великого значення «Наказові», який закликав робітників до революційної боротьби. І робітники у своїх резолюціях відкликалися на цей заклик.

Більшовики перемогли на виборах, і до думи від робітників Петербурга був обраний тов. Бадаєв.

Робітники обирали до думи окремо від інших верств населення (так звана робітнича курія). З дев'яти депутатів від робітничої курії шість були членами більшовицької партії: Бадаєв, Петровський, Муранов, Самойлов, Шагов і Малиновський (згодом викритий як провокатор). Більшовицькі депутати пройшли від найбільших промислових центрів, в яких налічувалось не менше $^4/_5$ робітничого класу. Але деякі ліквідатори були обрані не від робітників, тобто не по робітничій курії. Тому в думі було 7 ліквідаторів проти 6 більшовиків. Спочатку більшовики і ліквідатори утворили в думі одну спільну соціал-демократичну фракцію. Після запеклої боротьби з ліквідаторами, які перешкоджали революційній роботі більшовиків, депутати-більшовики в жовтні 1913 року, за вказівкою ЦК більшовицької партії, вийшли з об'єднаної соціал-демократичної фракції і утворили самостійну більшовицьку фракцію.

Більшовицькі депутати виступали в думі з революційними промовами, в яких викривали самодержавний лад, робили запити урядові про розправи з робітниками, про жорстоку експлуатацію робітників капіталістами.

Вони виступали в думі також по аграрному питанню, закликали у своїх промовах селян до боротьби проти кріпосників-поміщиків, викривали кадетську партію, яка стояла проти конфіскації поміщицьких земель і передачі їх селянам.

Більшовики внесли в Державну думу законопроект про 8-годинний робочий день, який, звичайно, не був прийнятий чорносотенною думою, але відіграв велику агітаційну роль.

Більшовицька фракція в думі була тісно зв'язана з ЦК партії, з Леніним і одержувала від нього вказівки. Безпосередньо керував нею під час свого перебування в Петербурзі тов. Сталін.

Не обмежуючись роботою в думі, депутати-більшовики розгорнули велику діяльність поза думою. Вони виїжджали на фабрики і заводи, їздили по робітничих центрах країни з доповідями, влаштовували таємні збори, на яких роз'яснювали

рішення партії, створювали нові партійні організації. Депутати вміло поєднували легальну діяльність з нелегальною, підпільною роботою.

3. Перемога більшовиків в легальних організаціях. Дальше зростання революційного руху. Переддень імперіалістичної війни.

Партія більшовиків показала в цей період зразки керівництва всіма формами і проявами класової боротьби пролетаріату. Вона будувала підпільні організації. Вона видавала нелегальні листівки. Вона вела таємну революційну роботу в масах. Разом з тим вона все більше оволодівала різними легальними організаціями робітничого класу. Партія прагнула завоювати професійні спілки, народні доми, вечірні університети, клуби, страхові установи. Ці легальні організації здавна були притулком для ліквідаторів. Більшовики повели енергійну боротьбу за перетворення легальних товариств в опорні пункти нашої партії. Вміло поєднуючи нелегальну роботу з легальною, більшовики завоювали на свій бік в обох столицях більшість професійних об'єднань. Особливо блискучу перемогу більшовики здобули при виборах у 1913 році правління спілки металістів у Петербурзі: на зборах з 3 тисяч металістів ледве 150 чоловік голосувало за ліквідаторів.

Те саме треба сказати про таку легальну організацію, як соціал-демократична фракція в IV Державній думі. Хоч у меншовиків було в думі 7 депутатів, а у більшовиків 6 депутатів, меншовицька семірка, що пройшла головним чином від неробітничих районів, представляла ледве $^1/_5$ частину робітничого класу, тоді як більшовицька шестірка, що пройшла від основних промислових центрів країни (Петербург, Москва, Іваново-Вознесенськ, Кострома, Катеринослав, Харків), представляла більше $^4/_5$ робітничого класу країни. Робітники вважали своїми депутатами шестірку (Бадаєв, Петровський та ін.), а не семірку.

Більшовикам вдалося завоювати легальні організації тому, що вони, незважаючи на дикі переслідування царизму та цькування з боку ліквідаторів і троцькістів, зуміли зберегти нелегальну партію і тверду дисципліну в своїх рядах, стійко захищали інтереси робітничого класу, були тісно зв'язані з масами і вели непримиренну боротьбу з ворогами робітничого руху.

Таким чином, перемога більшовиків і поразка меншовиків в легальних організаціях розвивалися по всій лінії. Як в галузі агітації з думської трибуни, так і в галузі робітничої преси й інших легальних організацій меншовики були

відкинуті на задній план. Охоплений революційним рухом робітничий клас рішуче згуртовувався навколо більшовиків, відкидаючи геть меншовиків.

На довершення всього меншовики показали себе банкротами в галузі національного питання. Революційний рух на окраїнах Росії вимагав ясної програми в національному питанні. Але у меншовиків не було ніякої програми, коли не брати до уваги «культурну автономію» Бунду, яка нікого не могла задовольнити. Тільки у більшовиків була марксистська програма в національному питанні, викладена в статті тов. Сталіна «Марксизм і національне питання» і в статтях Леніна «Про право націй на самовизначення» та «Критичні замітки з національного питання».

Не дивно, що після таких поразок меншовизму Серпневий блок став тріщати по всіх швах. Складений з різношерстних елементів, він не витримав натиску більшовиків і став розпадатися на частини. Створений для боротьби з більшовиками, Серпневий блок незабаром розпався під ударами більшовиків. Спочатку пішли з блоку впередівці (Богданов, Луначарський та ін.), потім вийшли латиші, потім розбрелися всі інші.

Зазнавши поразки в боротьбі з більшовиками, ліквідатори звернулися по допомогу до II Інтернаціоналу. II Інтернаціонал прийшов їм на допомогу. Під виглядом «примирення» більшовиків з ліквідаторами, під виглядом установлення «миру в партії» II Інтернаціонал зажадав від більшовиків припинення критики угодовської політики ліквідаторів. Але більшовики були непримиренні: вони відмовились підкоритися рішенням опортуністичного II Інтернаціоналу і не пішли ні на які поступки.

Перемога більшовиків в легальних організаціях не була і не могла бути випадковістю. Вона не була випадковістю не тільки тому, що тільки більшовики мали правильну марксистську теорію, ясну програму і загартовану в боях революційну пролетарську партію. Вона не була випадковістю ще тому, що перемога більшовиків відображала зростання революційного піднесення.

Революційний рух робітників все більше розгортався, захоплюючи нові міста і області. З початком 1914 року страйки робітників не тільки не стали затихати, а, навпаки, стали розгортатися з новою силою. Страйки ставали все більш стійкими, захоплювали все більшу кількість робітників. 9 січня страйкувало 250 тисяч робітників, з них 140 тисяч — у Петербурзі. 1 травня страйкувало понад півмільйона, з них у Петербурзі — більше 250 тисяч. В страйках робітники проявляли надзвичайну стійкість. На Обуховському заводі в Петербурзі страйк тривав більше двох місяців, на заводі Лесснер — близько трьох місяців. Масові отруєння на

ряді підприємств Петербурга викликали страйк 115 тисяч робітників і вслід за цим демонстрації. Рух продовжував наростати. Всього за перше півріччя 1914 року (включаючи й початок липня) страйкувало 1.425 тисяч робітників.

В травні почався загальний страйк нафтопромислових робітників в Баку, який прикував до себе увагу всього пролетаріату Росії. Страйк проходив організовано. 20 червня в Баку відбулася демонстрація 20 тисяч робітників. Поліція вжила проти бакинських робітників лютих заходів. На знак протесту і солідарності з бакинськими робітниками почався страйк в Москві, який перекинувся в інші райони.

3 липня на Путіловському заводі в Петербурзі відбувався мітинг з приводу Бакинського страйку. Поліція стріляла в робітників. Величезне збудження охопило петербурзький пролетаріат. 4 липня в Петербурзі на заклик Петербурзького комітету партії застрайкувало на знак протесту 90 тисяч робітників, 7 липня страйкувало 130 тисяч, 8 липня—150 тисяч, 11 липня — 200 тисяч.

Всі заводи були охоплені заворушенням, всюди відбувалися мітинги і демонстрації. Справа дійшла до спроб будувати барикади. Барикади будувалися також в Баку і Лодзі. В ряді пунктів поліція стріляла в робітників. Для придушення руху уряд вжив «надзвичайних» заходів, столиця була перетворена у військовий табір, «Правда» була закрита.

Але в цей час з'явилася на сцені нова сила міжнародного порядку — імперіалістична війна, — яка повинна була змінити хід подій. Якраз під час липневих революційних подій до Петербурга приїхав для переговорів з царем про початок наступної війни французький президент Пуанкаре. Через кілька днів Німеччина оголосила війну Росії. Царський уряд скористувався війною для того, щоб розгромити більшовицькі організації і придушити робітничий рух. Піднесення революції було перерване світовою війною, в якій царський уряд шукав порятунку від революції.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

В роки нового революційного піднесення (1912—1914) партія більшовиків очолила робітничий рух і вела його під більшовицькими лозунгами до нової революції. Партія зуміла здійснити поєднання нелегальної роботи з легальною. Ламаючи опір ліквідаторів та їх друзів — троцькістів і одзовістів, вона оволоділа всіма формами легального руху і зробила легальні організації опорними пунктами своєї революційної роботи.

Борючись з ворогами робітничого класу та їх агентами в робітничому русі, партія зміцнила свої ряди і розширила

свої зв'язки з робітничим класом. Широко використовуючи думську трибуну для революційної агітації і створивши чудову масову робітничу газету «Правда», партія виховала нове покоління революційних робітників — правдистів. Ця верства робітників в роки імперіалістичної війни лишилася вірною прапорові інтернаціоналізму і пролетарської революції. Вона ж становила потім ядро більшовицької партії в дні Жовтневої революції в 1917 році.

Напередодні імперіалістичної війни партія керувала революційними виступами робітничого класу. Це були авангардні бої, які були перервані імперіалістичною війною, але відновилися потім, через три роки, для того, щоб повалити царизм. В тяжку смугу імперіалістичної війни більшовицька партія вступала з розгорнутими прапорами пролетарського інтернаціоналізму.

РОЗДІЛ VI

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ВІЙНИ. ДРУГА РЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ. *(1914 р.—березень 1917 р.).*

1. Виникнення і причини імперіалістичної війни.

14 (27) липня 1914 року царський уряд оголосив загальну мобілізацію. 19 липня (1 серпня) Німеччина оголосила війну Росії.

Росія вступила у війну.

Ще задовго до початку війни Ленін, більшовики передбачали її неминучість. На міжнародних з'їздах соціалістів Ленін виступав із своїми пропозиціями, спрямованими до того, щоб визначити революційну лінію поведінки соціалістів в разі виникнення війни.

Ленін вказував, що війни — неминучий супутник капіталізму. Грабіж чужих земель, завоювання і пограбування колоній, захоплення нових ринків не раз були причиною загарбницьких воєн капіталістичних держав. Війна для капіталістичних країн є таким же природним і законним станом, як експлуатація робітничого класу.

Особливо війни стали неминучі, коли капіталізм в кінці XIX і на початку XX століття остаточно переріс у найвищий і останній ступінь свого розвитку — імперіалізм. При імперіалізмі набули вирішальної ролі в житті капіталістичних держав потужні об'єднання (монополії) капіталістів і банки. Фінансовий капітал став хазяїном в капіталістичних державах. Фінансовий капітал вимагав нових ринків, загарбання нових колоній, нових місць для вивозу капіталу, нових джерел сировини.

Але вже в кінці XIX століття вся територія земної кулі була поділена між капіталістичними державами. Тимчасом, розвиток капіталізму в епоху імперіалізму відбувається надзвичайно нерівномірно і стрибкоподібно: одні країни, які раніше були на першому місці, розвивають свою промисловість порівняно повільно, інші, які раніше були відсталими, швидкими стрибками доганяють і переганяють їх. Змінювалося співвідношення економічних і військових сил імперіалістичних держав. З'являлось прагнення до нового

переділу світу. Боротьба за новий переділ світу викликала неминучість імперіалістичної війни. Війна 1914 року була війною за переділ світу і сфер впливу. Вона задовго підготовлялась всіма імперіалістичними державами. Її винуватці — імперіалісти всіх країн.

Особливо ж ця війна підготовлялася Німеччиною і Австрією, з одного боку, Францією, Англією і залежною від них Росією — з другого. В 1907 році виникла Троїста згода, або Антанта,— союз Англії, Франції і Росії. Другий імперіалістичний союз становили Німеччина, Австро-Угорщина і Італія. Але Італія на початку війни 1914 року вийшла з цього союзу, а потім приєдналася до Антанти. Німеччину і Австро-Угорщину підтримували Болгарія і Туреччина.

Підготовляючись до імперіалістичної війни, Німеччина прагнула відняти у Англії і Франції колонії, у Росії — Україну, Польщу, Прибалтику. Німеччина загрожувала пануванню Англії на Близькому Сході, збудувавши Багдадську залізницю. Англія боялась зростання морських озброєнь Німеччини.

Царська Росія прагнула до поділу Туреччини, мріяла про завоювання проток з Чорного моря до Середземного моря (Дарданелли), про захоплення Константинополя. В плани царського уряду входило також захоплення Галичини — частини Австро-Угорщини.

Англія прагнула з допомогою війни розбити свого небезпечного конкурента — Німеччину, товари якої перед війною стали все більше витісняти англійські товари на світовому ринку. Крім того, Англія мала намір захопити у Туреччини Месопотамію, Палестіну і міцно укріпитися в Єгипті.

Французькі капіталісти прагнули захопити у Німеччини багаті на вугілля і залізо Саарський басейн і Ельзас-Лотарінгію, яка була віднята Німеччиною у Франції під час війни 1870—1871 років.

Таким чином, до імперіалістичної війни привели величезні суперечності між двома групами капіталістичних держав.

Ця грабіжницька війна за переділ світу зачіпала інтереси всіх імперіалістичних країн, і через те в неї були пізніше втягнуті Японія, Сполучені Штати Америки і ряд інших держав.

Війна стала світовою.

Імперіалістична війна підготовлялась буржуазією в глибокій таємниці від своїх народів. Коли війна вибухнула, кожний імперіалістичний уряд намагався довести, що не він напав на сусідів, а на нього напали. Буржуазія обманювала народ, приховуючи справжні цілі війни, її імперіалістичний, загарбницький характер. Кожний імперіалістичний уряд заявляв, що війна ведеться для захисту своєї батьківщини.

Обманювати народ допомагали буржуазії опортуністи з II Інтернаціоналу. Соціал-демократи II Інтернаціоналу підло зрадили справу соціалізму, справу міжнародної солідарності пролетаріату. Вони не тільки не виступили проти війни, але, навпаки, допомагали буржуазії нацьковувати робітників і селян воюючих держав одних на одних під флагом захисту вітчизни.

Росія не випадково виступила в імперіалістичній війні на боці Антанти — Франції і Англії. Треба мати на увазі, що перед 1914 роком найважливіші галузі промисловості Росії були в руках іноземного капіталу, головним чином французького, англійського і бельгійського, тобто країн Антанти. Найважливіші металургійні заводи Росії були в руках французьких капіталістів. В цілому металургія майже на три чверті (на 72 проценти) залежала від іноземного капіталу. В кам'яновугільній промисловості — в Донбасі — була така сама картина. Близько половини видобутку нафти було в руках англо-французького капіталу. Значна частина прибутків російської промисловості йшла в закордонні, переважно — в англо-французькі, банки. Всі ці обставини плюс мільярдні позики, укладені царем у Франції і Англії, прикували царизм до англо-французького імперіалізму, перетворили Росію в данницю цих країн, в їх напівколонію.

Російська буржуазія розраховувала, почавши війну, поправити свої справи: завоювати нові ринки, нажитися на воєнних замовленнях та поставках і заодно придушити революційний рух, використовуючи воєнну обстановку.

Царська Росія вступила у війну непідготовленою. Промисловість Росії набагато відставала від інших капіталістичних країн. В ній переважали старі фабрики і заводи із зношеним устаткуванням. Сільське господарство при наявності напівкріпосницького землеволодіння і маси зубожілого, розореного селянства не могло бути міцною економічною основою для ведення тривалої війни.

Цар спирався головним чином на кріпосників-поміщиків. Великі чорносотенні поміщики в блоці з великими капіталістами хазяйнували в країні і в Державній думі. Вони цілком підтримували внутрішню і зовнішню політику царського уряду. Російська імперіалістична буржуазія покладалася на царське самодержавство, як на броньований кулак, який міг забезпечити їй захоплення нових ринків і нових земель, з одного боку, і придушувати революційний рух робітників і селян — з другого.

Партія ліберальної буржуазії — кадети — удавала з себе опозицію, але зовнішню політику царського уряду підтримувала без застережень.

Дрібнобуржуазні партії есерів і меншовиків з самого початку війни, маскуючись флагом соціалізму, допомагали

буржуазії обманювати народ, приховувати імперіалістичний, грабіжницький характер війни. Вони проповідували необхідність захисту, необхідність оборони буржуазної «вітчизни» від «прусських варварів», підтримували політику «громадянського миру» і допомагали, таким чином, урядові російського царя вести війну так само, як німецькі соціал-демократи допомагали урядові німецького царя вести війну проти «російських варварів».

Тільки партія більшовиків лишилася вірною великому прапорові революційного інтернаціоналізму, залишаючись твердо на марксистських позиціях рішучої боротьби проти царського самодержавства, проти поміщиків і капіталістів, проти імперіалістичної війни. Більшовицька партія з перших же днів війни додержувалась тієї настанови, що війна почата не для захисту вітчизни, а для загарбання чужих земель, для пограбування чужих народів в інтересах поміщиків і капіталістів, що з цією війною робітникам треба вести рішучу війну.

Робітничий клас підтримував партію більшовиків.

Правда, буржуазно-патріотичний чад, який охопив на початку війни інтелігенцію і куркульські верстви селянства, зачепив також деяку частину робітників. Але це були переважно члени хуліганського «Союзу руського народу» і частина есерівсько-меншовицьки настроєних робітників. Вони, звичайно, не відбивали і не могли відбивати настроїв робітничого класу. Саме ці елементи і були учасниками шовіністичних маніфестацій буржуазії, організованих царським урядом в перші дні війни.

2. Перехід партій II Інтернаціоналу на сторону своїх імперіалістичних урядів. Розпад II Інтернаціоналу на окремі соціал-шовіністичні партії.

Ленін не раз попереджав про опортунізм II Інтернаціоналу і нестійкість його вождів. Він весь час говорив, що вожді II Інтернаціоналу тільки на словах стоять проти війни, що в разі виникнення війни вони можуть змінити свою позицію і перебігти на сторону імперіалістичної буржуазії, можуть стати прихильниками війни. Перші ж дні війни підтвердили передбачення Леніна.

В 1910 році на конгресі II Інтернаціоналу в Копенгагені було прийняте рішення про те, що соціалісти повинні в парламентах голосувати проти воєнних кредитів. Під час війни на Балканах в 1912 році Міжнародний конгрес II Інтернаціоналу в Базелі заявив, що робітники всіх країн вважають злочином стріляти одні в одних заради збільшення прибутків капіталістів. Так було на словах, в резолюціях.

Коли ж грянув грім імперіалістичної війни і треба було ці рішення провести в життя, вожді II Інтернаціоналу виявилися запроданцями, зрадниками пролетаріату, виявилися слугами буржуазії, — стали прихильниками війни.

4 серпня 1914 року німецька соціал-демократія голосувала в парламенті за воєнні кредити, за підтримку імперіалістичної війни. Те саме зробила переважна більшість соціалістів Франції, Англії, Бельгії та інших країн.

II Інтернаціонал перестав існувати. Він розпався на ділі на окремі соціал-шовіністичні партії, які воювали одна з одною.

Вожді соціалістичних партій, зрадивши пролетаріат, перейшли на позицію соціал-шовінізму і захисту імперіалістичної буржуазії. Вони допомагали імперіалістичним урядам дурити робітничий клас і отруювати його отрутою націоналізму. Ці соціал-зрадники під флагом захисту вітчизни стали нацьковувати німецьких робітників на французьких, а англійських і французьких робітників — на німецьких. Тільки незначна меншість в II Інтернаціоналі залишилась на інтернаціоналістичній позиції і пішла проти течії, правда, не цілком упевнено і не зовсім виразно, але все ж пішла проти течії.

Тільки партія більшовиків відразу ж і без вагань підняла прапор рішучої боротьби проти імперіалістичної війни. В тезах про війну, написаних Леніним восени 1914 р., Ленін вказував, що падіння II Інтернаціоналу не є випадковістю. II Інтернаціонал погубили опортуністи, проти яких давно вже попереджали кращі представники революційного пролетаріату.

Партії II Інтернаціоналу і до війни були заражені опортунізмом. Опортуністи відкрито проповідували відмовлення від революційної боротьби, проповідували теорію «мирного врастання капіталізму в соціалізм». II Інтернаціонал не хотів боротися з опортунізмом, стояв за мир з ним і дав йому зміцнитися. Додержуючись примиренської політики щодо опортунізму, II Інтернаціонал сам став опортуністичним.

Імперіалістична буржуазія за рахунок своїх прибутків від колоній, від експлуатації відсталих країн систематично підкупала шляхом вищої заробітної плати та інших подачок верхівку кваліфікованих робітників, так звану робітничу аристократію. З цього прошарку робітників вийшло немало керівників профспілок і кооперативів, муніципальних і парламентських депутатів, працівників преси і соціал-демократичних організацій. В момент війни ці люди, боячись втратити своє становище, стали противниками революції, стали найзавзятішими захисниками своєї буржуазії, своїх імперіалістичних урядів.

Опортуністи стали соціал-шовіністами.

Соціал-шовіністи, в тому числі російські меншовики і есери, проповідували *класовий мир* робітників з буржуазією всередині країни і війну з іншими народами поза своєю країною. Вони обманювали маси відносно справжніх винуватців війни, заявляючи, що буржуазія їх країни не винна у війні. Багато соціал-шовіністів стали міністрами імперіалістичних урядів своєї країни.

Не менш небезпечними для справи пролетаріату були приховані соціал-шовіністи, так звані центристи. Центристи— Каутський, Троцький, Мартов та інші виправдували і захищали відкритих соціал-шовіністів, отже, зраджували пролетаріат разом з соціал-шовіністами, прикриваючи свою зраду «лівими» фразами про боротьбу з війною, розрахованими на обман робітничого класу. На ділі центристи підтримували війну, бо пропозиція центристів не голосувати проти кредитів на війну і обмежитися утриманням при голосуванні кредитів на війну — означала підтримку війни. Вони так само, як і соціал-шовіністи, вимагали відмовлення від класової боротьби під час війни, щоб не заважати своєму імперіалістичному урядові вести війну. Центрист Троцький в усіх найважливіших питаннях війни і соціалізму стояв проти Леніна, проти більшовицької партії.

Ленін став з перших же днів війни збирати сили для створення нового, III Інтернаціоналу. Уже в маніфесті проти війни в листопаді 1914 року ЦК більшовицької партії поставив завдання створити III Інтернаціонал замість II Інтернаціоналу, який зазнав ганебного краху.

В лютому 1915 року в Лондоні на конференції соціалістів країн Антанти з доручення Леніна виступив т. Літвінов. Літвінов зажадав виходу соціалістів (Вандервельде, Самба, Гед) з буржуазних урядів Бельгії і Франції і цілковитого розриву з імперіалістами, відмовлення від співробітництва з ними. Він вимагав від усіх соціалістів рішучої боротьби проти своїх імперіалістичних урядів і осудження голосування за воєнні кредити. Але голос Літвінова на цій конференції прозвучав одиноко.

На початку вересня 1915 року в Циммервальді зібралася перша конференція інтернаціоналістів. Ленін називав цю конференцію «першим кроком» в розвитку інтернаціонального руху проти війни. Ленін утворив на цій конференції Циммервальдську ліву групу. Але в цій Циммервальдській лівій єдино правильну, до кінця послідовну позицію проти війни займала лише партія більшовиків на чолі з Леніним. Циммервальдська ліва видавала німецькою мовою журнал «Передвісник», в якому друкувалися статті Леніна.

В 1916 році вдалося скликати в швейцарському селі Кінталі другу конференцію інтернаціоналістів. Вона називається другою Циммервальдською конференцією. Під цей час майже

в усіх країнах виділились групи інтернаціоналістів, різкіше намітився розкол інтернаціоналістичних елементів з соціалшовіністами. А головне — самі маси під цей час полівіли під впливом війни і викликаних нею лих. Кінтальський маніфест був вироблений в результаті угоди різних груп, які боролися на конференції. Він був кроком вперед в порівнянні з Ціммервальдським маніфестом.

Але й Кінтальська конференція не прийняла основних положень політики більшовиків: перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську, поразка у війні своїх імперіалістичних урядів, організація III Інтернаціоналу. Проте Кінтальська конференція сприяла виділенню інтернаціоналістичних елементів, з яких згодом утворився Комуністичний III Інтернаціонал.

Ленін критикував помилки непослідовних інтернаціоналістів з лівих соціал-демократів, таких, як Роза Люксембург, Карл Лібкнехт, але в той же час допомагав їм зайняти правильну позицію.

3. Теорія і тактика більшовицької партії в питаннях війни, миру і революції.

Більшовики не були простими пацифістами (прихильниками миру), що зітхають про мир і обмежуються пропагандою миру, як це робила більшість лівих соціал-демократів. Більшовики стояли за активну революційну боротьбу за мир аж до повалення влади войовничої імперіалістичної буржуазії. Більшовики зв'язували справу миру з справою перемоги пролетарської революції, вважаючи, що найвірнішим засобом для ліквідації війни і завоювання справедливого миру, миру без анексій і контрибуцій, — є повалення влади імперіалістичної буржуазії.

Проти меншовицько-есерівського відречення від революції і зрадницького лозунга про збереження «громадянського миру» під час війни — більшовики висунули лозунг «*перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську*». Лозунг цей означав, що трудящі, в тому числі озброєні робітники і селяни, переодягнені в солдатські шинелі, повинні повернути зброю проти своєї буржуазії і повалити її владу, якщо вони хочуть позбутися війни і добитися справедливого миру.

Проти меншовицько-есерівської політики захисту буржуазної вітчизни — більшовики висунули політику «*поразки свого уряду в імперіалістичній війні*». Це означало, що треба голосувати проти воєнних кредитів, створювати нелегальні революційні організації в армії, підтримувати братання солдатів на фронті і організовувати революційні виступи робітників і селян проти війни, переводячи їх у повстання проти свого імперіалістичного уряду.

Більшовики вважали, що найменшим злом для народу в імперіалістичній війні була б воєнна поразка царського уряду, бо вона полегшила б перемогу народу над царизмом і успішну боротьбу робітничого класу за визволення від капіталістичного рабства і імперіалістичних воєн. При цьому Ленін вважав, що політику поразки свого імперіалістичного уряду повинні проводити не тільки російські революціонери, але й революційні партії робітничого класу *всіх* воюючих країн.

Більшовики не були проти *всякої* війни. Вони були тільки проти загарбницької, проти імперіалістичної війни. Більшовики вважали, що війна буває двох родів:

а) війна *справедлива*, незагарбницька, визвольна, яка має на меті або захист народу від зовнішнього нападу і спроб його поневолити, або визволення народу від рабства капіталізму, або, нарешті, визволення колоній і залежних країн від гніту імперіалістів, і

б) війна *несправедлива*, загарбницька, яка має на меті загарбання і поневолення чужих країн, чужих народів.

Війну першого роду більшовики підтримували. Щодо війни другого роду, більшовики вважали, що проти неї слід вести рішучу боротьбу аж до революції і повалення свого імперіалістичного уряду.

Величезне значення для робітничого класу всього світу мали теоретичні праці Леніна під час війни. Весною 1916 року Ленін написав працю: «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму». Ленін показав у цій книзі, що імперіалізм — це найвища стадія капіталізму, коли він встиг уже з «прогресивного» капіталізму перетворитися в капіталізм паразитичний, в капіталізм загниваючий, що імперіалізм — є умираючий капіталізм. Це, звичайно, не означало, що капіталізм сам відімре, без революції пролетаріату, що він сам згние на пні. Ленін завжди учив, що без революції робітничого класу неможливо повалити капіталізм. Тому, визначивши імперіалізм, як умираючий капіталізм, Ленін разом з тим показав у цій книзі, що «імперіалізм є переддень соціальної революції пролетаріату».

Ленін показав, що капіталістичний гніт в епоху імперіалізму все більше посилюється, що в умовах імперіалізму росте обурення пролетаріату проти основ капіталізму, наростають елементи революційного вибуху всередині капіталістичних країн.

Ленін показав, що в епоху імперіалізму загострюється революційна криза в колоніальних і залежних країнах, наростають елементи обурення проти імперіалізму, наростають елементи визвольної війни проти імперіалізму.

Ленін показав, що в умовах імперіалізму нерівномірність розвитку і суперечності капіталізму особливо загострилися,

що боротьба за ринки збуту товарів і вивозу капіталу, боротьба за колонії, за джерела сировини робить неминучими періодичні імперіалістичні війни за новий переділ світу.

Ленін показав, що саме внаслідок цієї нерівномірності розвитку капіталізму відбуваються імперіалістичні війни, які ослабляють сили імперіалізму і роблять можливим прорив фронту імперіалізму там, де він виявиться найслабшим.

На підставі всього цього Ленін прийшов до висновку, що цілком можливий прорив імперіалістичного фронту пролетаріатом де-небудь в одному місці або кількох місцях, що *можлива* перемога соціалізму спочатку в кількох країнах або навіть в одній, окремо взятій, країні, що одночасна перемога соціалізму в усіх країнах через нерівномірність розвитку капіталізму в цих країнах — *неможлива*, що соціалізм переможе спочатку в одній або кількох країнах, а всі інші країни на протязі деякого часу залишаться буржуазними країнами.

Ось формулювання цього геніального висновку, дане Леніним у двох різних статтях, написаних в період імперіалістичної війни:

> 1) «Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Перемігший пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, став би *проти* всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн»... (Із статті «Про лозунг Сполучених Штатів Європи», писаної в серпні 1915 року) (*Ленін*, т. XVIII, стор. 232—233).
>
> 2) «Розвиток капіталізму відбувається надзвичайно нерівномірно в різних країнах. Інакше й не може бути при товарному виробництві. Звідси незаперечний висновок: соціалізм не може перемогти одночасно *в усіх* країнах. Він переможе спочатку в одній або кількох країнах, а всі інші на протязі деякого часу залишаться буржуазними або добуржуазними. Це повинно викликати не тільки тертя, але й пряме прагнення буржуазії інших країн до розгрому переможного пролетаріату соціалістичної держави. В цих випадках війна з нашого боку була б законною і справедливою. Це була б війна за соціалізм, за визволення інших народів від буржуазії» (Із статті «Воєнна програма пролетарської революції», писаної восени 1916 року) (*Ленін*, т. XIX, стор. 325).

Це була *нова*, викінчена теорія соціалістичної революції, теорія про можливість перемоги соціалізму в окремих краї-

нах, про умови його перемоги, про перспективи його перемоги, теорія, основи якої були намічені Леніним ще в 1905 році в брошурі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

Вона докорінно розходилася з тією настановою, яка була поширена серед марксистів у період *доімперіалістичного* капіталізму, коли марксисти вважали, що перемога соціалізму в одній якій-небудь країні неможлива, що перемога соціалізму відбудеться одночасно в усіх цивілізованих країнах. Ленін, на основі даних про *імперіалістичний* капіталізм, викладених в його знаменитій книзі «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму», перевернув цю настанову, як застарілу, і дав нову теоретичну настанову, за якою одночасна перемога соціалізму в усіх країнах вважається *неможливою*, а перемога соціалізму в одній, окремо взятій, капіталістичній країні визнається *можливою*.

Неоціненне значення ленінської теорії соціалістичної революції полягає не тільки в тому, що вона збагатила марксизм новою теорією і посунула його вперед. Її значення полягає ще в тому, що вона дає революційну перспективу пролетарям окремих країн, розв'язує їх ініціативу в справі натиску на свою, національну, буржуазію, учить їх використовувати обстановку війни для організації такого натиску і зміцнює їх віру в перемогу пролетарської революції.

Така була теоретична і тактична настанова більшовиків у питаннях війни, миру і революції.

На основі цієї настанови проводили свою практичну роботу в Росії більшовики.

Незважаючи на жорстокі поліцейські переслідування, думські депутати — більшовики Бадаєв, Петровський, Муранов, Самойлов, Шагов на початку війни об'їхали ряд організацій з доповідями про ставлення більшовиків до війни і революції. В листопаді 1914 року була проведена нарада більшовицької фракції Державної думи для обговорення питання про ставлення до війни. На третій день це засідання в повному складі було арештоване. Суд засудив усіх депутатів до позбавлення прав і вислання на поселення в Східний Сибір. Царський уряд обвинувачував більшовицьких депутатів Державної думи «в державній зраді».

На суді вияснилась картина діяльності думських депутатів, яка робила честь нашій партії. Мужньо поводилися більшовики-депутати перед царським судом, перетворивши його в трибуну для викриття загарбницької політики царизму.

Інакше поводився притягнений у цій справі Каменєв. Через своє боягузтво він при першій же небезпеці відрікся від політики більшовицької партії. Каменєв на суді заявив, що він не згоден з більшовиками в питанні про війну, і на

доказ цього просив викликати свідком меншовика Іорданського.

Велику роботу провели більшовики проти воєнно-промислових комітетів, які обслуговували війну, проти спроб меншовиків підкорити робітників впливові імперіалістичної буржуазії. Буржуазія була кровно заінтересована в тому, щоб виставити перед усіма імперіалістичну війну, як війну всенародну. Буржуазія добилася під час війни великого впливу на державні справи, створивши свою всеросійську організацію — союзи земств і міст. Їй треба було підкорити своєму керівництву і впливові також і робітників. Буржуазія придумала для цього засіб — створення «робітничих груп» при воєнно-промислових комітетах. Меншовики підхопили цю ідею буржуазії. Буржуазії вигідно було залучити в ці воєнно-промислові комітети представників робітників, які агітували б серед робітничих мас за необхідність посилити продуктивність праці на снарядних, гарматних, збройових, патронних та інших фабриках і заводах, що працювали на оборону. «Все для війни, все на війну», — такий був лозунг буржуазії. На ділі цей лозунг означав: «наживайся скільки можеш на воєнних поставках і на загарбанні чужих земель». Меншовики взяли діяльну участь у цій лжепатріотичній справі, затіяній буржуазією. Допомагаючи капіталістам, вони посилено агітували робітників брати участь у виборах «робітничих груп» при воєнно-промислових комітетах. Більшовики були проти цієї затії. Вони були за бойкот воєнно-промислових комітетів і провели успішно цей бойкот. Але частина робітників все-таки взяла участь у діяльності воєнно-промислових комітетів під керівництвом відомого меншовика Гвоздьова і провокатора Абросімова. Коли ж уповноважені від робітників зібралися у вересні 1915 року для остаточних виборів у «робітничі групи» воєнно-промислових комітетів, то виявилось, що більшість уповноважених проти участі в них. Більшість представників робітників винесла гостру резолюцію проти участі у воєнно-промислових комітетах, заявивши, що робітники ставлять перед собою завдання — боротися за мир, за повалення царизму.

Велику роботу розгорнули більшовики також в армії і флоті. Вони роз'яснювали масам солдатів і матросів, хто винен у нечуваних страхіттях війни і стражданнях народу, роз'яснювали, що революція — єдиний вихід для народу з імперіалістичної бойні. Більшовики створювали осередки в армії і флоті, на фронті і в тилових частинах, поширювали листівки із закликом проти війни.

В Кронштадті більшовиками був створений «Головний колектив кронштадтської військової організації», який мав тісний зв'язок з Петроградським комітетом партії. Була

створена військова організація при Петроградському комітеті партії для роботи в гарнізоні. В серпні 1916 року начальник петроградської охранки доносив, що в «Кронштадтському колективі справа поставлена дуже серйозно, конспіративно, і учасники — всі мовчазні й обережні люди. Колектив цей має представників і на березі».

Партія на фронті вела агітацію за братання між солдатами воюючих армій, підкреслюючи, що ворог — це світова буржуазія і що війну скінчити можна, тільки перетворивши війну імперіалістичну у війну громадянську і спрямувавши зброю проти своєї власної буржуазії та її уряду. Все частіше повторювались випадки відмовлення окремих військових частин іти в наступ. Такі факти мали місце уже в 1915 році і особливо в 1916 році.

Особливо велика робота була розгорнута більшовиками в арміях північного фронту в районі Прибалтики. Головнокомандуючий армією північного фронту генерал Рузський повідомляв по начальству на початку 1917 року про величезну революційну роботу, розгорнуту більшовиками на цьому фронті.

Війна була величезним переломом у житті народів, у житті міжнародного робітничого класу. Вона поставила на карту долю держав, долю народів, долю соціалістичного руху. Через це вона була разом з тим пробним каменем, випробуванням для всіх партій і течій, які називали себе соціалістичними. Чи залишаться ці партії і течії вірними справі соціалізму, справі інтернаціоналізму, чи визнають за краще зрадити робітничий клас, згорнути свої прапори і кинути їх до ніг своєї національної буржуазії, — так стояло тоді питання.

Війна показала, що партії II Інтернаціоналу не витримали випробування, зрадили робітничий клас і схилили свої прапори перед своєю, національною, імперіалістичною буржуазією.

Інакше і не могли вчинити ці партії, що культивували у своєму середовищі опортунізм і були вихована на поступках опортуністам, націоналістам.

Війна показала, що партія більшовиків була єдиною партією, яка витримала з честю випробування і лишилася вірною до кінця справі соціалізму, справі пролетарського інтернаціоналізму.

Воно й зрозуміло: тільки партія нового типу, тільки партія, вихована в дусі непримиренної боротьби з опортунізмом, тільки партія, вільна від опортунізму і націоналізму — тільки така партія могла витримати велике випробування і лишитися вірною справі робітничого класу, справі соціалізму і інтернаціоналізму.

Більшовицька партія була саме такою партією.

4. Поразка царських військ на фронті. Господарська розруха. Криза царизму.

Війна йшла уже три роки. Війна забирала життя мільйонів людей, убитих, поранених, померлих від епідемій, породжених війною. Буржуазія і поміщики наживалися на війні. А робітники і селяни терпіли дедалі більшу нужду і злигодні. Війна руйнувала народне господарство Росії. Близько 14 мільйонів здорових працівників було взято в армію, відірвано від господарства. Фабрики і заводи спинялися. Скоротились посіви зерна — невистачало працівників. Населення і солдати на фронті голодували, були роззуті і роздягнуті. Війна пожирала всі ресурси країни.

Царська армія зазнавала поразки за поразкою. Німецька артилерія засипала царські війська градом снарядів. У царської армії невистачало гармат, невистачало снарядів, невистачало навіть гвинтівок. Іноді на трьох солдатів припадала одна гвинтівка. Уже під час війни була викрита зрада царського військового міністра Сухомлінова, який був зв'язаний з німецькими шпигунами. Сухомлінов виконував завдання німецької розвідки—зірвати постачання фронтові снарядів, не давати фронтові гармат, не давати гвинтівок. Деякі царські міністри і генерали самі нишком сприяли успіхам німецької армії: разом з царицею, зв'язаною з німцями, вони видавали німцям військові таємниці. Недивно, що царська армія зазнавала поразки і змушена була відступати. До 1916 року німці встигли вже захопити Польщу і частину Прибалтики.

Все це викликáло ненависть і озлоблення до царського уряду серед робітників, селян, солдатів, інтелігенції, посилювало і загострювало революційний рух народних мас проти війни, проти царизму як в тилу, так і на фронті, як в центрі, так і на окраїнах.

Невдоволення стало захоплювати також російську імперіалістичну буржуазію. Її озлобляло те, що при царському дворі хазяйнували пройдисвіти, як-от Распутін, які явно вели лінію на укладення сепаратного миру з німцями. Вона все більше переконувалась, що царський уряд не здатний вести успішну війну. Вона боялася, що царизм, щоб врятувати своє становище, може піти на сепаратний мир з німцями. Тому російська буржуазія вирішила провести двірцевий переворот з тим, щоб усунути царя Миколу II і замість нього поставити царем зв'язаного з буржуазією Михайла Романова. Цим вона хотіла убити двох зайців: по-перше, пробратися до влади і забезпечити дальше ведення імперіалістичної війни, по-друге — невеликим двірцевим переворотом запобігти великій народній революції, хвилі якої наростали.

Російську буржуазію цілком підтримували в цій справі

англійський і французький уряди. Вони бачили, що цар нездатний вести далі війну. Вони боялися, що цар кінчить справу сепаратним миром з німцями. Якби царський уряд уклав сепаратний мир, уряди Англії і Франції втратили б в особі Росії союзника у війні, що не тільки відтягував на свої фронти сили противника, але й поставляв у Францію десятки тисяч добірних російських солдатів. Тому вони подали підтримку російській буржуазії в її спробах учинити двірцевий переворот.

Цар був, таким чином, ізольований.

В той час як невдачі на фронті не припинялися, господарська розруха все більше й більше наростала. В січнево-лютневі дні 1917 року продовольча, сировинна і паливна розруха досягла найвищого свого розвитку і найбільшої гостроти. Майже припинився підвіз продуктів у Петроград і в Москву. Стали закриватися одно по одному підприємства. Закриття підприємств посилило безробіття. Особливо нестерпним стало становище робітників. Все ширші маси народу переконувалися, що вихід з нестерпного становища тільки один — повалення царського самодержавства.

Царизм явно переживав смертельну кризу.

Буржуазія думала розв'язати кризу шляхом двірцевого перевороту.

Але народ розв'язав її по-своєму.

5. Лютнева революція. Падіння царизму. Утворення Рад робітничих і солдатських депутатів. Утворення Тимчасового уряду. Двовладдя.

1917 рік почався страйком 9 січня. Під час страйку відбулися демонстрації в Петрограді, в Москві, в Баку, Нижньому-Новгороді, причому в Москві 9 січня брало участь у страйку близько однієї третини всіх робітників. Двохтисячна демонстрація на Тверському бульварі була розігнана кінною поліцією. В Петрограді на Виборзькому шосе до демонстрантів приєдналися солдати.

«Ідея загального страйку,— доносила петроградська поліція, — день у день здобуває нових прихильників і стає популярною, якою вона була в 1905 році».

Меншовики і есери намагалися ввести революційний рух, що почався, в потрібні ліберальній буржуазії рамки. На день відкриття Державної думи, 14 лютого, меншовики пропонували організувати похід робітників до Державної думи. Але робітничі маси пішли за більшовиками, не до думи, а на демонстрацію.

18 лютого 1917 року почався страйк путіловських робітників у Петрограді. 22 лютого страйкували робітники більшості великих підприємств. В Міжнародний день робітниці,

23 лютого (8 березня) на заклик Петроградського комітету більшовиків робітниці вийшли на вулицю демонструвати проти голоду, війни, царизму. Демонстрацію робітниць підтримали робітники загальним страйковим виступом по Петрограду. Політичний страйк почав переростати в загальну політичну демонстрацію проти царського ладу.

24 лютого (9 березня) демонстрація відновлюється з більшою силою. Страйкувало уже близько 200 тисяч робітників.

25 лютого (10 березня) революційний рух охоплює весь робітничий Петроград. Політичні страйки по районах переходять у загальний політичний страйк по всьому Петрограду. Всюди демонстрації і сутички з поліцією. Над масами робітників — червоні прапори з лозунгами: «Геть царя!», «Геть війну!», «Хліба!».

Ранком 26 лютого (11 березня) політичний страйк і демонстрація починають переростати в спроби повстання. Робітники роззброюють поліцію та жандармерію і озброюються самі. Проте, збройна сутичка з поліцією закінчується розстрілом демонстрації на Знаменській площі.

Генерал Хабалов, який командував Петроградським військовим округом, оголошує, що робітники повинні приступити до роботи 28 лютого (13 березня), що інакше вони будуть відправлені на фронт. 25 лютого (10 березня) цар дає наказ генералові Хабалову: «Повеліваю завтра ж припинити в столиці безпорядки».

Але «припинити» революцію уже не можна було.

Вдень 26 лютого (11 березня) 4-а рота запасного батальйону Павловського полку відкрила вогонь, але не по робітниках, а по загонах кінних городових, які почали перестрілку з робітниками. Боротьба за військо розгорнулась якнайбільш енергійна і завзята, особливо з боку жінок-робітниць, що зверталися безпосередньо до солдатів, браталися з ними, закликали їх допомогти народові повалити ненависне їм царське самодержавство.

Керівництво практичною роботою більшовицької партії здійснювалось у цей час Бюро Центрального Комітету нашої партії на чолі з тов. Молотовим, яке перебувало в Петрограді. Бюро ЦК випустило 26 лютого (11 березня) маніфест із закликом до продовження збройної боротьби проти царизму, до створення Тимчасового революційного уряду.

27 лютого (12 березня) війська в Петрограді відмовилися стріляти в робітників і почали переходити на сторону повсталого народу. Ще ранком 27 лютого було тільки 10 тисяч повсталих солдатів, а ввечері їх було уже понад 60 тисяч.

Повсталі робітники і солдати почали арештовувати царських міністрів і генералів, звільняти з тюрем революціонерів. Звільнені політичні в'язні включалися в справу революційної боротьби.

На вулицях ще йшла перестрілка з городовими і жандармами, які засіли на горищах будинків з кулеметами. Але швидкий перехід військ на сторону робітників вирішив долю царського самодержавства.

Коли звістка про перемогу революції в Петрограді поширилася в інших містах і на фронті, робітники і солдати всюди стали скидати царських чиновників.

Лютнева буржуазно-демократична революція перемогла. Революція перемогла тому, що робітничий клас був застрільником революції і очолював рух мільйонних мас селян, переодягнених в солдатські шинелі, — «за мир, за хліб, за свободу». Гегемонія пролетаріату обумовила успіх революції.

> «Революцію вчинив пролетаріат, він виявив героїзм, він проливав кров, він повів за собою найщирші маси трудящого і біднішого населення...», — писав Ленін в перші дні революції (*Ленін*, т. XX, стор. 23—24).

Перша революція 1905 року підготувала швидку перемогу другої революції 1917 року.

> «Без трьох років величезних класових битв і революційної енергії російського пролетаріату 1905 — 1907 років була б неможлива така швидка, в розумінні завершення її *початкового* етапу, за кілька днів, друга революція», — вказував Ленін (там же, стор. 13).

В перші ж дні революції з'явилися Ради. Перемігша революція спиралася на Ради робітничих і солдатських депутатів. Повсталі робітники і солдати створили Ради робітничих і солдатських депутатів. Революція 1905 року показала, що Ради є органами збройного повстання і в той же час зародком нової, революційної влади. Ідея Рад жила в свідомості робітничих мас, і вони її здійснили на другий же день після повалення царизму з тією, проте, різницею, що в 1905 році були створені Ради тільки *робітничих* депутатів, а в лютому 1917 року з ініціативи більшовиків з'явилися Ради *робітничих* і *солдатських* депутатів.

В той час, як більшовики керували безпосередньою боротьбою мас на вулицях, угодовські партії, меншовики і есери захоплювали депутатські місця в Радах, утворюючи в них свою більшість. Цьому почасти сприяла та обставина, що більшість лідерів більшовицької партії перебувала в тюрмах і на засланні (Ленін був в еміграції, Сталін і Свердлов в Сибірському засланні), тоді як меншовики і есери вільно розгулювали на вулицях Петрограда. Таким чином, на чолі Петроградської Ради та її Виконавчого комітету опинилися представники угодовських партій: меншовики і есери. Те саме було в Москві і в ряді інших міст. Тільки в Іваново-Вознесенську, Красноярську та деяких інших містах більшість в Радах з самого початку належала більшовикам.

Озброєний народ — робітники і солдати, посилаючи своїх представників у Раду, дивилися на неї, як на орган народної влади. Вони вважали і вірили, що Рада робітничих і солдатських депутатів здійснить всі вимоги революційного народу і що в першу чергу буде укладений мир.

Але зайва довірливість робітників і солдатів зіграла з ними лихий жарт. Есери і меншовики і не помишляли про ліквідацію війни, про завоювання миру. Вони думали використати революцію для того, щоб продовжити війну. Щодо революції і революційних вимог народу, есери і меншовики вважали, що революція вже закінчилась, і тепер завдання полягає в тому, щоб закріпити її і перейти на рейки «нормального», конституційного існування спільно з буржуазією. Тому есеро-меншовицьке керівництво Петроградської Ради вжило всіх залежних від нього заходів, щоб зам'яти питання про ліквідацію війни, питання про мир і передати владу буржуазії.

27 лютого (12 березня) 1917 року ліберальні депутати Державної думи за закулісною угодою з есеро-меншовицькими лідерами утворили Тимчасовий комітет Державної думи на чолі з головою IV думи, поміщиком і монархістом Родзянком. А через кілька днів після цьогоТимчасовий комітет Державної думи і есеро-меншовицькі лідери Виконкому Ради робітничих і солдатських депутатів потай від більшовиків договорилися про сформування нового уряду Росії,— буржуазного Тимчасового уряду на чолі з князем Львовим, якого ще до лютневого перевороту цар Микола II намічав у прем'єр-міністри свого уряду. До складу Тимчасового уряду ввійшли глава кадетів Мілюков, глава октябристів Гучков та інші визначні представники класу капіталістів, а як представник «демократії» був введений есер Керенський.

Вийшло так, що есеро-меншовицькі лідери Виконкому Ради здали владу буржуазії, а Рада робітничих і солдатських депутатів, довідавшись потім про це, схвалила своєю більшістю дії есеро-меншовицьких лідерів, незважаючи на протести більшовиків.

Так утворилася нова державна влада в Росії, яка складалась, як говорив Ленін, з представників «буржуазії і обуржуазнених поміщиків».

Але поруч з буржуазним урядом існувала інша влада — Рада робітничих і солдатських депутатів. Солдатські депутати в Раді — це були, головним чином, селяни, мобілізовані на війну. Рада робітничих і солдатських депутатів була органом союзу робітників і селян проти царської влади і разом з тим — органом їх влади, органом диктатури робітничого класу і селянства.

Таким чином, утворилося своєрідне переплетення двох влад, двох диктатур: диктатури буржуазії, в особі Тимчасо-

вого уряду, і диктатури пролетаріату і селянства в особі Ради робітничих і солдатських депутатів.

Утворилося *двовладдя*.

Чим пояснити, що в Радах спочатку була більшість меншовиків і есерів?

Чим пояснити, що робітники і селяни, які перемогли, *добровільно* віддали владу представникам буржуазії?

Ленін пояснював це тим, що прокинулись і потяглися до політики мільйони людей, не досвідчених у політиці. Це були здебільшого дрібні хазяї, селяни, робітники з недавніх селян, люди, які стояли посередині між буржуазією і пролетаріатом. Росія була тоді найбільш дрібнобуржуазною країною з усіх великих європейських країн. І в цій країні «гігантська дрібнобуржуазна хвиля захлеснула все, подавила свідомий пролетаріат не тільки своєю чисельністю, але й ідейно, тобто заразила, захопила дуже широкі кола робітників дрібнобуржуазними поглядами на політику» (*Ленін*, т. XX, стор. 115).

Ця хвиля дрібнобуржуазної стихії і винесла на поверхню дрібнобуржуазні партії меншовиків і есерів.

Ленін вказував, що другою причиною є зміна складу пролетаріату під час війни і недостатня свідомість та організованість пролетаріату на початку революції. Під час війни сталися значні зміни в складі самого пролетаріату. Близько 40 процентів кадрових робітників було мобілізовано в армію. На підприємства в роки війни попало, з метою уникнути мобілізації, багато дрібних власників, кустарів, крамарів, чужих пролетарській психології.

Ці дрібнобуржуазні прошарки робітників і були живильним грунтом для дрібнобуржуазних політиків — меншовиків і есерів.

Ось чому не досвідчені в політиці широкі маси народу, захлеснуті хвилею дрібнобуржуазної стихії і сп'янілі від перших успіхів революції, опинилися в перші місяці революції в полоні у угодовських партій і погодилися уступити буржуазії державну владу, наївно гадаючи, що буржуазна влада не перешкоджатиме Радам вести свою роботу.

Перед більшовицькою партією стояло завдання — терпеливою роз'яснювальною роботою в масах викрити імперіалістичний характер Тимчасового уряду, викрити зрадництво есерів та меншовиків і показати, що добитися миру неможливо без заміни Тимчасового уряду урядом Рад.

І партія більшовиків взялася за цю роботу з усією енергією.

Вона відновлює свої легальні органи преси. Уже через п'ять днів після лютневої революції починає виходити газета «Правда» в Петрограді, а через кілька днів після цього — «Социал-демократ» у Москві. Партія починає виступати на чолі мас, які втрачають довір'я до ліберальної буржуазії,

довір'я до меншовиків і есерів. Вона терпеливо роз'яснює солдатам, селянам необхідність спільних дій з робітничим класом. Вона роз'яснює їм, що селяни не дістануть ні миру, ні землі без дальшого розвитку революції, без заміни буржуазного Тимчасового уряду урядом Рад.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

Імперіалістична війна виникла внаслідок нерівномірності розвитку капіталістичних країн, внаслідок порушення рівноваги між головними державами, внаслідок необхідності для імперіалістів нового переділу світу шляхом війни і створення нової рівноваги сил.

Війна не мала б такого руйнувального характеру і, може, навіть зовсім не розгорнулася б з такою силою, якби партії II Інтернаціоналу не зрадили справу робітничого класу, якби вони не порушили рішень Конгресів II Інтернаціоналу проти війни, якби вони зважились активно виступити і підняти робітничий клас проти своїх імперіалістичних урядів, проти паліїв війни.

Більшовицька партія була єдиною пролетарською партією, яка лишилася вірною справі соціалізму й інтернаціоналізму і організувала громадянську війну проти свого імперіалістичного уряду. Всі інші партії II Інтернаціоналу, будучи зв'язані з буржуазією через свої керівні верхівки, опинилися в полоні у імперіалізму, перебігли на сторону імперіалістів.

Будучи відбиттям загальної кризи капіталізму, війна загострила цю кризу і ослабила світовий капіталізм. Робітники Росії і партія більшовиків були першими в світі, які з успіхом використали слабість капіталізму, прорвали фронт імперіалізму, скинули царя і створили Ради робітничих і солдатських депутатів.

Сп'янілі від перших успіхів революції і заспокоєні запевненнями меншовиків і есерів, що віднині все піде добре, широкі маси дрібної буржуазії, солдатів, а також робітників проймаються довір'ям до Тимчасового уряду, подають йому підтримку.

Перед більшовицькою партією постало завдання — роз'яснити сп'янілим від перших успіхів робітничим і солдатським масам, що до повної перемоги революції ще далеко, що поки влада перебуває в руках буржуазного Тимчасового уряду, а в Радах хазяйнують угодовці,— меншовики і есери, народові не дістати ні миру, ні землі, ні хліба, що для повної перемоги необхідно зробити ще крок вперед і передати владу Радам.

РОЗДІЛ VII

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

(*Квітень 1917 р. — 1918 р.*).

1. Обстановка в країні після лютневої революції. Вихід партії з підпілля і перехід до відкритої політичної роботи. Приїзд Леніна в Петроград. Квітневі тези Леніна. Настанова партії на перехід до соціалістичної революції.

Події і поведінка Тимчасового уряду з кожним днем підтверджували правильність лінії більшовиків. Вони все ясніше показували, що Тимчасовий уряд стоїть не за народ, а проти народу, не за мир, а за війну, що він не хоче і не може дати ні миру, ні землі, ні хліба. Роз'яснювальна діяльність більшовиків знаходила сприятливий грунт.

В той час як робітники і солдати скидали царський уряд і знищували коріння монархії, Тимчасовий уряд явно тяжів до збереження монархії. Він послав потай 2 березня 1917 року Гучкова і Шульгіна до царя. Буржуазія хотіла передати владу братові Миколи Романова — Михайлові. Але коли на мітингу залізничників Гучков закінчив свою промову вигуком «Хай живе імператор Михайло», то робітники зажадали негайного арешту і обшуку Гучкова, кажучи обурено: «Хрін за редьку не солодший».

Було ясно, що робітники не дозволять відновити монархію.

В той час як робітники і селяни, здійснюючи революцію і проливаючи кров, ждали припинення війни, добивалися хліба і землі, вимагали рішучих заходів у боротьбі з розрухою, Тимчасовий уряд залишався глухим до цих кровних вимог народу. Цей уряд, що складався з найвизначніших представників капіталістів і поміщиків, і не думав задовольняти вимог селян про передачу їм землі. Він не міг також дати хліба трудящим, бо для цього необхідно було зачепити інтереси великих хліботорговців, треба було всіма заходами взяти хліб у поміщиків, у куркулів, чого не зважувався робити уряд, тому що він сам був зв'язаний з інтересами цих класів. Не міг він також дати миру. Зв'язаний з англо-французькими імперіалістами, Тимчасовий уряд не тільки не

думав про припинення війни, але, навпаки, намагався використати революцію для більш активної участі Росії в імперіалістичній війні, для здійснення своїх імперіалістичних задумів про загарбання Константинополя і проток, про загарбання Галичини.

Було ясно, що довірливому ставленню народних мас до політики Тимчасового уряду скоро повинен настати кінець.

Ставало ясним, що двовладдя, яке склалося після лютневої революції, не може вже триматися довго, бо хід подій вимагав, щоб влада була зосереджена де-небудь в одному місці: або в стінах Тимчасового уряду, або в руках Рад.

Правда, угодовська політика меншовиків і есерів поки ще мала підтримку в народних масах. Було ще не мало робітників, і ще більше солдатів і селян, які вірили, що «скоро прийдуть Установчі збори і все влаштують по-хорошому», які думали, що війна ведеться не для загарбань, а з необхідності, — для захисту держави. Таких людей Ленін називав оборонцями, які добросовісно помиляються. Серед усіх цих людей есеро-меншовицька політика обіцянок і умовлянь розцінювалась поки ще, як правильна політика. Але було ясно, що обіцянок і умовлянь не може вистачити надовго, бо хід подій і поведінка Тимчасового уряду з кожним днем розкривали і показували, що угодовська політика есерів і меншовиків є політика зволікань і обману довірливих людей.

Тимчасовий уряд не завжди обмежувався політикою прихованої боротьби з революційним рухом мас, політикою закулісних комбінацій проти революції. Він іноді робив спроби перейти у відкритий наступ проти демократичних свобод, спроби «відновити дисципліну», особливо серед солдатів, спроби «навести порядок», тобто ввести революцію в потрібні для буржуазії рамки. Але як він не старався в цьому напрямі, йому це не вдавалося, і народні маси з запалом здійснювали демократичні свободи — свободу слова, друку, спілок, зборів, демонстрацій. Робітники і солдати старалися повністю використати вперше завойовані ними демократичні права для активної участі в політичному житті країни, щоб зрозуміти і усвідомити становище, яке створилось, і вирішити — як діяти далі.

Після лютневої революції організації більшовицької партії, які працювали нелегально в найтяжчих умовах царизму, вийшли з підпілля і стали розгортати відкриту політичну і організаційну роботу. Чисельність членів організацій більшовиків у цей час була не більше 40—45 тисяч чоловік. Але це були загартовані в боротьбі кадри. Комітети партії були реорганізовані на началах демократичного централізму. Була встановлена виборність всіх партійних органів знизу доверху.

Перехід партії на легальне становище виявив незгоди в партії. Каменєв і деякі працівники московської організації,

наприклад, Риков, Бубнов, Ногін стояли на напівменшовицькій позиції умовної підтримки Тимчасового уряду і політики оборонців. Сталін, який тільки що повернувся з заслання, Молотов та інші, разом з більшістю партії, відстоювали політику недовір'я Тимчасовому урядові, виступали проти оборонства і закликали до активної боротьби за мир, до боротьби проти імперіалістичної війни. Частина працівників партії вагалась, відбиваючи свою політичну відсталість в результаті довгочасного перебування в тюрмі або засланні. Відчувалася відсутність вождя партії — Леніна.

3 (16) квітня 1917 року, після довгого вигнання, повернувся в Росію Ленін.

Приїзд Леніна мав величезне значення для партії, для революції.

Ще з Швейцарії, дізнавши тільки перші вісті про революцію, Ленін писав партії і робітничому класові Росії в «Листах з далека»:

> «Робітники! Ви проявили чудеса пролетарського, народного героїзму в громадянській війні проти царизму. Ви повинні проявити чудеса пролетарської і загальнонародної організації, щоб підготувати свою перемогу в другому етапі революції» (*Ленін*, т. XX, стор. 19).

В Петроград Ленін приїхав 3 квітня вночі. На Фінляндському вокзалі і на площі перед вокзалом зустрічати Леніна зібралися тисячі робітників, солдатів і матросів. Невимовна радість охопила маси, коли Ленін вийшов з вагона. Вони підхопили Леніна на руки і так внесли свого вождя у великий зал вокзалу, де меншовики Чхеїдзе і Скобелєв почали були виголошувати від імені Петроградської Ради «привітальні» промови, в яких вони «висловлювали надію», що Ленін знайде з ними «спільну мову». Але Ленін не став їх слухати, пройшов мимо них до маси робітників і солдатів і з броневика виголосив свою знамениту промову, в якій закликáв маси до боротьби за перемогу соціалістичної революції. «Хай живе соціалістична революція!» — так закінчив Ленін цю свою першу після довгих років вигнання промову.

Приїхавши в Росію, Ленін з усією енергією віддався революційній роботі. На другий день після приїзду Ленін виступив з доповіддю про війну і революцію на зборах більшовиків, а потім повторив тези своєї доповіді на зборах, де крім більшовиків були також меншовики.

Це були знамениті Квітневі тези Леніна, які дали партії і пролетаріатові ясну революційну лінію переходу від буржуазної революції до соціалістичної.

Тези Леніна мали величезне значення для революції, для дальшої роботи партії. Революція означала величезний перелом в житті країни, і партія в нових умовах боротьби, після повалення царизму, потребувала нового орієнтування, щоб

сміливо і упевнено піти по новому шляху. Це орієнтування давали партії тези Леніна.

Квітневі тези Леніна давали геніальний план боротьби партії за перехід від буржуазно-демократичної революції до революції соціалістичної, за перехід від першого етапу революції до другого етапу — до етапу соціалістичної революції. Всією своєю попередньою історією партія була підготовлена до цього великого завдання. Ще в 1905 році Ленін говорив у своїй брошурі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», що після повалення царизму пролетаріат перейде до здійснення соціалістичної революції. Нове в тезах полягало в тому, що вони давали теоретично обгрунтований, конкретний план приступу до переходу до соціалістичної революції.

В галузі економічній перехідні заходи зводились: до націоналізації всіх земель в країні при конфіскації поміщицьких земель, до злиття всіх банків в один національний банк і запровадження контролю над ним з боку Ради робітничих депутатів, до запровадження контролю над суспільним виробництвом і розподілом продуктів.

В галузі політичній Ленін пропонував перехід від парламентарної республіки до республіки Рад. Це був серйозний крок вперед в галузі теорії і практики марксизму. Досі марксистські теоретики вважали парламентарну республіку найкращою політичною формою переходу до соціалізму. Тепер Ленін пропонував замінити парламентарну республіку республікою Рад, як найбільш доцільною формою політичної організації суспільства в перехідний період від капіталізму до соціалізму.

> «Своєрідність поточного моменту в Росії, говорилося в тезах, полягає в *переході* від першого етапу революції, який дав владу буржуазії в силу недостатньої свідомості і організованості пролетаріату,— *до другого* її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і бідніших верств селянства» (*Ленін*, т. XX, стор. 88).

І далі:

> «Не парламентарна республіка, — повернення до неї від Рад робітничих депутатів було б кроком назад,— а республіка Рад робітничих, наймитських і селянських депутатів по всій країні, знизу доверху» (там же, стор. 88).

Війна, говорив Ленін, і при новому, Тимчасовому уряді лишається грабіжницькою, імперіалістичною війною. Завдання партії полягає в тому, щоб роз'яснити це масам і показати їм, що кінчити війну не насильницьким, а справді демократичним миром не можна без повалення буржуазії.

Щодо Тимчасового уряду Ленін висунув лозунг: «Ніякої підтримки Тимчасовому урядові!».

Ленін вказував, далі, в тезах, що наша партія поки що перебуває в Радах в меншості, що там панує блок меншовиків і есерів, який проводить буржуазний вплив на пролетаріат. Тому завданням партії було:

> «Роз'яснення масам, що Рада робітничих депутатів є *едино можлива* форма революційного уряду і що тому нашим завданням, поки *цей* уряд піддається впливові буржуазії, може бути лише терпеливе, систематичне, наполегливе, пристосовуване особливо до практичних потреб мас, *роз'яснення* помилок їх тактики. Поки ми в меншості, ми ведемо роботу критики і вияснення помилок, проповідуючи в той же час необхідність переходу всієї державної влади до Рад робітничих депутатів...» (*Ленін*, т. XX, стор. 88).

Це означало, що Ленін не закликав до повстання проти Тимчасового уряду, який користувався в даний момент довір'ям Рад, не вимагав його повалення, а добивався того, щоб шляхом роз'яснювальної і вербувальної роботи завоювати більшість в Радах, змінити політику Рад, а через Ради — змінити склад і політику уряду.

Це була настанова на мирний розвиток революції.

Ленін вимагав, далі, скинути «брудну білизну» — відмовитися від названия партії соціал-демократичною. Соціал-демократами називали себе і партії II Інтернаціоналу, і російські меншовики. Ця назва була забруднена, зганьблена опортуністами, зрадниками соціалізму. Ленін запропонував назвати більшовицьку партію *комуністичною партією*, як називали свою партію Маркс і Енгельс. Така назва є науково правильною, тому що кінцевою метою більшовицької партії є досягнення комунізму. Від капіталізму людство може перейти безпосередньо тільки до соціалізму, тобто спільного володіння засобами виробництва і розподілу продуктів за мірою роботи кожного. Ленін говорив, що наша партія дивиться далі. Соціалізм неминуче повинен поступово перерости в комунізм, на прапорі якого написано: «Від кожного — по його здібностях, кожному — по його потребах».

Нарешті, Ленін вимагав у своїх тезах створення нового Інтернаціоналу, створення III, Комуністичного Інтернаціоналу, вільного від опортунізму, від соціал-шовінізму.

Тези Леніна викликали скажене виття серед буржуазії, меншовиків, есерів.

Меншовики звернулись до робітників з відозвою, яка починалася пересторогою, що «революція в небезпеці». Небезпека, на думку меншовиків, була в тому, що більшовики висунули вимогу переходу влади до Рад робітничих і солдатських депутатів.

Плеханов у своїй газеті «Единство» вмістив статтю, в якій назвав промову Леніна «*бредовою промовою*». Плеханов

посилався на слова меншовика Чхеїдзе, який заявив: «Поза революцією залишиться один Ленін, а ми підемо своїм шляхом».

14 квітня відбулася Петроградська загальноміська конференція більшовиків. Вона схвалила тези Леніна і поклала їх в основу своєї роботи.

Через деякий час місцеві організації партії також схвалили тези Леніна.

Вся партія, за винятком кількох одиночок типу Каменєва, Рикова, Пятакова, прийняла тези Леніна з величезним вдоволенням.

2. Початок кризи Тимчасового уряду. Квітнева конференція більшовицької партії.

В той час як більшовики готувались до дальшого розгортання революції, Тимчасовий уряд продовжував чинити свою протинародну справу. 18 квітня міністр закордонних справ Тимчасового уряду Мілюков заявив союзникам про «всенародне прагнення довести світову війну до рішучої перемоги і намір Тимчасового уряду цілком додержувати зобов'язань, прийнятих щодо наших союзників».

Таким чином, Тимчасовий уряд клявся у вірності царським договорам і обіцяв пролити ще стільки народної крові, скільки потрібно буде імперіалістам для досягнення «переможного кінця».

19 квітня ця заява («нота Мілюкова») стала відома робітникам і солдатам. 20 квітня Центральний Комітет партії більшовиків закликав маси до протесту проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду. 20—21 квітня (3—4 травня) 1917 року робітничі і солдатські маси, в кількості не менше 100 тисяч чоловік, охоплені почуттям обурення проти «ноти Мілюкова», вийшли на демонстрацію. Майоріли прапори з лозунгами: «Опублікувати таємні договори!», «Геть війну!», «Вся влада Радам!». Робітники і солдати йшли з околиць до центра, до місця перебування Тимчасового уряду. На Невському і в інших місцях сталися сутички з окремими групами буржуазії.

Найбільш одверті контрреволюціонери, як генерал Корнілов, закликали до розстрілу демонстрантів і навіть дали відповідні накази. Проте військові частини, одержавши такі накази, відмовились їх виконати.

Невелика група членів Петроградського комітету партії (Багдатьєв та інші) висунула під час демонстрації лозунг негайного повалення Тимчасового уряду. ЦК партії більшовиків різко осудив поведінку цих «лівих» авантюристів, вважаючи, що такий лозунг невчасний і неправильний, що він

заважає партії завоювати більшість Рад на свій бік і суперечить настанові партії на мирний розвиток революції.

Події 20—21 квітня означали початок кризи Тимчасового уряду.

Це була перша серйозна тріщина в угодовській політиці меншовиків і есерів.

2 травня 1917 року під тиском мас із складу Тимчасового уряду були виведені Мілюков і Гучков.

Утворився перший *коаліційний* Тимчасовий уряд, до складу якого поряд з представниками буржуазії ввійшли меншовики (Скобелєв, Церетелі) і есери (Чернов, Керенський та ін.).

Таким чином, меншовики, які заперечували в 1905 р. допустимість участі представників соціал-демократії в Тимчасовому *революційному* уряді, визнали тепер допустимою участь своїх представників у Тимчасовому *контрреволюційному* уряді.

Це був перехід меншовиків і есерів у табір контрреволюційної буржуазії.

24 квітня 1917 року відкрилась VII (Квітнева) конференція більшовиків. Вперше за час існування партії відкрито зібралась конференція більшовиків, яка за своїм значенням займає в історії партії таке саме місце, як з'їзд партії.

Всеросійська квітнева конференція показала бурхливе зростання партії. На конференції було 133 делегати з ухвальним і 18 з дорадчим голосом. Вони представляли 80 тисяч організованих членів партії.

Конференція обговорила і виробила лінію партії в усіх основних питаннях війни і революції: про поточний момент, про війну, про Тимчасовий уряд, про Ради, про аграрне питання, про національне питання і т. д.

У своїй доповіді Ленін розвивав положення, уже висловлені ним раніше в Квітневих тезах. Завдання партії полягало в тому, щоб здійснити перехід від першого етапу революції, «який дав владу буржуазії... *до другого* її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і бідніших верств селянства» (*Ленін*). Партія повинна взяти курс на підготовку соціалістичної революції. Як найближче завдання партії Ленін висунув лозунг: «Вся влада Радам!».

Лозунг «Вся влада Радам» означав, що необхідно покінчити з двовладдям, тобто з поділом влади між Тимчасовим урядом і Радами, що треба передати *всю* владу Радам, а представників поміщиків і капіталістів — вигнати з органів влади.

Конференція встановила, що одним з найважливіших завдань партії є безустанне роз'яснення масам тієї істини, що «Тимчасовий уряд за своїм характером є органом панування поміщиків і буржуазії», так само як викриття згубності

угодовської політики есерів і меншовиків, які обманюють народ брехливими обіцянками і підводять його під удар імперіалістичної війни і контрреволюції.

На конференції проти Леніна виступили Каменєв і Риков. Вони вслід за меншовиками повторювали, що Росія не дозріла для соціалістичної революції, що в Росії можлива тільки буржуазна республіка. Вони пропонували партії і робітничому класові обмежитися тим, щоб «контролювати» Тимчасовий уряд. По суті вони, так само як і меншовики, стояли на позиції збереження капіталізму, збереження влади буржуазії.

Зінов'єв також виступив на конференції проти Леніна в питанні про те, чи залишатися більшовицькій партії в Ціммервальдському об'єднанні, чи порвати з цим об'єднанням і створити новий Інтернаціонал. Як показали роки війни, це об'єднання, ведучи пропаганду за мир, все ж фактично не поривало з буржуазними оборонцями. Тому Ленін наполягав на негайному виході з цього об'єднання і організації нового, Комуністичного Інтернаціоналу. Зінов'єв запропонував лишитися з циммервальдцями. Ленін рішуче осудив цей виступ Зінов'єва, назвавши його тактику «архіопортуністичною і шкідливою».

Квітнева конференція обговорила також аграрне і національне питання.

На доповідь Леніна про аграрне питання конференція прийняла рішення про конфіскацію поміщицьких земель з передачею їх в розпорядження селянських комітетів і про націоналізацію всіх земель в країні. Більшовики закликáли селянство на боротьбу за землю і доводили селянським масам, що партія більшовиків є єдиною революційною партією, яка допомагає на ділі селянам скинути поміщиків.

Велике значення мала доповідь тов. Сталіна в національному питанні. Ленін і Сталін ще до революції, напередодні імперіалістичної війни, розробили основи політики партії більшовиків у національному питанні. Ленін і Сталін говорили, що пролетарська партія повинна підтримувати національно-визвольний рух пригноблених народів, спрямований проти імперіалізму. У зв'язку з цим більшовицька партія відстоювала право націй на самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійних держав. Цю точку зору захищав на конференції доповідач ЦК тов. Сталін.

Проти Леніна і Сталіна виступав Пятаков, який разом з Бухаріним ще в роки війни займав у національному питанні націонал-шовіністичну позицію. Пятаков і Бухарін були проти права націй на самовизначення.

Рішуча і послідовна позиція партії в національному питанні, боротьба партії за повну рівноправність націй і за знищення всіх форм національного гніту і національної

нерівноправності забезпечили їй симпатії і підтримку пригноблених національностей.

Ось текст резолюції в національному питанні, прийнятий Квітневою конференцією:

«Політика національного гноблення, будучи спадщиною самодержавства і монархії, підтримується поміщиками, капіталістами і дрібною буржуазією в інтересах охорони їх класових привілеїв і роз'єднання робітників різних народностей. Сучасний імперіалізм, посилюючи прагнення до підкорення слабих народів, є новим фактором загострення національного гніту.

Оскільки досяжне в капіталістичному суспільстві усунення національного гніту, це можливо лише при послідовно-демократичному республіканському устрої і управлінні держави, що забезпечує повну рівноправність всіх націй і мов.

За всіма націями, які входять до складу Росії, повинно бути визнане право на вільне відокремлення і на утворення самостійної держави. Заперечення такого права і невжиття заходів, які гарантували б його практичну здійсненність, рівнозначне підтримці політики загарбань або анексій. Лише визнання пролетаріатом права націй на відокремлення забезпечує повну солідарність робітників різних націй і сприяє дійсно демократичному зближенню націй...

Питання про право націй на вільне відокремлення недозволенно змішувати з питанням про доцільність відокремлення тієї чи іншої нації в той чи інший момент. Це останнє питання партія пролетаріату повинна розв'язувати в кожному окремому випадку цілком самостійно, з точки зору інтересів всього суспільного розвитку і інтересів класової боротьби пролетаріату за соціалізм.

Партія вимагає широкої обласної автономії, скасування нагляду зверху, скасування обов'язкової державної мови і визначення границь самоврядних і автономних областей на основі врахування самим місцевим населенням господарських і побутових умов, національного складу населення і т. д.

Партія пролетаріату рішуче відкидає так звану «культурно-національну автономію», тобто вилучення з відання держави шкільної справи і т. п. і передачу її в руки свого роду національних сеймів. Робітників, які живуть в єдиній місцевості і навіть працюють в одних і тих же підприємствах, культурно-національна автономія штучно розмежовує за належністю до тієї чи іншої «національної культури», тобто посилює зв'язок робітників з буржуазною культурою

окремих націй, тимчасом як завдання соціал-демократії полягає в посиленні інтернаціональної культури всесвітнього пролетаріату.

Партія вимагає включення в конституцію основного закону, який оголошував би недійсними будь-які привілеї однієї з націй, будь-які порушення прав національних меншостей.

Інтереси робітничого класу вимагають злиття робітників усіх національностей Росії в єдиних пролетарських організаціях, політичних, професійних, кооперативно-освітніх і т. д. Тільки таке злиття в єдиних організаціях робітників різних національностей дасть можливість пролетаріатові вести переможну боротьбу з міжнародним капіталом і з буржуазним націоналізмом» (ВКП(б) в резолюціях, частина I, стор. 239—240).

Таким чином, на Квітневій конференції була викрита опортуністична, антиленінська лінія Каменєва, Зінов'єва, Пятакова, Бухаріна, Рикова та їх нечисленних однодумців.

Конференція одностайно пішла за Леніним, зайнявши чітку позицію в усіх найважливіших питаннях і ведучи лінію на перемогу соціалістичної революції.

3. Успіхи більшовицької партії в столиці. Невдалий наступ військ Тимчасового уряду на фронті. Придушення липневої демонстрації робітників і солдатів.

Партія розгорнула на основі рішень Квітневої конференції величезну роботу по завоюванню мас, по бойовому їх вихованню і організації. Лінія партії в цей період полягала в тому, щоб шляхом терпеливого роз'яснення більшовицької політики і викриття угодовства меншовиків і есерів ізолювати ці партії від мас, завоювати більшість в Радах.

Крім роботи в Радах більшовики вели величезну роботу в профспілках, фабрично-заводських комітетах.

Особливо велику роботу повели більшовики в армії. Всюди почали створюватися військові організації. На фронтах і в тилу більшовики невтомно працювали над організацією солдатів і матросів. Особливо велику роль відіграла в справі революціонізування солдатів більшовицька фронтова газета «Окопная правда».

Завдяки цій пропагандистсько-агітаційній роботі більшовиків уже в перші місяці революції в багатьох містах робітники переобрали Ради, особливо районні, викидаючи меншовиків і есерів і обираючи замість них прихильників більшовицької партії.

Робота більшовиків давала прекрасні результати, особливо в Петрограді.

30 травня — 3 червня 1917 року відбулась Петроградська конференція фабзавкомів. На цій конференції за більшовиками йшло вже три чверті делегатів. Петроградський пролетаріат майже повністю йшов за більшовицьким лозунгом — «Вся влада Радам!».

3 (16) червня 1917 року зібрався I Всеросійський з'їзд Рад. Більшовики були ще в меншості в Радах,— вони мали на з'їзді трохи більше 100 делегатів проти 700—800 меншовиків, есерів та інших.

Більшовики на I з'їзді Рад наполегливо викривали згубність угодовства з буржуазією, виявляли імперіалістичний характер війни. Ленін виступив на з'їзді з промовою, в якій доводив правильність лінії більшовиків, заявляючи, що тільки влада Рад може дати хліб трудящим, землю селянам, добитися миру, вивести країну з розрухи.

В цей час у робітничих районах Петрограда йшла масова кампанія за організацію демонстрації і поставлення вимог перед з'їздом Рад. Бажаючи запобігти самочинній демонстрації робітників і розраховуючи використати для своїх цілей революційний настрій мас, Виконком Петроградської Ради вирішив призначити в Петрограді демонстрацію на 18 червня (1 липня). Меншовики і есери розраховували, що демонстрація пройде під антибільшовицькими лозунгами. Більшовицька партія енергійно стала готуватися до цієї демонстрації. Тов. Сталін писав тоді в «Правде», що «...наше завдання — добитися того, щоб демонстрація в Петрограді 18 червня пройшла під нашими революційними лозунгами».

Демонстрація 18 червня 1917 року, яка відбувалась біля могили жертв революції, була справжнім оглядом сил більшовицької партії. Вона показала наростаючу революційність мас і зростаюче довір'я їх до більшовицької партії. Лозунги меншовиків і есерів про довір'я Тимчасовому урядові, про необхідність продовження війни тонули у величезній масі більшовицьких лозунгів. 400 тисяч демонстрантів проходили з лозунгами на прапорах: «Геть війну!», «Геть десять міністрів-капіталістів!», «Вся влада Радам!».

Це був цілковитий провал меншовиків і есерів, провал Тимчасового уряду в столиці.

Проте, Тимчасовий уряд, що дістав підтримку від I з'їзду Рад, вирішив продовжувати імперіалістичну політику. Якраз в день 18 червня Тимчасовий уряд, виконуючи волю англо-французьких імперіалістів, погнав солдатів на фронті в наступ. В цьому наступі буржуазія вбачала єдину можливість покінчити з революцією. В разі удачі наступу буржуазія розраховувала взяти всю владу в свої руки, відтіснити Ради і роздавити більшовиків. В разі невдачі можна було звалити всю вину на тих же більшовиків, обвинувативши їх в розкладі армії.

Можна було не сумніватися, що наступ провалиться. І він дійсно провалився. Втома солдатів, нерозуміння ними мети наступу, недовір'я до чужого для солдатів командного складу, нестача снарядів і артилерії, — все це визначило провал наступу на фронті.

Звістка про наступ на фронті, а потім про провал наступу сколихнула столицю. Обуренню робітників і солдатів не було краю. Виходило, що, проголошуючи мирну політику, Тимчасовий уряд обманював народ. Виходило, що Тимчасовий уряд стоїть за продовження імперіалістичної війни. Виходило, що ВЦВК Рад і Петроградська Рада не захотіли або не змогли протидіяти злочинним діям Тимчасового уряду і самі попленталися за ним у хвості.

Революційне обурення петроградських робітників і солдатів переливало через край. 3 (16) липня в Петрограді, у Виборзькому районі, стихійно почались демонстрації. Вони тривали цілий день. Окремі демонстрації розрослися в загальну грандіозну збройну демонстрацію під лозунгом переходу влади до Рад. Більшовицька партія була проти збройного виступу в цей момент, бо вона вважала, що революційна криза ще не назріла, що армія і провінція ще не готові для підтримання повстання в столиці, що ізольоване і передчасне повстання в столиці може тільки полегшити контрреволюції розгром авангарду революції. Але коли стало видно, що вдержати маси від демонстрації неможливо, партія постановила взяти участь у демонстрації, з тим, щоб надати їй мирного і організованого характеру. Партії більшовиків це вдалося, і сотні тисяч демонстрантів рушили до Петроградської Ради і до ВЦВК Рад, де вимагали від Рад взяти владу в свої руки, порвати з імперіалістичною буржуазією і провести активну політику миру.

Незважаючи на мирний характер демонстрації, проти демонстрантів були виставлені реакційні частини — юнкерські і офіцерські загони. Вулиці Петрограда густо були политі кров'ю робітників і солдатів. Для розгрому робітників були викликані з фронту найбільш темні, контрреволюційні військові частини.

Меншовики і есери в союзі з буржуазією і білогвардійськими генералами, придушивши робітничу і солдатську демонстрацію, обрушились на більшовицьку партію. Приміщення редакції «Правды» було розгромлене. «Правда», «Солдатская правда» і ряд інших більшовицьких газет були закриті. На вулиці був убитий юнкерами робітник Воїнов всього тільки за те, що продавав «Листок Правды». Почалося роззброєння червоногвардійців. Революційні частини петроградського гарнізону були виведені з столиці і відправлені на фронт. Були вчинені арешти в тилу і на фронтах. 7 липня був виданий наказ про арешт Леніна. Був арештований ряд

видатних діячів більшовицької партії. Була розгромлена друкарня «Труд», де друкувалися більшовицькі видання. В повідомленні прокурора петроградської судової палати говорилося, що Ленін і ряд інших більшовиків притягуються до суду за «державну зраду» і за організацію збройного повстання. Обвинувачення проти Леніна було сфабриковане в штабі генерала Денікіна на підставі показань шпигунів і провокаторів.

Таким чином, коаліційний Тимчасовий уряд, куди входили такі визначні представники меншовиків і есерів, як Церетелі і Скобелєв, Керенський і Чернов, — скотився в болото відкритого імперіалізму і контрреволюції. Замість мирної політики він став проводити політику продовження війни. Замість охорони демократичних прав народу він став проводити політику ліквідації цих прав і розправи з робітниками і солдатами силою зброї.

Чого не зважувались робити представники буржуазії — Гучков і Мілюков, те зважились зробити «соціалісти» — Керенський і Церетелі, Чернов і Скобелєв.

Скінчилось двовладдя.

Скінчилось на користь буржуазії, бо вся влада перейшла в руки Тимчасового уряду, а Ради з їх есеро-меншовицьким керівництвом перетворились у придаток Тимчасового уряду.

Скінчився мирний період революції, бо на порядок дня був поставлений штик.

З огляду на нову обстановку більшовицька партія вирішила змінити свою тактику. Вона перейшла в підпілля, скрила свого вождя Леніна в глибокому підпіллі і стала готуватися до повстання, щоб повалити владу буржуазії силою зброї і встановити Радянську владу.

4. Курс партії більшовиків на підготовку збройного повстання. VI з'їзд партії.

В обстановці неймовірного цькування з боку буржуазної і дрібнобуржуазної преси зібрався в Петрограді VI з'їзд партії більшовиків. Зібрався він через десять років після V Лондонського з'їзду і через п'ять років після Празької конференції більшовиків. З'їзд тривав з 26 липня по 3 серпня 1917 року і проходив нелегально. В пресі було оголошено тільки про скликання з'їзду, місце з'їзду не вказувалось. Перші засідання відбувалися на Виборзькій стороні. Останні засідання були проведені в приміщенні школи біля Нарвських воріт, де тепер збудовано Будинок культури. Буржуазна преса вимагала арешту учасників з'їзду. Сищики збилися з ніг, щоб знайти місце засідання з'їзду, але так і не знайшли його.

Так, через п'ять місяців після повалення царизму, більшовики змушені були збиратися таємно, а вождь пролетарської партії, Ленін змушений був переховуватися в цей час у курені біля станції Разлів.

Переслідуваний шпиками Тимчасового уряду, Ленін не міг бути на з'їзді, але він керував ним з підпілля через своїх соратників і учнів у Петрограді: Сталіна, Свердлова, Молотова, Орджонікідзе.

На з'їзді було 157 делегатів з ухвальним і 128 з дорадчим голосом. Партія на той час налічувала близько 240 тисяч чоловік. На 3 липня, тобто до розгрому робітничої демонстрації, коли більшовики працювали ще легально, партія мала 41 друкований орган, з них 29 російською і 12 іншими мовами.

Гоніння на більшовиків, на робітничий клас в липневі дні не тільки не зменшили впливу нашої партії, а, навпаки — ще дужче збільшили його. Делегати з місць наводили безліч фактів про те, що робітники і солдати стали масами покидати меншовиків і есерів, презирливо називаючи їх «соціал-тюремщиками». Робітники і солдати, члени партій меншовиків і есерів, рвали свої членські квитки і з прокляттям виходили з їх партій, прохаючи більшовиків прийняти їх у свою партію.

Основними питаннями з'їзду були політичний звіт Центрального Комітету і питання про політичне становище. В доповідях по цих питаннях тов. Сталін з усією чіткістю показував, що, незважаючи на всі зусилля буржуазії придушити революцію, революція росте і розвивається. Він показував, що революція ставить питання про здійснення робітничого контролю над виробництвом і розподілом продуктів, про передачу землі селянам, про передачу влади з рук буржуазії в руки робітничого класу і селянської бідноти. Він говорив, що революція стає за своїм характером — соціалістичною.

Політичне становище в країні після липневих днів різко змінилося. Не стало двовладдя. Ради з їх есеро-меншовицьким керівництвом не захотіли взяти всю владу. Тому Ради стали безвладними. Влада зосередилася в руках буржуазного Тимчасового уряду, а останній продовжував роззброювати революцію, громити її організації, громити партію більшовиків. Можливості мирного розвитку революції зникли. Лишається, говорив тов. Сталін, одно — взяти владу силою, повалivши Тимчасовий уряд. Але взяти владу силою може лише пролетаріат в союзі з сільською біднотою.

Ради, все ще керовані меншовиками і есерами, скотилися в табір буржуазії і при нинішньому становищі можуть виступити тільки в ролі пособників Тимчасового уряду. Лозунг «Вся влада Радам», говорив тов. Сталін, після липневих

днів повинен бути знятий. Проте тимчасове зняття цього лозунга аж ніяк не означає відмовлення від боротьби за владу Рад. Мова йде не про Ради взагалі, як органи революційної боротьби, а лише про дані Ради, керовані меншовиками і есерами.

> «Мирний період революції скінчився,— говорив тов. Сталін, — настав період не-мирний, період сутичок і вибухів...» (Протоколи VI з'їзду РСДРП(б), стор. 111).

Партія йшла до збройного повстання.

На з'їзді знайшлися люди, які, відображаючи буржуазний вплив, виступили проти курсу на соціалістичну революцію.

Троцькіст Преображенський пропонував у резолюції про завоювання влади вказати, що тільки при наявності пролетарської революції на Заході можна буде спрямувати країну по соціалістичному шляху.

Проти цієї троцькістської пропозиції виступив тов. Сталін.

> «Не виключена можливість, — говорив тов. Сталін,— що саме Росія буде країною, яка прокладатиме шлях до соціалізму... Треба відкинути віджиле уявлення про те, що тільки Європа може вказати нам шлях. Існує марксизм догматичний і марксизм творчий. Я стою на грунті останнього» (там же, стор. 233—234).

Бухарін, стоячи на троцькістських позиціях, твердив, що селяни настроєні по-оборонському, що вони перебувають в блоці з буржуазією і не підуть за робітничим класом.

Заперечуючи Бухаріну, тов. Сталін доводив, що селяни бувають різні: є заможні селяни, які підтримують імперіалістичну буржуазію, і є селянська біднота, яка шукає союзу з робітничим класом і підтримає його в боротьбі за перемогу революції.

З'їзд відкинув поправки Преображенського і Бухаріна і затвердив проект резолюції тов. Сталіна.

З'їзд обговорив економічну платформу більшовиків і затвердив її. Її основні пункти: конфіскація поміщицької землі і націоналізація всієї землі в країні, націоналізація банків, націоналізація великої промисловості, робітничий контроль над виробництвом і розподілом.

З'їзд підкреслив значення боротьби за робітничий контроль над виробництвом, який відіграв велику роль при переході до націоналізації великої промисловості.

VI з'їзд в усіх своїх рішеннях з особливою силою підкреслив ленінське положення про союз пролетаріату і біднішого селянства, як умову перемоги соціалістичної революції.

З'їзд осудив меншовицьку теорію нейтральності профспілок. З'їзд вказав, що серйозні завдання, які стоять перед робітничим класом Росії, можуть бути виконані лише в тому

разі, коли профспілки залишатимуться бойовими класовими організаціями, що визнають політичне керівництво партії більшовиків.

З'їзд прийняв резолюцію «Про спілки молоді», які в той час нерідко виникали самочинно. Партії удалося в результаті дальшої роботи закріпити ці молоді організації за партією, як партійний резерв.

На з'їзді обговорювалось питання про явку Леніна на суд. Каменєв, Риков, Троцький та інші ще до з'їзду вважали, що Леніну треба з'явитися на суд контрреволюціонерів. Тов. Сталін рішуче висловлювався проти явки Леніна на суд. VI з'їзд також висловився проти явки Леніна на суд, вважаючи, що це буде не суд, а розправа. З'їзд не сумнівався в тому, що буржуазія добивається тільки одного — фізичної розправи з Леніним, як із своїм найнебезпечнішим ворогом. З'їзд висловив протест проти буржуазно-поліцейського цькування вождів революційного пролетаріату і послав привітання Леніну.

VI з'їзд прийняв новий статут партії. В статуті партії було вказано, що всі організації партії повинні будуватися на началах *демократичного централізму*.

Це означало:

1) виборність усіх керівних органів партії зверху донизу;

2) періодичну звітність партійних органів перед своїми партійними організаціями;

3) сувору партійну дисципліну і підпорядкування меншості більшості;

4) безумовну обов'язковість рішень вищих органів для нижчих і для всіх членів партії.

В статуті партії було сказано, що в партію приймаються люди місцевими організаціями за рекомендацією двох членів партії і після затвердження загальними зборами членів партійної організації.

VI з'їзд прийняв у партію «міжрайонців» разом з їх лідером Троцьким. Це була невелика група, яка існувала в Петрограді з 1913 року і складалася з троцькістів-меншовиків і частини колишніх більшовиків, що відкололися від партії. «Міжрайонці» під час війни були центристською організацією. Вони боролися проти більшовиків, але вони не були також багато в чому згодні з меншовиками, займаючи, таким чином, проміжне, центристське, хитке становище. Під час VI з'їзду партії «міжрайонці» заявили, що вони в усьому згодні з більшовиками і просять прийняти їх у партію. З'їзд задовольнив їх прохання, сподіваючись, що вони з часом можуть стати справжніми більшовиками. Деякі з «міжрайонців», наприклад, Володарський, Урицький та інші дійсно стали потім більшовиками. Щодо Троцького і його деяких близьких друзів, то вони, як виявилось потім, увійшли в пар-

тію не для роботи на користь партії, а для того, щоб розхитувати її і висадити в повітря зсередини.

Всі рішення VI з'їзду були спрямовані на підготовку пролетаріату і біднішого селянства до збройного повстання. VI з'їзд націлив партію на збройне повстання, на соціалістичну революцію.

Випущений з'їздом маніфест партії закликáв робітників, солдатів, селян готувати сили для рішучих сутичок з буржуазією. Він закінчувався такими словами:

«Готуйтеся ж до нових битв, наші бойові товариші! Стійко, мужньо і спокійно, не піддаючись на провокацію, нагромаджуйте сили, стройтесь у бойові колони! Під прапор партії, пролетарі і солдати! Під наш прапор, пригноблені села!».

5. Змова генерала Корнілова проти революції. Розгром змови. Перехід Рад у Петрограді і Москві на сторону більшовиків.

Захопивши всю владу, буржуазія стала готуватися до розгрому знесилених Рад і створення неприкритої контрреволюційної диктатури. Мільйонер Рябушинський зухвало заявив, що вихід із становища він вбачає в тому, що «кістлява рука голоду, народні злидні схоплять за горло лжедрузів народу — демократичні Ради і Комітети». На фронті лютували польові суди і смертна кара для солдатів. 3-го серпня 1917 року головнокомандуючий генерал Корнілов зажадав запровадження смертної кари і в тилу.

12-го серпня в Москві у Великому Театрі відкрилася скликана Тимчасовим урядом для мобілізації сил буржуазії і поміщиків Державна нарада. На нараді були, головним чином, представники поміщиків, буржуазії, генералітету, офіцерства, козацтва. Ради були представлені на нараді меншовиками і есерами.

В день відкриття Державної наради більшовики організували в Москві, як протест, загальний страйк, що охопив більшість робітників. Одночасно відбувалися страйки і в ряді інших міст.

Есер Керенський, розхваставшись, погрожував у своїй промові на нараді «залізом і кров'ю» придушити всякі спроби революційного руху, в тому числі спроби самовільного захоплення селянами поміщицьких земель.

Контрреволюційний генерал Корнілов прямо вимагав «скасувати Комітети і Ради».

В Ставку, як називався тоді штаб головнокомандуючого,— до генерала Корнілова потяглися банкіри, купці, фабриканти, обіцяючи гроші і підтримку.

До генерала Корнілова прибули і представники «союзників», тобто Англії і Франції, вимагаючи не гаятися з виступом проти революції.

Справа йшла до змови генерала Корнілова проти революції.

Змова Корнілова підготовлялася відкрито. Щоб відвернути від неї увагу, змовники пустили чутку, що більшовики в Петрограді підготовляють повстання на день півроковин революції — 27 серпня. Тимчасовий уряд на чолі з Керенським обрушився на більшовиків, посилив терор проти пролетарської партії. Разом з тим генерал Корнілов збирав війська для того, щоб кинути їх на Петроград, ліквідувати Ради і створити уряд військової диктатури.

Про свій контрреволюційний виступ Корнілов попереду змовлявся з Керенським. Але в самий момент корніловського виступу Керенський круто змінив фронт, відмежувався від свого союзника. Керенський побоювався, що народні маси, піднявшись проти корніловщини і розгромивши її, заодно зметуть і буржуазний уряд Керенського, якщо він не відмежується тепер же від корніловщини.

25 серпня Корнілов кинув на Петроград 3-й кінний корпус під командуванням генерала Кримова, оголосивши, що він має намір «врятувати батьківщину». У відповідь на корніловське повстання ЦК більшовицької партії закликав робітників і солдатів до активної збройної відсічі контрреволюції. Робітники швидко почали озброюватися і готуватися до відсічі. Червоногвардійські загони в ці дні зросли в кілька разів. Профспілки мобілізували своїх членів. Революційні військові частини Петрограда також приведені були в бойову готовність. Навколо Петрограда копали окопи, ставили дротяні загороди, розбирали під'їзні колії. Кілька тисяч озброєних кронштадтських матросів прибуло на захист Петрограда. В «дику дивізію», що наступала на Петроград, були послані делегати, які роз'яснили горцям-солдатам смисл корніловського виступу, і «дика дивізія» відмовилась наступати на Петроград. Агітатори були послані і в інші корніловські частини. Всюди, де була небезпека, створювались ревкоми і штаби по боротьбі з корніловщиною.

На смерть перелякані есеро-меншовицькі лідери, в тому числі Керенський, шукали в ці дні захисту у більшовиків, бо вони переконались, що єдина реальна сила в столиці, здатна розбити Корнілова, — це більшовики.

Але, мобілізуючи маси на розгром корніловщини, більшовики не припиняли боротьби і з урядом Керенського. Більшовики викривали перед масами уряд Керенського, меншовиків і есерів, які всією своєю політикою об'єктивно допомагали контрреволюційній змові Корнілова.

В результаті всіх цих заходів корніловщина була роз-

громлена. Генерал Кримов застрілився. Корнілов і його сподвижники — Денікін і Лукомський були арештовані (незабаром, проте, Керенський їх звільнив).

Розгром корніловщини одним ударом розкрив і висвітлив співвідношення сил між революцією і контрреволюцією. Він показав приреченість усього контрреволюційного табору від генералів і кадетської партії до меншовиків і есерів, які заплуталися в полоні у буржуазії. Стало очевидним, що політика затягування непосильної війни і викликана затяжною війною господарська розруха остаточно підірвали їх вплив серед народних мас.

Розгром корніловщини показав, далі, що більшовицька партія виросла у вирішальну силу революції, здатну розбити всякі підступи контрреволюції. Наша партія не була ще правлячою партією, але вона діяла в дні корніловщини, як справжня правляча сила, бо її вказівки виконувались робітниками і солдатами без вагань.

Нарешті, розгром корніловщини показав, що Ради, які здавалися вмерлими, насправді таять у собі величезну силу революційної відсічі. Не підлягало сумніву, що саме Ради та їх ревкоми перегородили дорогу корніловським військам і надломили їх сили.

Боротьба з корніловщиною оживила Ради робітничих і солдатських депутатів, що захиріли були, звільнила їх з полону угодовської політики, вивела їх на широкий шлях революційної боротьби і повернула їх в сторону більшовицької партії.

Вплив більшовиків у Радах виріс, як ніколи.

Вплив більшовиків став швидко зростати також і на селі.

Корніловське повстання показало широким масам селянства, що поміщики і генерали, розгромивши більшовиків і Ради, насядуть потім на селянство. Тому широкі маси селянської бідноти стали все тісніше згуртовуватися навколо більшовиків. Щодо середняків, вагання яких гальмували розвиток революції за період від квітня до серпня 1917 року, то вони, після розгрому Корнілова, стали явно повертати в сторону більшовицької партії, приєднуючись до бідняцької маси селянства. Широкі маси селянства стали розуміти, що тільки партія більшовиків може врятувати їх від війни, здатна розтрощити поміщиків і готова віддати землю селянам. Вересень і жовтень 1917 року дають величезне підвищення кількості захоплень селянами поміщицьких земель. Самовільне заорювання поміщицьких земель набирає повсюдного характеру. Ні умовляння, ні каральні загони уже не спиняють селян, які піднялись на революцію.

Піднесення революції наростало.

Розгорнулася смуга оживлення і оновлення Рад, смуга *більшовизації* Рад. Фабрики, заводи, військові частини, пере-

обираючи своїх депутатів, посилають до Рад, замість меншовиків і есерів, представників більшовицької партії. На другий день після перемоги над корніловщиною, 31 серпня, Петроградська Рада висловлюється за політику більшовиків. Стара меншовицько-есерівська президія Петроградської Ради на чолі з Чхеїдзе йде у відставку, очищаючи місце для більшовиків. 5 вересня Московська Рада робітничих депутатів переходить на сторону більшовиків. Есеро-меншовицька президія Московської Ради також іде у відставку, очищаючи дорогу для більшовиків.

Це означало, що основні передумови, необхідні для успішного повстання, уже назріли.

Знов на чергу став лозунг: «Вся влада Радам!».

Але це уже не був старий лозунг переходу влади в руки меншовицько-есерівських Рад. Ні, — це був лозунг повстання Рад проти Тимчасового уряду з метою передачі всієї влади в країні Радам, керованим більшовиками.

Серед угодовських партій почався розбрід.

У есерів виділилось під тиском революційно настроєних селян ліве крило — «ліві» есери, які почали висловлювати невдоволення політикою угодовства з буржуазією.

У меншовиків в свою чергу з'явилася група «лівих», так званих «інтернаціоналістів», які стали тяжіти до більшовиків.

Щодо анархістів, то вони, будучи і так мізерною за своїм впливом групою, тепер остаточно розпались на дрібні групки, з яких одні змішалися з карно-злодійськими і провокаторськими елементами покидьків суспільства, другі пішли в «ідейні» експропріатори, що грабували селян і дрібний міський люд і відбирали у робітничих клубів їх приміщення, їх заощадження, а треті перекочували відкрито в табір контрреволюціонерів, влаштовуючи своє особисте життя на задвірках у буржуазії. Всі вони були проти всякої влади, в тому числі і особливо — проти революційної влади робітників і селян, бо були певні, що революційна влада не дасть їм грабувати народ і розкрадати народне майно.

Після розгрому корніловщини меншовики і есери зробили ще одну спробу ослабити наростаюче революційне піднесення. З цією метою 12 вересня 1917 року вони скликали Всеросійську демократичну нараду з представників соціалістичних партій, угодовських Рад, профспілок, земств, торгово-промислових кіл і військових частин. Нарадою був виділений Передпарламент (Тимчасова рада республіки). Угодовці думали з допомогою Передпарламенту припинити революцію і перевести країну з шляху радянської революції на шлях буржуазно-конституційного розвитку, на шлях буржуазного парламентаризму. Але це була безнадійна спроба збанкротованих політиків повернути назад колесо революції. Вона повинна була зазнати краху і дійсно зазнала краху.

Робітники глузували з парламентських вправ угодовців. Вони для сміху охрестили Передпарламент «передбанником».

ЦК партії більшовиків вирішив бойкотувати Передпарламент. Правда, більшовицька фракція Передпарламенту, де сиділи такі люди, як Каменєв, Теодорович, не хотіла покинути стіни Передпарламенту. Але ЦК партії примусив їх вийти з Передпарламенту.

Участь у Передпарламенті уперто відстоювали Каменєв і Зінов'єв, намагаючись відвернути цим партію від підготовки повстання. Проти участі в Передпарламенті рішуче виступав на більшовицькій фракції Всеросійської демократичної наради тов. Сталін. Він називав Передпарламент «викиднем корніловщини».

Ленін і Сталін вважали серйозною помилкою навіть короткочасну участь в Передпарламенті, бо вона могла посіяти облудні надії серед мас, нібито Передпарламент дійсно може щось зробити для трудящих.

В той же час більшовики наполегливо готували скликання II з'їзду Рад, де розраховували дістати більшість. Незважаючи на всі виверти меншовиків і есерів, які сиділи у ВЦВК, під натиском більшовицьких Рад II Всеросійський з'їзд Рад був призначений на другу половину жовтня 1917 року.

6. Жовтневе повстання в Петрограді і арешт Тимчасового уряду. II з'їзд Рад і утворення Радянського уряду. Декрети II з'їзду Рад про мир, про землю. Перемога соціалістичної революції. Причини перемоги соціалістичної революції.

Більшовики стали посилено готуватися до повстання. Ленін вказував, що, дістався більшість в обох столичних Радах робітничих і солдатських депутатів — Московській і Петроградській, більшовики можуть і повинні взяти державну владу в свої руки. Підводячи підсумки пройденого шляху, Ленін підкреслював: «Більшість народу *за* нас». У своїх статтях і листах в Центральний Комітет і до більшовицьких організацій Ленін давав конкретний план повстання: про те, як використати військові частини, флот і червоногвардійців, про те, які вирішальні пункти в Петрограді необхідно захопити, щоб забезпечити успіх повстання, і т. д.

7 жовтня Ленін нелегально приїхав з Фінляндії в Петроград. 10 жовтня 1917 року відбулось історичне засідання ЦК партії, на якому було вирішено в найближчі дні почати збройне повстання. Історична резолюція ЦК партії, написана Леніним, говорила:

«ЦК визнає, що як міжнародне становище російської революції (повстання у флоті в Німеччині, як крайній прояв наростання в усій Європі всесвітньої соціалістичної революції, потім загроза миру імперіалістів з метою придушення революції в Росії), так і воєнне становище (безсумнівне рішення російської буржуазії і Керенського з К⁰ здати Пітер німцям), так і здобуття більшості пролетарською партією в Радах,— все це у зв'язку з селянським повстанням і з поворотом народного довір'я до нашої партії (вибори в Москві), нарешті, явне підготовлення другої корніловщини (виведення військ з Пітера, підвезення до Пітера козаків, оточення Мінська козаками та ін.), — все це ставить на чергу дня збройне повстання.

Визнаючи таким чином, що збройне повстання неминуче і цілком назріло, ЦК пропонує всім організаціям партії керуватися цим і з цієї точки зору обговорювати і розв'язувати всі практичні питання (з'їзду Рад Північної області, виведення військ з Пітера, виступу москвичів і мінчан і т. д.)» (*Ленін*, т. XXI, стор. 330).

Проти цього історичного рішення виступали і голосували два члени ЦК — Каменєв і Зінов'єв. Вони, так само, як і меншовики, мріяли про буржуазну парламентарну республіку і зводили наклеп на робітничий клас, твердячи, що у нього нема сил для здійснення соціалістичної революції, що він ще не доріс до взяття влади.

Хоч Троцький на цьому засіданні прямо не голосував проти резолюції, але він запропонував таку поправку до резолюції, яка повинна була звести нанівець і провалити повстання. Він запропонував не починати повстання до відкриття II з'їзду Рад, що означало — затягти справу повстання, заздалегідь розшифрувати день повстання, попередити про це Тимчасовий уряд.

ЦК більшовицької партії розіслав уповноважених в Донбас, на Урал, в Гельсінгфорс, Кронштадт, на південно-західний фронт і т. д. для організації повстання на місцях. Товариші Ворошилов, Молотов, Дзержинський, Орджонікідзе, Кіров, Каганович, Куйбишев, Фрунзе, Ярославський та інші дістали спеціальні завдання партії по керівництву повстанням на місцях. На Уралі, в Шадрінську, серед військових вів роботу т. Жданов. Уповноважені ЦК знайомили керівників місцевих більшовицьких організацій з планом повстання і приводили їх у мобілізаційну готовність для подання допомоги повстанню в Петрограді.

За вказівкою Центрального Комітету партії був створений *Військово-революційний комітет* при Петроградській Раді, який став легальним штабом повстання.

Тим часом і контрреволюція спішно збирала свої сили. Офіцерство організувалося в контрреволюційний «союз офіцерів». Всюди контрреволюціонери створювали штаби по формуванню ударних батальйонів. На кінець жовтня контрреволюція мала 43 ударні батальйони. Спеціально були організовані батальйони з георгіївських кавалерів.

Уряд Керенського поставив питання про переїзд уряду з Петрограда в Москву. З цього було видно, що він підготовляв здачу Петрограда німцям, щоб запобігти повстанню в Петрограді. Протест петроградських робітників і солдатів примусив Тимчасовий уряд залишитися в Петрограді.

16 жовтня відбулося розширене засідання ЦК партії. На ньому був обраний *Партійний центр* по керівництву повстанням на чолі з тов. Сталіним. Цей Партійний центр був керівним ядром Військово-революційного комітету при Петроградській Раді і керував практично всім повстанням.

На засіданні ЦК капітулянти Зінов'єв і Каменєв знову виступили проти повстання. Діставши відсіч, вони пішли на відкритий виступ у пресі проти повстання, проти партії. 18 жовтня в меншовицькій газеті «Новая жизнь» була надрукована заява Каменєва і Зінов'єва про підготовку більшовиками повстання і про те, що вони вважають повстання авантюрою. Таким чином, Каменєв і Зінов'єв розкрили перед ворогами рішення ЦК про повстання, про організацію повстання в найближчий час. Це була зрада. Ленін у зв'язку з цим писав: «Каменєв і Зінов'єв *видали* Родзянкові і Керенському рішення ЦК своєї партії про збройне повстання». Ленін поставив перед ЦК питання про виключення з партії Зінов'єва і Каменєва.

Попереджені зрадниками вороги революції відразу ж стали вживати заходів до того, щоб запобігти повстанню і розгромити керівний штаб революції — партію більшовиків. Тимчасовий уряд влаштував секретне засідання, на якому було розв'язане питання про заходи боротьби з більшовиками. 19 жовтня Тимчасовий уряд спішно викликав у Петроград війська з фронту. По вулицях стали роз'їжджати посилені патрулі. Особливо великі сили контрреволюція встигла зібрати в Москві. У Тимчасового уряду був розроблений план: за день до відкриття II з'їзду Рад атакувати і зайняти Смольний, місцеперебування ЦК більшовиків, і розгромити керівний центр більшовиків. Для цього до Петрограда були стягнуті війська, на вірність яких розраховував уряд.

Проте, дні і години існування Тимчасового уряду були вже лічені. Ніякі сили не могли вже спинити переможного ходу соціалістичної революції.

21 жовтня в усі революційні частини військ були послані більшовиками комісари Військово-революційного комітету. Всі дні до повстання у військових частинах, на фабриках і

заводах йшла енергійна бойова підготовка. Певні завдання дістали також бойові судна — крейсер «Аврора» і «Заря свободы».

На засіданні Петроградської Ради Троцький, розхвастався, виказав ворогові строк повстання, день, до якого приурочили більшовики початок повстання. Для того, щоб не дати можливості урядові Керенського зірвати збройне повстання, ЦК партії вирішив почати і провести повстання раніше наміченого строку і за день до відкриття II з'їзду Рад.

Керенський почав свій виступ рано вранці 24 жовтня (6 листопада) виданням наказу про закриття центрального органу партії більшовиків «Рабочий путь» і відправленням броневиків до приміщення редакції «Рабочего пути» та друкарні більшовиків. Але на 10 годину ранку за вказівкою тов. Сталіна червоногвардійці і революційні солдати відтіснили броневики і встановили посилену охорону біля друкарні та редакції «Рабочего пути». На 11 годину ранку вийшов «Рабочий путь» із закликом — *повалити* Тимчасовий уряд. Одночасно за вказівкою Партійного центра повстання були терміново підтягнуті до Смольного загони революційних солдатів і червоногвардійців.

Повстання почалось.

24 жовтня вночі в Смольний прибув Ленін, який безпосередньо взяв у свої руки керівництво повстанням. Цілу ніч до Смольного підходили революційні військові частини і загони Червоної гвардії. Їх посилали більшовики до центра столиці — оточити Зимовий палац, де окопався Тимчасовий уряд.

25 жовтня (7 листопада) Червоною гвардією і революційними військами були зайняті вокзали, пошта, телеграф, міністерства, державний банк.

Був розпущений Передпарламент.

Смольний, де перебували Петроградська Рада і ЦК більшовиків, став бойовим штабом революції, звідки йшли бойові накази.

Петроградські робітники показали в ці дні, що вони пройшли під керівництвом більшовицької партії хорошу школу. Революційні частини військ, підготовлені до повстання роботою більшовиків, точно виконували бойові накази і билися пліч-о-пліч з Червоною гвардією. Морський флот не відстав від армії. Кронштадт був фортецею більшовицької партії, де давно вже не визнавалася влада Тимчасового уряду. Крейсер «Аврора» громом своїх гармат, спрямованих на Зимовий палац, провістив 25 жовтня початок нової ери — ери Великої соціалістичної революції.

25 жовтня (7 листопада) було опубліковане звернення більшовиків «До громадян Росії». В цьому зверненні говори-

лось, що буржуазний Тимчасовий уряд скинуто, що державна влада перейшла в руки Рад.

Тимчасовий уряд сховався в Зимовому палаці під охороною юнкерів і ударних батальйонів. В ніч з 25 на 26 жовтня революційні робітники, солдати і матроси штурмом взяли Зимовий палац і арештували Тимчасовий уряд.

Збройне повстання в Петрограді перемогло.

II Всеросійський з'їзд Рад відкрився в Смольному о 10 годині 45 хвилин вечора 25 жовтня (7 листопада) 1917 року, коли переможне повстання в Петрограді було вже в повному розпалі і влада в столиці фактично знаходилась в руках Петроградської Ради.

Більшовики дістали на з'їзді величезну більшість. Меншовики, бундівці і праві есери, бачачи, що їх пісенька проспівана, покинули з'їзд, заявивши про відмову брати участь в його роботі. Жовтневу революцію вони в оголошеній на з'їзді Рад заяві називали «військовою змовою». З'їзд заплямував меншовиків і есерів, відзначивши, що не тільки не шкодує про їх вихід, а вітає його, бо завдяки виходу зрадників з'їзд став дійсно революційним з'їздом робітничих і солдатських депутатів.

Від імені з'їзду було оголошено про перехід всієї влади в руки Рад.

> «Спираючись на волю величезної більшості робітників, солдатів і селян, спираючись на переможне повстання робітників і гарнізону, яке відбулося в Петрограді, З'їзд бере владу в свої руки», — говорилось у відозві II з'їзду Рад.

Вночі 26 жовтня (8 листопада) 1917 року II з'їзд Рад прийняв *декрет про мир*. З'їзд пропонував воюючим країнам укласти негайно перемир'я щонайменше на три місяці для ведення переговорів про мир. Звертаючись до урядів і народів усіх воюючих країн, з'їзд в той же час звертався до «свідомих робітників трьох найпередовіших націй людства і найбільших держав, що беруть участь в теперішній війні: Англії, Франції і Німеччини». Він закликав цих робітників допомогти «успішно довести до кінця справу миру і разом з тим справу визволення трудящих і експлуатованих мас населення від всякого рабства і всякої експлуатації».

Тієї самої ночі II з'їзд Рад прийняв *декрет про землю*, за яким «поміщицька власність на землю скасовується негайно без всякого викупу». За основу цього земельного закону був прийнятий загальноселянський наказ, складений на підставі 242 місцевих селянських наказів. За цим наказом право приватної власності на землю скасовувалось назавжди і замінялось всенародною, державною власністю на землю. Поміщицькі, удільні і монастирські землі передавались у безоплатне користування всіх трудящих.

Всього селянство за цим декретом дістало від Жовтневої соціалістичної революції більше 150 мільйонів десятин нових земель, які раніше були в руках поміщиків, буржуазії, царської сім'ї, монастирів, церков.

Селяни звільнялися від щорічних орендних платежів поміщикам в сумі близько 500 мільйонів карбованців золотом.

Всі надра землі (нафта, вугілля, руда і т. д.), ліси, води переходили у власність народу.

Нарешті, на II Всеросійському з'їзді Рад був сформований перший Радянський уряд — Рада народних комісарів. Рада народних комісарів була складена цілком з більшовиків. Головою першого Раднаркому був обраний Ленін.

Так закінчився історичний II з'їзд Рад.

Делегати з'їзду роз'їхались на місця, щоб рознести звістку про перемогу Рад у Петрограді і забезпечити поширення Радянської влади по всій країні.

Не відразу в усіх місцях перейшла влада до Рад. В той час як у Петрограді вже існувала Радянська влада, в Москві ще протягом кількох днів ішли уперті й жорстокі бої на вулицях. Щоб не допустити перехід влади в руки Московської Ради, контрреволюційні партії меншовиків і есерів разом з білогвардійцями і юнкерами почали збройну боротьбу проти робітників і солдатів. Лише через кілька днів заколотники були розбиті, і була утверджена в Москві влада Рад.

В самому Петрограді і його деяких районах в перші ж дні перемоги революції були зроблені контрреволюціонерами спроби повалити Радянську владу. 10 листопада 1917 року Керенський, який втік під час повстання з Петрограда в район північного фронту, зібрав деякі козачі частини і кинув їх на Петроград на чолі з генералом Красновим. 11 листопада 1917 року контрреволюційна організація — «Комітет порятунку батьківщини і революції» — на чолі з есерами підняла в Петрограді заколот юнкерів. Але заколотники були розбиті без особливих труднощів. Протягом одного дня, до вечора 11 листопада, був ліквідований матросами і червоногвардійцями юнкерський заколот, а 13 листопада біля Пулковських висот був розгромлений генерал Краснов. Як і під час Жовтневого повстання, Ленін особисто керував розгромом антирадянського заколоту. Його непохитна твердість і спокійна упевненість в перемозі запалювали і згуртовували маси. Ворог був розбитий. Краснов був взятий в полон і дав «слово честі», що припинить боротьбу проти Радянської влади. Під це «слово честі» він був відпущений, але, як виявилось потім, Краснов порушив своє генеральське слово. Щодо Керенського, то він, переодягнений в жіноче вбрання, встиг втекти «в невідомому напрямі».

В Могильові, в Ставці головнокомандуючого військами, генерал Духонін також спробував вчинити заколот. Коли

Радянський уряд запропонував Духоніну негайно приступити до переговорів про перемир'я з німецьким командуванням, він відмовився виконати розпорядження уряду. Тоді наказом Радянської влади Духонін був усунутий. Контрреволюційна Ставка була розгромлена, при цьому Духонін був убитий солдатами, які повстали проти нього.

Спробували зробити вилазку проти Радянської влади також відомі опортуністи всередині партії: Каменєв, Зінов'єв, Риков, Шляпніков та інші. Вони стали вимагати створення «однорідно-соціалістичного уряду» з участю меншовиків і есерів, тільки що скинутих Жовтневою революцією. 15 листопада 1917 року ЦК партії більшовиків прийняв резолюцію, яка відкидала угоду з цими контрреволюційними партіями, а Каменєва і Зінов'єва оголошувала штрейкбрехерами революції. 17 листопада Каменєв, Зінов'єв, Риков, Мілютін, незгодні з політикою партії, заявили про свій вихід із складу ЦК. В той же день, 17 листопада, Ногін від свого імені і від імені Рикова, В. Мілютіна, Теодоровича, А. Шляпнікова, Д. Рязанова, Юренєва, Ларіна, які входили до Ради народних комісарів, зробив заяву про незгоду з політикою ЦК партії і про вихід названих осіб із складу Ради народних комісарів. Втеча купки боягузів викликала радіння ворогів Жовтневої революції. Вся буржуазія та її пособники злораділи, кричали про розвал більшовизму, пророкували загибель більшовицької партії. Але купка дезертирів ні на хвилину не захитала партії. ЦК партії з презирством заплямував їх, як дезертирів революції та пособників буржуазії, і перейшов до чергових справ.

Щодо «лівих» есерів, то, бажаючи зберегти вплив в селянських масах, які явно співчували більшовикам, вони вирішили не сваритися з більшовиками і зберегти поки що єдиний фронт з ними. З'їзд селянських Рад, який відбувся в листопаді 1917 року, визнав всі завоювання Жовтневої соціалістичної революції і декрети Радянської влади. Була укладена угода з «лівими» есерами, і кілька «лівих» есерів було включено в склад Ради народних комісарів (Колегаєв, Спірідонова, Прош'ян і Штейнберг). Проте, ця угода проіснувала лише до підписання брестського миру і утворення комітетів бідноти, коли в селянстві відбулося глибоке розшарування і коли «ліві» есери, все більше відображаючи інтереси куркульства, підняли заколот проти більшовиків і були розгромлені Радянською владою.

З жовтня 1917 року по січень—лютий 1918 року радянська революція встигла поширитися по всій країні. Поширення влади Рад по території величезної країни йшло таким швидким темпом, що Ленін назвав його «тріумфальним маршем» Радянської влади.

Велика жовтнева соціалістична революція перемогла.

З ряду причин, які визначили таку, порівняно легку, перемогу соціалістичної революції в Росії, слід відзначити такі головні причини.

1. Жовтнева революція мала перед собою такого, порівняно слабого, погано організованого, політично мало досвідченого ворога, як російська буржуазія. Російська буржуазія, яка ще не зміцніла економічно і цілком залежала від урядових замовлень, не мала ні політичної самостійності, ні достатньої ініціативи, необхідних для того, щоб знайти вихід із становища. У неї не було ні досвіду політичних комбінацій і політичного обдурювання у великому масштабі, який має, наприклад, французька буржуазія, ні школи шахрайських компромісів великого розмаху, яку має, наприклад, англійська буржуазія. Вона вчора ще шукала угоди з царем, скинутим лютневою революцією, а прийшовши після цього до влади, не зуміла придумати нічого кращого, як продовжувати в усьому основному політику ненависного царя. Вона, як і цар, стояла за «війну до переможного кінця», незважаючи на те, що війна стала непосильною для країни і виснажила до краю народ, армію. Вона, як і цар, стояла за збереження в основному поміщицької власності на землю, незважаючи на те, що селянство умирало від безземелля і поміщицького гніту. Щодо політики у відношенні до робітничого класу, то російська буржуазія пішла у своїй ненависті до робітничого класу далі, ніж цар, бо вона старалась не тільки зберегти і укріпити гніт заводчиків та фабрикантів, але й зробити його нестерпним внаслідок застосування масових локаутів.

Недивно, що народ не бачив істотної різниці між політикою царя і політикою буржуазії і ненависть до царя перенісна Тимчасовий уряд буржуазії.

Поки угодовські партії есерів і меншовиків мали певний вплив у народі, буржуазія могла прикриватися ними і зберегти за собою владу. Але після того, як меншовики і есери викрили себе, як агентів імперіалістичної буржуазії, і позбавили себе тим самим впливу в народі, буржуазія та її Тимчасовий уряд повисли в повітрі.

2. На чолі Жовтневої революції стояв такий революційний клас, як робітничий клас Росії, клас, загартований в боях, який пройшов за короткий строк дві революції і завоював до передодня третьої революції авторитет вождя народу в боротьбі за мир, за землю, за свободу, за соціалізм. Якби не було такого вождя революції, що заслужив довір'я народу, як робітничий клас Росії, не було б і союзу робітників і селян, а без такого союзу не могла б перемогти Жовтнева революція.

3. Робітничий клас Росії мав такого серйозного союзника в революції, як селянська біднота, що становила величезну

більшість селянського населення. Досвід восьми місяців революції, який сміливо можна прирівняти до досвіду кількох десятків років «нормального» розвитку, не пройшов марно для трудящих мас селянства. За цей час вони мали можливість випробувати на ділі всі партії в Росії і переконатися, що ні кадети, ні есери і меншовики не будуть серйозно сваритися з поміщиками і проливати кров з-за селян, що в Росії є тільки одна партія, яка не зв'язана з поміщиками і готова роздавити поміщиків, щоб задовольнити селянські нужди, — це партія більшовиків. Ця обставина послужила реальною основою союзу пролетаріату і селянської бідноти. Наявність союзу робітничого класу і селянської бідноти визначила і поведінку середняків, які довго вагалися і тільки перед Жовтневим повстанням повернулись, як слід, в сторону революції, приєднавшись до селянської бідноти.

Нічого й доводити, що без такого союзу Жовтнева революція не могла б перемогти.

4. На чолі робітничого класу стояла така, випробувана в політичних боях, партія, як партія більшовиків. Тільки така партія, як партія більшовиків, достатньо сміліва для того, щоб повести народ на рішучий штурм, і достатньо обачна для того, щоб обійти всі і всякі підводні камені на шляху до мети, — тільки така партія могла так уміло з'єднати в один загальний революційний потік такі різні революційні рухи, як загальнодемократичний рух за мир, селянсько-демократичний рух за захоплення поміщицьких земель, національно-визвольний рух пригноблених народів за національну рівноправність і соціалістичний рух пролетаріату за повалення буржуазії, за встановлення диктатури пролетаріату.

Безсумнівно, що з'єднання цих різних революційних потоків в один загальний могутній революційний потік вирішило долю капіталізму в Росії.

5. Жовтнева революція почалася в такий момент, коли імперіалістична війна була ще в розпалі, коли головні буржуазні держави були розколоті на два ворожі табори, коли вони, будучи зайняті війною одна з одною і ослабляючи одна одну, не мали можливості серйозно втрутитися в «російські справи» і активно виступити проти Жовтневої революції.

Безсумнівно, що ця обставина значно полегшила перемогу Жовтневої соціалістичної революції.

7. Боротьба більшовицької партії за зміцнення Радянської влади. Брестський мир. VII з'їзд партії.

Щоб зміцнити Радянську владу, треба було зруйнувати, зламати старий, буржуазний державний апарат і на його місці створити новий апарат Радянської держави. Треба

було, далі, зруйнувати залишки станового ладу і режим національного гніту, скасувати привілеї церкви, ліквідувати контрреволюційну пресу і контрреволюційні організації всякого роду, легальні і нелегальні, розпустити буржуазні Установчі збори. Нарешті, треба було вслід за націоналізацією землі націоналізувати також всю велику промисловість і потім — вийти з стану війни, покінчити з війною, яка найбільше перешкоджала справі зміцнення Радянської влади.

Всі ці заходи були проведені на протязі кількох місяців з кінця 1917 року до середини 1918 року.

Саботаж чиновників старих міністерств, організований есерами і меншовиками, був зламаний і ліквідований. Міністерства були скасовані і замість них були створені радянські апарати управління і відповідні народні комісаріати. Була створена Вища рада народного господарства для управління промисловістю країни. Була організована Всеросійська надзвичайна комісія (ВЧК) по боротьбі з контрреволюцією і саботажем на чолі з Ф. Дзержинським. Був виданий декрет про створення Червоної армії і флоту. Установчі збори, вибори до яких в основному відбувалися ще до Жовтневої революції і які відмовились підтвердити декрети II з'їзду Рад про мир, про землю, про перехід влади до Рад, — були розпущені.

З метою остаточної ліквідації залишків феодалізму, становості і нерівноправності в усіх галузях суспільного життя були видані декрети про скасування станів, про знищення національних і віросповідних обмежень, про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, про рівноправність жінок, про рівноправність національностей Росії.

В спеціальній постанові Радянського уряду, відомій, як «Декларація прав народів Росії», встановлювалось, що вільний розвиток народів Росії і повна їх рівноправність є законом.

Для підриву економічної сили буржуазії і організації нового радянського народного господарства, насамперед — для організації нової, радянської промисловості — були націоналізовані банки, залізниці, зовнішня торгівля, торговий флот і вся велика промисловість в усіх її галузях: вугільна, металургійна, нафтова, хімічна, машинобудівельна, текстильна, цукрова і т. д.

З метою звільнення нашої країни від фінансової залежності і експлуатації з боку іноземних капіталістів, були анульовані (скасовані) іноземні позики Росії, укладені царем і Тимчасовим урядом. Народи нашої країни не хотіли платити за позики, які були взяті для продовження грабіжницької війни і ставили нашу країну в кабальну залежність від іноземного капіталу.

Всі ці і подібні до них заходи підірвали в корені сили

буржуазії, поміщиків, реакційного чиновництва, контрреволюційних партій і — значно зміцнили Радянську владу всередині країни.

Але не можна було вважати становище Радянської влади цілком зміцненим, поки Росія перебувала в стані війни з Німеччиною і Австрією. Щоб остаточно зміцнити Радянську владу, треба було покінчити з війною. Тому партія розгорнула боротьбу за мир з перших же днів перемоги Жовтневої революції.

Радянський уряд запропонував «усім воюючим народам і їх урядам почати негайно переговори про справедливий демократичний мир». Проте, «союзники» — Англія і Франція — відмовились прийняти пропозицію Радянського уряду. З огляду на відмову Франції і Англії від переговорів про мир, Радянський уряд, виконуючи волю Рад, вирішив приступити до переговорів з Німеччиною і Австрією.

Переговори почалися 3 грудня в Брест-Литовську. 5 грудня була підписана угода про перемир'я, про тимчасове припинення воєнних дій.

Переговори відбувалися в обстановці розрухи народного господарства, в обстановці загальної втоми від війни і залишення фронту нашими військовими частинами, в обстановці розвалу фронту. Під час переговорів вияснилось, що німецькі імперіалісти прагнуть загарбати величезні куски території колишньої царської імперії, а Польщу, Україну і Прибалтійські країни хочуть перетворити в залежні від Німеччини держави.

Продовжувати війну в цих умовах — значило ставити на карту існування Радянської республіки, яка тільки що народилась. Перед робітничим класом і селянством постала необхідність піти на тяжкі умови миру, відступити перед найбільш небезпечним тоді хижаком — німецьким імперіалізмом, щоб дістати передишку, зміцнити Радянську владу і створити нову, Червону армію, здатну захищати країну від нападу ворогів.

Всі контрреволюціонери, починаючи від меншовиків та есерів і кінчаючи найзапекліщими білогвардійцями, вели шалену агітацію проти підписання миру. Їх лінія була ясна: вони хотіли зірвати мирні переговори, спровокувати наступ німців і поставити під удар неміцнілу ще Радянську владу, поставити під загрозу завоювання робітників і селян.

Їх союзниками в цьому чорному ділі були Троцький і його підручний Бухарін, який разом з Радеком і Пятаковим очолював ворожу партії групу, що називала себе для маскування групою «лівих комуністів». Троцький і група «лівих комуністів» повели всередині партії запеклу боротьбу проти Леніна, вимагаючи продовження війни. Ці люди явно грали на руку німецьким імперіалістам і контрреволюціонерам

всередині країни, бо вели справу до того, щоб поставити молоду Радянську республіку, яка не мала ще армії, під удар німецького імперіалізму.

Це була якась провокаторська політика, вміло маскована лівими фразами.

10 лютого 1918 року мирні переговори в Брест-Литовську були перервані. Незважаючи на те, що Ленін і Сталін від імені ЦК партії наполягали на підписанні миру, Троцький, будучи головою радянської делегації в Бресті, по-зрадницькому порушив прямі директиви більшовицької партії. Він заявив про відмову Радянської республіки підписати мир на запропонованих Німеччиною умовах і в той же час сповістив німців, що Радянська республіка вести війну не буде і продовжує демобілізацію армії.

Це була страхітлива річ. Більшого й не могли вимагати німецькі імперіалісти від зрадника інтересів Радянської країни.

Німецький уряд перервав перемир'я і перейшов у наступ. Рештки нашої старої армії не встояли проти натиску німецьких військ і почали розбігатися. Німці просувалися швидко, захоплюючи величезну територію і загрожуючи Петрограду. Німецький імперіалізм, вторгнувшись в Радянську країну, поставив собі за мету повалити Радянську владу і перетворити нашу батьківщину в свою колонію. Стара, царська армія, що розвалилась, не могла встояти проти озброєних полчищ німецького імперіалізму. Вона відкочувалась під ударами німецької армії.

Але збройна інтервенція німецьких імперіалістів викликала могутнє революційне піднесення в країні. У відповідь на кинутий партією і Радянським урядом клич «Соціалістична вітчизна в небезпеці» робітничий клас відповів посиленим формуванням частин Червоної армії. Молоді загони нової армії — армії революційного народу — героїчно відбивали натиск озброєного до зубів німецького хижака. Під Нарвою і Псковом німецьким окупантам була дана рішуча відсіч. Їх просування на Петроград було припинене. День відсічі військам німецького імперіалізму — 23 лютого — став днем народження молодої Червоної армії.

Ще 18 лютого 1918 року ЦК партії прийнята була пропозиція Леніна послати телеграму німецькому урядові про негайне укладення миру. Щоб забезпечити собі вигідніші умови миру, німці продовжували наступ, і лише 22 лютого німецький уряд висловив згоду підписати мир, причому умови миру були далеко тяжчі, ніж попередні.

Леніну, Сталіну і Свердлову довелось витримати найзапеклішу боротьбу в ЦК проти Троцького, Бухаріна та інших троцькістів, щоб добитися рішення про мир. Ленін вказував, що Бухарін і Троцький «на ділі *допомогли* німецьким імпе-

ріалістам і *перешкодили* зростанню і розвиткові революції в Німеччині» (*Ленін*, т. XXII, стор. 307).

23 лютого ЦК постановив прийняти умови німецького командування і підписати мирний договір. Зрадництво Троцького і Бухаріна дорого коштувало Радянській республіці. Латвія, Естонія, не кажучи вже про Польщу, відходили до Німеччини, Україна відокремлювалась від Радянської республіки і перетворювалась у васальну (залежну) німецьку державу. Радянська республіка зобов'язалась платити німцям контрибуцію.

Тимчасом «ліві комуністи», продовжуючи боротьбу проти Леніна, скочувалися все нижче і нижче в болото зрадництва.

Московське обласне бюро партії, тимчасово захоплене «лівими комуністами» (Бухарін, Осінський, Яковлєва, Стуков, Манцев), прийняло розкольницьку резолюцію недовір'я ЦК і заявило, що воно вважає «навряд чи можливим усунення розколу партії в найближчий час». Вони дійшли в цій резолюції до прийняття антирадянського рішення: «В інтересах міжнародної революції, — писали «ліві комуністи» в цьому рішенні, — ми вважаємо доцільним іти на можливість утрати Радянської влади, яка стає тепер чисто формальною».

Ленін назвав це рішення «дивним і потворним».

В той час для партії не була ще ясна дійсна причина такої антипартійної поведінки Троцького і «лівих комуністів». Але як це установив недавно процес антирадянського «правотроцькістського блоку» (початок 1938 року), Бухарін і очолювана ним група «лівих комуністів» разом з Троцьким і «лівими» есерами, виявляється, були тоді в таємній змові проти Радянського уряду. Бухарін, Троцький та їх спільники по змові, виявляється, ставили собі мету — зірвати брестський мирний договір, арештувати В. І. Леніна, Й. В. Сталіна, Я. М. Свердлова, убити їх і сформувати новий уряд з бухарінців, троцькістів і «лівих» есерів.

Організуючи таємну контрреволюційну змову, одночасно група «лівих комуністів» при підтримці Троцького вела відкриту атаку проти більшовицької партії, намагаючись розколоти партію і розкласти партійні ряди. Але партія згуртувалася в цей тяжкий момент навколо Леніна, Сталіна, Свердлова і підтримала Центральний Комітет в питанні про мир так само, як і в усіх інших питаннях.

Група «лівих комуністів» була ізольована і розбита.

Для остаточного розв'язання питання про мир був скликаний VII з'їзд партії.

VII з'їзд партії відкрився 6 березня 1918 року. Це був перший з'їзд, скликаний після взяття влади нашою партією. На з'їзді було 46 делегатів з ухвальним голосом і 58 з дорадчим. На з'їзді було представлено 145 тисяч членів партії. Насправді в партії було в цей час не менше 270 тисяч членів.

Це розходження пояснюється тим, що, внаслідок екстреного характеру з'їзду, значна частина організацій не встигла прислати делегатів, а організації, територія яких була тимчасово окупована німцями, не мали можливості прислати делегатів.

Доповідаючи про брестський мир, Ленін говорив на цьому з'їзді, що «...та тяжка криза, яку переживає наша партія, в зв'язку з утворенням в ній лівої опозиції, є однією з найбільших криз, переживаних російською революцією» (*Ленін*, т. XXII, стор. 321).

30 голосами проти 12 при 4, що утримались, була прийнята резолюція Леніна в питанні про брестський мир.

Ленін писав на другий день після прийняття резолюції в статті «Нещасний мир»:

> «Нестерпно тяжкі умови миру. А все ж історія візьме своє... За роботу організації, організації і організації. Майбутнє, незважаючи ні на які випробування,— за нами» (там же, стор. 288).

В резолюції з'їзду відзначалося, що неминучі й надалі воєнні виступи імперіалістичних держав проти Радянської республіки, а тому з'їзд вважає основним завданням партії вжиття найбільш енергійних і рішучих заходів для піднесення самодисципліни і дисципліни робітників і селян, для підготовки мас до самовідданого захисту соціалістичної вітчизни, для організації Червоної армії, для загального військового навчання населення.

З'їзд, підтвердивши правильність ленінської лінії в питанні про брестський мир, осудив позицію Троцького і Бухаріна, заплямувавши спробу «лівих комуністів», які зазнали поразки, продовжувати на самому з'їзді розкольницьку роботу.

Укладення брестського миру дало партії можливість виграти час для зміцнення Радянської влади, для приведення в порядок господарства країни.

Укладення миру дало можливість використати сутички в таборі імперіалізму (війна, що тривала між Австро-Німеччиною і Антантою), розкласти сили противника, організувати радянське господарство, створити Червону армію.

Укладення миру дало можливість пролетаріатові зберегти за собою селянство і нагромадити сили для розгрому білогвардійських генералів в період громадянської війни.

В період Жовтневої революції Ленін учив більшовицьку партію, як треба безстрашно і рішуче наступати, коли для цього є необхідні умови. В період брестського миру Ленін учив партію, як треба в порядку відступати в момент, коли сили противника явно переважають наші сили, з тим, щоб з найбільшою енергією готувати новий наступ проти ворогів.

Історія показала всю правильність ленінської лінії.

На VII з'їзді було прийняте рішення про зміну назви

партії, а також про зміну програми партії. Партія стала називатися Російською Комуністичною партією (більшовиків) — РКП(б). Ленін запропонував назвати нашу партію комуністичною, бо ця назва точно відповідає тій меті, яку партія ставить перед собою, — здійснення комунізму.

Для складення нової програми партії була обрана спеціальна комісія, до якої ввійшли Ленін, Сталін та інші, причому за основу програми був прийнятий проект, розроблений Леніним.

Таким чином, VII з'їзд виконав величезну історичну справу: він розбив ворогів, які затаїлися всередині партії, «лівих комуністів» і троцькістів, він добився виходу з імперіалістичної війни, він добився миру, передишки, він дав партії виграти час для організації Червоної армії, і зобов'язав партію навести соціалістичний порядок в народному господарстві.

8. Ленінський план приступу до соціалістичного будівництва. Комбіди і приборкання куркульства. Заколот «лівих» есерів і його придушення. V з'їзд Рад і прийняття Конституції РСФРР.

Уклавши мир і діставши передишку, Радянська влада приступила до розгортання соціалістичного будівництва. Період з листопада 1917 року по лютий 1918 року Ленін назвав періодом «червоногвардійської атаки на капітал». Радянській владі удалось протягом першої половини 1918 року зломити господарську міць буржуазії, зосередити в своїх руках командні висоти народного господарства (фабрики, заводи, банки, залізниці, зовнішню торгівлю, торговий флот і т. п.), зламати буржуазний апарат державної влади і переможно ліквідувати перші спроби контрреволюції повалити Радянську владу.

Але всього цього було далеко ще недосить. Щоб рушити вперед, треба було від зруйнування старого перейти до будівництва нового. Тому весною 1918 року почався перехід до нового етапу соціалістичного будівництва — «від експропріації експропріаторів» до організаційного закріплення здобутих перемог, до будівництва радянського народного господарства. Ленін вважав необхідним максимально використати передишку для того, щоб приступити до побудови фундаменту соціалістичної економіки. Більшовики повинні були навчитися по-новому організувати виробництво і управляти ним. Ленін писав, що партія більшовиків Росію переконала, партія більшовиків Росію відвоювала у багатих для народу, тепер, говорив Ленін, партія більшовиків повинна навчитися управляти Росією.

Головними завданнями на цьому етапі Ленін вважав завдання обліку того, що виробляється в народному господарстві, і контролю над витрачанням всієї вироблюваної продукції. В країні переважали дрібнобуржуазні елементи в господарстві. Мільйони дрібних хазяйчиків у місті і на селі були грунтом для зростання капіталізму. Ці дрібні хазяйчики не визнавали ні трудової, ні загальнодержавної дисципліни, вони не підкорялись ні обліку, ні контролю. В цей важкий момент особливу небезпеку становили дрібнобуржуазна стихія спекуляції й торгашества і спроби дрібних хазяйчиків і торговців нажитися на народній нужді.

Партія повела енергійну боротьбу з розхлябаністю у виробництві, з відсутністю трудової дисципліни в промисловості. Нові трудові навики повільно засвоювались масами. Через це боротьба за трудову дисципліну стала в цей період центральним завданням.

Ленін вказував на необхідність розгортання в промисловості соціалістичного змагання, запровадження відрядної оплати, боротьби із зрівнялівкою, застосування поряд з виховними заходами переконування також і методів примусу до тих, хто хоче якнайбільше урвати від держави, ледарює і займається спекуляцією. Він вважав, що нова дисципліна— дисципліна трудова, дисципліна товариського зв'язку, дисципліна радянська — виробляється мільйонами трудящих на повсякденній практичній роботі. Він вказував, що «ця справа займе цілу історичну епоху» (*Ленін*, т. XXIII, стор. 44).

Всі ці питання соціалістичного будівництва, питання створення нових, соціалістичних виробничих відносин були висвітлені Леніним в його знаменитій праці «Чергові завдання Радянської влади».

«Ліві комуністи», виступаючи заодно з есерами і меншовиками, повели боротьбу проти Леніна і в цих питаннях. Бухарін, Осінський та інші виступали проти насадження дисципліни, проти єдиноначальності на підприємствах, проти використання спеціалістів у промисловості, проти проведення господарського розрахунку. Вони зводили наклеп на Леніна, твердячи, що така політика означає повернення до буржуазних порядків. Одночасно «ліві комуністи» проповідували троцькістські погляди, що соціалістичне будівництво і перемога соціалізму в Росії неможливі.

За «лівими» фразами у «лівих комуністів» приховувався захист куркуля, ледаря, спекулянта, які були проти дисципліни і вороже ставились до державного регулювання господарського життя, до обліку і контролю.

Розв'язавши питання організації нової, радянської промисловості, партія перейшла до питань села. На селі кипіла в цей час боротьба бідноти з куркульством. Куркулі забирали силу і захоплювали відібрані у поміщиків землі. Бід-

нота потребувала допомоги. Куркулі, борючись з пролетарською державою, відмовлялись продавати державі хліб по твердих цінах. Вони хотіли з допомогою голоду примусити Радянську державу відмовитися від проведення соціалістичних заходів. Партія поставила завдання — розгромити контрреволюційне куркульство. Для організації бідноти і успішної боротьби з куркульством, яке мало надлишки хліба, був організований похід робітників на село.

«Товариші-робітники! — писав Ленін. — Пам'ятайте, що становище революції критичне. Пам'ятайте, що врятувати революцію можете *тільки ви*, — більше нема кому. Десятки тисяч добірних, передових, відданих соціалізмові робітників, нездатних піддатися на хабар і на крадіж, здатних створити залізну силу проти куркулів, спекулянтів, мародерів, хабарників, дезорганізаторів, — ось що необхідно» (*Ленін*, т. XXIII, стор. 25).

«Боротьба за хліб — це боротьба за соціалізм», — говорив Ленін, і під цим лозунгом ішла організація робітників для походу на село. Був виданий ряд декретів, які встановлювали продовольчу диктатуру і надавали органам наркомпродів надзвичайні повноваження для закупівлі хліба по твердих цінах.

Декретом 11 червня 1918 року були створені *комітети бідноти* (комбіди). Комбіди відіграли велику роль у боротьбі з куркульством, у справі перерозподілу конфіскованих земель і розподілу господарського реманенту, в заготівлі продовольчих надлишків у куркулів, у справі постачання продовольства робітничим центрам і Червоній армії. 50 мільйонів гектарів куркульської землі перейшло в руки бідноти і середняків. Була конфіскована у куркульства значна частина засобів виробництва на користь бідноти.

Організація комітетів бідноти була дальшим етапом у розгортанні соціалістичної революції на селі. Комбіди були опорними пунктами диктатури пролетаріату на селі. Через комбіди в значній мірі йшло формування кадрів Червоної армії з селянського населення.

Похід пролетарів на село і організація комітетів бідноти зміцнили Радянську владу на селі і мали величезне політичне значення для завоювання селянина-середняка на сторону Радянської влади.

На кінець 1918 року, коли комбіди виконали свої завдання, вони перестали існувати, злившись з Радами на селі.

4 липня 1918 року відкрився V з'їзд Рад. На з'їзді «ліві» есери розгорнули запеклу боротьбу проти Леніна, на захист куркулів. Вони вимагали припинити боротьбу з куркульством і відмовитися від посилання робітничих продовольчих

загонів на село. Коли «ліві» есери переконалися, що їх лінія натрапляє на тверду відсіч з боку більшості з'їзду, вони організували заколот в Москві, захопили Трьохсвятительський провулок і звідти почали були артилерійський обстріл Кремля. Однак, протягом кількох годин ця «ліво»-есерівська авантюра була придушена більшовиками. В ряді пунктів країни місцеві організації «лівих» есерів також намагалися повстати, але всюди ця авантюра була швидко ліквідована.

Як установлено тепер процесом антирадянського «правотроцькістського блоку», заколот «лівих» есерів був піднятий з відома і за згодою Бухаріна й Троцького і був частиною загального плану контрреволюційної змови бухарінців, троцькістів і «лівих» есерів проти Радянської влади.

В той же час «лівий» есер Блюмкін, згодом агент Троцького, забрався в німецьке посольство і, з метою спровокувати війну з Німеччиною, убив Мірбаха — німецького посла в Москві. Але Радянському урядові вдалося відвернути війну і зірвати провокацію контрреволюціонерів.

На V з'їзді Рад була прийнята Конституція РСФРР, — перша радянська Конституція.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

На протязі восьми місяців від лютого до жовтня 1917 року партія більшовиків виконує надзвичайно важке завдання: вона завойовує більшість в робітничому класі, в Радах, вона залучає на сторону соціалістичної революції мільйони селян. Вона виривае ці маси з-під впливу дрібнобуржуазних партій (есерів, меншовиків, анархістів), вона крок за кроком викриває політику цих партій, спрямовану проти інтересів трудящих. Партія більшовиків розгортає величезну політичну роботу на фронті і в тилу, підготовляючи маси до Жовтневої соціалістичної революції.

Вирішальні моменти в історії партії цього періоду: приїзд Леніна з еміграції, Квітневі тези Леніна, Квітнева конференція партії і VI з'їзд партії. В рішеннях партії робітничий клас черпає силу і упевненість в перемозі, знаходить відповідь на найважливіші питання революції. Квітнева конференція спрямовує партію на боротьбу за перехід від революції буржуазно-демократичної до революції соціалістичної. VI з'їзд націлює партію на збройне повстання проти буржуазії та її Тимчасового уряду.

Угодовські партії есерів і меншовиків, анархісти та інші некомуністичні партії завершують свій розвиток: уже перед Жовтневою революцією всі вони стають буржуазними партіями, які відстоюють цілість і недоторканність капіталістич-

ного ладу. Партія більшовиків одна керує боротьбою мас за повалення буржуазії і встановлення влади Рад.

Одночасно більшовики розбивають спроби капітулянтів всередині партії — Зінов'єва, Каменєва, Рикова, Бухаріна, Троцького, Пятакова звернути партію з шляху соціалістичної революції.

Очолюваний партією більшовиків, робітничий клас, в союзі з селянською біднотою, при підтримці солдатів і матросів, скидає владу буржуазії, встановлює владу Рад, створює новий тип держави — соціалістичну радянську державу, — скасовує поміщицьку власність на землю, передає землю в користування селянству, націоналізує всі землі в країні, експропріює капіталістів, завойовує вихід з війни — мир, дістає необхідну передишку і створює, таким чином, умови для розгортання соціалістичного будівництва.

Жовтнева соціалістична революція розбила капіталізм, відняла у буржуазії засоби виробництва і перетворила фабрики, заводи, землю, залізниці, банки — у власність всього народу, в суспільну власність.

Вона встановила диктатуру пролетаріату і передала керівництво величезною державою робітничому класові, зробивши його, таким чином, пануючим класом.

Тим самим Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру в історії людства — еру пролетарських революцій.

РОЗДІЛ VIII

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ІНОЗЕМНОЇ ВОЄННОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ. *(1918 — 1920 роки).*

1. Початок іноземної воєнної інтервенції. Перший період громадянської війни.

Укладення брестського миру і зміцнення Радянської влади в результаті ряду її революційно-економічних заходів в момент, коли війна на Заході була ще в повному розпалі, — викликали величезну тривогу серед імперіалістів Заходу, особливо ж серед імперіалістів Антанти.

Імперіалісти Антанти побоювались, що укладення миру між Німеччиною і Росією може полегшити воєнне становище Німеччини і відповідно утруднити становище військ Антанти на фронті. Вони побоювались, далі, що встановлення миру між Росією і Німеччиною може посилити потяг до миру в усіх країнах, на всіх фронтах і тим підірвати справу війни, справу імперіалістів. Вони побоювались, нарешті, що існування Радянської влади на території величезної країни і її успіхи в країні, здобуті після повалення там влади буржуазії, можуть послужити заразливим прикладом для робітників і солдатів Заходу, які охоплені глибоким невдоволенням затяжною війною і можуть — за прикладом росіян — повернути штики проти своїх панів і гнобителів. Через це уряди Антанти вирішили почати воєнну інтервенцію (втручання) в Росії з тим, щоб повалити Радянську владу і поставити буржуазну владу, яка повернула б буржуазні порядки в країні, скасувала б мирний договір з німцями і відновила б воєнний фронт проти Німеччини і Австрії.

Імперіалісти Антанти тим охочіше йшли на це чорне діло, що вони були переконані в неміцності Радянської влади і не сумнівалися в неминучості її швидкого падіння при певних зусиллях з боку її ворогів.

Ще більше тривоги внесли успіхи Радянської влади і її зміцнення в ряди скинутих класів — поміщиків і капіталістів, в ряди розбитих партій — кадетів, меншовиків, есерів,

анархістів, всякого роду буржуазних націоналістів, в ряди білогвардійських генералів, козачого офіцерства і т. п.

Всі ці ворожі елементи з перших же днів перемоги Жовтневої революції з усіх дахів кричали, що Радянська влада не має грунту в Росії, що вона приречена, що вона неодмінно загине через один або два тижні, через місяць або, щонайбільше — через два-три місяці. Але оскільки Радянська влада продовжувала існувати і зміцнюватися, незважаючи на заклинання її ворогів, то вороги Радянської влади всередині Росії змушені були визнати, що Радянська влада багато сильніша, ніж вони думали раніше, що для повалення Радянської влади необхідні серйозні зусилля і запекла боротьба всіх сил контрреволюції. Тому вони вирішили повести широку контрреволюційно-заколотницьку роботу по збиранню сил контрреволюції, по збиванню військових кадрів, по організації заколотів, насамперед, в козачих і куркульських районах.

Таким чином, уже в першій половині 1918 року склалися дві цілком визначені сили, готові піти на повалення Радянської влади: іноземні імперіалісти Антанти і контрреволюція всередині Росії.

Ні одна з цих сил не мала достатніх даних для того, щоб самостійно піти на повалення Радянської влади. У контрреволюції в Росії були деякі військові кадри, а також деяка кількість людських сил, головним чином, в особі козачих верхів і куркульства, необхідні для того, щоб підняти повстання проти Радянської влади. Але у неї не було грошей і озброєння. У іноземних імперіалістів, навпаки, були гроші і озброєння, але вони не могли «відпустити» на інтервенцію достатньої кількості військових сил не тільки тому, що ці сили потрібні були для війни з Німеччиною і Австрією, але й тому, що вони могли виявитися не цілком надійними для боротьби з Радянською владою.

Умови боротьби з Радянською владою диктували об'єднання обох антирадянських сил, іноземної і внутрішньої. І це об'єднання склалося в першій половині 1918 року.

Так склалася іноземна воєнна інтервенція проти Радянської влади, підтримана контрреволюційними заколотами ворогів Радянської влади всередині Росії.

Так скінчилась передишка і почалась громадянська війна в Росії, тобто війна робітників і селян народів Росії проти зовнішніх і внутрішніх ворогів Радянської влади.

Імперіалісти Англії, Франції, Японії, Америки почали воєнну інтервенцію без оголошення війни, хоч інтервенція була війною проти Росії, причому війною найгіршого типу. Таємно, по-злодійському, підкрались ці «цивілізовані» розбійники і висадили свої війська на територію Росії.

Англо-французи висадили війська на півночі Росії, зайняли

Архангельськ і Мурманськ, підтримали там білогвардійський заколот, скинули владу Рад і створили білогвардійський «уряд півночі Росії».

Японці висадили війська у Владивостоку, захопили Примор'я, розігнали Ради і підтримали білогвардійських заколотників, які відновили потім буржуазні порядки.

На Північному Кавказі генерали Корнілов, Алексеєв, Денікін при підтримці англо-французів організували білогвардійську «добровольчу армію», підняли заколот козачих верхів і почали похід проти Рад.

На Дону генерали Краснов і Мамонтов при таємній підтримці німецьких імперіалістів (відкрито підтримати їх німці не зважувалися, з огляду на існування мирного договору з Росією) підняли заколот донських козаків, зайняли Донську область і почали похід проти Рад.

На Середній Волзі і в Сибіру підступами англо-французів був організований заколот чехословацького корпусу. Цьому корпусу, який складався з військовополонених, було дозволено Радянським урядом виїхати до себе на батьківщину через Сибір і Далекий Схід. Але він був використаний по дорозі есерами і англо-французами для заколоту проти Радянської влади. Заколот корпусу послужив сигналом до заколоту куркульства на Волзі і в Сибіру і по-есерівському настроєних робітників на Воткінському та Іжевському заводах. На Волзі був створений Самарський білогвардійсько-есерівський уряд. В Омську — Сибірський білогвардійський уряд.

Німеччина не брала і не могла брати участі в цій інтервенції блоку англо-франко-японо-американців хоч би тому, що вона була в стані війни з цим блоком. Але, незважаючи на цю обставину і на існування мирного договору між Росією і Німеччиною, ніхто з більшовиків не сумнівався в тому, що німецький уряд кайзера Вільгельма є таким же лютим ворогом Радянської країни, як і англо-франко-японо-американські інтервенти. І дійсно, німецькі імперіалісти робили все можливе і неможливе для того, щоб ізолювати, ослабити і погубити Радянську країну. Вони відірвали від Радянської Росії, правда, за «договором» з Українською Радою, — Україну, ввели на Україну на прохання білогвардійської Української Ради свої війська і стали якнайжорстокіше грабувати і гнобити український народ, забороняючи йому підтримувати будь-який зв'язок з Радянською Росією. Вони відірвали від Радянської Росії Закавказзя, ввели туди на прохання грузинських і азербайджанських націоналістів німецькі і турецькі війська і стали хазяйнувати в Тифлісі і Баку. Вони всіляко підтримували, правда, нишком — озброєнням і провіантом заколотницького генерала на Дону — Краснова проти Радянської влади.

Таким чином, Радянська Росія була відрізана від своїх основних продовольчих, сировинних і паливних районів.

Тяжко було в цей період в Радянській Росії. Невистачало хліба. Невистачало м'яса. Голод мучив робітників. Робітникам Москви і Петрограда видавалось по восьмушці хліба на два дні. Бували дні, коли зовсім не видавали хліба. Заводи не працювали, або майже не працювали: невистачало сировини, палива. Але робітничий клас не занепадав духом. Не занепадала духом партія більшовиків. Неймовірні труднощі цього періоду і одчайдушна боротьба з ними показали, яка невичерпна енергія таїться в робітничому класі і яка велика, незмірна сила авторитету більшовицької партії.

Партія оголосила країну військовим табором і перебудувала її господарське і культурно-політичне життя на військовий лад. Радянський уряд оголосив, що «соціалістична вітчизна — в небезпеці» і закликав народ до відсічі. Ленін дав лозунг — «все для фронту», і сотні тисяч робітників і селян пішли добровільцями в Червону армію, на фронт. Близько половини всього складу партії і комсомолу пішло на фронт. Партія підняла народ на *вітчизняну війну* проти нашестя військ іноземної інтервенції, проти заколотів повалених революцією експлуататорських класів. Організована Леніним Рада робітничої і селянської оборони керувала справою забезпечення фронту людьми, продовольством, обмундируванням, озброєнням. Перехід від добровольчого принципу до обов'язкової військової повинності дав Червоній армії сотні тисяч нових поповнень, і за короткий строк Червона армія стала мільйонною.

Незважаючи на тяжке становище країни і молодість Червоної армії, яка не встигла ще зміцніти, в результаті вжитих заходів оборони перші успіхи були вже наявні. Генерал Краснов був відтіснений від Царицина, захоплення якого він вважав забезпеченим, і відкинутий за Дон. Дії генерала Денікіна були локалізовані в невеликому районі Північного Кавказу, а генерал Корнілов був убитий в боях з Червоною армією. Чехословаки і есеро-білогвардійські банди були вигнані з Казані, Сімбірська, Самари і відтіснені до Уралу. Заколот білогвардійця Савінкова в Ярославлі, організований главою англійської місії в Москві Локкартом, був розгромлений, а Локкарт арештований. Есери, які вбили т.т. Урицького і Володарського і вчинили злочинницький замах на життя Леніна, за білий терор проти більшовиків були піддані червоному терору і розгромлені в усіх хоч трохи значних пунктах центральної Росії.

В боях з ворогами загартовувалась і мужніла молода Червона армія.

Комуністи-комісари, які працювали тоді в Червоній армії, відіграли вирішальну роль в справі зміцнення армії, в справі

її політичної освіти, в справі посилення її боєздатності, її дисципліни.

Більшовицька партія розуміла, що ці успіхи Червоної армії не вирішують справи і є лише першими її успіхами. Вона розуміла, що мають відбутися нові бої, ще більш серйозні, що країна може вернути собі втрачені продовольчі, сировинні і паливні райони лише в результаті тривалих і серйозних боїв з ворогами. Тому більшовики стали посилено готуватися до тривалої війни, вирішивши поставити весь тил на службу фронтові. Радянський уряд запровадив *воєнний комунізм*. Радянська влада поставила під свій контроль крім великої промисловості — середню і дрібну промисловість, щоб нагромадити товари масового вжитку і постачати їх армії і селу. Вона запровадила монополію хлібної торгівлі, заборонила приватну торгівлю хлібом і встановила продрозверстку, щоб взяти на облік всі надлишки продовольства у селян, нагромадити запаси хліба і постачати продовольство армії, робітникам. Нарешті, вона запровадила загальну трудову повинність для всіх класів. Притягаючи буржуазію до обов'язкової фізичної праці і звільняючи, таким чином, робітників для іншої, більш важливої для фронту, роботи, партія здійснювала принцип: «хто не працює, той не їсть».

Вся ця система заходів, які були викликані винятково важкими умовами оборони країни і мали тимчасовий характер, називалась воєнним комунізмом.

Країна готувалась до тривалої і серйозної громадянської війни із зовнішніми і внутрішніми ворогами Радянської влади. Вона повинна була потроїти чисельність армії на кінець 1918 року. Вона повинна була нагромадити засоби постачання цієї армії.

Ленін вказував у ці дні:

> «Ми вирішили мати армію в 1.000.000 чоловік до весни, нам потрібна тепер армія в три мільйони чоловік. Ми можемо її мати. І ми будемо її мати».

2. Воєнна поразка Німеччини. Революція в Німеччині. Утворення III Інтернаціоналу. VIII з'їзд партії.

В той час як Радянська країна готувалась до нових боїв проти іноземної інтервенції, на Заході, в тилу і на фронтах воюючих країн відбувалися вирішальні події. Німеччина і Австрія задихалися в лещатах війни і продовольчої кризи. В той час як Англія, Франція і Північна Америка розгортали все нові й нові резерви, у Німеччини і Австрії вичерпувались останні мізерні резерви. Справа йшла до того, що виснажені до краю Німеччина і Австрія мали найближчим часом зазнати поразки.

Разом з тим всередині Німеччини і Австрії кипіло обурення народу проти нескінченної і згубної війни, проти імперіалістичних урядів цих країн, які довели народ до виснаження, до голоду. Позначились тут також величезний революційний вплив Жовтневої революції, братання радянських солдатів з австро-німецькими солдатами на фронті ще до брестського миру і, потім, вплив самого припинення війни з Радянською Росією і укладення миру з нею. Приклад Росії, де народ добився припинення ненависної війни шляхом повалення свого імперіалістичного уряду, не міг не послужити уроком для австро-німецьких робітників. А німецькі солдати, які стояли на східному фронті і були переведені потім, після брестського миру, на західний фронт, не могли не розкласти там німецьку армію своїми розповідями про братання з радянськими солдатами і про те, як радянські солдати позбулися війни. Щодо австрійської армії, то вона стала розкладатися ще раніше з тих самих причин.

В результаті всіх цих обставин в німецьких військах посилився потяг до миру, не стало у них колишньої боєздатності, і вони почали відступати під натиском військ Антанти, а в самій Німеччині вибухнула в листопаді 1918 року революція, яка скинула Вільгельма та його уряд.

Німеччина змушена була визнати себе переможеною і запросила миру у Антанти.

Так Німеччина, держава першорядна, одним ударом була скинута в становище держави другорядної.

З точки зору становища Радянської влади ця обставина мала деяке негативне значення, бо вона перетворювала держави Антанти, які організували інтервенцію проти Радянської влади, в пануючу силу Європи і Азії, давала їм можливість посилити інтервенцію і організувати блокаду Радянської країни, тугіше затягнувши петлю навколо Радянської влади. Це саме так і сталось, як побачимо далі. Але, з другого боку, вона мала ще більш серйозне позитивне значення, бо докорінно полегшувала становище Радянської країни. По-перше, Радянська влада діставала можливість анулювати грабіжницький брестський мир, припинити платежі по контрибуції і повести відкриту боротьбу, воєнну і політичну, за визволення Естонії, Латвії, Білорусії, Литви, України, Закавказзя від гніту німецького імперіалізму. По-друге, — і це головне — існування в центрі Європи, в Німеччині, республіканського режиму і Рад робітничих та солдатських депутатів повинно було революціонізувати і дійсно революціонізувало країни Європи, що не могло не зміцнити становища Радянської влади в Росії. Правда, революція в Німеччині була буржуазна, а не соціалістична, а Ради являли собою слухняне знаряддя буржуазного парламенту.

бо в Радах панували соціал-демократи, угодовці на зразок російських меншовиків, чим, власне, і пояснюється її слабість. Наскільки слаба була там революція, видно хоч би з того, що вона допустила безкарне убивство німецькими білогвардійцями таких видатних революціонерів, як Р. Люксембург і К. Лібкнехт. Але все ж це була революція, Вільгельм був скинутий, робітники вирвалися з кайданів, і уже це одно не могло не розв'язати революцію на Заході, не могло не викликати піднесення революції в європейських країнах.

В Європі почалось революційне піднесення. В Австрії розгортався революційний рух. В Угорщині виникла Радянська республіка. На базі революційної хвилі вийшли на поверхню комуністичні партії Європи.

Створився реальний грунт для об'єднання компартій в III, Комуністичний Інтернаціонал.

В березні 1919 року в Москві на І конгресі комуністичних партій різних країн з ініціативи Леніна і більшовиків був заснований Комуністичний Інтернаціонал. Хоч блокада і переслідування імперіалістів перешкодили багатьом делегатам прибути в Москву, проте на І конгресі були делегати від найважливіших країн Європи і Америки. Керував конгресом Ленін.

В доповіді про буржуазну демократію і диктатуру пролетаріату Ленін показав значення Радянської влади, як справжньої демократії для трудящих. Конгрес прийняв Маніфест до міжнародного пролетаріату, в якому закликав до рішучої боротьби за пролетарську диктатуру, за перемогу Рад в усіх країнах.

Конгрес утворив Виконком Комінтерну (ВККІ), виконавчий орган III-го, Комуністичного Інтернаціоналу.

Так була створена міжнародна революційна пролетарська організація нового типу — Комуністичний Інтернаціонал, марксистсько-ленінський Інтернаціонал.

В обстановці суперечливих обставин, — в умовах посилення реакційного блоку держав Антанти проти Радянської влади, з одного боку, і в умовах революційного піднесення в Європі, головним чином, у переможених у війні країнах, яке дуже полегшило становище Радянської країни, з другого боку, — зібрався в березні 1919 року VIII з'їзд нашої партії.

На з'їзді було 301 делегат з ухвальним голосом, які представляли 313.766 членів партії. Делегатів з дорадчим голосом було 102 чоловіка.

Відкривши з'їзд, Ленін перше своє слово присвятив пам'яті Я. М. Свердлова, одного з найкращих організаторів партії більшовиків, який умер напередодні відкриття з'їзду.

На з'їзді була прийнята нова програма партії. В програмі дається характеристика капіталізму і його найвищої стадії — імперіалізму. В програмі порівнюються дві системи держав — буржуазно-демократична і радянська система. В програмі докладно вказані конкретні завдання партії в боротьбі за соціалізм: доведення до кінця експропріації буржуазії, ведення господарства країни за єдиним соціалістичним планом, участь профспілок в організації народного господарства, соціалістична дисципліна праці, використання спеціалістів у народному господарстві під контролем радянських органів, поступове і планомірне залучення середнього селянства до роботи соціалістичного будівництва.

З'їзд прийняв пропозицію Леніна про те, щоб поряд з визначенням імперіалізму, як найвищої стадії капіталізму, включити в програму характеристику промислового капіталізму і простого товарного господарства, дану в старій програмі, прийнятій ще II з'їздом партії. Ленін вважав необхідним врахувати в програмі складність нашої економіки і вказати на наявність в країні різних господарських укладів, в тому числі і дрібнотоварного господарства, носієм якого був селянин-середняк. Тому при обговоренні програми Ленін рішуче виступив проти антибільшовицьких поглядів Бухаріна, який запропонував виключити з програми пункти про капіталізм, про дрібне товарне виробництво, про господарство середняка. Погляди Бухаріна означали меншовицько-троцькістське заперечення ролі середняка в радянському будівництві. Разом з тим Бухарін замазував факт виникнення і зростання куркульських елементів з дрібного, товарного селянського господарства.

Ленін дав також відсіч антибільшовицьким поглядам Бухаріна і Пятакова в національному питанні. Вони висловлювались проти включення в програму пункту про право націй на самовизначення, проти рівноправності націй — під тим приводом, що цей лозунг нібито заважає перемозі пролетарської революції, заважає об'єднанню пролетарів різних національностей. Ленін розбив ці найшкідливіші великодержавні, шовіністичні погляди Бухаріна і Пятакова.

Серйозне місце в роботах VIII з'їзду партії зайняло питання про ставлення до середняка. В результаті відомого декрету про землю село все більше ставало середняцьким. Середняк становив тепер більшість селянського населення. Настрої і поведінка середнього селянства, яке хиталось між буржуазією і пролетаріатом, мали величезне значення для долі громадянської війни і соціалістичного будівництва. Кінцевий результат громадянської війни набагато залежав від того, куди хитнеться середняк, який клас зуміє привернути до себе середнє селянство — пролетаріат чи буржуазія. Чехословакам, білогвардійцям, куркулям, есерам, меншовикам

удалось скинути Радянську владу в Поволжі літом 1918 року тому, що їх підтримала значна частина середнього селянства. Те саме було під час заколотів, організованих куркулями в центральній Росії. Але з осені 1918 року в настрої маси середнього селянства настав поворот в сторону Радянської влади. Селянство побачило, що перемога білих веде за собою відновлення влади поміщиків, відібрання землі у селян, грабежі, биття і катування селян. Переміні в настрої селянства сприяла також діяльність комітетів бідноти, які розгромили куркулів. У зв'язку з цим в листопаді 1918 року Ленін дав лозунг:

> «Уміти досягати угоди з середнім селянином — ні на хвилину не відмовляючись від боротьби з куркулем і міцно спираючись тільки на бідноту» (*Ленін*, т. XXIII, стор. 294).

Звичайно, хитання середнього селянства не припинилися цілком, але середнє селянство стало ближче до Радянської влади, стало міцніше підтримувати її. Цьому багато сприяла політика щодо середнього селянства, намічена VIII з'їздом партії.

VIII з'їзд був поворотним моментом в політиці партії щодо середнього селянства. Доповідь Леніна і рішення з'їзду визначили нову лінію партії в цьому питанні. З'їзд вимагав, щоб партійні організації і всі комуністи строго розрізняли і відділяли середнє селянство від куркулів, залучали б його на сторону робітничого класу уважним ставленням до його потреб. Треба було боротися з відсталістю середняка переконуванням, а зовсім не заходами примусу, насильства. Тому з'їзд дав вказівку проводити соціалістичні заходи на селі (створення комун, сільськогосподарських артілей), не допускаючи примусу. В усіх випадках, де зачіпались життєві інтереси середняка, треба було йти на практичні угоди з ним, на поступки середнякові у визначенні *способів* проведення соціалістичних перетворень. З'їзд запропонував проводити політику *міцного союзу* з середняком при збереженні в цьому союзі *керівної ролі* пролетаріату.

Нова політика щодо середнього селянства, проголошена Леніним на VIII з'їзді, вимагала від пролетаріату, щоб він спирався на бідноту, тримав міцний союз з середняком і вів боротьбу з куркулем. До VIII з'їзду партія проводила загалом політику *нейтралізації* середняка. Це значить, що вона добивалася від середняка, щоб він не ставав на сторону куркуля, на сторону буржуазії взагалі. Але тепер цього було вже недосить. VIII з'їзд перейшов від політики нейтралізації середняка до *міцного союзу* з ним для боротьби з білогвардійщиною і іноземною інтервенцією, а також для успішного соціалістичного будівництва.

Взята з'їздом лінія щодо основних мас селянства, щодо середняка, відіграла вирішальну роль в успішному закін-

ченні громадянської війни проти іноземної інтервенції та її білогвардійських прислужників. Восени 1919 року, коли треба було вибирати між Радянською владою і Денікіним, селянство підтримало Ради, і пролетарська диктатура перемогла свого найнебезпечнішого ворога.

Окремо стояло на з'їзді питання про будівництво Червоної армії. На з'їзді виступала так звана «військова опозиція». Вона об'єднувала немалу кількість колишніх «лівих комуністів». Але разом з представниками розгромленого «лівого комунізму» «військова опозиція» включала і працівників, які ніколи не брали участі ні в якій опозиції, але були незадоволені керівництвом Троцького в армії. Більшість військових делегатів була різко настроєна проти Троцького, проти його схиляння перед військовими спеціалістами з старої царської армії, частина яких прямо зраджувала нас під час громадянської війни, проти зарозумілого і ворожого ставлення Троцького до старих більшовицьких кадрів в армії. Наводились на з'їзді приклади «з практики», коли Троцький намагався розстріляти цілий ряд неугодних йому відповідальних військових комуністів-фронтовиків, діючи цим на руку ворогові, і тільки втручання ЦК і протести військових працівників відвернули загибель цих товаришів.

Борючись проти викривлення Троцьким військової політики партії, «військова опозиція» захищала, проте, неправильні погляди по ряду питань військового будівництва. Ленін і Сталін рішуче виступили проти «військової опозиції», яка захищала пережитки партизанщини в армії і боролася проти створення регулярної Червоної армії, проти використання військспеців, проти тієї залізної дисципліни, без якої армія не може бути справжньою армією. Заперечуючи «військовій опозиції», тов. Сталін вимагав створення регулярної армії, пройнятої духом найсуворішої дисципліни.

> «Або, — говорив тов. Сталін, — створимо справжню робітничо-селянську, переважно селянську, строго дисциплінована армію і захистимо республіку, або пропадемо».

Відкинувши ряд пропозицій «військової опозиції», з'їзд в той же час ударив по Троцькому, зажадавши поліпшення роботи центральних військових установ і посилення ролі комуністів в армії.

В результаті роботи військової комісії, виділеної на з'їзді, було досягнуто одностайного рішення з'їзду у військовому питанні.

Рішення з'їзду у військовому питанні повели до зміцнення Червоної армії і до дальшого її зближення з партією.

На з'їзді було обговорене, далі, питання про партійне і радянське будівництво, про керівну роль партії в роботі

Рад. При обговоренні цього питання з'їзд дав відсіч опортуністичній групі Сапронова — Осінського, яка заперечувала керівну роль партії в роботі Рад.

Нарешті, у зв'язку з величезним напливом нових членів партії з'їзд прийняв рішення про поліпшення соціального складу партії і проведення перереєстрації.

Це був початок першої чистки рядів партії.

3. Посилення інтервенції. Блокада Радянської країни. Похід Колчака і його розгром. Похід Денікіна і його розгром. Трьохмісячна передишка. IX з'їзд партії.

Перемігши Німеччину і Австрію, держави Антанти вирішили кинути великі військові сили проти Радянської країни. Після поразки Німеччини і виводу її військ з України і Закавказзя, англо-французи зайняли місце Німеччини, пригнавши свій флот в Чорне море і висадивши свої війська в Одесі, в Закавказзі. Хазяйнування антантівських інтервентів в окупованих областях дійшло до такого звірства, що вони не спинялись перед збройною розправою з цілими групами робітників і селян. Під кінець, після окупації Туркестану, зухвалість інтервентів дійшла до того, що вони відвезли в Закасп'я 26 бакинських керівних більшовиків, т.т. Шаумяна, Фіолетова, Джапарідзе, Малигіна, Азізбекова, Корганова та інших, і з допомогою есерів по-звірячому розстріляли їх.

Через деякий час була оголошена інтервентами *блокада* Росії. Були перерізані всі морські та інші шляхи сполучення з зовнішнім світом.

Таким чином, Радянська країна була оточена майже з усіх боків.

Головну надію покладала тоді Антанта на адмірала Колчака, ставленика Антанти в Сибіру, в Омську. Він був оголошений «верховним правителем Росії». Йому підкорялася вся контрреволюція в Росії.

Таким чином, східний фронт став головним фронтом.

Весною 1919 року Колчак, який зібрав величезну армію, дійшов майже до Волги. Проти Колчака були кинуті кращі сили більшовиків, були мобілізовані комсомольці, робітники. В квітні 1919 року Червона армія завдала Колчаку серйозної поразки. Незабаром почався відступ колчаківської армії по всьому фронту.

В момент розпалу наступальних дій Червоної армії на східному фронті Троцький запропонував підозрілий план: спинитися перед Уралом, припинити переслідування колчаківців і перекинути війська з східного фронту на південний

фронт. ЦК партії, добре розуміючи, що не можна залишати Урал і Сибір в руках Колчака, де він може з допомогою японців і англійців оправитись і знов стати на ноги, — відкинув цей план і дав директиву продовжувати наступ. Через незгоду Троцького з такою директивою, він подав у відставку. ЦК відхилив відставку Троцького, зобов'язавши його разом з тим негайно відсторонитися від участі в керівництві операціями на східному фронті. Наступ Червоної армії проти Колчака став розгортатися з новою силою. Червона армія завдала Колчаку ряд нових поразок і визволила від білих Урал і Сибір, де Червону армію підтримав могутній партизанський рух, що виник в тилу білих.

Літом 1919 року на генерала Юденича, який стояв на чолі контрреволюції на північному заході (в Прибалтиці, під Петроградом), імперіалісти поклали завдання відтягти увагу Червоної армії від східного фронту нападом на Петроград. Гарнізон двох фортів під Петроградом, піддавшись контрреволюційній агітації колишніх офіцерів, підняв заколот проти Радянської влади, а в штабі фронту була викрита контрреволюційна змова. Ворог загрожував Петрограду. Але вжитими Радянською владою заходами при підтримці робітників і матросів форти, що збунтувались, були звільнені від білих, військам Юденича було завдано поразки і Юденич був відкинутий в Естонію.

Поразка Юденича під Петроградом полегшила боротьбу проти Колчака. На кінець 1919 року армія Колчака була остаточно розгромлена. Сам Колчак був арештований і розстріляний в Іркутську за вироком ревкому.

Таким чином, з Колчаком було покінчено.

Про Колчака народ в Сибіру співав пісеньку:

«Мундир англійський,
Погон французький,
Тютюн японський,
Правитель Омський.
Мундир зносився,
Погон звалився,
Тютюн скурився,
Правитель змився».

Бачачи, що Колчак не виправдав покладених на нього надій, інтервенти змінили свій план нападу на Радянську республіку. Десант в Одесі довелося вивести назад, бо війська інтервентів, стикаючись з військами Радянської республіки, заражались революційним духом і почали повставати проти своїх імперіалістичних панів. Так, в Одесі повстали французькі моряки. З огляду на це, тепер, після розгрому

Колчака, головна увага Антанти була звернена на генерала Денікіна, сподвижника Корнілова і організатора «добровольчої армії». Денікін орудував у цей час проти Радянської влади на півдні, в районі Кубані. Антанта забезпечила його армію великою кількістю озброєння й спорядження і кинула на північ проти Радянської влади.

Таким чином, південний фронт став на цей раз головним фронтом.

Денікін почав свій основний похід проти Радянської влади літом 1919 року. Троцький розвалив роботу на південному фронті, і наші війська зазнавали поразки за поразкою. До половини жовтня білі захопили всю Україну, взяли Орел і підходили до Тули, яка постачала нашій армії патрони, гвинтівки, кулемети. Білі наближались до Москви. Становище Радянської республіки ставало більш, ніж серйозним. Партія ударила на сполох і закликала народ до відсічі. Ленін дав лозунг: «Всі на боротьбу з Денікіним». Запалювані більшовиками робітники і селяни напружили всі сили, щоб розгромити ворога.

Для організації розгрому Денікіна ЦК послав на південний фронт товаришів Сталіна, Ворошилова, Орджонікідзе, Будьонного. Троцький був відсторонений від керівництва операціями Червоної армії на півдні. До приїзду тов. Сталіна командування південного фронту разом з Троцьким розробило план, за яким головний удар завдавався Денікіну від Царицина на Новоросійськ, через донські степи, де Червона армія зустріла б на своєму шляху цілковите бездоріжжя і повинна була б проходити по районах з козачим населенням, значна частина якого перебувала тоді під впливом білогвардійців. Тов. Сталін піддав гострій критиці цей план і запропонував ЦК свій план розгрому Денікіна: спрямувати головний удар через Харків — Донбас — Ростов. Цей план забезпечував швидке просування наших військ проти Денікіна, з огляду на явне співчуття населення на шляху просування нашої армії через робітничі і селянські райони. Крім того, наявність густої сітки залізниць в цьому районі давала можливість забезпечити нашим військам регулярне постачання всього необхідного. Нарешті, цей план давав можливість визволити Донбас і забезпечити нашу країну паливом.

Центральний Комітет партії прийняв план тов. Сталіна. В другій половині жовтня 1919 року, після запеклого опору, Денікін був розбитий Червоною армією у вирішальних боях під Орлом і біля Воронежа. Денікін почав швидко відступати, а потім покотився на південь, переслідуваний нашими військами. На початку 1920 року вся Україна і Північний Кавказ були визволені від білих.

Під час вирішальних боїв на південному фронті імперіалісти знов кинули корпус Юденича на Петроград, щоб від-

тягти наші сили з півдня і полегшити становище військ Денікіна. Білі підійшли до самого міста, — до Петрограда. Героїчний пролетаріат Петрограда грудьми став на захист першого міста революції. Комуністи, як завжди, були в перших рядах. В результаті запеклих боїв білі були розбиті і викинуті знов за межі нашої країни — в Естонію.

Таким чином, з Денікіним було також покінчено.

Після розгрому Колчака і Денікіна настала недовга передишка.

Коли імперіалісти побачили, що білогвардійські війська розбиті, інтервенція не вдається і Радянська влада зміцнюється по всій країні, а в Західній Європі зростає обурення робітників війною інтервентів проти Радянської республіки,— вони почали міняти своє ставлення до Радянської держави. В січні 1920 року Англія, Франція і Італія ухвалили рішення припинити блокаду Радянської Росії.

Це була найсерйозніша брешу, пробита в стіні інтервенції.

Це не означало, звичайно, що Радянська держава покінчила вже з інтервенцією і громадянською війною. Ще залишалась небезпека нападу з боку імперіалістичної Польщі. Не були ще остаточно вигнані інтервенти на Далекому Сході, в Закавказзі і в Криму. Але країна Рад дістала тимчасову передишку і вона могла спрямувати більше сил на господарське будівництво. Партія діставала можливість зайнятися господарськими питаннями.

Під час громадянської війни багато кваліфікованих робітників пішло з виробництва, через закриття фабрик і заводів. Кваліфікованих робітників партія повертала тепер на виробництво для роботи за спеціальністю. Кілька тисяч комуністів було відряджено на відбудову транспорту, становище якого було тяжким. Не відбудувавши транспорту, не можна було всерйоз взятися за відбудову основних галузей промисловості. Посилилась і поліпшилась продовольча робота. Почате було розроблення плану електрифікації Росії. В армії перебувало до 5 мільйонів червоноармійців, яких не можна було поки що розпустити через воєнну небезпеку. Тому деякі частини Червоної армії були переведені на становище *трудових армій* для використання в галузі господарського будівництва. Рада робітничої і селянської оборони була перетворена в *Раду праці і оборони* (РПО). На допомогу їй створена була *Державна планова комісія* (Держплан).

В цій обстановці відкрився в кінці березня 1920 року IX з'їзд партії.

На з'їзді було 554 делегати з ухвальним голосом, які представляли 611.978 членів партії. Делегатів з дорадчим голосом було 162 чоловіка.

З'їзд визначив найближчі господарські завдання країни в галузі транспорту, промисловості і окремо вказав на

необхідність участі професійних спілок в господарському будівництві.

Особлива увага була звернена на з'їзді на питання про єдиний господарський план, який передбачав піднесення, в першу чергу, транспорту, паливної справи, металургії. Головне місце займало в цьому плані питання про електрифікацію всього народного господарства, яку Ленін висував як «велику програму на 10—20 років». На цій основі був розроблений потім відомий план ГОЕЛРО, нині далеко вже перевиконаний.

З'їзд дав відсіч антипартійній групі «демократичного централізму», яка виступала проти єдиноначальності і особистої відповідальності директорів в промисловості і відстоювала безмежну «колегіальність» і безвідповідальність в керівництві промисловістю. Головну роль в цій антипартійній групі відігравали Сапронов, Осінський, В. Смирнов. Їх підтримували на з'їзді Риков, Томський.

4. Напад польських панів на Радянську країну. Вилазка генерала Врангеля. Провал польського плану. Розгром Врангеля. Кінець інтервенції.

Незважаючи на розгром Колчака і Денікіна, незважаючи на те, що Радянська країна все більше розширяла свою територію, визволяючи від білих та інтервентів Північний край, Туркестан, Сибір, Дон, Україну і т. д., незважаючи на те, що Антанта була змушена зняти блокаду Росії, держави Антанти все ж не хотіли помиритися з думкою про те, що Радянська влада незламна, що вона вийшла переможницею. Тому вони вирішили зробити ще одну спробу інтервенції проти Радянської країни. На цей раз інтервенти вирішили використати, з одного боку, Пілсудського, буржуазного контрреволюційного націоналіста, фактичного главу польської держави, і, з другого боку, генерала Врангеля, який зібрав у Криму рештки денікінської армії і загрожував звідти Донбасу, Україні.

За висловом Леніна, панська Польща і Врангель — це були дві руки міжнародного імперіалізму, який намагався задушити Радянську країну.

У поляків був план: захопити правобережну частину Радянської України, захопити Радянську Білорусію, відновити в цих районах владу польських панів, розширити межі польської держави «від моря до моря», від Данціга до Одеси, і за допомогу, яку подаватиме їм Врангель, — допомогти Врангелю розбити Червону армію і відновити в Радянській Росії владу поміщиків та капіталістів.

Цей план був схвалений державами Антанти.

Спроби Радянського уряду почати переговори з Польщею, щоб зберегти мир і відвернути війну, не дали ніяких результатів. Пілсудський не хотів говорити про мир. Пілсудський хотів воювати. Він розраховував, що стомлені в боях з Колчаком і Денікіним червоні війська не витримають нападу польських військ.

Короткочасній передишці прийшов кінець.

В квітні 1920 року польські війська вторгнулися в Радянську Україну і захопили Київ. В той же час Врангель перейшов у наступ і почав загрожувати Донбасу.

У відповідь на напад польських військ червоні війська розгорнули контрнаступ по всьому фронту. Визволивши Київ і вигнавши польських панів з України і Білорусії, червоні війська південного фронту в своєму наступальному пориві дійшли до воріт Львова в Галичині, а війська західного фронту наближались до Варшави. Справа йшла до цілковитої поразки військ польських панів.

Але підозрілі дії Троцького і його прихильників у головному штабі Червоної армії зірвали успіхи Червоної армії. Наступ червоних військ на західному фронті, в напрямі до Варшави, відбувався — з вини Троцького і Тухачевського — зовсім неорганізовано: військам не давали закріпляти завойованих позицій, передові частини були заведені надто далеко вперед, резерви і боєприпаси були залишені надто далеко в тилу, передові частини були залишені, таким чином, без боєприпасів, без резервів, лінія фронту була подовжена до безконечності і, через це, був полегшений прорив фронту. Внаслідок всього цього, коли невелика група польських військ прорвала наш західний фронт в одному з його пунктів, наші війська, які залишились без боєприпасів, змушені були відступити. Щодо військ південного фронту, які стояли біля воріт Львова і тіснили там поляків, то цим військам «голова реввійськради» Троцький заборонив взяти Львів і наказав їм перекинути кінну армію, тобто головну силу південного фронту, далеко на північний схід, нібито на допомогу західному фронтові, хоч не важко було зрозуміти, що взяття Львова було б єдино можливою і найкращою допомогою західному фронтові. Але виведення кінної армії з складу південного фронту і відхід її від Львова означали на ділі відступ наших військ також і на південному фронті. Таким чином, шкідницьким наказом Троцького був нав'язаний військам нашого південного фронту незрозумілий і нічим не обґрунтований відступ, — на радість польським панам.

Це була пряма допомога, але не нашому західному фронтові, а польським панам і Антанті.

Через кілька днів наступ польських військ був припинений, і наші війська почали готуватися до нового контрудару

проти поляків. Але Польща, не маючи сил продовжувати війну і з тривогою чекаючи контрудару червоних, була змушена відмовитися від своїх претензій щодо загарбання правобережної України і Білорусії і визнала за краще укласти мир з Росією. 20 жовтня 1920 року був укладений з Польщею в Ризі мирний договір, за яким Польща зберегла за собою Галичину і частину Білорусії.

Уклавши мир з Польщею, Радянська республіка вирішила покінчити з Врангелем. Врангель дістав від англійців і французів найновішу зброю, броневики, танки, літаки, амуніцію. У нього були ударні білогвардійські частини, головним чином, офіцерські. Але Врангелю не вдалося зібрати скільки-небудь значних сил селян і козаків навколо десанту, висадженого ним на Кубані і на Дону. Проте Врангель підійшов до самого Донбасу і поставив під загрозу наш кам'яновугільний район. Становище Радянської влади ускладнялося ще й тим, що під цей час Червона армія була значно стомлена. Червоноармійцям доводилось просуватися в небувало важких умовах, ведучи наступ проти військ Врангеля і громлячи одночасно банди анархістів-махновців, які допомагали Врангелю. Але незважаючи на те, що на боці Врангеля була перевага техніки, незважаючи на те, що у Червоної армії не було танків, Червона армія загнала Врангеля на Кримський півострів. В листопаді 1920 року червоні війська здобули укріплені позиції Перекопу, прорвалися в Крим, розгромили війська Врангеля і визволили Крим від білогвардійців та інтервентів. Крим став радянським.

Провалом польських великодержавних планів і розгромом Врангеля закінчується період інтервенції.

В кінці 1920 року почалося визволення Закавказзя з-під ярма буржуазних націоналістів-мусаватистів в Азербайджані, націонал-меншовиків в Грузії, дашнаків у Вірменії. Радянська влада перемогла в Азербайджані, Вірменії і Грузії.

Це ще не означало цілковитого припинення інтервенції. Японська інтервенція на Далекому Сході продовжувалась аж до 1922 року. Крім того, були нові спроби організувати інтервенцію (отаман Семенов і барон Унгерн на сході, білофінська інтервенція в Карелії в 1921 році). Але головні вороги Радянської країни, основні сили інтервенції на кінець 1920 року були розгромлені.

Війна іноземних інтервентів і російських білогвардійців проти Рад скінчилася перемогою Рад.

Радянська республіка відстояла свою державну незалежність, своє вільне існування.

Це був кінець іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни.

Це була історична перемога Радянської влади.

5. Як і чому перемогла Радянська країна об'єднані сили англо-франко-японо-польської інтервенції і буржуазно-поміщицько-білогвардійської контрреволюції в Росії?

Коли взяти велику європейську і американську пресу часів інтервенції, можна легко встановити, що ні один визначний письменник, військовий або цивільний, ні один знавець військової справи не вірив у перемогу Радянської влади. Навпаки, всі визначні письменники, знавці військової справи, історики революцій всіх країн і народів, так звані люди науки — всі вони в один голос кричали, що дні Радянської влади лічені, що поразка Радянської влади неминуча.

В своїй упевненості в перемозі інтервенції вони виходили з того, що Радянська країна не має ще сформованої Червоної армії, що її доведеться створювати, так би мовити, на ходу, тимчасом як інтервенти і білогвардійці мають більш-менш готову армію.

Вони виходили, далі, з того, що Червона армія не має досвідчених військових кадрів, бо більшість таких кадрів пішла в контрреволюцію, тимчасом як інтервенти і білогвардійці мають такі кадри.

Вони виходили, далі, з того, що Червона армія терпить від недостачі і поганої якості озброєння, боєприпасів, через відсталість воєнної промисловості Росії, а одержувати з інших країн предмети озброєння не може, бо Росія закупорена з усіх боків, внаслідок блокади, тимчасом як армія інтервентів і білогвардійців щедро постачається і постачатиметься першокласним озброєнням, боєприпасами, обмундируванням.

Вони виходили, нарешті, з того, що армія інтервентів і білогвардійців займала тоді найбагатші на продовольство райони Росії, тимчасом як Червона армія була позбавлена таких районів і терпіла від недостачі продовольства.

І дійсно, всі ці недостачі і нехватки справді мали місце в частинах Червоної армії.

Щодо цього, — але тільки щодо цього, — пани інтервенти були цілком праві.

Чим же пояснити в такому разі, що Червона армія, яка мала стільки серйозних недостач, перемогла армію інтервентів і білогвардійців, яка не знала таких недостач?

1. Червона армія перемогла тому, що політика Радянської влади, в ім'я якої воювала Червона армія, була правильною політикою, відповідною інтересам народу, що народ усвідомлював і розумів цю політику, як правильну, як свою власну політику, і підтримував її до кінця.

Більшовики знали, що армія, яка бореться в ім'я неправильної політики, не підтримуваної народом, не може

перемогти. Саме такою армією була армія інтервентів і білогвардійців. Армія інтервентів і білогвардійців мала все: і старих досвідчених командирів, і першокласне озброєння, і боєприпаси, і обмундирування, і продовольство. Бракувало одного — підтримки і співчуття народів Росії, бо народи Росії не хотіли і не могли підтримувати протинародну політику інтервентів та білогвардійських «правителів». І армія інтервентів та білогвардійців зазнала поразки.

2. Червона армія перемогла тому, що вона була вірна і віддана до кінця своєму народові, за що народ і любив її та підтримував, як свою рідну армію. Червона армія є дітище народу, і коли вона вірна своєму народові, як вірний син своїй матері, вона матиме підтримку народу, вона мусить перемогти. Армія ж, яка йде проти свого народу, мусить зазнати поразки.

3. Червона армія перемогла тому, що Радянській владі вдалося підняти весь тил, всю країну на службу інтересам фронту. Армія без міцного тилу, який всемірно підтримує фронт, приречена на поразку. Більшовики знали це і саме тому перетворили вони країну у військовий табір, який постачав фронтові озброєння, боєприпаси, обмундирування, продовольство, поповнення.

4. Червона армія перемогла тому, що: а) червоноармійці розуміли цілі й завдання війни і усвідомлювали їх правильність; б) усвідомлення правильності цілей і завдань війни зміцнювало в них дух дисципліни і боєздатність; в) через це червоноармійські маси часто й густо проявляли в боротьбі з ворогами безприкладну самовідданість і небачений масовий героїзм.

5. Червона армія перемогла тому, що керівним ядром тилу і фронту Червоної армії була партія більшовиків, єдина своєю згуртованістю і дисципліною, сильна своїм революційним духом і готовністю піти на всякі жертви заради успіху спільної справи, неперевершена своїм умінням організовувати мільйонні маси і правильно керувати ними в складній обстановці.

> «Тільки завдяки тому,— говорив Ленін, — що партія була на сторожі, що партія була якнайсуворіше дисциплінована, і через те, що авторитет партії об'єднував усі відомства й установи, і по лозунгу, що його дав ЦК, як один ішли десятки, сотні, тисячі, і кінець кінцем мільйони, і тільки через те, що нечувані жертви були принесені, — тільки через це чудо, яке сталося, могло статися. Тільки через це, незважаючи на дворазовий, триразовий і чотириразовий похід імперіалістів Антанти та імперіалістів усього світу, ми спроможні були перемогти» (*Ленін*, т. XXV, стор. 96).

6. Червона армія перемогла тому, що: а) вона зуміла

викувати у своїх рядах таких військових керівників нового типу, як Фрунзе, Ворошилов, Будьонний та інші; б) в її рядах боролись такі герої-самородки, як Котовський, Чапаєв, Лазо, Щорс, Пархоменко і багато інших; в) політичною освітою Червоної армії займались такі діячі, як Ленін, Сталін, Молотов, Калінін, Свердлов, Каганович, Орджонікідзе, Кіров, Куйбишев, Мікоян, Жданов, Андрєєв, Петровський, Ярославський, Дзержинський, Щаденко, Мехліс, Хрущов, Шверник, Шкірятов та інші; г) Червона армія мала у своєму складі таких незвичайних організаторів і агітаторів, як військові комісари, які цементували своєю роботою ряди червоноармійців, насаджували серед них дух дисципліни і бойової відваги, енергійно присікали — швидко і нещадно — зрадницькі дії окремих осіб командного складу і, навпаки, сміливо й рішуче підтримували авторитет і славу командирів, партійних і непартійних, що показали свою відданість Радянській владі і здатність твердою рукою проводити керівництво частинами Червоної армії.

«Без військкома ми не мали б Червоної армії» — говорив Ленін.

7. Червона армія перемогла тому, що в тилу білогвардійських армій, в тилу Колчака, Денікіна, Краснова, Врангеля працювали в підпіллі чудові більшовики, партійні і непартійні, які піднімали на повстання робітників і селян проти інтервентів, проти білогвардійців, підривали тили ворогів Радянської влади і, тим самим, полегшували просування Червоної армії. Всім відомо, що партизани України, Сибіру, Далекого Сходу, Уралу, Білорусії, Поволжя, які підривали тили білогвардійців та інтервентів, зробили Червоній армії неоціненну послугу.

8. Червона армія перемогла тому, що Радянська країна не була одинока в її боротьбі з білогвардійською контрреволюцією та іноземною інтервенцією, що боротьба Радянської влади і її успіхи викликали співчуття й допомогу пролетарів усього світу. В той час як імперіалісти намагались задушити Радянську республіку інтервенцією і блокадою, робітники цих імперіалістичних країн були на стороні Рад і допомагали їм. Їх боротьба проти капіталістів ворожих Радянській республіці країн сприяла тому, що імперіалісти були змушені відмовитися від інтервенції. Робітники Англії, Франції та інших країн, які брали участь в інтервенції, організовували страйки, відмовлялися вантажити військове спорядження на допомогу інтервентам і білогвардійським генералам, створювали «комітети дії» під лозунгом — «Руки геть від Росії!».

> «Як тільки,— говорив Ленін,— міжнародна буржуазія замахується на нас, її руку схоплюють її власні робітники» (*Ленін*, т. XXV, стор. 405).

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

Розбиті Жовтневою революцією, поміщики і капіталісти спільно з білогвардійськими генералами змовляються за рахунок інтересів своєї батьківщини з урядами країн Антанти для спільного воєнного нападу на Радянську країну і повалення Радянської влади. На цій основі організуються воєнна інтервенція Антанти і білогвардійські заколоти на окраїнах Росії, в результаті чого Росія відрізується від продовольчих і сировинних районів.

Воєнна поразка Німеччини і ліквідація війни двох імперіалістичних коаліцій в Європі приводять до посилення Антанти, до посилення інтервенції, створюють нові труднощі для Радянської країни.

Революція в Німеччині і революційний рух, що почався в країнах Європи, — навпаки, — створюють сприятливу для Радянської влади міжнародну обстановку і полегшують становище Радянської країни.

Більшовицька партія піднімає робітників і селян на *вітчизняну* війну проти іноземних загарбників та буржуазно-поміщицької білогвардійщини. Радянська республіка і її Червона армія розбивають одного по одному ставлеників Антанти — Колчака, Юденича, Денікіна, Краснова, Врангеля, викидають з України і Білорусії ще одного ставленика Антанти — Пілсудського і, таким чином, відбивають іноземну воєнну інтервенцію, виганяють геть її війська за межі Радянської країни.

Таким чином, перший воєнний напад міжнародного капіталу на країну соціалізму скінчився повним його крахом.

Розбиті революцією партії есерів, меншовиків, анархістів, націоналістів підтримують в період інтервенції білогвардійських генералів та інтервентів, влаштовують контрреволюційні змови проти Радянської республіки, організовують терор проти радянських діячів. Ці партії, які мали до Жовтневої революції деякий вплив у робітничому класі, в період громадянської війни цілком викривають себе в очах народних мас, як контрреволюційні партії.

Період громадянської війни і інтервенції був періодом політичної загибелі цих партій і остаточного торжества комуністичної партії в Радянській країні.

РОЗДІЛ IX

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ НА МИРНУ РОБОТУ ПО ВІДБУДОВІ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА.

(1921 — 1925 роки).

1. Радянська країна після ліквідації інтервенції і громадянської війни. Труднощі відбудовного періоду.

Покінчивши з війною, Радянська країна стала переходити на рейки мирного господарського будівництва. Необхідно було загоїти рани, завдані війною. Необхідно було відбудувати зруйноване народне господарство, привести до ладу промисловість, транспорт, сільське господарство.

Але перехід на мирне будівництво довелося проробити в надзвичайно важкій обстановці. Перемога в громадянській війні далася нелегко. Країна була розорена чотирьохрічною імперіалістичною війною і трьохрічною війною з інтервенцією.

Загальна продукція сільського господарства в 1920 році становила лише близько *половини* довоєнної. Але ж довоєнний рівень — це був рівень злиденного царського російського села. До того ж в 1920 році багато губерній було охоплено неврожаєм. Селянське господарство переживало тяжке становище.

Ще гірше було становище промисловості, охопленої розрухою. Продукція великої промисловості в 1920 році була майже в *сім* раз менша, ніж довоєнна. Більшість фабрик і заводів стояла, рудники і шахти були зруйновані, затоплені. В особливо тяжкому стані була металургія. Виплавка чавуну за весь 1921 рік становила всього лише 116,3 тисячі тонн, тобто близько 3 процентів довоєнного виробництва чавуну. Невистачало палива. Транспорт був зруйнований. Наявні в країні запаси металу і мануфактури були майже вичерпані. В країні відчувалась гостра недостача найбільш необхідного: хліба, жирів, м'яса, взуття, одягу, сірників, солі, гасу, мила.

Поки йшла війна, люди мирилися з цими недостачами і нехватками, а іноді навіть переставали їх помічати. Але тепер, коли війна скінчилась, люди раптом відчули нестерпність цих недостач та нехваток і почали вимагати негайного їх усунення.

Виникло невдоволення серед селян. В огні громадянської війни створився і закріпився воєнно-політичний союз робітничого класу і селянства. Цей союз тримався на

певній основі: селянин одержував від Радянської влади землю і захист від поміщика, від куркуля, робітники одержували від селянства продовольство за продрозверсткою. Тепер ця основа була вже недостатньою.

Радянська держава змушена була брати у селянина за продрозверсткою всі надлишки для потреб оборони країни. Перемога в громадянській війні була б неможлива без продрозверстки, без політики воєнного комунізму. До політики воєнного комунізму змушувала війна, інтервенція. Поки велася війна, селянство йшло на продрозверстку і не помічало недостачі товарів, але коли війна скінчилась і загроза повернення поміщика минула, селянин почав висловлювати невдоволення вилученням усіх надлишків, невдоволення системою продрозверстки і став вимагати, щоб йому постачали достатню кількість товарів.

Вся система воєнного комунізму, як відзначав Ленін, зіткнулася з інтересами селянства.

Стихія невдоволення зачепила і робітничий клас. Пролетаріат зніс на собі головні тяготи громадянської війни, героїчно і самовіддано борючись проти полчищ білогвардійців і інтервентів, проти розрухи і голоду. Кращі, найбільш свідомі, самовіддані і дисципліновані робітники горіли вогнем соціалістичного ентузіазму. Але найглибша господарська розруха справила вплив і на робітничий клас. Небагато фабрик і заводів, які ще діяли, працювали з великими перебоями. Робітники змушені були займатися кустарництвом, виробленням запальничок, мішочництвом. Стала слабшати класова база диктатури пролетаріату, робітничий клас розпорошувався, частина робітників ішла на село, переставала бути робітниками, декласувалась. На грунті голоду і втоми проявлялось невдоволення частини робітників.

Перед партією постало питання про вироблення нової настанови партії в усіх питаннях господарського життя країни, яка відповідала б новій обстановці.

І партія приступила до вироблення нової настанови в питаннях господарського будівництва.

Але класовий ворог не дрімав. Він намагався використати тяжке господарське становище, намагався використати невдоволення селян. Спалахнули організовані білогвардійцями і есерами куркульські заколоти в Сибіру, на Україні, в Тамбовській губернії (антоновщина). Пожвавилась діяльність всякого роду контрреволюційних елементів — меншовиків, есерів, анархістів, білогвардійців, буржуазних націоналістів. Ворог перейшов до нових тактичних прийомів боротьби проти Радянської влади. Він почав перекрашуватись під радянський колір і висував уже не старий провалений лозунг: «геть Ради», а новий лозунг: «за Ради, але без комуністів».

Яскравим проявом нової тактики класового ворога був контрреволюційний кронштадтський заколот. Він почався за тиждень до X з'їзду партії, в березні 1921 року. На чолі заколоту стали білогвардійці, зв'язані з есерами, меншовиками і представниками іноземних держав. Свої прагнення відновити владу і власність капіталістів та поміщиків заколотники на перших порах пробували прикрити «радянською» вивіскою. Вони висунули лозунг: «Ради без комуністів». Контрреволюція намагалась використати невдоволення дрібнобуржуазних мас для того, щоб під ніби радянським лозунгом повалити Радянську владу.

Дві обставини полегшили виникнення кронштадтського заколоту: погіршення складу матросів на військових суднах і слабість більшовицької організації в Кронштадті. Старі матроси, які брали участь у Жовтневій революції, майже поголовно пішли на фронт і героїчно билися в рядах Червоної армії. У флот прийшли нові поповнення, не загартовані в революції. Ці поповнення являли собою ще зовсім сиру селянську масу, яка відображала невдоволення селянства продрозверсткою. Щодо кронштадтської більшовицької організації того періоду, то вона була дуже ослаблена рядом мобілізацій на фронт. Ці обставини дали можливість есеро-меншовикам і білогвардійцям пролізти в Кронштадт і захопити його.

Заколотники забрали першокласну фортецю, флот, величезну кількість озброєння і снарядів. Міжнародна контрреволюція святкувала перемогу. Але занадто рано раділи вороги. Заколот був швидко придушений радянськими військами. Партія послала проти кронштадтських заколотників кращих своїх синів — делегатів X з'їзду на чолі з тов. Ворошиловим. Червоноармійці йшли на Кронштадт по тонкій кризі. Крига провалювалась, і багато хто тонув. Доводилося йти на штурм майже неприступних фортів Кронштадта. Відданість революції і мужність, готовність віддати своє життя за Радянську владу перемогли. Кронштадтська фортеця була взята приступом червоних військ. Кронштадтський заколот був ліквідований.

2. Дискусія в партії про профспілки. X з'їзд партії. Поразка опозиції. Перехід до нової економічної політики (неп).

Центральному Комітетові партії, його ленінській більшості було ясно, що після ліквідації війни і переходу на мирне господарське будівництво нема більше підстав зберігати суворий режим воєнного комунізму, створений обстановкою війни і блокади.

ЦК розумів, що відпала необхідність у продрозверстці, що треба її замінити продподатком, щоб дати можливість селянам використовувати більшу частину надлишків свого виробництва на свій розсуд. ЦК розумів, що такий захід дав би можливість оживити сільське господарство, розширити виробництво зерна і технічних культур, необхідних для розвитку промисловості, оживити в країні товарообборот, поліпшити постачання міст, створити нову, господарську основу союзу робітників і селян.

ЦК усвідомлював також те, що оживлення промисловості є найпершим завданням, але він вважав, що не можна оживляти промисловість без залучення до цієї справи робітничого класу і його профспілок, що робітників можна залучити до цієї справи, коли їх переконати, що господарська розруха є таким же небезпечним ворогом народу, як інтервенція і блокада, що партія і профспілки безумовно зуміють провести цю справу, коли вони діятимуть щодо робітничого класу не шляхом військових наказів, як це бувало на фронті, де накази дійсно необхідні, а шляхом переконування, методом переконування.

Але не всі члени партії думали так, як ЦК. Опозиційні групки — троцькісти, «робітнича опозиція», «ліві комуністи», «демократичні централісти» і т. п. — були в стані розброду і переживали вагання перед труднощами переходу на рейки мирного господарського будівництва. В партії було немало колишніх меншовиків, колишніх есерів, колишніх бундівців, колишніх боротьбистів і всякого роду напівнаціоналістів з окраїн Росії. Вони здебільшого примикали до тих чи інших опозиційних групок. Не будучи справжніми марксистами, не знаючи законів економічного розвитку, не маючи партійно-ленінського загартування, ці люди тільки посилювали розбрід і вагання опозиційних групок. Одні з них думали, що не треба ослабляти суворого режиму воєнного комунізму, що, навпаки, — треба «загвинчувати далі гайки». Інші думали, що партія і держава повинні стати осторонь від справи відбудови народного господарства, що ця справа повинна бути цілком передана в руки профспілок.

Було ясно, що при такому розброді в деяких прошарках партії знайдуться люди, любителі дискусій, різні опозиційні «лідери», які постараються нав'язати партії дискусію.

Так воно і сталося.

Дискусія почалася з питання про роль профспілок, хоч питання про профспілки не було тоді головним питанням партійної політики.

Застрільником дискусії і боротьби проти Леніна, проти ленінської більшості ЦК був Троцький. Бажаючи загострити становище, він виступив на засіданні комуністів — делегатів

V Всеросійської конференції профспілок на початку листопада 1920 року з сумнівним лозунгом «загвинчування гайок» і «перетрушування профспілок». Троцький висунув вимогу негайного «одержавлення профспілок». Він був проти методу переконування робітничих мас. Він був за перенесення військового методу в профспілки. Троцький був проти розгортання в профспілках демократії, проти виборності органів профспілок.

Замість методу переконування, без якого немислима діяльність робітничих організацій, троцькісти пропонували метод голого примусу, голого командування. Своєю політикою троцькісти там, де вони попадали в керівництво профспілковою роботою, вносили в профспілки конфлікти, розкол і розклад. Троцькісти своєю політикою настроювали безпартійну масу робітників проти партії, розколювали робітничий клас.

Дискусія про профспілки на ділі мала далеко ширше значення, ніж питання про профспілки. Як пізніше вказувалося в резолюції пленуму ЦК РКП(б) (17 січня 1925 року), на ділі спір ішов «про ставлення до селянства, що піднімалося проти воєнного комунізму, про ставлення до безпартійної маси робітників, взагалі про підхід партії до маси в період, коли громадянська війна вже кінчалась» (ВКП(б) в резолюціях, ч. 1, стор. 651).

Услід за Троцьким виступили й інші антипартійні групи: «робітнича опозиція» (Шляпніков, Медведєв, Коллонтай та інші), «демократичні централісти» (Сапронов, Дробніс, Богуславський, Осінський, В. Смирнов та інші), «ліві комуністи» (Бухарін, Преображенський).

«Робітнича опозиція» висунула лозунг передачі управління всім народним господарством «всеросійському з'їздові виробників». Вона зводила нанівець роль партії, заперечувала значення диктатури пролетаріату в господарському будівництві. «Робітнича опозиція» протиставила профспілки Радянській державі і комуністичній партії. Вона вважала найвищою формою організації робітничого класу не партію, а профспілки. «Робітнича опозиція» була по суті справи анархо-синдикалістською антипартійною групою.

Група «демократичного централізму» (децисти) вимагала повної свободи фракцій і угруповань. Децисти, так само як і троцькісти, намагалися підірвати керівну роль партії в Радах і профспілках. Ленін назвав децистів фракцією «голоснішою за всіх крикунів», а платформу децистів — есеро-меншовицькою.

Троцькому в його боротьбі проти Леніна і партії допоміг Бухарін. Бухарін разом з Преображенським, Серебряковим, Сокольніковим створили «буферну» групу. Ця група захищала і прикривала найзапекліших фракціонерів — троцькістів.

Поведінку Бухаріна Ленін називав «верхом розпаду ідейного». Незабаром бухарінці відкрито об'єдналися з троцькістами проти Леніна.

Ленін і ленінці спрямували головний удар проти троцькістів, як основної сили антипартійних угруповань. Вони викривали троцькістів у змішуванні профспілок з військовими організаціями, вказуючи їм, що не можна методи військових організацій переносити в профспілки. На противагу платформам опозиційних груп Ленін і ленінці склали свою платформу. В цій платформі вказувалось, що профспілки є школа управління, школа господарювання, школа комунізму. Всю свою роботу профспілки повинні будувати на методі переконування. Тільки при цій умові профспілки піднімуть всіх робітників на боротьбу з господарською розрухою, зуміють залучити їх до соціалістичного будівництва.

В боротьбі з опозиційними угрупованнями партійні організації згуртувалися навколо Леніна. Особливо напруженого характеру набрала боротьба в Москві. Тут опозиція зосередила свої основні сили, ставлячи собі за мету завоювання столичної організації. Але більшовики Москви дали рішучу відсіч цим підступам фракціонерів. Гостра боротьба розгорнулась і в українських партійних організаціях. Під керівництвом т. Молотова, який був тоді секретарем ЦК КП(б)У, більшовики України розбили троцькістів і шляпніковців. Комуністична партія України лишилась вірною опорою ленінської партії. В Баку розгром опозиції був організований під керівництвом т. Орджонікідзе. В Середній Азії боротьбою з антипартійними угрупованнями керував т. Л. Каганович.

Всі основні місцеві партійні організації приєднались до ленінської платформи.

8 березня 1921 року відкрився X з'їзд партії. На з'їзді було 694 делегати з ухвальним голосом, які представляли 732.521 члена партії. Делегатів з дорадчим голосом було 296 чоловік.

З'їзд підвів підсумки дискусії про профспілки і схвалив величезною більшістю голосів ленінську платформу.

Відкриваючи з'їзд, Ленін заявив, що дискусія була недозволенною розкішшю. Він вказав, що вороги робили ставку на внутрішню боротьбу і розкол в комуністичній партії.

Враховуючи величезну небезпеку, яку становило для більшовицької партії і для диктатури пролетаріату наявність фракційних груп, X з'їзд особливу увагу приділив питанню про *єдність партії*. З доповіддю в цьому питанні виступив Ленін. З'їзд осудив усі опозиційні угруповання і вказав, що вони «на ділі допомагають класовим ворогам пролетарської революції».

З'їзд запропонував негайно розпустити всі фракційні групи і доручив усім організаціям суворо стежити за недопущенням будь-яких фракційних виступів, причому невиконання постанови з'їзду вело за собою безумовне і негайне виключення з партії. З'їзд дав ЦК повноваження, в разі порушення дисципліни членами ЦК і в разі відродження або допущення фракційності, вживати всіх заходів партійного стягнення аж до виключення їх з Центрального Комітету і з партії.

Всі ці рішення були записані в запропонованій Леніним і прийнятій з'їздом окремій резолюції «Про єдність партії».

В цій резолюції з'їзд звертав увагу всіх членів партії на те, що єдність і згуртованість її рядів, єдність волі авангарду пролетаріату особливо необхідна в такий момент, коли ряд обставин в період X з'їзду посилив вагання в середовищі дрібнобуржуазного населення країни.

«Тимчасом, — вказувалося в резолюції, — ще до загальнопартійної дискусії про профспілки, в партії виявились деякі ознаки фракційності, тобто виникнення груп з окремими платформами і з прагненням до певної міри замкнутися і створити свою групову дисципліну. Необхідно, щоб усі свідомі робітники ясно усвідомили шкідливість і недопустимість будь-якої фракційності, яка неминуче веде на ділі до ослаблення дружної роботи і до посилених повторних спроб ворогів урядової партії, що примазуються до неї, поглиблювати роз'єднання (партії) і використати його для цілей контрреволюції».

З'їзд говорив, далі, в цій резолюції:

«Використання ворогами пролетаріату всяких ухилень від строго витриманої комуністичної лінії з найбільшою наочністю показало себе на прикладі кронштадтського заколоту, коли буржуазна контрреволюція і білогвардійці в усіх країнах світу відразу виявили свою готовність прийняти лозунги навіть радянського ладу, аби тільки повалити диктатуру пролетаріату в Росії, коли есери і взагалі буржуазна контрреволюція використала в Кронштадті лозунги повстання нібито в ім'я Радянської влади проти Радянського уряду в Росії. Такі факти доводять цілком, що білогвардійці намагаються і вміють перекраситися в комуністів і навіть «лівіших» за них, аби тільки ослабити і повалити оплот пролетарської революції в Росії. Меншовицькі листки в Петрограді напередодні кронштадтського заколоту показують також, як меншовики використали незгоди всередині РКП, щоб фактично підштовхувати і підтримувати кронштадтських заколотників, есерів

і білогвардійців, виставляючи себе на словах противниками заколотів і прихильниками Радянської влади лише з невеликими нібито поправками».

Резолюція вказувала, що партійна пропаганда повинна грунтовно пояснювати шкідливість і небезпечність фракційності з точки зору єдності партії і здійснення єдності волі авангарду пролетаріату, як основної умови успіху диктатури пролетаріату.

З другого боку, говорилося в резолюції з'їзду, партійна пропаганда повинна пояснювати *своєрідність* найновіших тактичних прийомів ворогів Радянської влади.

«Ці вороги, — вказувала резолюція, — переконавшись у безнадійності контрреволюції під відкрито білогвардійським флагом, напружують тепер всі зусилля, щоб, використовуючи незгоди всередині РКП, рушити контрреволюцію так чи інакше шляхом передачі влади політичним угрупованням, найбільш близьким зовнішністю до визнання Радянської влади» (ВКП(б) в резолюціях, ч. 1, стор. 373—374).

Резолюція вказувала, далі, що партійна пропаганда «повинна вияснити також досвід попередніх революцій, коли контрреволюція підтримувала найбільш близькі до крайньої революційної партії дрібнобуржуазні угруповання, щоб захитати і повалити революційну диктатуру, відкриваючи тим шлях для дальшої цілковитої перемоги контрреволюції, капіталістів і поміщиків».

До резолюції «Про єдність партії» тісно примикала інша резолюція «Про синдикалістський і анархістський ухил в нашій партії», також запропонована Леніним і прийнята з'їздом. В цій резолюції X з'їзд осудив так звану «робітничу опозицію». З'їзд визнав пропаганду ідей анархо-синдикалістського ухилу несумісною з належністю до комуністичної партії і закликав партію до рішучої боротьби з цим ухилом.

X з'їзд прийняв надзвичайно важливе рішення про перехід від продрозверстки до продподатку, про перехід до *нової економічної політики* (неп).

В цьому повороті від воєнного комунізму до непу відбилася вся мудрість і далекоглядність ленінської політики.

В рішенні з'їзду говорилося про заміну продрозверстки продподатком. Натуральний продовольчий податок був менший, ніж продрозверстка. Сума податку мала бути опублікована до весняної сівби. Точно встановлювалися строки здачі податку. Все те, що залишалося зверх податку, переходило в цілковите розпорядження селянина, якому надавалася свобода торгівлі цими надлишками. Свобода торгівлі, вказував Ленін у своїй доповіді, приведе спочатку до деякого оживлення капіталізму в країні. Доведеться допустити при-

ватну торгівлю і дозволити приватним промисловцям відкривати дрібні підприємства. Але не треба цього боятися. Ленін вважав, що деяка свобода товарообороту створить господарську заінтересованість у селянина, підвищить продуктивність його праці і приведе до швидкого піднесення сільського господарства, що на цій основі буде відбудовуватися державна промисловість і витіснятися приватний капітал, що, нагромадивши сили і засоби, можна створити могутню індустрію — економічну основу соціалізму, і потім перейти в рішучий наступ, щоб знищити залишки капіталізму в країні.

Воєнний комунізм був спробою взяти фортецю капіталістичних елементів в місті і на селі штурмом, лобовою атакою. В цьому наступі партія забігла далеко вперед, рискуючи відірватися від своєї бази. Тепер Ленін пропонував відійти трохи назад, відступити на якийсь час ближче до свого тилу, перейти від штурму до більш тривалої облоги фортеці, щоб, нагромадивши сили, знов почати наступ.

Троцькісти та інші опозиціонери вважали, що неп є *тільки* відступ. Таке тлумачення було їм вигідне, тому що вони вели лінію на відновлення капіталізму. Це було глибоко шкідливе, антиленінське тлумачення непу. Насправді, уже через рік після запровадження непу, на XI з'їзді партії, Ленін заявив, що *відступ закінчений*, і висунув лозунг: «*Підготовка наступу на приватногосподарський капітал*» (*Ленін*, т. XXVII, стор. 213).

Опозиціонери, будучи поганими марксистами і цілковитими неуками в питаннях більшовицької політики, не розуміли ні суті непу, ні характеру відступу, проведеного на початку непу. Про суть непу вже говорилося вище. Щодо характеру відступу, то відступи бувають різні. Бувають моменти, коли партії або армії доводиться відступати тому, що вона зазнала поразки. В таких випадках армія або партія відступає для того, щоб зберегти себе і зберегти свої кадри для нових боїв. Ленін зовсім не пропонував при запровадженні непу такого роду відступ, бо партія не тільки не зазнала поразки і не була розбита, а, навпаки, вона сама розбила інтервентів і білогвардійців під час громадянської війни. Але бувають і такі моменти, коли переможна партія або армія у своєму наступі забігає надто далеко вперед, не забезпечивши собі тилової бази. Це створює серйозну небезпеку. В таких випадках досвідчена партія або армія вважає звичайно за потрібне, щоб не відірватися від своєї бази, — трохи відступити назад, ближче до свого тилу, щоб зв'язатися якнайміцніше з своєю тиловою базою, забезпечити себе всім необхідним і потім знов піти в наступ більш упевнено, з гарантією на успіх. Саме такого роду тимчасовий відступ і проводив Ленін при непі. Доповідаючи IV конгресові Комінтерну про причини

запровадження непу, Ленін прямо говорив, що «ми у своєму економічному наступі надто далеко просунулися вперед, що ми не забезпечили собі достатньої бази», і що необхідно через це провести тимчасовий відступ до забезпеченого тилу.

Біда опозиції була в тому, що вона не розуміла через своє неуцтво і не зрозуміла до кінця свого життя цієї особливості відступу при непі.

Рішення X з'їзду про неп забезпечувало міцний економічний союз робітничого класу і селянства для будівництва соціалізму.

Цьому основному завданню служило і друге рішення з'їзду — про національне питання. Доповідь по національному питанню зробив тов. Сталін. Ми ліквідували національний гніт, говорив тов. Сталін, але цього недосить. Завдання полягає в тому, щоб ліквідувати тяжку спадщину минулого — господарську, політичну і культурну відсталість раніше пригноблюваних народів. Треба допомогти їм догнати в цьому відношенні центральну Росію.

Тов. Сталін вказував, далі, на два антипартійні ухили в національному питанні: великодержавний (великоруський) шовінізм і місцевий націоналізм. З'їзд осудив обидва ухили, як шкідливі і небезпечні для комунізму і пролетарського інтернаціоналізму. Разом з тим з'їзд спрямував головний свій удар проти великодержавності, як головної небезпеки, тобто проти залишків і пережитків такого ставлення до національностей, яке проявляли до нерусських народів великоруські шовіністи при царизмі.

3. Перші підсумки непу. XI з'їзд партії. Утворення Союзу РСР. Хвороба Леніна. Кооперативний план Леніна. XII з'їзд партії.

Проведення непу натрапляло на опір з боку нестійких елементів партії. Опір ішов з двох боків. З одного боку, виступали «ліві» крикуни, політичні виродки типу Ломінадзе, Шацкіна та інших, які «доводили», що неп — це відмова від завоювань Жовтневої революції, повернення до капіталізму, загибель Радянської влади. Ці люди, через своє неуцтво в політиці і незнання законів економічного розвитку, не розуміли політики партії, впадали в паніку і сіяли навколо себе занепадницькі настрої. З другого боку, виступали прямі капітулянти, як-от Троцький, Радек, Зінов'єв, Сокольніков, Каменєв, Шляпніков, Бухарін, Риков та інші, які не вірили в можливість соціалістичного розвитку нашої країни, схилялись перед «могутністю» капіталізму і, прагнучи зміцнити позиції капіталізму в Радянській країні, вимагали великих поступок приватному капіталові як всередині країни,

так і поза нею, вимагали здачі приватному капіталові ряду командних висот Радянської влади в народному господарстві— на началах концесії або акціонерних мішаних товариств з участю приватного капіталу.

І ті і другі були чужі марксизмові, ленінізмові.

Партія викрила й ізолювала і тих і других. Партія дала панікерам і капітулянтам рішучу відсіч.

Наявність такого опору політиці партії ще раз нагадувала про необхідність чистки партії від нестійких елементів. У зв'язку з цим ЦК провів велику роботу по зміцненню партії, організувавши чистку партії в 1921 році. Чистка відбувалася з участю безпартійних, на відкритих зборах. Ленін радив грунтовно очистити партію «...від мазуриків, від збюрократілих, від нечесних, від нетвердих комуністів і від меншовиків, які перекрасили «фасад», але залишилися в душі меншовиками» (*Ленін*, т. XXVII, стор. 13).

Всього в результаті чистки виключено було з партії до 170 тисяч чоловік, або близько 25 процентів усього складу партії.

Чистка значно зміцнила партію, поліпшила її соціальний склад, посилила довір'я мас до партії, піднесла її авторитет. Згуртованість і дисциплінованість партії зросли.

Перший же рік нової економічної політики показав її правильність. Перехід до непу значно зміцнив союз робітників і селян на новій основі. Могутність і міцність диктатури пролетаріату зросли. Майже цілком був ліквідований куркульський бандитизм. Селяни-середняки після скасування продрозверстки допомагали Радянській владі боротися з куркульськими бандами. Радянська влада зберегла у своїх руках всі командні позиції в народному господарстві: велику промисловість, транспорт, банки, землю, внутрішню торгівлю, зовнішню торгівлю. Партія добилась перелому на господарському фронті. Сільське господарство незабаром рушило вперед. Промисловість і транспорт добились перших успіхів. Почалося поки що дуже повільне, але неухильне господарське піднесення. Робітники і селяни почували і бачили, що партія стоїть на правильному шляху.

В березні 1922 року зібрався XI з'їзд партії. На з'їзді було 522 делегати з ухвальним голосом, які представляли 532.000 членів партії, тобто менше, ніж на попередньому з'їзді. Делегатів з дорадчим голосом було 165 чоловік. Зменшення числа членів пояснюється тим, що почалась чистка рядів партії.

На з'їзді партія підвела підсумки першого року нової економічної політики. Ці підсумки дали можливість Леніну заявити на з'їзді:

> «Ми рік відступали. Ми повинні тепер сказати від імені партії: — досить! Та мета, яка відступом стави-

лась, досягнута. Цей період кінчається, або скінчився. Тепер мета висувається інша — перегрупування сил» (*Ленін*, т. XXVII, стор. 238).

Ленін вказував, що неп означає одчайдушну боротьбу не на життя, а на смерть між капіталізмом і соціалізмом. «Хто — кого» — так стоїть питання. Для того, щоб перемогти, треба забезпечити змичку між робітничим класом і селянством, між соціалістичною промисловістю і селянською економікою шляхом всемірного розвитку товарообороту між містом і селом. Для цього необхідно навчитися господарювати, необхідно навчитися торгувати культурно.

Торгівля в цей період була основною ланкою в ланцюгу завдань, які стояли перед партією. Не розв'язавши цього завдання, не можна було розгорнути товарооборот між містом і селом, не можна було зміцнити економічний союз робітників і селян, не можна було піднести сільське господарство, вивести з розрухи промисловість.

В той час радянська торгівля була ще дуже слаба. Дуже слабий був торговий апарат, навиків до торгівлі у комуністів ще не було, ворога-непмана ще не вивчили, не навчились ще боротися з ним. Приватні торговці, непмани, скористувалися слабістю радянської торгівлі і захопили у свої руки торгівлю мануфактурою та іншими ходовими товарами. Питання про організацію державної і кооперативної торгівлі набувало величезного значення.

Після XI з'їзду господарська робота закипіла з новою силою. Успішно були ліквідовані наслідки недороду, який спіткав країну. Швидко відбудовувалося селянське господарство. Краще стали працювати залізниці. Дедалі збільшувалась кількість відбудованих фабрик і заводів.

В жовтні 1922 року Радянська республіка святкувала велику перемогу: Червона армія і партизани Далекого Сходу визволили від японських інтервентів Владивосток, останню ділянку Радянської землі, яка перебувала в руках інтервентів.

Тепер, коли вся територія Радянської країни була очищена від інтервентів, а завдання будівництва соціалізму і оборони країни вимагали дальшого зміцнення союзу народів Радянської країни, на черзі стало питання про тісніше об'єднання Радянських республік в єдиному державному союзі. Треба було об'єднати всі народні сили для будівництва соціалізму. Треба було організувати міцну оборону країни. Треба було забезпечити всебічний розвиток усіх національностей нашої батьківщини. Для цієї мети необхідно було ще більше зблизити всі народи Радянської країни.

В грудні 1922 року відбувся I Всесоюзний з'їзд Рад. На цьому з'їзді за пропозицією Леніна і Сталіна було створене

добровільне державне об'єднання Радянських народів — Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Спочатку в СРСР входили Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка (РРФСР), Закавказька Радянська Федеративна Соціалістична Республіка (ЗРФСР), Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) і Білоруська Радянська Соціалістична Республіка (БРСР). Трохи пізніше в Середній Азії організувалися три самостійні союзні Радянські республіки — Узбецька, Туркменська і Таджицька. Тепер усі ці республіки об'єдналися в єдиний союз радянських держав — в СРСР на основі добровільності і рівноправності, із збереженням за кожною з них права вільного виходу з Радянського Союзу.

Створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік означало зміцнення Радянської влади і велику перемогу ленінсько-сталінської політики партії більшовиків у національному питанні.

В листопаді 1922 року Ленін виступив на пленумі Московської ради. Підводячи підсумки п'ятиріччю існування Радянської влади, Ленін висловив тверду впевненість, що «з Росії непівської буде Росія соціалістична». Це був його останній виступ перед країною. Восени 1922 року на партію обрушилось велике нещастя: Ленін тяжко захворів. Вся партія, всі трудящі переживали хворобу Леніна, як своє велике горе. Всі жили в тривозі за життя любимого Леніна. Але Ленін і під час хвороби не припиняв своєї роботи. Будучи уже тяжко хворим, Ленін написав ряд дуже важливих статей. В цих останніх статтях він підвів підсумки проведеній роботі і намітив план побудови соціалізму в нашій країні шляхом залучення селянства до справи соціалістичного будівництва. В цьому плані Ленін висунув свій кооперативний план прилучення селянства до справи побудови соціалізму.

В кооперації взагалі, в сільськогосподарській кооперації особливо, Ленін вбачав доступний і зрозумілий мільйонам селян шлях переходу від дрібного одноосібного господарства до великих товариських виробничих об'єднань — колгоспів. Ленін вказував, що розвиток сільського господарства в нашій країні повинен піти по шляху залучення селян до соціалістичного будівництва через кооперацію, по шляху поступового вкорінення в сільське господарство начал колективізму, спочатку в галузі збуту, а потім в галузі виробництва продуктів сільського господарства. Ленін вказував, що при диктатурі пролетаріату і союзі робітничого класу з селянством, при забезпеченні керівництва за пролетаріатом у відношенні до селянства, при наявності соціалістичної промисловості, — правильно організована виробнича кооперація, яка охоплює мільйони селянства, — є тим засобом, з допомогою

якого можна побудувати в нашій країні повне соціалістичне суспільство.

В квітні 1923 року відбувся XII з'їзд партії. Це був перший з'їзд після взяття влади більшовиками, на якому Ленін не міг бути присутнім. На з'їзді було 408 делегатів з ухвальним голосом, які представляли 386.000 членів партії, тобто менше, ніж на попередньому з'їзді партії. Тут позначилися результати провадженої далі чистки рядів партії, яка привела до виключення з партії значного процента членів партії. Делегатів з дорадчим голосом було 417 чоловік.

XII з'їзд партії врахував у своїх рішеннях всі вказівки Леніна, дані в його останніх статтях і листах.

З'їзд дав рішучу відсіч всім, хто розумів неп, як відступ від соціалістичних позицій, як здачу своїх позицій капіталізмові, хто пропонував піти в кабалу до капіталізму. Такі пропозиції робились на з'їзді прихильниками Троцького, Радеком і Красіним. Вони пропонували здатися на ласку іноземним капіталістам, здати їм в концесію життєво необхідні для Радянської держави галузі промисловості. Вони пропонували сплатити анульовані Жовтневою революцією борги царського уряду. Ці капітулянтські пропозиції партія заплямувала, як зрадницькі. Вона не відмовлялася використати політику концесій, але тільки в таких галузях і в таких розмірах, які були вигідні Радянській державі.

Бухарін і Сокольніков ще до з'їзду запропонували ліквідувати монополію зовнішньої торгівлі. Ця пропозиція була також результатом розуміння непу, як здачі своїх позицій капіталізмові. Ленін заплямував тоді Бухаріна, як захисника спекулянтів, непманів, куркулів. XII з'їзд рішуче відкинув посягання на непорушність монополії зовнішньої торгівлі.

З'їзд дав також відсіч спробі Троцького нав'язати партії згубну політику щодо селянства. З'їзд вказав, що не можна забувати факту переважання в країні дрібного селянського господарства. Він підкреслив, що розвиток промисловості, в тому числі важкої промисловості, повинен іти не врозріз з інтересами селянських мас, а в змичці з ними, в інтересах усього трудящого населення. Ці рішення були спрямовані проти Троцького, який пропонував будувати промисловість шляхом експлуатації селянського господарства, який не визнавав на ділі політики союзу пролетаріату і селянства.

Троцький пропонував у той же час закрити такі великі заводи, що мали оборонне значення, як Путіловський, Брянський та інші, бо вони, як твердив він, не дають прибутку. З'їзд з обуренням відкинув пропозиції Троцького.

За пропозицією Леніна, присланою на з'їзд в писаній формі, XII з'їзд створив об'єднаний орган ЦКК — РСІ. На

нього покладалися відповідальні завдання: охорона єдності нашої партії, зміцнення партійної і державної дисципліни, всемірне поліпшення апарату Радянської держави.

З'їзд приділив серйозну увагу національному питанню. Доповідачем по цьому питанню був тов. Сталін. Тов. Сталін підкреслив міжнародне значення нашої політики в національному питанні. Пригноблені народи на Заході і Сході вбачають в Радянському Союзі зразок розв'язання національного питання і ліквідації національного гніту. Тов. Сталін вказав на необхідність енергійної роботи по ліквідації господарської і культурної нерівності між народами Радянського Союзу. Він закликав всю партію до рішучої боротьби з ухилами в національному питанні — великоруським шовінізмом і місцевим буржуазним націоналізмом.

На з'їзді були викриті націонал-ухильники та їх великодержавна політика щодо національних меншостей. Тоді проти партії виступали грузинські націонал-ухильники — Мдівані та інші. Націонал-ухильники були проти створення Закавказької федерації, проти зміцнення дружби народів Закавказзя. Ухильники поводилися щодо інших національностей в Грузії, як справжні великодержавні шовіністи. Вони виселяли з Тифліса всіх негрузинів, особливо вірмен, видали закон, за яким грузинка, виходячи заміж за негрузина, втрачала грузинське громадянство. Грузинських націонал-ухильників підтримували Троцький, Радек, Бухарін, Скрипник, Раковський.

Незабаром після з'їзду була скликана спеціальна нарада працівників національних республік по національному питанню. На ній були викриті група татарських буржуазних націоналістів — Султан-Галієв та інші і група узбецьких націонал-ухильників — Файзула Ходжаєв та інші.

XII з'їзд партії підсумував результати нової економічної політики за два роки. Ці підсумки вселяли бадьорість і упевненість в кінцевій перемозі.

> «Наша партія лишилась спаяною, згуртованою, витримавши величезний поворот, ідучи вперед з широко розгорнутим прапором», — заявив на з'їзді тов. Сталін.

4. Боротьба з труднощами відбудови народного господарства. Посилення активності троцькістів у зв'язку з хворобою Леніна. Нова дискусія в партії. Поразка троцькістів. Смерть Леніна. Ленінський призов. XIII з'їзд партії.

Перші ж роки боротьби за відбудову народного господарства привели до значних успіхів. На початок 1924 року піднесення спостерігалося в усіх галузях. Посівна площа з 1921 року значно збільшилась, — селянське господарство

все більше зміцнювалось. Росла і розвивалась соціалістична промисловість. Значно вирісˌ кількісно робітничий клас. Зросла заробітна плата. Жити робітникам і селянам стало легше і краще, ніж в 1920—1921 роках.

Але все ще давали себе знати результати ще неліквідованої розрухи. Промисловість ще відставала від довоєнного рівня, її зростання значно відставало від зростання потреб країни. На кінець 1923 року налічувалось близько мільйона безробітних,— повільне зростання народного господарства не давало можливості ліквідувати безробіття. Торгівля розвивалася з перебоями внаслідок надмірно високих цін на міські вироби, нав'язаних країні непманами і непманськими елементами в наших торгових організаціях. У зв'язку з цим радянський карбованець став дуже коливатися, цінність його падала. Все це гальмувало поліпшення становища робітників і селян.

На осінь 1923 року трохи загострились господарські труднощі внаслідок порушення радянської політики цін нашими промисловими і торговими органами. Наявне було різке розходження між цінами на промислові товари і продукти сільського господарства. Ціни на хліб були низькі, а на промислові товари — непомірно високі. В промисловості були високі накладні витрати, і це здорожувало товари. Гроші, які виручало селянство від продажу хліба, швидко знецінювалися. Вдобавок до всього троцькіст Пятаков, який сидів тоді у ВРНГ, дав злочинну директиву господарникам — викачувати якнайбільше прибутку від продажу промтоварів, підвищувати нестримно ціни, нібито для розвитку індустрії. Насправді цей непманський лозунг міг привести лише до звуження бази промислового виробництва і підриву індустрії. При таких умовах селянству невигідно було купувати міські товари, і воно перестало їх купувати. Почалася криза збуту, яка відбилася на промисловості. З'явились утруднення у видачі заробітної плати. Це викликало невдоволення робітників. Найбільш відсталі робітники на деяких фабриках кидали роботу.

Центральний Комітет партії намітив шляхи усунення всіх цих труднощів і недоліків. Вжито було заходів до ліквідації кризи збуту. Було проведене зниження цін на предмети широкого вжитку. Вирішено було провести грошову реформу — перейти до твердої і стійкої валюти, до червінця. Впорядкували справу з видачею робітникам заробітної плати. Намічені були заходи по розгортанню торгівлі через радянські і кооперативні органи і витісненню з торгівлі всякого роду приватників та спекулянтів.

Треба було дружно, засукавши рукава, взятися за справу. Так думали і діяли віддані партії люди. Але не так робили троцькісти. Скористувавшись відсутністю Леніна, який ви-

йшов з строю через його тяжку хворобу, вони розпочали новий напад на партію та її керівництво. Вони вирішили, що настав слушний момент для того, щоб розбити партію і скинути її керівництво. В боротьбі проти партії вони використовували все: і поразку революції в Німеччині і Болгарії восени 1923 року, і господарські труднощі в країні, і хворобу Леніна. Саме в цей трудний для Радянської держави момент, коли вождь партії був прикутий до ліжка, Троцький почав свою атаку проти більшовицької партії. Зібравши навколо себе всі антиленінські елементи в партії, він сфабрикував платформу опозиції, спрямовану проти партії, проти її керівництва, проти її політики. Платформа називалася заявою 46 опозиціонерів. У боротьбі проти ленінської партії об'єдналися всі опозиційні угруповання — троцькісти, децисти, рештки «лівих комуністів» і «робітничої опозиції». У своїй заяві вони пророкували тяжку економічну кризу і загибель Радянської влади і вимагали, як єдиного виходу з становища, свободи фракцій і угруповань.

Це була боротьба за відновлення фракцій, заборонених X з'їздом партії на пропозицію Леніна.

Ніяких конкретних питань про поліпшення промисловості або сільського господарства, про поліпшення товарообороту в країні, поліпшення становища трудящих троцькісти не ставили. Та вони цим і не цікавились. Їх цікавило одно: скористуватися відсутністю Леніна, відновити фракції всередині партії і розхитати основи партії, розхитати її ЦК.

Услід за платформою 46 був випущений лист Троцького, де він обливав брудом партійні кадри і в якому був висунутий цілий ряд нових наклепницьких обвинувачень на адресу партії. В цьому листі Троцький повторював старі меншовицькі пересніви, які партія чула від нього не вперше.

Насамперед троцькісти обрушились на партійний апарат. Вони розуміли, що партія не може жити і працювати без міцного партійного апарату. Опозиція намагалась розхитати, зруйнувати цей апарат, протипоставити членів партії партійному апаратові, а молодь — старим кадрам партії. У своєму листі Троцький робив ставку на шкільну молодь, на молодих членів партії, які не знали історії боротьби партії з троцькізмом. Щоб завоювати шкільну молодь, Троцький підлещувався до неї, називаючи її «найвірнішим барометром партії», і в той же час заявляв про переродження старої ленінської гвардії. Киваючи на переродженців вождів II Інтернаціоналу, він мерзенно патякав, що стара більшовицька гвардія йде цим самим шляхом. Криками про переродження партії Троцький намагався прикрити своє власне переродження і свої антипартійні заміри.

Обидва документи опозиціонерів, як платформа 46, так і лист Троцького, були розіслані троцькістами в райони й осередки і поставлені на обговорення членів партії.

Партію викликали на дискусію.

Таким чином, як перед X з'їздом партії під час профспілкової дискусії, так і тепер, партії була нав'язана троцькістами загальнопартійна дискусія.

Незважаючи на зайнятість партії більш важливими господарськими питаннями, партія прийняла виклик і відкрила дискусію.

Дискусія охопила всю партію. Боротьба мала запеклий характер. Особливо гостро проходила боротьба в Москві. Троцькісти намагались насамперед захопити столичну організацію. Але дискусія не допомогла троцькістам. Вона тільки зганьбила їх. Троцькісти були розбиті наголову як в Москві, так і по всьому Радянському Союзу. За троцькістів голосувала лише невелика кількість вузівських осередків і осередків установ.

В січні 1924 року зібралась XIII партійна конференція. Вона заслухала доповідь тов. Сталіна, який підвів підсумки дискусії. Конференція осудила троцькістську опозицію, заявивши, що в її особі партія має справу *з дрібнобуржуазним ухилом* від марксизму. Рішення конференції були схвалені згодом XIII партійним з'їздом і V конгресом Комінтерну. Міжнародний комуністичний пролетаріат підтримував більшовицьку партію в її боротьбі проти троцькізму.

Але троцькісти не припинили своєї підривної роботи. Восени 1924 року Троцький надрукував статтю «Уроки Жовтня», в якій робив спробу підмінити ленінізм троцькізмом. Ця стаття була суцільним наклепом на нашу партію, на її вождя — Леніна. За цю наклепницьку книжонку ухопилися всі вороги комунізму і Радянської влади. Партія з обуренням зустріла цей наклеп Троцького на героїчну історію більшовизму. Тов. Сталін викрив спробу Троцького підмінити ленінізм троцькізмом. У своїх виступах тов. Сталін вказав, що «завдання партії полягає в тому, щоб поховати троцькізм, як ідейну течію».

Серйозне значення мала в справі ідейного розгрому троцькізму і захисту ленінізму теоретична праця тов. Сталіна «Про основи ленінізму», яка вийшла в 1924 році. Ця брошура є майстерним викладом і серйозним теоретичним обґрунтуванням ленінізму. Вона озброїла тоді і озброює тепер більшовиків в усьому світі гострою зброєю марксистсько-ленінської теорії.

В боях проти троцькізму тов. Сталін згуртував партію навколо її ЦК і мобілізував її на дальшу боротьбу за перемогу соціалізму в нашій країні. Тов. Сталін зумів довести, що ідейний розгром троцькізму є умовою, необхідною для

того, щоб забезпечити дальший переможний рух вперед до соціалізму.

Підводячи підсумки цьому періодові боротьби з троцькізмом, тов. Сталін говорив:

> «Не розбивши троцькізму, не можна добитися перемоги в умовах непу, не можна добитися перетворення нинішньої Росії в Росію соціалістичну».

Але успіхи ленінської політики партії були затьмарені величезним лихом, яке спіткало партію і робітничий клас. 21 січня 1924 року в Горках, під Москвою, умер наш вождь і учитель, творець більшовицької партії, Ленін. Робітничий клас усього світу зустрів вість про смерть Леніна, як найгяжчу втрату. В день похорону Леніна міжнародний пролетаріат оголосив п'ятихвилинне припинення всіх робіт. Стали залізниці, припинилась робота на заводах і фабриках. Трудящі всього світу з найглибшою скорботою проводжали в могилу свого батька і учителя, найкращого друга і захисника — Леніна.

На смерть Леніна робітничий клас Радянського Союзу відповів ще більшим згуртуванням навколо ленінської партії. Кожний свідомий робітник в ці траурні дні продумав своє ставлення до комуністичної партії, яка здійснює заповіти Леніна. До ЦК партії надходили тисячі і тисячі заяв безпартійних робітників з проханням прийняти їх у партію. ЦК пішов назустріч цьому рухові передових робітників і оголосив масовий прийом у партію передових робітників, оголосив ленінський призов у партію. В партію пішли нові десятки тисяч робітників. Ішли ті, хто готовий був віддати життя за справу партії, за справу Леніна. Понад двісті сорок тисяч робітників вступило тоді за короткий строк в ряди більшовицької партії. В партію увійшла передова частина робітничого класу, найбільш свідома і революційна, найбільш сміліва і дисциплінована. Це був *ленінський призов* у партію.

Смерть Леніна показала, яка близька наша партія робітничим масам і як робітники дорожать ленінською партією.

В траурні ленінські дні на II з'їзді Рад СРСР тов. Сталін дав від імені партії велику клятву. Він сказав:

> «Ми, комуністи, — люди особливого складу. Ми скроєні з особливого матеріалу. Ми — ті, що складаємо армію великого пролетарського стратега, армію товариша Леніна. Нема нічого вищого, як честь належати до цієї армії. Нема нічого вищого, як звання члена партії, засновником і керівником якої є товариш Ленін...
>
> Покидаючи нас, товариш Ленін заповідав нам тримати високо і берегти в чистоті велике звання члена партії. Клянемося тобі, товаришу Ленін, що ми з честю виконаємо цю твою заповідь!..

Покидаючи нас, товариш Ленін заповідав нам берегти єдність нашої партії, як зіницю ока. Клянемося тобі, товаришу Ленін, що ми з честю виконаємо і цю твою заповідь!..

Покидаючи нас, товариш Ленін заповідав нам берегти і зміцнювати диктатуру пролетаріату. Клянемося тобі, товаришу Ленін, що ми не пошкодуємо своїх сил для того, щоб виконати з честю і цю твою заповідь!..

Покидаючи нас, товариш Ленін заповідав нам зміцнювати всіма силами союз робітників і селян. Клянемося тобі, товаришу Ленін, що ми з честю виконаємо і цю твою заповідь!..

Товариш Ленін безустанно говорив нам про необхідність добровільного союзу народів нашої країни, про необхідність братерського їх співробітництва в рамках Союзу Республік. Покидаючи нас, товариш Ленін заповідав нам зміцнювати і розширяти Союз Республік. Клянемося тобі, товаришу Ленін, що ми виконаємо з честю і цю твою заповідь!..

Ленін не раз вказував нам, що зміцнення Червоної армії і поліпшення її стану є одним з найважливіших завдань нашої партії... Поклянімося ж, товариші, що ми не пошкодуємо сил для того, щоб зміцнити нашу Червону армію, наш Червоний флот!..

Покидаючи нас, товариш Ленін заповідав нам вірність принципам Комуністичного Інтернаціоналу. Клянемося тобі, товаришу Ленін, що ми не пошкодуємо свого життя для того, щоб зміцнювати і розширяти союз трудящих усього світу — Комуністичний Інтернаціонал!».

Це була клятва більшовицької партії своєму вождю, Леніну, який житиме в віках.

В травні 1924 року відбувся XIII з'їзд партії. На з'їзді було 748 делегатів з ухвальним голосом, які представляли 735.881 члена партії. Різке збільшення числа членів партії в порівнянні з попереднім з'їздом пояснюється вступом в ряди партії близько 250 тисяч нових членів по ленінському призову. Делегатів з дорадчим голосом було 416 чоловік.

З'їзд одноголосно осудив платформу троцькістської опозиції, визначивши її, як дрібнобуржуазний ухил від марксизму, як ревізію ленінізму, і підтвердив резолюції XIII партійної конференції «Про партійне будівництво» і «Про підсумки дискусії».

Виходячи із завдання зміцнення змички міста і села, з'їзд дав вказівку про дальше розширення індустрії, в першу чергу легкої індустрії, одночасно підкресливши необхідність швидкого розвитку металургії.

З'їзд затвердив створення Наркомату Внутрішньої Торгівлі і поставив перед усіма торгуючими органами завдання

оволодіння ринком і витіснення приватного капіталу з галузі торгівлі.

З'їзд поставив завдання розширити дешевий кредит держави селянству і витіснити лихваря з села.

Як головне завдання роботи на селі, з'їзд висунув лозунг всемірного кооперування селянських мас.

Нарешті, з'їзд вказав на величезне значення ленінського призову і звернув увагу партії на посилення роботи по навчанню молодих членів партії, насамперед — ленінського призову, — основам ленінізму.

5. Радянський Союз на кінець відбудовного періоду. Питання про соціалістичне будівництво і перемогу соціалізму в нашій країні. «Нова опозиція» Зінов'єва—Каменєва. XIV з'їзд партії. Курс на соціалістичну індустріалізацію країни.

Минуло більш як чотири роки наполегливої роботи більшовицької партії і робітничого класу на шляхах нової економічної політики. Наближалась до кінця героїчна робота по відбудуванню народного господарства. Все більше зростала господарська і політична могутність Радянського Союзу.

Міжнародне становище під цей час змінилось. Капіталізм встояв проти першого революційного натиску мас після імперіалістичної війни. Революційний рух в Німеччині, Італії, Болгарії, Польщі і ряді інших країн був придушений. В цьому буржуазії допомогли вожді угодовських соціал-демократичних партій. Настав тимчасовий відплив революції. Настала тимчасова, часткова стабілізація капіталізму в Західній Європі, — часткове зміцнення його позицій. Але стабілізація капіталізму не усунула основних суперечностей, які роздирають капіталістичне суспільство. Навпаки: часткова стабілізація капіталізму загострювала суперечності між робітниками і капіталістами, між імперіалізмом і колоніальними народами, між імперіалістичними групами різних країн. Стабілізація капіталізму підготовляла новий вибух суперечностей, нові кризи в країнах капіталізму.

Поряд із стабілізацією капіталізму відбувалася і стабілізація Радянського Союзу. Проте, ці дві стабілізації докорінно відрізнялися одна від другої. Капіталістична стабілізація віщувала нову кризу капіталізму. Стабілізація Радянського Союзу означала нове зростання господарської і політичної могутності країни соціалізму.

Незважаючи на поразку революції на Заході, міжнародне становище Радянського Союзу все ж продовжувало зміцнюватись, правда, повільнішим темпом.

Радянський Союз в 1922 році був запрошений на міжнародну економічну конференцію в італійське місто — Геную. На Генуезькій конференції імперіалістичні уряди, підбадьорені поразкою революції в країнах капіталізму, спробували зробити новий тиск на Республіку Рад, на цей раз в дипломатичній формі. Імперіалісти поставили Радянській країні зухвалі вимоги. Вони зажадали повернути іноземним капіталістам фабрики і заводи, націоналізовані Жовтневою революцією, зажадали сплатити всі борги царського уряду. При цих умовах імперіалістичні держави обіцяли Радянській державі незначні позики.

Радянський Союз відкинув ці вимоги.

Генуезька конференція не дала результатів.

Загроза нової інтервенції у вигляді ультиматуму англійського міністра закордонних справ Керзона в 1923 році також дістала належну відсіч.

Прощупавши міцність Радянської влади і переконавшись в її стійкості, капіталістичні держави одна по одній стали відновлювати з нашою країною дипломатичні відносини. Протягом 1924 року були відновлені дипломатичні відносини з Англією, Францією, Японією, Італією.

Ясно було, що Радянська країна зуміла завоювати цілий період мирної передишки.

Змінилась і обстановка всередині країни. Самовіддана робота робітників і селян, керованих партією більшовиків, дала свої плоди. Наявне було швидке зростання народного господарства. В 1924—25 господарському році сільське господарство наближалось уже до довоєнних розмірів, досягши 87 процентів довоєнного рівня. Велика промисловість СРСР давала в 1925 році уже близько *трьох чвертей* довоєнної промислової продукції. В 1924 — 25 році Радянська країна змогла уже вкласти в капітальне будівництво 385 мільйонів карбованців. Успішно виконувався план електрифікації країни. Зміцнювались командні позиції соціалізму в народному господарстві. Були здобуті серйозні успіхи в боротьбі з приватним капіталом у промисловості і торгівлі.

Господарське піднесення принесло з собою дальше поліпшення становища робітників і селян. Зростання робітничого класу йшло швидким темпом. Зросла заробітна плата. Піднялась продуктивність праці. Значно поліпшилось матеріальне становище селян. Робітничо-селянська держава змогла в 1924—25 році виділити на допомогу маломіцному селянству до 290 мільйонів карбованців. На основі поліпшення становища робітників і селян набагато виросла політична активність мас. Зміцнилась диктатура пролетаріату. Виросли авторитет і вплив більшовицької партії.

Відбудова народного господарства наближалась до кінця.

Але країні Рад, країні будованого соціалізму, недосить було простої відбудови господарства, простого досягнення довоєнного рівня. Довоєнний рівень — це був рівень відсталої країни. Треба було просуватися далі. Завойована Радянською державою тривала передишка забезпечувала можливість дальшого будівництва.

Але тут з усією силою поставало питання про перспективи, про характер нашого розвитку, нашого будівництва, питання про долю соціалізму в Радянському Союзі. В якому напрямі слід вести господарське будівництво в Радянському Союзі, в напрямі до соціалізму, чи в якому-небудь іншому напрямі? Чи повинні і чи можемо ми побудувати соціалістичне господарство, чи нам судилося угноїти грунт для іншого, капіталістичного господарства? Чи можливо взагалі побудувати соціалістичне господарство в СРСР, а коли можливо, то чи можливо його побудувати при затягуванні революції в капіталістичних країнах і стабілізації капіталізму? Чи можлива побудова соціалістичного господарства на шляхах нової економічної політики, яка, всемірно зміцнюючи і розширяючи сили соціалізму в країні, разом з тим поки що дає і деяке зростання капіталізму? Як треба будувати соціалістичне народне господарство, з якого кінця треба почати це будівництво?

Всі ці питання постали перед партією на кінець відбудовного періоду вже не як теоретичні питання, а як питання практики, як питання повсякденного господарського будівництва.

На всі ці питання треба було дати прямі і ясні відповіді, щоб і наші партійно-господарські працівники, які будували промисловість та сільське господарство, і весь народ знали — куди вести справу,— до соціалізму, чи капіталізму?

Без ясних відповідей на ці питання вся наша практична робота по будівництву була б роботою без перспектив, роботою наосліп, марною роботою.

На всі ці питання партія дала ясні і чіткі відповіді.

Так, відповідала партія, соціалістичне господарство можна і треба побудувати в нашій країні, бо у нас є все необхідне для того, щоб побудувати соціалістичне господарство, побудувати повне соціалістичне суспільство. В жовтні 1917 року робітничий клас переміг капіталізм *політично*, встановивши свою політичну диктатуру. З того часу Радянська влада вживала всіх заходів до того, щоб розбити господарську міць капіталізму і створити умови для побудування соціалістичного народного господарства. Експропріація капіталістів і поміщиків; перетворення землі, фабрик, заводів, шляхів сполучення, банків у загальнонародну власність; проведення нової економічної політики; будівництво державної соціа-

лістичної промисловості; проведення ленінського кооперативного плану, — такі ці заходи. Тепер головне завдання полягає в тому, щоб розгорнути по всій країні будівництво нового, соціалістичного господарства і тим добити капіталізм також і *економічно*. Вся наша практична робота, всі наші дії повинні бути підпорядковані вимогам виконання цього головного завдання. Робітничий клас може зробити це, і він це зробить. Почати виконання цього грандіозного завдання треба з індустріалізації країни. Соціалістична індустріалізація країни — така та основна ланка, з якої треба почати розгортання будівництва соціалістичного народного господарства. Ні затягування революції на Заході, ні часткова стабілізація капіталізму в нерадянських країнах не можуть припинити нашого просування вперед — до соціалізму. Нова економічна політика може тільки полегшити цю справу, бо вона запроваджена партією саме для того, щоб полегшити будівництво соціалістичного фундаменту нашого народного господарства.

Така була відповідь партії на питання про перемогу соціалістичного будівництва в нашій країні.

Але партія знала, що цим не вичерпується проблема перемоги соціалізму в одній країні. Побудова соціалізму в СРСР становить величезний поворот в історії людства і всесвітньоісторичну перемогу робітничого класу і селянства СРСР. Але вона є все ж внутрішньою справою СРСР і становить лише частину проблеми перемоги соціалізму. Другу частину проблеми становить її міжнародна сторона. Обґрунтовуючи положення про перемогу соціалізму в одній країні, тов. Сталін не раз вказував, що слід розрізняти дві сторони цього питання, внутрішню і міжнародну. Щодо внутрішньої сторони питання, тобто взаємовідносин класів всередині країни, то робітничий клас і селянство СРСР цілком можуть перемогти *економічно* свою власну буржуазію і побудувати повне соціалістичне суспільство. Але є ще міжнародна сторона питання, тобто галузь зовнішніх відносин, галузь відносин між Радянською країною і капіталістичними країнами, між Радянським народом і міжнародною буржуазією, яка ненавидить радянський лад і шукає нагоди вчинити нову збройну інтервенцію проти Радянської країни, зробити нові спроби відновлення капіталізму в СРСР. І оскільки СРСР є поки що єдиною країною соціалізму, а всі інші країни залишаються капіталістичними, то продовжує існувати навколо СРСР капіталістичне оточення, яке породжує небезпеку капіталістичної інтервенції. Ясно, що поки є капіталістичне оточення, буде і небезпека капіталістичної інтервенції. Чи може Радянський народ самими лише власними силами знищити цю зовнішню небезпеку, небезпеку капіталістичної інтервенції проти СРСР? Ні, не може. Не може, бо для

знищення небезпеки капіталістичної інтервенції необхідно знищити капіталістичне оточення, а знищити капіталістичне оточення можливо лише в результаті переможної пролетарської революції принаймні в кількох країнах. Але з цього випливає, що перемога соціалізму в СРСР, яка виражається в ліквідації капіталістичної системи господарства і в побудові соціалістичної системи господарства, все ж не може вважатися *остаточною* перемогою, оскільки небезпека збройної іноземної інтервенції і спроб реставрації капіталізму лишається неусунутою, оскільки країна соціалізму лишається не гарантованою від такої небезпеки. Щоб знищити небезпеку іноземної капіталістичної інтервенції, треба знищити капіталістичне оточення.

Звичайно, Радянський народ і його Червона армія при правильній політиці Радянської влади зуміють дати належну відсіч новій іноземній капіталістичній інтервенції так само, як вони дали відсіч першій капіталістичній інтервенції в 1918—1920 роках. Але це ще не значить, що цим буде знищена небезпека нових капіталістичних інтервенцій. Поразка першої інтервенції не знищила небезпеки нової інтервенції, бо джерело небезпеки інтервенції — капіталістичне оточення — продовжує існувати. Не знищить небезпеки інтервенції і поразка нової інтервенції, якщо капіталістичне оточення все ще існуватиме.

З цього випливає, що перемога пролетарської революції в капіталістичних країнах є кровним інтересом трудящих СРСР.

Така була настанова партії в питанні про перемогу соціалізму в нашій країні.

ЦК вимагав, щоб ця настанова була обговорена на наступній XIV партконференції, щоб вона була схвалена і прийнята, як настанова партії, як закон партії, *обов'язковий* для всіх членів партії.

Ця настанова партії приголомшливо подіяла на опозиціонерів. Вона приголомшила їх насамперед тим, що партія надала їй конкретно-практичного характеру, зв'язала її з практичним планом соціалістичної індустріалізації країни і зажадала прибрати її в форму партійного закону, в форму резолюції XIV партконференції, обов'язкової для всіх членів партії.

Троцькісти виступили проти настанови партії, протиставивши їй меншовицьку «теорію перманентної революції», яку лише на глум з марксизму можна було назвати марксистською теорією і яка заперечувала можливість перемоги соціалістичного будівництва в СРСР.

Бухарінці не зважилися виступити прямо проти настанови партії. Але вони все ж стали потихеньку протиставити їй свою «теорію» мирного вростання буржуазії в соціалізм, доповнивши її «новим» лозунгом — «Збагачуйтесь». У бухарінців

виходило, що перемога соціалізму означає не ліквідацію буржуазії, а її відродження і збагачення.

Зінов'єв і Каменєв висунулись були один час із заявою, що перемога соціалізму в СРСР неможлива через його техніко-економічну відсталість, але потім змушені були сховатися в кущі.

XIV партконференція (квітень 1925 року) осудила всі ці капітулянтські «теорії» відкритих і прихованих опозиціонерів і затвердила настанову партії на перемогу соціалізму в СРСР, прийнявши відповідну резолюцію.

Зінов'єв і Каменєв, приперті до стіни, визнали кращим голосувати за цю резолюцію. Але партія знала, що вони тільки відклали свою боротьбу з нею, вирішивши «дати бій партії» на XIV з'їзді партії. Вони збирали своїх прихильників у Ленінграді і формували так звану «нову опозицію».

В грудні 1925 року відкрився XIV з'їзд партії.

З'їзд відбувався в напруженій внутріпартійній обстановці. За весь час існування партії ще не було такого становища, щоб ціла делегація величезного партійного центра, як-от ленінградська, збиралася виступати проти свого ЦК.

На з'їзді було 665 делегатів з ухвальним голосом і 641 з дорадчим, які представляли 643 тисячі членів партії і 445 тисяч кандидатів, тобто трохи менше, ніж на попередньому з'їзді. Тут позначились результати часткової чистки осередків установ і вузівських осередків, що були засмічені антипартійними елементами.

Політичний звіт Центрального Комітету зробив тов. Сталін. Він змалював яскраву картину зростання політичної і господарської могутності Радянського Союзу. І промисловість, і сільське господарство, завдяки перевагам радянської системи господарства, були відбудовані в порівняно короткий строк і наближались до довоєнного рівня. Незважаючи на ці успіхи, тов. Сталін пропонував не заспокоюватись на цьому, бо ці успіхи не могли знищити того факту, що наша країна все ще продовжувала лишатися відсталою, аграрною. Дві третини всієї продукції давало сільське господарство, тільки одну третину — промисловість. Перед партією, говорив тов. Сталін, стоїть на весь зріст питання про перетворення нашої країни в індустріальну країну, економічно незалежну від капіталістичних країн. Це можливо зробити, і це треба зробити. Центральним завданням партії стає боротьба за соціалістичну індустріалізацію країни, боротьба за перемогу соціалізму.

> «Перетворити нашу країну з аграрної в індустріальну, здатну виробляти своїми власними силами необхідне устаткування, — ось в чому суть, основа нашої генеральної лінії», — вказував тов. Сталін.

Індустріалізація країни забезпечувала господарську самостійність країни, зміцнювала її обороноздатність і створювала умови, необхідні для перемоги соціалізму в СРСР.

Проти генеральної лінії партії виступили зінов'євці. Сталінському планові соціалістичної індустріалізації зінов'євець Сокольніков протипоставив буржуазний план, який був в ходу серед акул імперіалізму. За цим планом СРСР мав залишитися аграрною країною, яка виробляє, головним чином, сировину і продовольство, вивозить їх за кордон і ввозить звідти машини, яких сама не виробляє і не повинна виробляти. В умовах 1925 року цей план мав вигляд плану економічного закабалення СРСР промислово-розвинутим закордоном, плану закріплення промислової відсталості СРСР на догоду імперіалістичним акулам капіталістичних країн.

Прийняти цей план означало перетворити нашу країну в безпомічний аграрний, землеробський придаток капіталістичного світу, залишити її беззбройною і слабою перед лицем капіталістичного оточення і, кінець кінцем — поховати в труну справу соціалізму в СРСР.

З'їзд заплямував господарський «план» зінов'євців, як план закабалення СРСР.

Не допомогли «новій опозиції» і такі вихватки, як твердження (всупереч Леніну!) про те, що наша державна промисловість не є нібито соціалістичною промисловістю, або заява (теж всупереч Леніну!) про те, що середняк-селянин не може бути нібито союзником робітничого класу в справі соціалістичного будівництва.

З'їзд заплямував ці вихватки «нової опозиції», як антиленінські.

Тов. Сталін викрив троцькістсько-меншовицьку суть «нової опозиції». Він показав, що Зінов'єв і Каменєв тільки переспівують пісеньки ворогів партії, з якими Ленін вів у свій час нещадну боротьбу.

Було ясно, що зінов'євці — це погано замасковані троцькісти.

Тов. Сталін підкреслив, що найважливішим завданням партії є міцний союз робітничого класу з середняком у справі будівництва соціалізму. Він вказав на два ухили в селянському питанні, наявні тоді в партії, які становили небезпеку для справи цього союзу. Перший ухил — недооцінка і применшення куркульської небезпеки, другий — паніка, переляк перед куркулем і недооцінка ролі середняка. На питання про те, який ухил гірший, тов. Сталін відповідав: «Обидва вони гірші, і перший і другий ухил. І якщо розвинуться ці ухили, вони здатні розкласти і загубити партію. На щастя, у нас в партії є сили, які можуть відсікти і перший і другий ухил».

Партія дійсно розгромила і відсікла і «лівий» і правий ухил.

Підводячи підсумок дебатам по господарському будівництву, XIV з'їзд партії одностайно відкинув капітулянтські плани опозиціонерів і записав у своєму знаменитому рішенні:

«В галузі економічного будівництва з'їзд виходить з того, що наша країна, країна диктатури пролетаріату, має «все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства» (*Ленін*). З'їзд вважає, що боротьба за перемогу соціалістичного будівництва в СРСР є основним завданням нашої партії».

XIV з'їзд затвердив новий статут партії.

З XIV з'їзду наша партія стала називатися Всесоюзною Комуністичною Партією (більшовиків) — ВКП(б).

Зінов'євці, розбиті на з'їзді, не підкорились партії. Вони почали боротьбу проти рішень XIV з'їзду. Відразу ж після XIV з'їзду Зінов'єв влаштував збори Ленінградського губкому комсомолу, верхівка якого була вихована Зінов'євим, Залуцьким, Бакаєвим, Євдокімовим, Кукліним, Сафаровим та іншими дворушниками в дусі ненависті до ленінського ЦК партії. На цих зборах Ленінградський губком комсомолу ухвалив нечувану в історії ВЛКСМ постанову про відмову підкоритися рішенням XIV з'їзду партії.

Але зінов'євська верхівка ленінградського комсомолу зовсім не відображала настроїв комсомольських мас Ленінграда. Тому вона легко була розгромлена, і незабаром ленінградська комсомольська організація знов зайняла належне їй місце в комсомолі.

Наприкінці XIV з'їзду в Ленінград була послана група делегатів з'їзду — товариші Молотов, Кіров, Ворошилов, Калінін, Андрєєв та інші. Треба було роз'яснити членам ленінградської партійної організації злочинний, антибільшовицький характер тієї позиції, яку зайняла на з'їзді ленінградська делегація, що дістала мандати обманом. Збори із звітами про з'їзд проходили бурхливо. Була скликана нова екстрена ленінградська партконференція. Величезна маса членів ленінградської партійної організації (понад 97 процентів) повністю схвалила рішення XIV з'їзду партії і осудила антипартійну зінов'євську «нову опозицію». Остання являла собою уже тоді генералів без армії.

Ленінградські більшовики залишились у перших рядах партії Леніна — Сталіна.

Підводячи підсумки роботам XIV з'їзду партії, тов. Сталін писав:

«Історичне значення XIV з'їзду ВКП полягає в тому, що він зумів викрити до коренів помилки нової опозиції, відкинув геть її невіру і хникання, ясно і чітко намі-

тив шлях дальшої боротьби за соціалізм, дав партії перспективу перемоги і озброїв тим самим пролетаріат незламною вірою в перемогу соціалістичного будівництва» (*Сталін*, Питання ленінізму, стор. 150).

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

Роки переходу на мирну роботу по відбудуванню народного господарства є одним з найвідповідальніших періодів в історії більшовицької партії. В напруженій обстановці партія зуміла здійснити трудний поворот від політики воєнного комунізму до нової економічної політики. Партія зміцнила союз робітників і селян на новій економічній основі. Був створений Союз Радянських Соціалістичних Республік.

На шляхах нової економічної політики були досягнуті вирішальні успіхи у відбудові народного господарства. Країна Рад пройшла з успіхом відбудовний період в розвитку народного господарства і почала переходити до нового періоду, до періоду індустріалізації країни.

Перехід від громадянської війни до мирного соціалістичного будівництва супроводився, особливо на перших порах, великими труднощами. Вороги більшовизму, антипартійні елементи в рядах ВКП(б), на всьому протязі цього періоду вели одчайдушну боротьбу проти ленінської партії. На чолі цих антипартійних елементів стояв Троцький. Його підручними в цій боротьбі були Каменєв, Зінов'єв, Бухарін. Опозиціонери розраховували внести розклад в ряди більшовицької партії після смерті Леніна, розколоти партію, заразити її невірою в справу перемоги соціалізму в СРСР. По суті троцькісти намагалися створити в СРСР політичну організацію нової буржуазії, іншу партію — партію капіталістичної реставрації.

Партія згуртувалась під ленінським прапором навколо свого ленінського ЦК, навколо тов. Сталіна і завдала поразки як троцькістам, так і їх новим друзям в Ленінграді — новій опозиції Зінов'єва — Каменєва.

Нагромадивши сили і засоби, партія більшовиків підвела країну до нового історичного етапу — до етапу соціалістичної індустріалізації.

РОЗДІЛ X

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У БОРОТЬБІ ЗА СОЦІАЛІСТИЧНУ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ КРАЇНИ. *(1926—1929 роки).*

1. Труднощі в період соціалістичної індустріалізації і боротьба з ними. Утворення троцькістсько-зінов'євського антипартійного блоку. Антирадянські виступи блоку. Поразка блоку.

Після XIV з'їзду партія розгорнула боротьбу за проведення в життя генеральної настанови Радянської влади на *соціалістичну індустріалізацію* країни.

У відбудовний період завдання полягало в тому, щоб оживити, насамперед, сільське господарство, дістати від сільського господарства сировину, продовольство і привести в рух, — відбудувати промисловість, відбудувати існуючі заводи і фабрики.

Радянська влада порівняно легко справилась з цими завданнями.

Але відбудовний період мав три великі недоліки.

По-перше, він мав справу з старими заводами і фабриками, з їх старою, відсталою технікою, які могли скоро вийти з ладу. Завдання полягало в тому, щоб переустаткувати їх на основі нової техніки.

По-друге, відбудовний період мав справу з такою промисловістю, база якої була надто вузька, бо серед наявних заводів і фабрик бракувало десятків і сотень машинобудівельних заводів, абсолютно необхідних для країни, яких не було у нас тоді і які треба було збудувати, бо без наявності таких заводів індустрія не може вважатися справжньою індустрією. Завдання полягало в тому, щоб створити ці заводи і озброїти їх сучасною технікою.

По-третє, відбудовний період мав справу переважно з легкою індустрією, яку він розвинув і вивів на шлях. Але самий розвиток легкої індустрії став далі упиратися в слабість важкої індустрії, не кажучи вже про інші потреби країни, які могли бути задоволені лише розвинутою важкою індустрією. Завдання полягало в тому, щоб зробити тепер крен в бік важкої індустрії.

Всі ці нові завдання повинна була розв'язати політика соціалістичної індустріалізації.

Необхідно було збудувати *заново* цілий ряд галузей індустрії, яких не було в царській Росії, — збудувати нові машинобудівельні, верстатобудівельні, автомобільні, хімічні, металургійні заводи, налагодити власне виробництво двигунів і устаткування для електростанцій, збільшити видобуток металу і вугілля, бо цього вимагала справа перемоги соціалізму в СРСР.

Необхідно було створити нову оборонну промисловість, — збудувати нові артилерійські, снарядні, авіаційні, танкові, кулеметні заводи, бо цього вимагали інтереси оборони СРСР в обстановці капіталістичного оточення.

Необхідно було збудувати тракторні заводи, заводи сучасних сільськогосподарських машин і забезпечити їх продукцією сільське господарство, щоб дати можливість мільйонам дрібних одноосібних селянських господарств перейти на велике колгоспне виробництво, бо цього вимагали інтереси перемоги соціалізму на селі.

Все це повинна була дати політика індустріалізації, бо в цьому полягала соціалістична індустріалізація країни.

Зрозуміло, що таке велике капітальне будівництво не могло обійтись без мільярдних грошових вкладень. Розраховувати на зовнішні позики не було можливості, бо капіталістичні країни відмовились дати позики. Доводилось будувати на свої власні кошти, без допомоги ззовні. А країна наша була тоді ще небагата.

В цьому полягала тепер одна з головних трудностей.

Капіталістичні країни звичайно створювали свою важку індустрію за рахунок припливу коштів ззовні: за рахунок пограбування колоній, за рахунок контрибуцій з переможених народів, за рахунок зовнішніх позик. Країна Рад принципіально не могла вдатися до таких брудних джерел одержання коштів для індустріалізації, як грабіж колоніальних або переможених народів. Щодо зовнішніх позик, то для СРСР було закрите це джерело внаслідок відмовлення капіталістичних країн дати йому позики. Треба було знайти кошти *всередині* країни.

І в СРСР знайшлись такі кошти. В СРСР знайшлись такі джерела нагромадження, яких не знає жодна капіталістична держава. Радянська держава дістала в своє розпорядження всі фабрики і заводи, всі землі, відібрані Жовтневою соціалістичною революцією у капіталістів і поміщиків, транспорт, банки, торгівлю зовнішню і внутрішню. Прибуток від державних фабрик і заводів, від транспорту, торгівлі, банків ішов тепер не на споживання паразитичного класу капіталістів, а на дальше розширення промисловості.

Радянська влада анулювала царські борги, по яких щороку народ сплачував сотні мільйонів карбованців золотом самих тільки процентів. Знищивши поміщицьку власність на землю, Радянська влада звільнила селянство від щорічної сплати поміщикам близько 500 мільйонів карбованців золотом орендної плати за землю. Звільнившись від усього цього тягаря, селянство могло допомогти державі будувати нову, могутню промисловість. Селяни були кровно заінтересовані в одержанні тракторів і сільськогосподарських машин.

Всі ці джерела доходів були в розпорядженні Радянської держави. Вони могли дати сотні мільйонів і мільярди карбованців для створення важкої індустрії. Треба було тільки по-господарському підійти до справи і навести найсуворішу економію в справі витрачання грошей, раціоналізувати виробництво, знизити собівартість виробництва, ліквідувати непродуктивні витрати і т. п.

Радянська влада саме так і зробила.

Завдяки режиму економії з кожним роком стали збиратися все більш значні кошти на капітальне будівництво. Появилась можливість приступити до будівництва таких гігантських підприємств, як Дніпровська гідроелектростанція, Туркестано-Сибірська залізниця, Сталінградський тракторний завод, верстатобудівельні заводи, автомобільний завод «АМО» («ЗІС») і т. д.

Якщо в 1926—27 році було вкладено в промисловість близько 1 мільярда карбованців, то через три роки вдалося вкласти уже близько 5 мільярдів карбованців.

Справа індустріалізації просувалася вперед.

У зміцненні соціалістичного господарства СРСР капіталістичні країни вбачали загрозу для існування капіталістичної системи. Тому імперіалістичні уряди вживали всіх можливих заходів, щоб зробити новий тиск на СРСР, внести замішання, зірвати або, принаймні, загальмувати справу індустріалізації СРСР.

В травні 1927 року англійські консерватори («твердолоби»), які сиділи в уряді, організували провокаційний наскок на «Аркос» (Радянське товариство по торгівлі з Англією). 26 травня 1927 року англійський консервативний уряд оголосив про розрив Англією дипломатичних і торгових відносин з СРСР.

7 червня 1927 року у Варшаві російський білогвардієць, який перебував у польському підданстві, убив посла СРСР т. Войкова.

Одночасно на території СРСР англійськими шпигунами і диверсантами були кинуті бомби в партійний клуб у Ленінграді, причому було поранено близько 30 чоловік, в тому числі кілька чоловік тяжко.

Літом 1927 року майже одночасно відбувались наскоки

на радянські повпредства і торгпредства в Берліні, Пекіні, Шанхаї, Тяньцзіні.

Це створювало додаткові труднощі для Радянської влади.

Але СРСР не піддався тискові і легко відкинув геть провокаційні наскоки імперіалістів та їх агентів.

Не менших труднощів завдавали партії і Радянській державі троцькісти та інші опозиціонери своєю підривною роботою. Недаремно говорив тоді тов. Сталін, що проти Радянської влади «створюється щось подібне до єдиного фронту від Чемберлена до Троцького». Незважаючи на рішення XIV з'їзду партії і оголошену опозицією лояльність, опозиціонери не склали зброї. Більше того — вони ще дужче посилили свою підривну, розкольницьку роботу.

Літом 1926 року троцькісти і зінов'євці об'єднуються в антипартійний блок, згуртовують навколо блоку рештки всіх розбитих опозиційних груп і закладають основи своєї антиленінської підпільної партії, грубо порушуючи тим самим статут партії і рішення з'їздів партії, які забороняють утворення фракцій. ЦК партії попереджає, що коли цей антипартійний блок, який є подобою відомого меншовицького Серпневого блоку, не буде розпущений, справа може скінчитись погано для його прихильників. Проте, прихильники блоку не вгамовуються.

Восени того ж року, напередодні XV партконференції, вони роблять вилазку — на партзборах по заводах Москви, Ленінграда та інших міст, намагаючись нав'язати партії нову дискусію. Вони ставлять при цьому на обговорення членів партії свою платформу, яка є копією звичайної троцькістсько-меншовицької, антиленінської платформи. Члени партії дають опозиціонерам жорстоку відсіч, а подекуди — просто виганяють їх із зборів. ЦК знов попереджає прихильників блоку, що партія не може далі терпіти їх підривної роботи.

Опозиціонери за підписами Троцького, Зінов'єва, Каменєва, Сокольнікова подають до ЦК заяву, де вони осуджують свою фракційну роботу і обіцяють бути надалі лояльними. Проте, блок продовжує на ділі існувати, і його прихильники не припиняють своєї підпільної антипартійної роботи. Вони продовжують збивати свою антиленінську партію, заводять нелегальну друкарню, встановлюють членські внески серед своїх прихильників, поширюють свою платформу.

У зв'язку з такою поведінкою троцькістів і зінов'євців XV партконференція (листопад 1926 р.) і розширений пленум Виконкому Комуністичного Інтернаціоналу (грудень 1926 р.) ставлять на обговорення питання про троцькістсько-зінов'євський блок і у своїх рішеннях плямують прихильників блоку, як розкольників, що скотилися у своїй платформі на меншовицькі позиції.

Але й це не вплинуло на прихильників блоку. В 1927 році, в момент розриву англійськими консерваторами дипломатичних і торгових відносин з СРСР, вони знов посилили свої нападки на партію. Вони сфабрикували нову антиленінську платформу, так звану «платформу 83-х» і стали поширювати її серед членів партії, вимагаючи від ЦК нової загальнопартійної дискусії.

З усіх опозиційних платформ ця платформа була, мабуть, найбільш брехливою і фарисейською.

На словах, тобто в платформі, троцькісти і зінов'євці не заперечували проти додержання рішень партії і висловлювались за лояльність, а на ділі вони якнайгрубіше порушували рішення партії, глумлячись з усякої лояльності щодо партії та її ЦК.

На словах, тобто в платформі, вони не заперечували проти єдності партії і висловлювались проти розколу, а на ділі вони якнайгрубіше порушували єдність партії, вели лінію розколу і мали вже свою окрему нелегальну, антиленінську партію, яка мала всі дані перерости в антирадянську, контрреволюційну партію.

На словах, тобто в платформі, вони висловлювались за політику індустріалізації і навіть обвинувачували ЦК в тому, що він веде індустріалізацію недосить швидким темпом, а на ділі вони охаювали рішення партії про перемогу соціалізму в СРСР, глумилися з політики соціалістичної індустріалізації, вимагали здачі іноземцям в концесію цілого ряду заводів і фабрик, покладали головні свої надії на іноземні капіталістичні концесії в СРСР.

На словах, тобто в платформі, вони висловлювались за колгоспний рух і навіть обвинувачували ЦК в тому, що він веде колективізацію недосить швидким темпом, а на ділі вони глумилися з політики залучення селян до соціалістичного будівництва, проповідували неминучість «нерозв'язних конфліктів» між робітничим класом і селянством і покладали свої надії на «культурних орендарів» у селі, тобто на куркульські господарства.

Це була найбрехливіша платформа з усіх брехливих платформ опозиції.

Вона була розрахована на обман партії.

ЦК відмовив у негайному відкритті дискусії, заявивши опозиціонерам, що дискусія може бути відкрита лише згідно з статутом партії, тобто за два місяці до з'їзду партії.

В жовтні 1927 року, тобто за два місяці до XV з'їзду, Центральний Комітет партії оголосив загальнопартійну дискусію. Почались дискусійні збори. Результати дискусії були для троцькістсько-зінов'євського блоку більш, ніж плачевні. За політику ЦК голосувало 724 тисячі членів партії. За блок троцькістів і зінов'євців — 4 тисячі, тобто менше одного

процента. Антипартійний блок був розбитий наголову. Партія у своїй величезній більшості одностайно відкинула платформу блоку.

Така була ясно виражена воля партії, до думки якої апелювали самі прихильники блоку.

Але й цей урок не вплинув на прихильників блоку. Замість того, щоб підкоритися волі партії, вони вирішили зірвати волю партії. Ще до закінчення дискусії вони, бачачи неминучість свого ганебного провалу, вирішили вдатися до більш гострих форм боротьби проти партії і Радянського уряду. Вони вирішили влаштувати відкриту демонстрацію протесту в Москві і Ленінграді. Днем своєї демонстрації вони обрали 7 листопада, день роковин Жовтневої революції, коли трудящі СРСР проводять свою революційну всенародну демонстрацію. Троцькісти і зінов'євці мали намір, таким чином, влаштувати паралельну демонстрацію. Як і слід було чекати, прихильникам блоку вдалося вивести на вулицю лише жалюгідну купку своїх нечисленних підспівачів. Підспівачі та їх отамани були зім'яті і викинуті геть всенародною демонстрацією.

Тепер уже не підлягало сумніву, що троцькісти і зінов'євці скотилися в антирадянське болото. Якщо в загальнопартійній дискусії вони апелювали до партії проти ЦК, то тут, під час своєї жалюгідної демонстрації, вони стали на шлях апеляції до ворожих класів проти партії і Радянської держави. Поставивши за мету підрив більшовицької партії, вони неминуче повинні були скотитися на шлях підриву Радянської держави, бо партія більшовиків і держава невіддільні в Радянській країні. Тим самим отамани троцькістсько-зінов'євського блоку поставили себе поза партією, бо неможливо було терпіти далі в рядах більшовицької партії людей, які скотилися в антирадянське болото.

14 листопада 1927 р. об'єднані збори ЦК і ЦКК виключили з партії Троцького і Зінов'єва.

2. Успіхи соціалістичної індустріалізації. Відставання сільського господарства. XV з'їзд партії. Курс на колективізацію сільського господарства. Розгром троцькістсько-зінов'євського блоку. Політичне дворушництво.

Уже на кінець 1927 року стали очевидні вирішальні успіхи політики соціалістичної індустріалізації. Індустріалізація в умовах непу зуміла дати за короткий строк серйозне просування вперед. Промисловість і сільське господарство в цілому (включаючи лісове господарство і рибну ловлю) не тільки досягли по своїй валовій продукції довоєнного рівня, але й перевалили через цей рівень. Питома вага промисло-

вості в народному господарстві зросла до 42 процентів, досягши відповідного рівня довоєнного часу.

Швидко відбувалось зростання соціалістичного сектора промисловості за рахунок приватного сектора, піднявшись з 81 процента в 1924—1925 р. до 86 процентів в 1926—1927 р., тимчасом як питома вага приватного сектора упала за той самий період з 19 процентів до 14 процентів.

Це означало, що індустріалізація в СРСР має різко виражений соціалістичний характер, що промисловість СРСР розвивається по шляху перемоги соціалістичної системи виробництва, що в галузі промисловості питання «хто — кого» уже передрішене на користь соціалізму.

Так само швидко витіснявся приватник з торгівлі, частка якого упала в галузі роздрібної торгівлі з 42 процентів в 1924—1925 році до 32 процентів у 1926—1927 р., не кажучи вже про оптову торгівлю, де частка приватника упала за той самий період з 9 процентів до 5 процентів.

Ще швидшим темпом відбувалося зростання *великої* соціалістичної промисловості, яка дала за 1927 рік, перший рік *після* відбудовного періоду, приріст продукції в порівнянні з попереднім роком на 18 процентів. Це була рекордна цифра приросту, недоступна для великої промисловості найпередовіших країн капіталізму.

Іншу картину являло сільське господарство, особливо — зернове господарство. Хоч сільське господарство в цілому і перевалило через довоєнний рівень, валова продукція його головної галузі — зернового господарства — становила тільки 91 процент довоєнного рівня, а товарна частина зернової продукції, яка продавалась на сторону для постачання міст, ледве доходила до 37 процентів довоєнного рівня, причому всі дані говорили про те, що є небезпека дальшого падіння товарної продукції зерна.

Це означало, що дроблення великих товарних господарств у селі на дрібні господарства, а дрібних на найдрібніші, яке почалося в 1918 році, все ще триває, що дрібне і найдрібніше селянське господарство стає напівнатуральним господарством, спроможним дати лише мінімум товарного зерна, що зернове господарство періоду 1927 року, виробляючи трохи менше зерна, ніж зернове господарство довоєнного часу, може, проте, продати на сторону для міст лише трохи більше третини тієї кількості зерна, яку спроможне було продати довоєнне зернове господарство.

Не підлягало сумніву, що при такому стані зернового господарства армія і міста СРСР повинні були опинитися перед лицем хронічного голоду.

Це була криза зернового господарства, за якою повинна була настати криза тваринницького господарства.

Щоб вийти з такого становища, необхідно було перейти

в сільському господарстві на велике виробництво, спроможне пустити в хід трактори і сільськогосподарські машини і піднести в кілька разів товарність зернового господарства. Перед країною стояли дві можливості: або перейти на велике *капіталістичне* виробництво, що означало б розорення селянських мас, загибель союзу робітничого класу і селянства, посилення куркульства і поразку соціалізму на селі, або стати на шлях об'єднання дрібних селянських господарств у великі *соціалістичні* господарства, в колгоспи, спроможні використовувати трактори та інші сучасні машини для швидкого піднесення зернового господарства і його товарної продукції.

Зрозуміло, що партія більшовиків і Радянська держава могли стати лише на другий шлях, на колгоспний шлях розвитку сільського господарства.

При цьому партія спиралась на такі вказівки Леніна щодо необхідності переходу від дрібних селянських господарств до великого, артільного, колективного господарства в землеробстві:

а) «Дрібним господарством з нужди не вийти» (*Ленін*, т. XXIV, стор. 540).

б) «Якщо ми будемо сидіти по-старому в дрібних господарствах, хоч і вільними громадянами на вільній землі, нам все одно загрожує неминуча загибель» (т. XX, стор. 417).

в) «Якщо селянське господарство може розвиватися далі, необхідно міцно забезпечити і дальший перехід, а дальший перехід неминуче полягає в тому, щоб найменш вигідне і найбільш відстале, дрібне, відособлене селянське господарство, поступово об'єднуючись, зорганізувало громадське, велике землеробське господарство» (т. XXVI, стор. 299).

г) «Лише в тому разі, коли вдасться на ділі показати селянам переваги громадського, колективного, товариського, артільного обробітку землі, лише, коли вдасться допомогти селянинові, з допомогою товариського, артільного господарства, тоді тільки робітничий клас, що тримає в своїх руках державну владу, дійсно доведе селянинові свою правоту, дійсно приверне на свою сторону міцно і по-справжньому багатомільйонну селянську масу» (т. XXIV, стор. 579).

Така була обстановка перед XV з'їздом партії.

XV з'їзд партії відкрився 2 грудня 1927 року. На з'їзді було 898 делегатів з ухвальним голосом і 771 з дорадчим, які представляли 887.233 члени партії і 348.957 кандидатів.

Відзначаючи у своїй звітній доповіді успіхи індустріалізації і швидке зростання соціалістичної промисловості, тов. Сталін поставив перед партією завдання:

«Розширяти і зміцнювати наші соціалістичні командні висоти в усіх галузях народного господарства як в місті, так і на селі, тримаючи курс на ліквідацію капіталістичних елементів в народному господарстві».

Порівнюючи сільське господарство з промисловістю і відзначаючи відсталість сільського господарства, особливо зернового господарства, пояснювану розпорошеністю сільського господарства, яка не допускає застосування сучасної техніки, — тов. Сталін підкреслював, що такий незавидний стан сільського господарства створює загрозу для всього народного господарства.

«Де ж вихід?» — запитував тов. Сталін.

«Вихід, — відповідав тов. Сталін, — в переході дрібних і розпорошених селянських господарств на великі і об'єднані господарства на основі громадського обробітку землі, в переході на колективний обробіток землі на базі нової, вищої техніки. Вихід у тому, щоб дрібні і найдрібніші селянські господарства поступово, але неухильно, не в порядку натиску, а в порядку показу і переконання, об'єднувати у великі господарства на основі громадського, товариського, колективного обробітку землі, з застосуванням сільськогосподарських машин і тракторів, з застосуванням наукових способів інтенсифікації землеробства. Іншого виходу нема».

XV з'їзд виніс рішення про всемірне розгортання *колективізації* сільського господарства. З'їзд намітив план розширення і зміцнення сітки колгоспів і радгоспів і дав чіткі вказівки про способи боротьби за колективізацію сільського господарства.

Разом з тим, з'їзд дав директиву:

«Розвивати далі наступ на куркульство і вжити ряд нових заходів, які обмежують розвиток капіталізму на селі і ведуть селянське господарство в напрямі до соціалізму» (ВКП(б) в резолюціях, ч. II, стор. 260).

Нарешті, виходячи із зміцнення планового начала в народному господарстві і маючи на увазі організацію планомірного наступу соціалізму проти капіталістичних елементів по всьому фронту народного господарства, з'їзд дав директиву відповідним органам про складання *першого п'ятирічного плану* народного господарства.

Покінчивши з питаннями соціалістичного будівництва, XV з'їзд партії перейшов до питання про ліквідацію троцькістсько-зінов'євського блоку.

З'їзд визнав, що «опозиція ідейно розірвала з ленінізмом, переродилась у меншовицьку групу, стала на шлях капітуляції перед силами міжнародної та внутрішньої буржуазії і перетворилась об'єктивно в знаряддя третьої сили проти

режиму пролетарської диктатури» (ВКП(б) в резолюціях, ч. II, стор. 232).

З'їзд визнав, що незгоди між партією і опозицією переросли в програмні, що троцькістська опозиція стала на шлях антирадянської боротьби. Тому XV з'їзд оголосив належність до троцькістської опозиції і пропаганду її поглядів несумісними з перебуванням в рядах більшовицької партії.

З'їзд схвалив постанову об'єднаних зборів ЦК і ЦКК про виключення з партії Троцького й Зінов'єва і постановив виключити з партії всіх активних діячів троцькістсько-зінов'євського блоку, таких, як Радек, Преображенський, Раковський, Пятаков, Серебряков, І. Смирнов, Каменєв, Саркіс, Сафаров, Ліфшіц, Мдівані, Смілга, і всю групу «демократичного централізму» (Сапронов, В. Смирнов, Богуславський, Дробніс та ін.).

Розбиті ідейно і розгромлені організаційно прихильники троцькістсько-зінов'євського блоку розгубили останні рештки свого впливу в народі.

Виключені з партії антиленінці, через деякий час після XV з'їзду партії, стали подавати заяви про розрив з троцькізмом з проханням вернути їх у партію. Звичайно, партія ще не могла знати тоді, що Троцький, Раковський, Радек, Крестінський, Сокольніков та інші давно вже є вороги народу, шпигуни, завербовані іноземною розвідкою, що Каменєв, Зінов'єв, Пятаков та інші вже налагоджують зв'язки з ворогами СРСР в капіталістичних країнах для «співробітництва» з ними проти Радянського народу. Але вона була досить навчена досвідом, що від цих людей, які не раз виступали в найвідповідальніші моменти проти Леніна і ленінської партії, можна чекати всяких пакостей. Тому партія поставилась до заяв виключених недовірливо. Для першої перевірки щирості подавців заяв, вона обумовила прийом їх назад у партію такими вимогами:

а) відкрите осудження троцькізму, як антибільшовицької і антирадянської ідеології;

б) відкрите визнання політики партії, як єдино правильної;

в) безумовне підкорення рішенням партії та її органів;

г) проходження іспитового строку, протягом якого партія перевіряє тих, що подали заяву, і після якого, залежно від результатів перевірки, партія ставить питання про прийом назад у партію кожного виключеного окремо.

Партія вважала при цьому, що відкрите визнання цих пунктів з боку виключених повинно при всяких умовах мати позитивне значення для партії, бо воно розіб'є єдність троцькістсько-зінов'євських рядів, внесе в їх середовище розклад, продемонструє ще раз правоту і могутність партії і дасть партії можливість, в разі щирості авторів заяв, — вернути партії колишніх її працівників, в разі ж їх нещирості,—

викрити їх на очах у всіх уже не як людей, що помиляються, а як безідейних кар'єристів, обманщиків робітничого класу і запеклих дворушників.

Більшість виключених прийняла умови прийому в партію, висунуті партією, і опублікувала в пресі відповідні заяви.

Партія, шкодуючи їх і не бажаючи відмовити їм у можливості стати знов людьми партії і робітничого класу, відновила їх в правах членів партії.

З часом виявилось, проте, що заяви «активних діячів» троцькістсько-зінов'євського блоку, за небагатьма винятками,— були наскрізь брехливими, дворушницькими заявами.

Виявилось, що ці пани, ще до подачі своїх заяв, перестали бути політичною течією, готовою відстоювати перед народом свої погляди, і перетворились у безідейну кар'єристську кліку, готову розтоптати залишки своїх поглядів на очах у всіх, готову вихваляти чужі їй погляди партії на очах у всіх, готову прибрати будь-яку окраску, — як хамелеони, — аби тільки зберегти себе в партії, в робітничому класі, щоб мати можливість пакостити і робітничому класові і його партії.

Троцькістсько-зінов'євські «активні діячі» були політичними шахраями, політичними дворушниками.

Політичні дворушники звичайно починають з обману і проводять своє чорне діло шляхом обману народу, робітничого класу, партії робітничого класу. Але політичних дворушників не можна вважати тільки обманщиками. Політичні дворушники являють собою безідейну кліку політичних кар'єристів, яка давно вже втратила довір'я народу і намагається знову влізти в довір'я шляхом обману, шляхом хамелеонства, шляхом шахрайства,— якими завгодно шляхами,— аби тільки зберегти за собою звання політичних діячів. Політичні дворушники являють собою безпринципну кліку політичних кар'єристів, готових спертися на кого завгодно, хоч би на карні елементи, хоч би на покидьки суспільства, хоч би на заклятих ворогів народу,— для того, щоб в «слушний момент» вилізти знов на політичну сцену і сісти на шию народові як його «правителі».

Саме такими політичними дворушниками були троцькістсько-зінов'євські «активні діячі».

3. Наступ проти куркульства. Бухарінсько-риковська антипартійна група. Прийняття першої п'ятирічки. Соціалістичне змагання. Початок масового колгоспного руху.

Агітація троцькістсько-зінов'євського блоку проти політики партії, проти будівництва соціалізму, проти колективізації, так само як агітація бухарінців про те, що з колгос-

нами діло не вийде, що не треба чіпати куркулів, бо вони самі «вростуть» в соціалізм, що збагачення буржуазії не становить небезпеки для соціалізму,— вся ця агітація мала великий відгук серед капіталістичних елементів країни і, насамперед, серед куркульства. Куркулі знали тепер з відгуків у пресі, що вони не одинокі, що вони мають захисників і ходатаїв в особі Троцького, Зінов'єва, Каменєва, Бухаріна, Рикова та інших. Зрозуміло, що ця обставина не могла не піднести духу опору куркульства проти політики Радянського уряду. І дійсно, куркулі стали чинити дедалі сильніший опір. Куркулі стали масами відмовлятися продавати Радянській державі надлишки хліба, яких скупчилось у них немало. Вони стали проводити терор проти колгоспників, проти партійно-радянських працівників на селі, стали підпалювати колгоспи, зсипні пункти держави.

Партія розуміла, що поки не буде зламаний опір куркульства, поки не буде розбите куркульство у відкритому бою на очах у селянства, робітничий клас і Червона армія будуть терпіти від недостачі хліба, а колгоспний рух селян не може набрати масового характеру.

Виконуючи директиви XV з'їзду партії, партія перейшла в рішучий наступ проти куркульства. У своєму наступі партія здійснювала лозунг: спираючись міцно на бідноту і зміцнюючи союз з середняком, повести рішучу боротьбу проти куркульства. У відповідь на відмову куркульства продавати надлишки хліба державі по твердих цінах партія і уряд провели ряд надзвичайних заходів проти куркульства, застосували 107 статтю кримінального кодексу про конфіскацію по суду надлишків хліба у куркулів і спекулянтів, в разі їх відмови продавати ці надлишки державі по твердих цінах, і дали бідноті ряд пільг, в силу яких біднота діставала у своє розпорядження 25 процентів конфіскованого куркульського хліба.

Надзвичайні заходи справили свій вплив: біднота і середняки включилися в рішучу боротьбу проти куркульства, куркульство було ізольоване, опір куркульства і спекулянтів був зламаний. На кінець 1928 року Радянська держава мала уже в своєму розпорядженні достатні резерви хліба, а колгоспний рух пішов вперед більш упевненим кроком.

В цьому ж році була викрита велика шкідницька організація буржуазних спеціалістів у Шахтинському районі Донбасу. Шахтинські шкідники були тісно зв'язані з колишніми власниками підприємств — російськими і іноземними капіталістами, з іноземною військовою розвідкою. Вони ставили метою зірвати зростання соціалістичної промисловості і полегшити відновлення капіталізму в СРСР. Шкідники неправильно вели розробку шахт, щоб зменшити видобуток вугілля. Вони псували машини, вентиляцію, влаштовували обвали,

вибухи і підпали шахт, заводів, електростанцій. Шкідники свідомо затримували поліпшення матеріального становища робітників, порушували радянські закони про охорону праці.

Шкідники були притягнуті до відповідальності. Вони дістали від суду належну кару.

Центральний Комітет партії запропонував усім партійним організаціям здобути уроки з шахтинської справи. Тов. Сталін вказував, що більшовики-господарники повинні самі стати знавцями техніки виробництва, щоб їх не могли обманювати надалі шкідники з числа старих буржуазних спеціалістів, що треба прискорити підготовку нових технічних кадрів з людей робітничого класу.

За рішенням ЦК була поліпшена справа підготовки молодих спеціалістів у вищих технічних учбових закладах. На навчання були мобілізовані тисячі партійців, комсомольців і відданих справі робітничого класу безпартійних.

До переходу партії в наступ на куркульство, поки партія була зайнята ліквідацією троцькістсько-зінов'євського блоку, бухарінсько-риковська група поводилась більш-менш тихо, залишалась в резерві антипартійних сил, не зважувалась відкрито підтримати троцькістів, а іноді навіть виступала спільно з партією проти троцькістів. З переходом партії в наступ проти куркульства, із застосуванням надзвичайних заходів проти куркульства, бухарінсько-риковська група скинула маску і стала відкрито виступати проти політики партії. Куркульська душа бухарінсько-риковської групи не витримала, і прихильники цієї групи стали виступати уже відкрито на захист куркульства. Вони вимагали скасування надзвичайних заходів, лякаючи простаків, що в противному разі може початися «деградація» (рух вниз, занепад, розпад) сільського господарства, твердячи, що деградація уже почалась. Не помічаючи зростання колгоспів і радгоспів, цих вищих форм сільського господарства, і бачачи занепад куркульського господарства, вони видавали деградацію куркульського господарства за деградацію сільського господарства. Щоб підкріпити себе теоретично, вони сфабрикували сміховинну «теорію згасання класової боротьби», твердячи на підставі цієї теорії, що чим більше успіхів буде у соціалізму в його боротьбі з капіталістичними елементами, тим більше буде пом'якшуватись класова боротьба, що класова боротьба скоро зовсім згасне, і класовий ворог здасть усі свої позиції без опору, що через це нема потреби розпочинати наступ на куркульство. Тим самим вони відновлювали свою затаскану буржуазну теорію про мирне вростання куркульства в соціалізм і топтали ногами відоме положення ленінізму, в силу якого опір класового ворога набиратиме тим більш гострих форм, чим більше він втрача-

тиме грунт під ногами, чим більше успіхів буде у соціалізму, що класова боротьба може «згаснути» лише після знищення класового ворога.

Неважко було зрозуміти, що в особі бухарінсько-риковської групи партія має перед собою правоопортуністичну групу, яка відрізнялась від троцькістсько-зінов'євського блоку лише формою, лише тим, що троцькісти і зінов'євці мали деяку можливість маскувати свою капітулянтську суть лівими, крикливо-революційними фразами про «перманентну революцію», тимчасом як бухарінсько-риковська група, яка виступила проти партії у зв'язку з переходом партії в наступ на куркульство, не мала вже можливості маскувати своє капітулянтське лице і змушена була захищати реакційні сили нашої країни і, насамперед, куркульство — відкрито, без прикрас, без маски.

Партія розуміла, що бухарінсько-риковська група рано чи пізно повинна простягти руку рештками троцькістсько-зінов'євського блоку для спільної боротьби проти партії.

Одночасно із своїми політичними виступами група Бухаріна — Рикова вела організаційну «роботу» по збиранню своїх прихильників. Через Бухаріна збивала вона буржуазну молодь, таких, як Слєпков, Марецький, Айхенвальд, Гольденберг та інші, через Томського — профспілкову верхівку (Мельничанський, Догадов та ін.), що збюрократилась, через Рикова — радянську верхівку (А. Смирнов, Ейсмонт, В. Шмідт та ін.), що розклалась. В групу охоче йшли люди, які розклалися політично і не приховували своїх капітулянтських настроїв.

Під цей час група Бухаріна — Рикова дістала підтримку верхівки московської партійної організації (Угланов, Котов, Уханов, Рютін, Ягода, Полонський та ін.). При цьому частина правих лишалась замаскованою, не виступаючи відкрито проти лінії партії. На сторінках московської партійної преси і на партійних зборах проповідувалась необхідність поступок куркульству, недоцільність оподаткування куркульства, обтяжливість індустріалізації для народу, передчасність будівництва важкої індустрії. Угланов виступав проти будівництва Дніпробуду з вимогою перемістити кошти з важкої промисловості в легку. Угланов та інші праві капітулянти запевняли, що Москва була і залишиться ситцьовою Москвою, що не треба в ній будувати машинобудівельних заводів.

Московська партійна організація викрила Угланова і його прихильників, дала їм останнє попередження і ще більше згуртувалась навколо Центрального Комітету партії. Тов. Сталін на пленумі МК ВКП(б) в 1928 році вказував на необхідність вести боротьбу на два фронти, зосереджуючи вогонь проти правого ухилу. Праві, говорив тов. Сталін, являють собою агентуру куркуля в партії.

«Перемога правого ухилу в нашій партії розв'язала б сили капіталізму, підірвала б революційні позиції пролетаріату і підняла б шанси на відновлення капіталізму в нашій країні», — говорив тов. Сталін (Питання ленінізму, стор. 234).

На початку 1929 року виясняється, що Бухарін за уповноваженням групи правих капітулянтів зв'язався з троцькістами через Каменєва і виробляє угоду з ними для спільної боротьби проти партії. ЦК викриває цю злочинну діяльність правих капітулянтів і попереджає, що ця справа може скінчитися плачевно для Бухаріна, Рикова, Томського та інших. Але праві капітулянти не вгамовуються. Вони виступають в ЦК з новою антипартійною платформою — декларацією, яку ЦК осуджує. ЦК знов попереджає їх, нагадуючи їм про долю троцькістсько-зінов'євського блоку. Незважаючи на це, група Бухаріна — Рикова продовжує свою антипартійну діяльність. Риков, Томський і Бухарін подають в ЦК заяву про відставку, думаючи цим залякати партію. ЦК осуджує цю саботажницьку політику відставок. Нарешті, листопадовий пленум ЦК 1929 року визнав пропаганду поглядів правих опортуністів несумісною з перебуванням в партії і запропонував вивести із складу Політбюро ЦК Бухаріна, як застрільника і керівника правих капітулянтів, а Рикову, Томському та іншим учасникам правої опозиції було зроблене серйозне попередження.

Отамани правих капітулянтів, бачачи, що справа погана, подають заяву про визнання своїх помилок і правильності політичної лінії партії.

Праві капітулянти вирішили тимчасово відступити, щоб уберегти свої кадри від розгрому.

На цьому закінчується перший етап боротьби партії з правими капітулянтами.

Нові незгоди в партії не лишаються не поміченими зовнішніми ворогами СРСР. Гадаючи, що «нові чвари» в партії є ознака ослаблення партії, вони роблять нову спробу втягти СРСР у війну і зірвати ще не зміцнілу справу індустріалізації країни. Влітку 1929 року імперіалісти організують конфлікт Китаю з СРСР, захоплення китайськими мілітаристами Китайсько-Східної залізниці (яка належала СРСР) і напад білокитайських військ на далекосхідні кордони нашої батьківщини. Але наскок китайських мілітаристів був ліквідований за короткий строк, мілітаристи відступили, розбиті Червоною армією, і конфлікт був закінчений мирною угодою з манчжурськими властями.

Мирна політика СРСР ще раз перемогла, незважаючи ні на що, незважаючи на підступи зовнішніх ворогів і «чвари» всередині партії.

Незабаром були відновлені перервані у свій час англій-

ськими консерваторами дипломатичні і торгові відносини СРСР з Англією.

Успішно відбиваючи атаки зовнішніх і внутрішніх ворогів, партія вела одночасно велику роботу по розгортанню будівництва важкої індустрії, по організації соціалістичного змагання, по будівництву радгоспів і колгоспів, нарешті, — по підготовці умов, необхідних для прийняття і здійснення першого п'ятирічного плану народного господарства.

У квітні 1929 року зібралась XVI партконференція. Головним питанням конференції була перша п'ятирічка. Конференція відкинула обстоювання правими капітулянтами «мінімальний» варіант п'ятирічного плану і прийняла «оптимальний» варіант п'ятирічки, як обов'язковий при всяких умовах.

Партія прийняла, таким чином, знамениту першу п'ятирічку по будівництву соціалізму.

За п'ятирічним планом розмір капітальних вкладень в народне господарство на 1928—1933 роки був визначений в 64,6 мільярда карбованців. З них в промисловість разом з електрифікацією намічалося вкласти 19 з половиною мільярдів карбованців, в транспорт — 10 мільярдів карбованців, в сільське господарство — 23,2 мільярда карбованців.

Це був грандіозний план озброєння промисловості і сільського господарства СРСР сучасною технікою.

> «Основне завдання п'ятирічки, — вказував тов. Сталін, — полягало в тому, щоб створити в нашій країні таку індустрію, яка була б здатна переозброїти і реорганізувати не тільки промисловість в цілому, але й транспорт, але й сільське господарство — на базі соціалізму» (*Сталін*, Питання ленінізму, стор. 485).

Цей план, незважаючи на всю його грандіозність, все ж не був чимсь несподіваним і запаморочним для більшовиків. Він був підготовлений всім ходом розвитку індустріалізації і колективізації. Він був підготовлений тим трудовим піднесенням, яке охопило перед цим робітників і селян і яке знайшло свій вираз в *соціалістичному змаганні*.

XVI партійна конференція прийняла звернення до всіх трудящих про розгортання соціалістичного змагання.

Соціалістичне змагання показало чудові зразки праці і нового ставлення до праці. Робітники і колгоспники висунули на багатьох підприємствах, в колгоспах і в радгоспах *зустрічні плани*. Вони показали зразки героїчної роботи. Вони не тільки виконували, але й перевиконували намічені партією і урядом плани соціалістичного будівництва. Змінились погляди людей на працю. Праця з підневільної і каторжної повинності, якою вона була при капіталізмі, стала перетворюватися «в справу честі, в справу слави, в справу доблесті і геройства» (*Сталін*).

По всій країні йшло нове гігантське промислове будівництво. Розгорнулось будівництво Дніпрогесу. В Донбасі почалось будівництво Краматорського і Горлівського заводів, реконструкція Луганського паровозобудівельного заводу. Виросли нові шахти і доменні печі. На Уралі будувалися Уралмашбуд, Березниківський і Солікамський хімкомбінати. Почалося будівництво Магнітогорського металургійного заводу. Розгорнулося будівництво великих автомобільних заводів у Москві, Горькому. Будувалися гігантські тракторні заводи, заводи комбайнів, гігантський завод сільськогосподарських машин в Ростові на Дону. Розширялася друга вугільна база Радянського Союзу — Кузбас. Величезний тракторний завод виріс за 11 місяців в степу, в Сталінграді. На будівництві Дніпрогесу і Сталінградського тракторного заводу робітники перевищили світові рекорди продуктивності праці.

Історія ще не знала такого гігантського розмаху нового промислового будівництва, такого пафосу нового будівництва, такого трудового героїзму мільйонних мас робітничого класу.

Це було справжнє трудове піднесення робітничого класу, яке розгорнулося на основі соціалістичного змагання.

Селяни на цей раз не відстали від робітників. На селі також почалося трудове піднесення селянських мас, які будували колгоспи. Селянські маси стали явно повертати в бік колгоспів. Велику роль відіграли тут радгоспи і машинно-тракторні станції, озброєні тракторами та іншими машинами. Селяни масами приходили в радгоспи, в МТС, дивились як працюють трактори, сільгоспмашини, висловлювали своє захоплення і тут же приймали рішення — «піти в колгоспи». Розбиті на дрібні і найдрібніші одноосібні господарства, позбавлені скільки-небудь зносних знарядь і тяглової сили, позбавлені можливості розорати величезні цілинні землі, позбавлені перспектив на поліпшення господарства, забиті нуждою і одинокі, полишені на самих себе, — селяни знайшли, нарешті, вихід, шлях до кращого життя — в об'єднанні дрібних господарств в колективи, в колгоспи, — в тракторах, здатних розорати всяку «тверду землю», всяку цілину, — в допомозі держави машинами, грішми, людьми, порадами, — в можливості звільнитися від кабали куркулів, яких зовсім недавно розбив Радянський уряд і пригнув до землі на радість мільйонним масам селянства.

На цій основі почався і розгорнувся потім масовий колгоспний рух, який особливо посилився на кінець 1929 року і дав такі небачені темпи зростання колгоспів, яких не знала ще навіть наша, соціалістична індустрія.

В 1928 році посівна площа колгоспів становила 1.390 тисяч гектарів, в 1929 році — 4.262 тисячі гектарів, а в 1930 році колгоспи мали вже можливість запланувати оранку 15 мільйонів гектарів.

«Треба визнати, — говорив тов. Сталін про темп зростання колгоспів у своїй статті «Рік великого перелому» (1929 рік), — що таких бурхливих темпів розвитку не знає навіть наша соціалізована велика промисловість, темпи розвитку якої відзначаються взагалі великим розмахом».

Це був перелом в розвитку колгоспного руху.

Це був початок масового колгоспного руху.

«В чому полягає *нове* в нинішньому колгоспному русі?», запитував тов. Сталін у своїй статті «Рік великого перелому». І відповідав:

«Нове і вирішальне в нинішньому колгоспному русі полягає в тому, що в колгоспи йдуть селяни не окремими групами, як це мало місце раніше, а цілими селами, волостями, районами, навіть округами. А що це значить? Це значить, що *в колгоспи пішов середняк.* В цьому основа того корінного перелому в розвитку сільського господарства, який становить найважливіше досягнення Радянської влади...»

Це означало, що назріває, або вже назріло, завдання ліквідації куркульства, як класу, на основі суцільної колективізації.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

В боротьбі за соціалістичну індустріалізацію країни партія подолала за 1926—1929 роки величезні внутрішні і міжнародні труднощі. Зусилля партії і робітничого класу привели до перемоги політики соціалістичної індустріалізації країни.

Було розв'язане в основному одно з найважчих завдань індустріалізації — завдання нагромадження коштів для будівництва важкої промисловості. Були закладені основи важкої індустрії, здатної переозброїти все народне господарство.

Був прийнятий перший п'ятирічний план соціалістичного будівництва. Було розвинуте величезне будівництво нових заводів, радгоспів, колгоспів.

Це просування вперед по шляху соціалізму супроводжувалося загостренням класової боротьби всередині країни і загостренням внутріпартійної боротьби. Найважливіший підсумок цієї боротьби: придушення опору куркульства, викриття троцькістсько-зінов'євського капітулянтського блоку, як антирадянського блоку, викриття правих капітулянтів, як куркульської агентури, вигнання троцькістів з партії, визнання поглядів троцькістів і правих опортуністів несумісними з належністю до ВКП(б).

Будучи ідеологічно розбиті більшовицькою партією, втративши всякий грунт в робітничому класі, троцькісти перестали

бути політичною течією і перетворилися в безпринципну кар'єристську кліку політичних шахраїв, в банду політичних дворушників.

Заклавши основи важкої індустрії, партія мобілізує робітничий клас і селянство на виконання першого п'ятирічного плану соціалістичної перебудови СРСР. В країні розгортається соціалістичне змагання мільйонів трудящих, народжується могутнє трудове піднесення, виробляється нова дисципліна праці.

Цей період закінчується роком великого перелому, який означав величезні успіхи соціалізму в промисловості, перші серйозні успіхи в сільському господарстві, поворот середняка в бік колгоспів, початок масового колгоспного руху.

РОЗДІЛ XI

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У БОРОТЬБІ ЗА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.

(1930—1934 роки).

1. Міжнародна обстановка в 1930—1934 роках. Економічна криза в капіталістичних країнах. Загарбання Японією Маньчжурії. Прихід фашистів до влади в Німеччині. Два вогнища війни.

В той час як СРСР добився серйозних успіхів в соціалістичній індустріалізації країни і швидкими темпами розвивав промисловість, в країнах капіталізму вибухнула наприкінці 1929 і стала поглиблюватися в подальші три роки ще небувала своєю руйнівною силою світова економічна криза. Промислова криза переплелася з сільськогосподарською, аграрною кризою, і це ще більше погіршувало становище капіталістичних країн.

В той час як в СРСР промисловість за три роки кризи (1930—1933) виросла більш ніж вдвоє і становила в 1933 році 201 процент проти рівня 1929 року, промисловість США упала на кінець 1933 року до 65 процентів від рівня 1929 року, промисловість Англії — до 86 процентів, промисловість Німеччини — до 66 процентів, промисловість Франції — до 77 процентів.

Ця обставина ще раз демонструвала перевагу соціалістичної системи господарства перед системою капіталістичною. Вона показувала, що країна соціалізму є єдиною країною в світі, вільною від економічних криз.

В результаті світової економічної кризи 24 мільйони безробітних були приречені на голод, злидні, муки. Від аграрної кризи терпіли десятки мільйонів селян.

Світова економічна криза ще більше загострила суперечності між імперіалістичними державами, між країнами-переможцями і країнами переможеними, між імперіалістичними державами і колоніальними та залежними країнами, між робітниками і капіталістами, між селянами і поміщиками.

Тов. Сталін вказував у своїй звітній доповіді на XVI з'їзді партії, що буржуазія шукатиме виходу з економічної кризи, з одного боку, — в придушенні робітничого класу шляхом установлення фашистської диктатури, тобто диктатури найбільш реакційних, найбільш шовіністичних, найбільш імперіалістичних елементів капіталізму, з другого боку — в розв'язуванні війни за переділ колоній і сфер впливу за рахунок інтересів слабо захищених країн.

Так воно і сталося.

В 1932 році посилилась загроза війни з боку Японії. Японські імперіалісти, бачачи, що європейські держави і США цілком зайняті своїми внутрішніми справами у зв'язку з економічною кризою, вирішили скористуватися нагодою і зробити спробу натиснути на слабо захищений Китай, підкорити його собі і стати там господарями становища. Не оголошуючи війни Китаю і по-шахрайському використовуючи ними ж створені «місцеві інциденти», японські імперіалісти по-злодійському ввели війська в Манчжурію. Японські війська повністю захопили Манчжурію, підготовляючи собі зручні позиції для захоплення Північного Китаю і нападу на СРСР. Щоб розв'язати собі руки, Японія вийшла з Ліги Націй і стала посилено озброюватися.

Ця обставина штовхнула США, Англію, Францію на посилення своїх військово-морських озброєнь на Далекому Сході. Японія явно переслідувала мету — підкорити собі Китай і вибити звідти європейсько-американські імперіалістичні держави. Останні відповіли на це посиленням своїх озброєнь.

Але Японія ставила собі і другу мету — захопити радянський Далекий Схід. Зрозуміло, що СРСР не міг пройти мимо такої небезпеки і став посилено зміцнювати обороноздатність Далекосхідного краю.

Таким чином, завдяки японським фашизованим імперіалістам, на Далекому Сході утворилось перше вогнище війни.

Економічна криза загострила суперечності капіталізму не тільки на Далекому Сході. Вона загострила їх також в Європі. Затяжна криза промисловості і сільського господарства, величезне безробіття і зростаюча незабезпеченість неімущих класів посилили невдоволення робітників і селян. Невдоволення переростало в революційне обурення робітничого класу. Невдоволення особливо посилилося в Німеччині, — в країні, економічно виснаженій війною, контрибуціями на користь англо-французьких переможців і економічною кризою, де робітничому класові доводилось знемагати під ярмом своєї і іноземної, англо-французької буржуазії. Про це красномовно говорило шість мільйонів голосів, які дістала німецька компартія на останніх виборах до рейхстагу перед приходом

фашистів до влади. Німецька буржуазія бачила, що буржуазно-демократичні свободи, які збереглися в Німеччині, можуть зіграти з нею лихий жарт, що робітничий клас може використати ці свободи для розгортання революційного руху. Тому вона вирішила, що для збереження в Німеччині влади буржуазії є тільки один засіб — знищити буржуазні свободи, звести до нуля парламент (рейхстаг) і встановити терористичну буржуазно-націоналістичну диктатуру, здатну придушити робітничий клас і знайти собі базу серед по-реваншистському настроєних дрібнобуржуазних мас. І вона заклікала до влади партію фашистів, яка називає себе для обману народу партією націонал-*соціалістів*, добре знаючи, що партія фащистів є, по-перше, найбільш реакційною і ворожою робітничому класові частиною імперіалістичної буржуазії, і, по-друге, — найбільш реваншистською партією, здатною потягти за собою мільйонні маси націоналістично настроєної дрібної буржуазії. В цьому їй допомогли зрадники робітничого класу — лідери німецької соціал-демократії, які розчистили своєю угодовською політикою шлях для фашизму.

Такі були умови, які визначили здобуття влади німецькими фашистами в 1933 році.

Аналізуючи події в Німеччині, тов. Сталін говорив у своїй звітній доповіді на XVII з'їзді партії:

> «Перемогу фашизму в Німеччині треба розглядати не тільки як ознаку слабості робітничого класу і результат зрад соціал-демократією робітничого класу, яка розчистила дорогу фашизмові. Її треба розглядати також, як ознаку слабості буржуазії, як ознаку того, що буржуазія вже не в силі владарювати старими методами парламентаризму і буржуазної демократії, через що вона змушена вдатися у внутрішній політиці до терористичних методів управління...» (*Сталін*, Питання ленінізму, стор. 545).

Свою внутрішню політику німецькі фашисти ознаменували підпалом рейхстагу, звірячим придушенням робітничого класу, знищенням організацій робітничого класу, знищенням буржуазно-демократичних свобод. Свою зовнішню політику — виходом з Ліги Націй і відкритою підготовкою до війни за *насильственний* перегляд кордонів європейських держав на користь Німеччини.

Таким чином, завдяки німецьким фашистам, в центрі Європи утворилось друге вогнище війни.

Зрозуміло, що СРСР не міг пройти мимо такого серйозного факту. І він став пильно стежити за ходом подій на Заході, зміцнюючи обороноздатність країни на її західних кордонах.

2. Від політики обмеження куркульських елементів до політики ліквідації куркульства, як класу. Боротьба з викривленнями політики партії в колгоспному русі. Наступ проти капіталістичних елементів по всьому фронту. XVI з'їзд партії.

Масовий вступ селян в колгоспи, який розгорнувся в 1929—30 роках, був результатом всієї попередньої роботи партії і уряду. Зростання соціалістичної індустрії, яка почала масове виробництво тракторів і машин для сільського господарства; рішуча боротьба з куркульством під час хлібозаготівельних кампаній 1928 і 1929 років; зростання сільськогосподарської кооперації, яка поступово привчала селянина до колективного господарства; хороший досвід перших колгоспів і радгоспів, — все це підготувало перехід до суцільної колективізації, вступ селян до колгоспів цілими селами, районами, округами.

Перехід до суцільної колективізації відбувався не порядком простого і мирного вступу в колгоспи основних мас селянства, а порядком масової боротьби селян проти куркульства. Суцільна колективізація означала перехід усіх земель в районі села в руки колгоспу, але значна частина цих земель перебувала в руках куркулів, — тому селяни зганяли куркулів з землі, розкуркулювали їх, відбирали худобу, машини і вимагали від Радянської влади арешту і виселення куркулів.

Суцільна колективізація означала, таким чином, ліквідацію куркульства.

Це була політика ліквідації куркульства, як класу, на основі суцільної колективізації.

На цей час в СРСР уже була достатня матеріальна база для того, щоб покінчити з куркульством, зломити його опір, ліквідувати його, як клас, і замінити його виробництво виробництвом колгоспів і радгоспів.

Ще в 1927 році куркулі виробляли більше 600 мільйонів пудів хліба, з яких товарного хліба давали близько 130 мільйонів пудів. Колгоспи ж і радгоспи могли дати в 1927 році тільки 35 мільйонів пудів товарного хліба. В 1929 році, завдяки твердому курсові більшовицької партії на розвиток радгоспів і колгоспів і успіхам соціалістичної індустрії, яка постачала трактори і сільгоспмашини селу, колгоспи і радгоспи виросли в серйозну силу. Уже в цьому році колгоспи і радгоспи виробляли не менше 400 мільйонів пудів хліба, з яких товарного хліба давали уже більше 130 мільйонів пудів, тобто більше, ніж куркулі в 1927 році. А в 1930 році колгоспи і радгоспи повинні були дати і дійсно дали товарного хліба більше 400 мільйонів пудів, тобто незрівнянно більше, ніж давало куркульство в 1927 році.

Таким чином, пересунення класових сил в економіці країни і наявність матеріальної бази, необхідної для того, щоб замінити куркульське хлібне виробництво виробництвом колгоспів і радгоспів, дали можливість більшовицькій партії перейти від політики *обмеження* куркульства до нової політики, до політики *ліквідації куркульства, як класу*, на основі суцільної колективізації.

До 1929 року Радянська влада проводила політику обмеження куркульства. Радянська влада накладала на куркуля підвищений податок, вимагала від нього продажу хліба державі по твердих цінах, обмежувала до певних розмірів куркульське землекористування законом про оренду землі, обмежувала розміри куркульського господарства законом про застосування найманої праці в одноосібному селянському господарстві. Але вона не вела ще політики ліквідації куркульства, бо закони про оренду землі і найману працю допускали існування куркульства, а заборона розкуркулювання давала щодо цього певну гарантію. Така політика вела до того, що затримувалося зростання куркульства, витіснялись і розорялись окремі верстви куркульства, які не витримали цих обмежень. Але вона не знищувала господарських основ куркульства, як класу, вона не вела до ліквідації куркульства. Це була політика обмеження, а не ліквідації куркульства. Вона була необхідна до певного часу, поки колгоспи і радгоспи були ще слабі і не могли замінити куркульське хлібне виробництво своїм власним виробництвом.

Наприкінці 1929 року, у зв'язку із зростанням колгоспів і радгоспів, Радянська влада зробила крутий поворот від такої політики. Вона перейшла до політики ліквідації, до політики знищення куркульства, як класу. Вона скасувала закони про оренду землі і найману працю, позбавивши, таким чином, куркульство і землі і найманих робітників. Вона зняла заборону з розкуркулювання. Вона дозволила селянам конфіскувати у куркульства худобу, машини та інший реманент на користь колгоспів. Куркульство було експропрійоване. Воно було експропрійоване так само, як в 1918 році були експропрійовані капіталісти в галузі промисловості, з тією, проте, різницею, що засоби виробництва куркульства перейшли на цей раз не в руки держави, а в руки об'єднаних селян, в руки колгоспів.

Це був найглибший революційний переворот, стрибок з старого якісного стану суспільства в новий якісний стан, рівнозначний своїми наслідками революційному перевороті в жовтні 1917 року.

Своєрідність цієї революції полягала в тому, що вона була проведена *зверху*, з ініціативи державної влади, при прямій підтримці *знизу* з боку мільйонних мас селян, які боролися проти куркульської кабали, за вільне колгоспне життя.

Вона, ця революція, одним ударом розв'язала три корінні питання соціалістичного будівництва:

а) Вона ліквідувала найчисленніший експлуататорський клас в нашій країні, клас куркулів, оплот реставрації капіталізму;

б) Вона перевела з шляху одноосібного господарства, яке народжує капіталізм, на шлях громадського, колгоспного, соціалістичного господарства найчисленніший трудящий клас в нашій країні, клас селян;

в) Вона дала Радянській владі соціалістичну базу в найбільш обширній і життєво необхідній, але і в найбільш відсталій галузі народного господарства — в сільському господарстві.

Тим самим були знищені всередині країни останні джерела реставрації капіталізму і разом з тим були створені нові, вирішальні умови, необхідні для побудови соціалістичного народного господарства.

Обгрунтовуючи політику ліквідації куркульства, як класу, і відзначаючи результати масового руху селян за суцільну колективізацію, тов. Сталін писав у 1929 році:

> «Рушиться і обертається в прах остання надія капіталістів усіх країн, які мріють про відновлення капіталізму в СРСР, — «священний принцип приватної власності». Селяни, яких вони розглядають, як матеріал, що угноює грунт для капіталізму, масами покидають хвалений прапор «приватної власності» і переходять на рейки колективізму, на рейки соціалізму. Рушиться остання надія на відновлення капіталізму» (*Сталін*, Питання ленінізму, стор. 296).

Політика ліквідації куркульства, як класу, була закріплена в історичній постанові ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Постанова цілком враховувала різноманітність умов в різних районах СРСР, неоднаковий ступінь підготовленості до колективізації в різних областях СРСР.

Були встановлені різні темпи колективізації. ЦК ВКП(б) розбив області СРСР з точки зору темпів колективізації на три групи.

До першої групи були віднесені найважливіші зернові райони, найбільш підготовлені до колективізації, які мали більше тракторів, більше радгоспів, більше досвіду в боротьбі з куркульством в минулих хлібозаготівельних кампаніях, — північний Кавказ (Кубань, Дон, Терек), середня Волга, нижня Волга. Для цієї групи зернових районів ЦК пропонував закінчити в основному колективізацію весною 1931 року.

Друга група зернових районів, куди входили Україна, Центрально-Чорноземна область, Сибір, Урал, Казахстан та

інші зернові райони, могла закінчити в основному колективізацію весною 1932 року.

Решта областей, країв і республік (Московська область, Закавказзя, Середньо-Азіатські республіки і т. д.) могли розтягти строки колективізації до кінця п'ятирічки, тобто до 1933 року.

ЦК партії визнав необхідним у зв'язку із зростаючими темпами колективізації ще більше прискорити будівництво заводів, які виробляють трактори, комбайни, тракторний причіпний реманент і т. п. Одночасно ЦК вимагав дати «рішучу відсіч тенденціям недооцінки ролі кінського тягла на даній стадії колгоспного руху, тенденціям, які ведуть до розбазарювання і розпродажу коней».

Вдвоє збільшувались кредити колгоспам на 1929—30 рік (до 500 мільйонів карбованців).

Пропонувалось забезпечити колгоспи проведенням землевпорядження за рахунок держави.

В постанові давалась дуже важлива вказівка, що *головною формою* колгоспного руху на даному етапі є сільськогосподарська артіль, в яких колективізуються лише *основні* засоби виробництва.

ЦК з усією серйозністю перестерігав партійні організації «проти будь-якого «декретування» зверху колгоспного руху, яке може створити небезпеку підміни дійсно соціалістичного змагання по організації колгоспів грою в колективізацію» (ВКП(б) в резолюціях, ч. II, стор. 662).

Ця постанова ЦК внесла ясність у справу проведення в життя нової політики партії на селі.

На основі політики ліквідації куркульства і встановлення суцільної колективізації розгорнувся могутній колгоспний рух. Селяни цілими селами і районами вступали в колгоспи і змітали з шляху куркульство, звільняючись від куркульської кабали.

Але поряд з величезними успіхами колективізації незабаром стали виявлятися і недоліки в практиці партійних працівників, викривлення партійної політики в колгоспному будівництві. Не дивлячись на попередження ЦК проти надмірного захоплення успіхами колективізації, багато партійних працівників стали штучно форсувати колективізацію, не зважаючи на умови місця і часу, не зважаючи на ступінь підготовленості селян до вступу в колгоспи.

Виявилось, що порушувався принцип *добровільності* в колгоспному будівництві. В ряді районів добровільність замінялась *примушуванням* до вступу в колгоспи під загрозою «розкуркулення», позбавлення виборчих прав і т. д.

В ряді районів підготовча робота і терпеливе роз'яснення основ партійної політики в галузі колективізації підмінялись бюрократичним, чиновницьким декретуванням зверху

роздутих цифрових даних про нібито створені колгоспи, штучним роздуванням процента колективізації.

Всупереч вказівкам ЦК про те, що основною ланкою колгоспного руху є сільськогосподарська артіль, в якій усуспільнюються тільки *основні* засоби виробництва, в ряді місць робилось головотяпське перескакування через артіль до комуни, проводилось усуспільнення житлових будівель, нетоварної молочної і дрібної худоби, домашньої птиці і т. д.

Керівні працівники деяких областей, захоплені першими успіхами колективізації, порушили прямі вказівки ЦК про темпи і строки колективізації. Московська область в погоні за дутими цифрами стала орієнтувати своїх працівників на закінчення колективізації весною 1930 року, хоч в її розпорядженні було не менше трьох років (кінець 1932 року). Ще грубіше порушення було допущене в Закавказзі, в Середній Азії.

Куркулі та їх підголоски, використовуючи ці перегини з провокаційною метою, виступали з пропозиціями замість сільськогосподарських артілей організувати комуни, негайно усуспільнити житлові будівлі, дрібну худобу, домашню птицю. Одночасно куркульство вело агітацію за убій худоби перед вступом в колгоспи, переконуючи селян, що в колгоспі худобу «все одно відберуть». Класовий ворог розраховував, що перегини і помилки, допущені місцевими організаціями при колективізації, озлоблять селянство, викличуть заколоти проти Радянської влади.

В результаті допущених партійними організаціями помилок і прямих провокаційних дій класового ворога, в другій половині лютого 1930 року на фоні загальних безсумнівних успіхів колективізації в ряді районів з'явилися небезпечні ознаки серйозного невдоволення селянства. Подекуди куркулям та їх агентам удалося навіть підбити селян на прямі антирадянські виступи.

Центральний Комітет партії, діставши ряд тривожних сигналів про викривлення партійної лінії, які загрожували зривом колективізації, негайно став виправляти становище, став повертати партійні кадри на шлях найшвидшого виправлення допущених помилок. 2 березня 1930 року за рішенням ЦК була опублікована стаття тов. Сталіна «Запаморочення від успіхів». В цій статті робилось попередження всім тим, хто, захоплюючись успіхами колективізації, допустився грубих помилок і відступив від лінії партії, всім тим, хто намагався переводити селян на колгоспний шлях заходами адміністративного тиску. В статті з усією силою підкреслювався принцип добровільності колгоспного будівництва і вказувалося на необхідність враховувати різноманітність умов в різних районах СРСР при визначенні темпів і методів колективізації. Тов. Сталін нагадував, що основною ланкою колгоспного

руху є сільськогосподарська артіль, в якій усуспільнюються лише основні засоби виробництва, головним чином по зерновому господарству, і не усуспільнюються присадибні землі, житлові будівлі, частина молочної худоби, дрібна худоба, домашня птиця і т. д.

Стаття тов. Сталіна мала величезне політичне значення. Ця стаття допомогла партійним організаціям виправити їх помилки і завдала найсильнішого удару ворогам Радянської влади, які надіялись на те, що на грунті перегинів їм удасться настроїти селянство проти Радянської влади. Широкі маси селянства переконались, що лінія більшовицької партії не має нічого спільного з головотяпськими «лівими» перегинами, які допускались на місцях. Стаття внесла заспокоєння в селянські маси.

Щоб довести до кінця справу виправлення перегинів і помилок, почату статтею тов. Сталіна, ЦК ВКП(б) вирішив ще раз ударити по цих помилках, опублікувавши 15 березня 1930 року постанову «Про боротьбу з викривленнями партійної лінії в колгоспному русі».

В цій постанові докладно розбирались допущені помилки, які були результатом відступу від ленінсько-сталінської лінії партії, результатом прямого порушення директив партії.

ЦК вказував, що практика «лівих» перегинів є прямою допомогою класовому ворогові.

ЦК пропонував: «працівників, які не вміють або не хочуть повести рішучу боротьбу з викривленнями партійної лінії, *усувати* з постів і *замінять* іншими» (ВКП(б) в резолюціях, ч. II, стор. 663).

ЦК оновив керівництво деяких обласних і крайових партійних організацій (Московська область, Закавказзя), які допустили політичні помилки і не зуміли виправити їх.

3 квітня 1930 року була опублікована стаття тов. Сталіна «Відповідь товаришам колгоспникам». В ній був показаний *корінь* помилок в селянському питанні і головні помилки в колгоспному русі: неправильний підхід до середняка, порушення ленінського принципу добровільності при будуванні колгоспів, порушення ленінського принципу врахування різноманітності умов в різних районах СРСР, перескакування через артіль до комуни.

В результаті всіх цих заходів партія добилась ліквідації перегинів, допущених в ряді районів місцевими працівниками.

Потрібна була величезна твердість Центрального Комітету, вміння його піти *проти течії*, щоб вчасно повернути на правильний шлях значну частину партійних кадрів, яка, захопившись успіхами, котилась стрімголов униз, вбік від партійної лінії.

Партія добилась того, що викривлення партійної лінії в колгоспному русі були ліквідовані.

На цій основі були закріплені успіхи колгоспного руху. На цій основі був створений грунт для нового могутнього зростання колгоспного руху.

До переходу партії до політики ліквідації куркульства, як класу, серйозний наступ проти капіталістичних елементів, який мав на меті їх ліквідацію, йшов, головним чином, по лінії міста, по лінії промисловості. Сільське господарство, село, поки що відставало від промисловості, від міста. Через це наступ мав однобокий, не повний, не загальний характер. Але тепер, коли відсталість села стала відходити в минуле, боротьба селянства за ліквідацію куркульства позначилась з усією ясністю, і партія перейшла до політики ліквідації куркульства,— наступ проти капіталістичних елементів набрав загального характеру, однобокий наступ перейшов у наступ по всьому фронту. До моменту скликання XVI з'їзду партії загальний наступ на капіталістичні елементи розгортався уже по всій лінії.

XVI з'їзд партії зібрався 26 червня 1930 року. На з'їзді було 1.268 делегатів з ухвальним голосом і 891 з дорадчим голосом, які представляли 1.260.874 члени партії і 711.609 кандидатів.

XVI з'їзд партії увійшов в історію партії, як «з'їзд розгорнутого наступу соціалізму *по всьому фронту*, ліквідації куркульства, як класу, і проведення в життя суцільної колективізації» *(Сталін)*.

В політичному звіті ЦК тов. Сталін показав, яких великих перемог добилась більшовицька партія, розгортаючи соціалістичний наступ.

В галузі соціалістичної індустріалізації було досягнуте переважання питомої ваги промисловості в усій валовій продукції народного господарства над питомою вагою сільського господарства. В 1929—30 господарському році частка промисловості становила вже не менше 53 процентів валової продукції всього народного господарства, а частка сільського господарства — близько 47 процентів.

Перед XV з'їздом, в 1926—27 році валова продукція *всієї* промисловості досягала всього 102,5 процента довоєнного рівня, а перед XVI з'їздом, тобто в 1929—30 році — близько 180 процентів довоєнного рівня.

Все більше зміцнювалась важка індустрія, — виробництво засобів виробництва, машинобудування.

> «...Ми перебуваємо напередодні перетворення з країни *аграрної* в країну *індустріальну*»,— заявив тов. Сталін при бурхливому схваленні всього з'їзду.

Проте, високі *темпи* розвитку промисловості, роз'яснював тов. Сталін, не можна було змішувати з *рівнем* розвитку промисловості. Незважаючи на небувалі темпи розвитку соціалістичної індустрії, щодо *рівня* розвитку промисловості ми

ще *набагато відставали* від передових капіталістичних країн. Так було з виробництвом електроенергії, незважаючи на колосальні успіхи електрифікації в СРСР. Так було з виробництвом металу. Виробництво чавуну в СРСР за планом мало становити наприкінці 1929—30 року 5,5 мільйона тонн, тимчасом як в Німеччині в 1929 році виплавка чавуну становила 13,4 мільйона тонн, у Франції — 10,45 мільйона тонн. Щоб ліквідувати в найкоротший строк нашу техніко-економічну відсталість, необхідне було дальше прискорення темпів розвитку нашої промисловості, необхідна була найрішучіша боротьба з опортуністами, які намагалися знизити темпи розвитку соціалістичної промисловості.

> «...Люди, які базікають про необхідність *зниження* темпу розвитку нашої промисловості, є ворогами соціалізму, агентами наших класових ворогів»,— вказував тов. Сталін (Питання ленінізму, стор. 369).

Після успішного виконання і перевиконання плану першого року першої п'ятирічки в масах зародився лозунг — «*виконати п'ятирічку за чотири роки*». По ряду передових галузей промисловості (нафтова, торфова, загальне машинобудування, сільськогосподарське машинобудування, електротехнічна промисловість) виконання плану йшло настільки успішно, що можна було навіть здійснити програму п'ятирічки по цих галузях за $2^1/_2$—3 роки. Це підтверджувало повну реальність лозунга «п'ятирічка за чотири роки» і викривало опортунізм маловірів, які сумнівалися в можливості його здійснення.

XVI з'їзд доручив ЦК партії «забезпечити й надалі *бойові більшовицькі темпи* соціалістичного будівництва, добитися дійсного *виконання п'ятирічки за чотири роки*».

Перед XVI з'їздом партії був досягнутий величезний перелом в розвитку сільського господарства СРСР. Широкі маси селянства повернули до соціалізму. На 1 травня 1930 року в основних зернових районах виробляючих областей колективізація охопила 40—50 процентів селянських господарств (замість 2—3 процентів весною 1928 року). Посівні площі колгоспів становили 36 мільйонів гектарів.

Таким чином, була перевиконана та підвищена програма, яка була визначена в рішенні ЦК від 5 січня 1930 року (30 мільйонів гектарів). А п'ятирічна програма колгоспного будівництва на протязі двох років була вже перевиконана більше, ніж у півтора раза.

Товарна продукція колгоспів за три роки виросла більше, ніж в 40 раз. Уже в 1930 році держава одержала від колгоспів, не рахуючи радгоспів, більше половини всієї товарної продукції зерна в країні.

Це означало, що долю сільського господарства віднині визначатимуть не індивідуальні селянські господарства, а колгоспи і радгоспи.

Якщо до масового вступу селянства в колгоспи Радянська влада спиралась, головним чином, на соціалістичну промисловість, то віднині вона стала спиратися також і на швидко зростаючий соціалістичний сектор сільського господарства, на колгоспи і радгоспи.

Колгоспне селянство стало, як вказував XVI з'їзд партії в одному із своїх рішень, «дійсною і міцною опорою Радянської влади».

3. Настанова на реконструкцію всіх галузей народного господарства. Роль техніки. Дальше зростання колгоспного руху. Політвідділи при машинно-тракторних станціях. Підсумки виконання п'ятирічки за чотири роки. Перемога соціалізму по всьому фронту. XVII з'їзд партії.

Після того, як вияснилось, що важка індустрія і, особливо, машинобудування, не тільки створені і зміцнені, але й розвиваються далі досить швидким темпом, перед партією постало чергове завдання — реконструювати всі галузі народного господарства на базі нової, сучасної техніки. Треба було дати нову, сучасну техніку, нові верстати, нові машини — паливній промисловості, металургії, легкій промисловості, харчовій промисловості, лісовій промисловості, воєнній промисловості, транспортові, сільському господарству. Через колосальне зростання попиту на сільгосппродукти і промислові вироби необхідно було подвоїти, потроїти випуск продукції в усіх галузях народного господарства. Але добитися цього неможливо було без постачання заводам і фабрикам, радгоспам і колгоспам достатньої кількості нового, сучасного устаткування, бо старе устаткування не в силі було підняти таке зростання продукції.

Без реконструкції основних галузей народного господарства неможливо було задовольнити нові, все більш зростаючі потреби країни та її народного господарства.

Без реконструкції неможливо було довести до кінця наступ соціалізму по всьому фронту, бо капіталістичні елементи міста і села треба було бити і доконати не тільки новою організацією праці і власності, але й новою технікою, перевагою своєї техніки.

Без реконструкції неможливо було догнати і перегнати в техніко-економічному відношенні передові капіталістичні країни, бо, якщо з точки зору темпів розвитку промисловості СРСР переважав капіталістичні країни, то з точки зору рівня розвитку промисловості, з точки зору кількості вироблюваної продукції СРСР все ще серйозно відставав від них.

Щоб ліквідувати цю відсталість, треба було забезпечити все наше народне господарство новою технікою, треба було

реконструювати всі галузі народного господарства на основі нової, сучасної техніки.

Техніка набувала, таким чином, вирішального значення. Перешкодою в цій справі була не стільки недостача нових машин і верстатів,— бо машинобудівельна промисловість мала можливість дати нове устаткування,— скільки неправильне ставлення наших господарників до техніки, недооцінка ролі техніки в період реконструкції, зневажливе ставлення до техніки. Наші господарські працівники вважали, що техніка — справа «спецїв», справа другорядна, доручена «буржуазним спецам», що господарники-комуністи не повинні втручатися в техніку виробництва, що вони повинні займатися не технікою, а більш важливою справою, а саме — «загальним» керуванням виробництвом.

Буржуазним «спецам» давалась можливість, таким чином, орудувати справами виробництва, а господарники-комуністи залишали собі «загальне» керівництво, підписування паперів.

Нічого й доводити, що при такому ставленні до справи «загальне» керівництво повинно було виродитися в базікання про керівництво «взагалі» і в пусте підписування паперів, у возню з папером.

Зрозуміло, що при такому зневажливому ставленні до техніки з боку господарників-комуністів ми ніколи не змогли б не тільки перегнати, але й догнати передові капіталістичні країни. Таке ставлення до техніки, та ще в період реконструкції, прирікало нашу країну на відсталість, а наші темпи розвитку — на зниження. По суті справи таке ставлення до техніки прикривало, маскувало затаєне бажання частини господарників-комуністів — уповільнити темпи розвитку промисловості, знизити їх і створити для себе «спокійну обстановку», зваливши відповідальність за виробництво на «спецїв».

Необхідно було повернути господарників-комуністів лицем до техніки, прищепити їм смак до техніки, показати їм, що оволодіння новою технікою є кровна справа більшовиків-господарників, що без оволодіння новою технікою ми рискуємо приректи свою батьківщину на відсталість, на животіння.

Це було завдання, без розв'язання якого не можна було просуватися вперед.

Найсерйознішу роль в цьому відношенні відіграв виступ тов. Сталіна на першій конференції працівників промисловості в лютому 1931 року.

> «Іноді питають, говорив тов. Сталін у своєму виступі, чи не можна трохи уповільнити темпи, притримати рух. Ні, не можна, товариші! Не можна знижувати темпи!.. Затримати темпи — це значить відстати. А відсталих б'ють. Але ми не хочемо бути битими. Ні, не хочемо!

Історія старої Росії полягала, між іншим, в тому, що її раз у раз били за відсталість. Били монгольські хани. Били турецькі беки. Били шведські феодали. Били польсько-литовські пани. Били англо-французькі капіталісти. Били японські барони. Били всі — за відсталість... .

Ми відстали від передових країн на 50—100 років. Ми повинні пробігти цю віддаль за десять років. Або ми зробимо це, або нас зімнуть...

Максимум за десять років ми повинні пробігти ту віддаль, на яку ми відстали від передових країн капіталізму. Для цього є у нас всі «об'єктивні» можливості. Невистачає тільки вміння використати по-справжньому ці можливості. А це залежить від нас. *Тільки* від нас! Пора нам навчитися використовувати ці можливості. Пора покінчити з гнилою настановою невтручання у виробництво. Пора засвоїти іншу, нову, відповідну нинішньому періодові настанову: втручатися в усе. Якщо ти директор заводу — втручайся в усі справи, вникай в усе, не упускай нічого, учись і ще раз учись. Більшовики повинні оволодіти технікою. Пора більшовикам самим стати спеціалістами. *Техніка в період реконструкції вирішує все»* (*Сталін*, Питання ленінізму, стор. 444—446).

Історичне значення виступу тов. Сталіна полягало в тому, що цей виступ поклав край зневажливому ставленню до техніки з боку господарників-комуністів, повернув господарників-комуністів лицем до техніки, відкрив нову смугу боротьби за оволодіння технікою силами самих більшовиків і полегшив тим самим справу розгортання реконструкції народного господарства.

Віднині справа техніки з монополії буржуазних «спеців» перетворювалась у кровну справу самих більшовиків-господарників, а презирлива кличка «спеціаліст» — в почесне звання більшовика, який оволодів технікою.

Віднині повинні були з'явитися — і дійсно з'явилися потім — цілі загони, тисячі і десятки тисяч червоних спеціалістів, які оволоділи технікою і здатні керувати виробництвом.

Це була нова, радянська, виробничо-технічна інтелігенція робітничого класу і селянства, яка становить тепер основну силу нашого господарського керівництва.

Все це повинно було полегшити, — і дійсно полегшило,— розгортання реконструкції народного господарства.

Розвиток реконструкції йшов не тільки по лінії промисловості і транспорту. Він ще більш посиленим темпом розгортався по лінії сільського господарства. Воно й зрозуміло: сільське господарство було менш, ніж інші галузі, насичене машинами і воно найбільш потребувало подачі нових машин.

А посилене постачання сільському господарству нових машин особливо необхідне було тепер, коли кожний місяць, кожний тиждень давав нове зростання колгоспного будівництва і, значить, нові вимоги на тисячі й тисячі тракторів та сільгоспмашин.

1931 рік дав нове зростання колгоспного руху. По основних зернових районах було об'єднано в колгоспах уже більше 80 процентів загального числа селянських господарств. Суцільна колективізація тут була вже в основному завершена. По менш важливих зернових районах і по районах технічних культур колгоспами було об'єднано більше 50 процентів господарств. 200 тисяч колгоспів і 4 тисячі радгоспів засівали вже дві третини всієї посівної площі, а одноосібники — тільки одну третину.

Це була величезна перемога соціалізму на селі.

Але колгоспне будівництво розвивалося поки що не вглиб, а вшир, не по лінії поліпшення якості роботи колгоспів і їх кадрів, а по лінії збільшення кількості колгоспів і охоплення колгоспами все нових і нових районів. Ця обставина пояснювалася тим, що зростання колгоспного активу, зростання колгоспних кадрів не встигало за кількісним зростанням самих колгоспів. Через це робота в нових колгоспах велась не завжди задовільно, а самі колгоспи залишалися поки що слабими, незміцнілими. Гальмували справу зміцнення колгоспів також такі факти, як недостача грамотних людей на селі, необхідних для колгоспу (рахівники, завгоспи, секретарі), і відсутність у селян досвіду по веденню великого, колгоспного господарства. В колгоспах сиділи вчорашні одноосібники. У них був досвід по веденню господарства на дрібних ділянках землі. Але у них не було ще досвіду по керівництву великим, колгоспним господарством. Потрібен був час для того, щоб набути такого досвіду.

Через ці обставини на перших порах у колгоспній роботі виявилися серйозні хиби. Вияснилося, що погано ще була організована в колгоспах праця, слаба була трудова дисципліна. В багатьох колгоспах доходи ділились не на трудодні, а на їдоків. Часто виходило так, що лодар одержував більше хліба, ніж старанний, чесний колгоспник. У зв'язку з такими хибами колгоспного керівництва знижувалась заінтересованість колгоспників у роботі, було багато невиходів на роботу навіть у найгарячішу пору, частина колгоспних посівів залишалась незібраною до снігу, а саме збирання проводилось недбало, давало величезні втрати зерна. Знеосібка машин і коней, відсутність особистої відповідальності в роботі ослабляли колгоспну справу, зменшували доходи колгоспів.

Особливо погано було в тих районах, де колишні куркулі і підкуркульники зуміли пролізти в колгоспи на ті чи інші

посади. Нерідко розкуркулені перебиралися в інший район, де їх не знали, і там пролізали в колгосп, щоб шкодити і пакостити. Іноді куркулі через відсутність пильності у партійних і радянських працівників проникали в колгоспи і в своєму районі. Проникнення в колгоспи колишніх куркулів полегшувалось тією обставиною, що в боротьбі проти колгоспів вони різко змінили свою тактику. Раніше куркулі відкрито виступали проти колгоспів, вели звірячу боротьбу проти колгоспних активістів, проти передових колгоспників, убивали їх з-за рогу, підпалювали їх хати, комори і т. д. Цим куркулі хотіли залякати селянську масу, не пустити її в колгоспи. Тепер, коли відкрита боротьба проти колгоспів зазнала невдачі, вони змінили свою тактику. Вони вже не стріляли з обрізів, а прикидались тихенькими, смирними, ручними, цілком радянськими людьми. Проникаючи в колгоспи, вони тихою сапою завдавали шкоди колгоспам. Всюди вони намагались розкласти колгоспи зсередини, розвалити колгоспну трудову дисципліну, заплутати облік урожаю, облік праці. Куркулі поставили ставку на знищення кінського поголів'я в колгоспах і зуміли погубити багато коней. Куркулі свідомо заражали коней сапом, коростою та іншими хворобами, залишали їх без усякого догляду і т. д. Куркулі псували трактори і машини.

Куркулям удавалось обманювати колгоспників і проводити шкідництво безкарно тому, що колгоспи були ще слабі і недосвідчені, а колгоспні кадри не встигли ще зміцніти.

Щоб покласти край куркульському шкідництву в колгоспах і прискорити справу зміцнення колгоспів, необхідно було подати колгоспам швидку і серйозну допомогу людьми, порадами, керівництвом.

Таку допомогу подала колгоспам більшовицька партія. В січні 1933 року ЦК партії прийняв рішення про організацію *політичних відділів* при машинно-тракторних станціях, які обслуговують колгоспи. Було послано на село на допомогу колгоспам 17 тисяч партійних працівників для роботи в політвідділах.

Це була серйозна допомога.

Політвідділи МТС за два роки (1933 і 1934) встигли провести велику роботу по усуненню хиб роботи в колгоспах, по вирощуванню колгоспного активу, по зміцненню колгоспів, по очищенню колгоспів від ворожих, куркульських, шкідницьких елементів.

Політвідділи з честю виконали поставлене їм завдання: вони зміцнили колгоспи в організаційно-господарському відношенні, виростили нові колгоспні кадри, налагодили господарське керівництво колгоспів і піднесли політичний рівень колгоспних мас.

Величезне значення для піднесення активності колгоспних мас на боротьбу за зміцнення колгоспів мали І Всесоюзний

з'їзд колгоспників-ударників (лютий 1933 р.) і виступ на ньому тов. Сталіна.

Порівнюючи у своєму виступі старий, доколгоспний лад на селі з новим, колгоспним ладом, тов. Сталін говорив:

«При старому ладі селяни працювали поодинці, працювали старими дідівськими способами, старими знаряддями праці, працювали на поміщиків і капіталістів, на куркулів і спекулянтів, працювали, живучи впроголодь і збагачуючи інших. При новому, колгоспному ладі селяни працюють спільно, артільно, працюють з допомогою нових знарядь — тракторів і сільгоспмашин, працюють на себе і на свої колгоспи, живуть без капіталістів і поміщиків, без куркулів і спекулянтів, працюють для того, щоб день у день поліпшувати своє матеріальне й культурне становище» (Питання ленінізму, стор. 528).

У своєму виступі тов. Сталін показав, чого добилось на ділі селянство, ставши на колгоспний шлях. Більшовицька партія допомогла мільйонним масам бідняків увійти в колгоспи, звільнитися від куркульської кабали. А ввійшовши у колгоспи і користуючись там кращою землею і кращими знаряддями виробництва, мільйонні маси бідняків, які жили раніше впроголодь, піднялись тепер у колгоспах до рівня середняків, стали забезпеченими людьми.

Це був перший крок, перше досягнення на шляху колгоспного будівництва.

Другий крок, говорив тов. Сталін, полягатиме в тому, щоб підняти колгоспників — і колишніх бідняків, і колишніх середняків — ще вище і зробити всіх колгоспників заможними, а всі колгоспи — більшовицькими.

«Щоб стати колгоспникам заможними, говорив тов. Сталін, для цього потрібне тепер тільки одно — працювати в колгоспі чесно, правильно використовувати трактори і машини, правильно використовувати робочу худобу, правильно обробляти землю, берегти колгоспну власність» (там же, стор. 532—533).

Промова тов. Сталіна міцно запала в свідомість мільйонів колгоспників, стала практичною, бойовою програмою колгоспів.

На кінець 1934 року колгоспи стали міцною, непереможною силою. Вони об'єднували під цей час уже близько трьох чвертей усіх селянських господарств по всьому СРСР і близько 90 процентів усіх посівних площ.

В 1934 році в сільському господарстві СРСР працювали вже 281 тисяча тракторів і 32 тисячі комбайнів. Весняна сівба 1934 року була проведена на 15—20 днів швидше, ніж в 1933 році, і на 30—40 днів швидше, ніж в 1932 році, а хлібозаготівельний план був виконаний на 3 місяці раніше, ніж в 1932 році.

Так за два роки зміцніли колгоспи в результаті величезної допомоги, поданої їм партією і робітничо-селянською державою.

Міцна перемога колгоспного ладу і зв'язане з нею піднесення сільського господарства дали Радянській владі можливість скасувати карткову систему на хліб та інші продукти і встановити вільну торгівлю продовольчими продуктами.

Оскільки політвідділи МТС, створені як тимчасові політичні органи, виконали свої завдання, ЦК виніс рішення перетворити політвідділи МТС у звичайні партійні органи, злившн політвідділи з існуючими районними комітетами партії.

Всі ці успіхи, як в галузі сільського господарства, так і в галузі промисловості, були завойовані завдяки успішному виконанню п'ятирічного плану.

На початок 1933 року стало ясно, що перша п'ятирічка уже виконана, виконана раніше строку, виконана протягом чотирьох років і трьох місяців.

Це була величезна, всесвітньоісторична перемога робітничого класу і селянства СРСР.

У своїй доповіді на січневому пленумі ЦК і ЦКК партії в 1933 році тов. Сталін підвів підсумки першої п'ятирічки. Як вияснилось з доповіді, партія і Радянська влада добилися за минулий період, за період виконання першої п'ятирічки, таких основних результатів.

а) СРСР з аграрної країни перетворився в індустріальну країну, — бо питома вага промислової продукції в усьому виробництві народного господарства виросла до 70 процентів.

б) Соціалістична система господарства ліквідувала капіталістичні елементи в галузі промисловості і стала єдиною системою господарства в промисловості.

в) Соціалістична система господарства ліквідувала куркульство, як клас, в галузі сільського господарства і стала пануючою силою в сільському господарстві.

г) Колгоспний лад знищив злидні, бідність на селі, — десятки мільйонів бідняків піднялись до становища забезпечених людей.

д) Соціалістична система в промисловості знищила безробіття, зберегла 8-годинний робочий день в ряді галузей виробництва, перейшла на 7-годинний робочий день у величезній більшості підприємств, установила 6-годинний робочий день у шкідливих для здоров'я підприємствах.

е) Перемога соціалізму в усіх галузях народного господарства знищила експлуатацію людини людиною.

Значення цих досягнень першої п'ятирічки полягало, насамперед, в тому, що вони остаточно визволили робітників і селян з-під ярма експлуатації і відкрили шлях *ВСІМ* трудящим СРСР для забезпечення собі заможного і культурного життя.

В січні 1934 року зібрався XVII з'їзд партії. На з'їзді було 1.225 делегатів з ухвальним голосом і 736 делегатів з дорадчим голосом, які представляли 1.874.488 членів партії і 935.298 кандидатів.

З'їзд підвів підсумок роботі партії за минулий період, відзначив вирішальні успіхи соціалізму в усіх галузях господарства й культури і встановив, що генеральна лінія партії перемогла по всій лінії.

XVII з'їзд партії увійшов в історію, як «з'їзд переможців».

У своїй звітній доповіді тов. Сталін відзначив ті корінні перетворення, які відбулися в СРСР за звітний період.

«СРСР за цей період перетворився в корені, скинувши з себе обличчя відсталості і середньовіччя. З країни аграрної він став країною індустріальною. З країни дрібного одноосібного сільського господарства він став країною колективного великого механізованого сільського господарства. З країни темної, неписьменної і некультурної він став — вірніше, стає — країною письменною і культурною, вкритою величезною сіткою вищих, середніх і нижчих шкіл, що працюють на мовах національностей СРСР» (*Сталін*, Питання ленінізму, стор. 553).

Соціалістична промисловість під цей час становила вже 99 процентів усієї промисловості країни. Соціалістичне сільське господарство — колгоспи і радгоспи займали близько 90 процентів усіх посівних площ країни. Щодо товарообороту, то капіталістичні елементи були повністю витіснені з торгівлі.

При запровадженні нової економічної політики Ленін говорив, що в нашій країні є елементи п'яти суспільно-економічних укладів. Перший уклад — патріархальне господарство, в значній мірі натуральне господарство, тобто господарство, яке не веде майже ніякої торгівлі. Другий уклад — дрібнотоварне виробництво, більшість селянських господарств, яка займається продажем сільськогосподарських продуктів, і ремісники. Цей господарський уклад в перші роки непу охоплював більшість населення. Третій уклад — приватногосподарський капіталізм, який став оживати на початку непу. Четвертий уклад — державний капіталізм, головним чином, концесії, які не дістали скільки-небудь значного розвитку. П'ятий уклад — соціалізм, соціалістична промисловість, яка була ще тоді слаба, радгоспи і колгоспи, що займали на початку непу мізерне місце в народному господарстві, державна торгівля і кооперація, які теж на початку непу були слабі.

Ленін вказував, що з усіх цих укладів повинен стати пануючим соціалістичний уклад.

Нова економічна політика була розрахована на повну перемогу соціалістичних форм господарства.

І ця мета до XVII з'їзду партії була вже здійснена.

«Ми можемо тепер сказати, говорив з цього приводу тов. Сталін, що перший, третій і четвертий суспільно-економічні уклади вже не існують, другий суспільно-економічний уклад відтіснено на другорядні позиції, а п'ятий суспільно-економічний уклад — соціалістичний уклад є неподільно пануючою і єдино командуючою силою в усьому народному господарстві» (*Сталін,* Питання ленінізму, стор. 555).

Питання ідейно-політичного керівництва займали важливе місце в доповіді тов. Сталіна. Він попереджав партію, що хоч вороги партії, опортуністи всіх мастей, націонал-ухильники всякого роду розбиті, але залишки їх ідеології живуть ще в головах окремих членів партії і нерідко дають про себе знати. Пережитки капіталізму в економіці і особливо в свідомості людей є сприятливим грунтом для оживлення ідеології розбитих антиленінських груп. Свідомість людей у своєму розвитку відстає від їх економічного становища. Тому пережитки буржуазних поглядів в головах людей залишаються і будуть ще залишатися, хоч капіталізм в економіці уже ліквідований. При цьому треба врахувати, що капіталістичне оточення, проти якого треба держати порох сухим, старається оживляти і підтримувати ці пережитки.

Тов. Сталін спинився, між іншим, на пережитках капіталізму в свідомості людей в галузі національного питання, де вони особливо живучі. Партія більшовиків боролась на два фронти — як проти ухилу до великоруського шовінізму, так і проти ухилу до місцевого націоналізму. В ряді республік (Україна, Білорусія та ін.) партійні організації ослабили боротьбу проти місцевого націоналізму, дали йому розростись до того, що він зімкнувся з ворожими силами, зімкнувся з інтервенціоністами, став державною небезпекою. Відповідаючи на питання, який ухил в національному питанні є головною небезпекою, тов. Сталін говорив:

«Головну небезпеку становить той ухил, проти якого перестали боротися і якому дали, таким чином, розростися до державної небезпеки» (там же, стор. 587).

Тов. Сталін закликав партію посилити ідейно-політичну роботу, систематично викривати ідеологію і залишки ідеології ворожих класів та ворожих ленінізмові течій.

Тов. Сталін вказав, далі, у своїй доповіді, що прийняття правильних рішень само по собі ще не забезпечує успіху справи. Щоб забезпечити успіх справи, необхідно *правильно розставити людей*, здатних провести в життя рішення керівних органів, і *організувати перевірку виконання* цих рішень. Без цих організаційних заходів рішення рискують лишитися паперовими постановами, відірваними від життя. Тут тов. Сталін послався на відоме положення Леніна про те, що головне в організаційній роботі — *добір людей і пере-*

вірка виконання. При цьому тов. Сталін підкреслив, що розрив між прийнятими рішеннями і організаційною роботою по виконанню рішень, по перевірці виконання цих рішень становить основне зло нашої практичної роботи.

Для поліпшення справи перевірки виконання рішень партії і уряду XVII з'їзд партії замість ЦКК—РСІ, яка з часу XII з'їзду партії встигла вже виконати свої завдання, створив Комісію Партійного Контролю при ЦК ВКП(б) і Комісію Радянського Контролю при Раднаркомі СРСР.

Тов. Сталін так сформулював організаційні завдання партії на новому етапі:

1) Підганяти нашу організаційну роботу до вимог політичної лінії партії;

2) Піднести організаційне керівництво до рівня політичного керівництва;

3) Добитися того, щоб організаційне керівництво повністю забезпечувало проведення в життя політичних лозунгів і рішень партії.

Закінчуючи доповідь, тов. Сталін попереджав, що, хоч успіхи соціалізму великі і вони породжують почуття законної гордості, проте, не можна захоплюватися досягнутими успіхами, не можна «зазнаватися» і заколисувати себе.

«...Не заколисувати треба партію,— а розвивати в ній пильність, не присипляти її, — а тримати в стані бойової готовності, не роззброювати, а озброювати, не демобілізовувати,—а тримати її в стані мобілізації для здійснення другої п'ятирічки»,— вказував тов. Сталін (Питання ленінізму, стор. 596).

XVII з'їзд заслухав доповіді товаришів Молотова і Куйбишева про другий п'ятирічний план розвитку народного господарства. Завдання другого п'ятирічного плану були ще більш грандіозні, ніж завдання першої п'ятирічки. На кінець другої п'ятирічки, в 1937 році, промислова продукція повинна була зрости, приблизно, у вісім раз проти довоєнного рівня. Обсяг капітальних робіт по всьому народному господарству намічався на друге п'ятиріччя в розмірі 133 мільярдів карбованців проти 64 з лишком мільярдів карбованців по першій п'ятирічці.

Такий величезний розмах капітальних робіт забезпечував повне технічне переозброєння всіх галузей народного господарства.

В другому п'ятиріччі завершувалась в основному механізація сільського господарства. Потужність тракторного парку повинна була збільшитись з двох з чвертю мільйонів кінських сил в 1932 році до восьми з лишком мільйонів кінських сил в 1937 році. Намічено було широко впровадити систему агротехнічних заходів (правильні сівозміни, посів чистосортним насінням, оранка на зяб і т. п.).

Величезні роботи намічалися по технічній реконструкції транспорту і зв'язку.

Намічена була широка програма дальшого підвищення матеріального і культурного рівня робітників і селян.

XVII з'їзд приділив велику увагу організаційним питанням і прийняв спеціальні рішення в питаннях партійного і радянського будівництва на доповідь тов. Кагановича. Організаційне питання набуло ще більшого значення, коли генеральна лінія партії перемогла, коли політика партії була перевірена життям, досвідом мільйонів робітників і селян. Нові складні завдання другої п'ятирічки вимагали підвищення якості роботи в усіх галузях.

> «Основні завдання другої п'ятирічки — остаточна ліквідація капіталістичних елементів, подолання пережитків капіталізму в економіці і свідомості людей, завершення реконструкції всього народного господарства на найновішій технічній базі, освоєння нової техніки і нових підприємств, машинізація сільського господарства і піднесення його продуктивності — ставлять з усією гостротою питання *про підвищення якості роботи в усіх галузях, в першу чергу якості організаційно-практичного керівництва*», — говорилося в рішеннях з'їзду по організаційних питаннях (ВКП(б) в резолюціях, ч. II, стор. 591).

На XVII з'їзді був прийнятий новий статут партії, який відрізняється від старого статуту партії насамперед тим, що в статут введена вступна частина. У вступній частині статуту дається коротке визначення комуністичної партії, визначення її ваги для боротьби пролетаріату і її місце в системі органів пролетарської диктатури. Новий статут докладно перелічує обов'язки члена партії. В нього введені більш суворі правила прийому в партію і пункт про групи співчуваючих. В статуті більш докладно розроблене питання про організаційну будову партії, по-новому сформульовані пункти про колишні осередки партії — первинні організації, як вони стали називатися з XVII з'їзду партії. По-новому сформульовані в новому статуті також пункти про внутріпартійну демократію і партійну дисципліну.

4. Переродження бухарінців у політичних дворушників. Переродження троцькістських дворушників у білогвардійську банду убивців і шпигунів. Злочинницьке убивство С. М. Кірова. Заходи партії по посиленню пильності більшовиків.

Успіхи соціалізму в нашій країні радували не тільки партію, не тільки робітників і колгоспників. Вони радували також всю нашу радянську інтелігенцію, всіх чесних громадян СРСР.

Вони не радували і все більше озлобляли рештки розбитих експлуататорських класів.

Вони доводили до оскаженіння підголоски розбитих класів — жалюгідні рештки бухарінців і троцькістів.

Ці пани розцінювали досягнення робітників і колгоспників не з точки зору інтересів народу, який вітав кожне таке досягнення, а з точки зору інтересів своєї жалюгідної, відірваної від життя і наскрізь прогнилої фракційної групи. Через те що успіхи соціалізму в нашій країні означали перемогу політики партії і остаточний провал політики цих панів, то вони, замість того, щоб визнати очевидні факти і включитися в загальну справу, стали мстити партії і народові за свої невдачі, за свій провал, стали шкодити і шкодити справі робітників і колгоспників, висаджувати в повітря шахти, підпалювати заводи, шкодити в колгоспах і радгоспах, — щоб зірвати досягнення робітників і колгоспників і викликати в народі невдоволення Радянською владою. А щоб уберегти при цьому свою жалюгідну групу від викриття і розгрому, вони накинули на себе маску відданих партії людей, стали все більше й більше підлещуватись до партії, славословити партію, плазувати перед нею, продовжуючи на ділі свою приховану від очей підривну діяльність проти робітників і селян.

На XVII з'їзді виступили Бухарін, Риков і Томський з покаянними промовами, вихваляючи партію, підносячи до небес її досягнення. Але з'їзд відчував, що їх промови мають на собі печать нещирості і дворушництва, бо партія вимагає від своїх членів не славословія і вихваляння її досягнень, а чесної роботи на фронті соціалізму, чого, проте, давно вже не помічалося за бухарінцями. Партія бачила, що на ділі ці пани перекликаються у своїх фальшивих промовах із своїми прихильниками поза з'їздом, учать їх дворушництву і закликають їх не складати зброї.

На XVII з'їзді виступили також троцькісти — Зінов'єв і Каменєв, бичуючи себе над міру за свої помилки і славословлячи партію — теж над міру — за її досягнення. Але з'їзд не міг не бачити, що як огидне самобичування, так і солодкувато-нудотне вихваляння партії становлять зворотний бік нечистої і неспокійної совісті цих панів. Партія проте ще не знала, не догадувалась, що, виступаючи на з'їзді з солоденькими промовами, ці пани одночасно підготовляли злочинницьке убивство С. М. Кірова.

1 грудня 1934 року в Ленінграді в Смольному пострілом з револьвера був по-злочинницькому убитий С. М. Кіров. Затриманий на місці злочину убивця, як виявилось, був членом контрреволюційної підпільної групи, яка організувалася з числа учасників антирадянської зінов'євської групи в Ленінграді.

Убивство С. М. Кірова, любимця партії, любимця робітничого класу викликало величезний гнів і глибоку скорботу трудящих нашої країни.

Слідство встановило, що в 1933—34 році в Ленінграді утворилась з числа колишніх учасників зінов'євської опозиції підпільна контрреволюційна терористична група на чолі з так званим «ленінградським центром». Ця група ставила собі за мету убивство керівників комуністичної партії. Першою жертвою був намічений С. М. Кіров. Із зізнань учасників цієї контрреволюційної групи вияснилося, що вони були зв'язані з представниками іноземних капіталістичних держав, одержували від них гроші.

Викриті учасники цієї організації були засуджені Військовою колегією Верховного суду СРСР до найвищої міри покарання — розстрілу.

Незабаром була встановлена наявність підпільного контрреволюційного «московського центра». Слідство і суд вияснили мерзенну роль Зінов'єва, Каменєва, Євдокімова та інших керівників цієї організації в справі виховання серед своїх однодумців терористичних настроїв, в справі підготовки убивства членів ЦК і Радянського уряду.

Дворушництво і підлість цих людей дійшли до того, що Зінов'єв, — який був одним з організаторів і натхненників убивства С. М. Кірова і підганяв убивцю швидше виконати це злодіяння, — написав хвалебний некролог на смерть Кірова, вимагаючи його надрукувати.

Зінов'євці, удавши на суді, що вони нібито розкаялись, на ділі і в цей момент продовжували дворушничати. Вони приховали свій зв'язок з Троцьким. Вони приховали, що разом з троцькістами продалися фашистським розвідкам, приховали свою шпигунсько-шкідницьку діяльність. Зінов'євці приховали на суді свій зв'язок з бухарінцями, наявність об'єднаної троцькістсько-бухарінської банди найманців фашизму.

Убивство тов. Кірова, як вияснилось пізніше, було вчинене цією об'єднаною троцькістсько-бухарінською бандою.

Уже тоді, в 1935 році, стало ясно, що зінов'євська група є замаскованою білогвардійською організацією, яка цілком заслуговує на те, щоб з її членами поводились, як з білогвардійцями.

Через рік стало відомо, що справжніми, прямими і дійсними організаторами убивства Кірова і організаторами підготовчих кроків до убивства інших членів ЦК були Троцький, Зінов'єв, Каменєв та їх спільники. До суду були віддані Зінов'єв, Каменєв, Бакаєв, Євдокімов, Пікель, Смирнов І. Н., Мрачковський, Тер-Ваганян, Рейнгольд та інші. Спіймані на гарячому злочинці змушені були визнати публічно, на суді, що вони організували не тільки убивство Кірова, але підго-

товляли убивство і всіх інших керівників партії і уряду. Слідство встановило далі, що ці злочинці стали на шлях організації диверсійних актів, на шлях шпигунства. Найстрахітливіше моральне і політичне падіння цих людей, найнизькопробніша підлість і зрадництво, які прикривалися дворушницькими заявами про відданість партії, були викриті на судовому процесі, що відбувався в Москві в 1936 році.

Головним натхненником і організатором усієї цієї банди убивців та шпигунів був Іуда Троцький. Помічниками Троцького і виконавцями його контрреволюційних вказівок були Зінов'єв, Каменєв та їх троцькістське охвістя. Вони готували поразку СРСР в разі нападу на нього імперіалістів, вони стали пораженцями щодо робітничо-селянської держави, вони стали презреннимн слугами і агентами німецько-японських фашистів.

Основний урок, який повинні були здобути парторганізації з судових процесів, що відбулися в справі про злочинницьке убивство С. М. Кірова, полягав у тому, щоб ліквідувати свою власну політичну сліпоту, ліквідувати свою політичну безтурботність і підвищити свою пильність, пильність усіх членів партії.

У своєму листі до організацій партії, виданому в зв'язку з злочинницьким убивством С. М. Кірова, ЦК партії вказував:

а) «Треба покінчити з опортуністичною благодушністю, яка виходить з помилкового припущення про те, що в міру зростання наших сил ворог стає нібито все більш ручним і нешкідливим. Таке припущення в корені неправильне. Воно є відрижкою правого ухилу, який запевняв всіх і вся, що вороги будуть потихеньку вповзати в соціалізм, що вони стануть кінець кінцем справжніми соціалістами. Не діло більшовиків спочивати на лаврах і гав ловити. Не благодушність потрібна нам, а пильність, справжня більшовицька революційна пильність. Треба пам'ятати, що чим безнадійніше становище ворогів, тим охочіше вони хвататимуться за «крайній засіб», як єдиний засіб приречених в їх боротьбі з Радянською владою. Треба пам'ятати це і бути пильними».

б) «Треба поставити на належну висоту викладання історії партії серед членів партії, вивчення всіх і всяких антипартійних угруповань в історії нашої партії, їх прийомів боротьби з лінією партії, їх тактики, і — тим більше — вивчення тактики і прийомів боротьби нашої партії з антипартійними угрупованнями, тактики і прийомів, які дали нашій партії можливість перемогти і розбити наголову ці угруповання. Треба, щоб члени партії були обізнані не тільки з тим, як партія боролась і

перемагала кадетів, есерів, меншовиків, анархістів, але й з тим, як партія боролась і перемагала троцькістів, «демократичних централістів», «робітничу опозицію», зінов'євців, правих ухильників, право-лівацьких виродків і т. п. Не можна забувати, що знання і розуміння історії нашої партії є найважливішим засобом, необхідним для того, щоб забезпечити повністю революційну пильність членів партії».

Величезне значення в цей період мала чистка партійних рядів від тих, що примазались, і чужих елементів, почата в 1933 році, особливо ж — пильна перевірка партійних документів і обмін старих партійних документів на нові, проведені після злочинницького убивства С. М. Кірова.

До перевірки партійних документів в багатьох партійних організаціях панували самовілля і халатність в поводженні з партійними квитками. В ряді місцевих парторганізацій був виявлений зовсім нетерпимий *хаос в обліку комуністів*, чим скористувалися вороги для своїх мерзенних цілей, використовуючи партквитки як ширму для шпигунства, шкідництва і т. п. Справу прийому в партію і видачі партквитків багато хто з керівників партійних організацій передовірив третьорядним особам, а часто — зовсім неперевіреним членам партії.

В спеціальному листі до всіх організацій про облік, видачу і зберігання партквитків від 13 травня 1935 року ЦК партії запропонував провести в усіх організаціях пильну перевірку партійних документів, «навести більшовицький порядок в нашому власному партійному домі».

Перевірка партдокументів мала велике політичне значення. В резолюції пленуму ЦК партії від 25 грудня 1935 року про підсумки перевірки партійних документів говорилося, що ця перевірка була величезної ваги організаційно-політичним заходом по зміцненню рядів ВКП(б).

Після проведення перевірки і обміну партдокументів був відновлений прийом в партію. При цьому ЦК ВКП(б) вимагав, щоб партію поповнювали не огулом, а на основі строго індивідуального прийому «дійсно передових, дійсно відданих справі робітничого класу кращих людей нашої країни, з робітників, насамперед, а також з селян і трудової інтелігенції, перевірених на різних ділянках боротьби за соціалізм».

Відновлюючи прийом нових членів в партію, ЦК зобов'язував партійні організації пам'ятати, що ворожі елементи і надалі намагатимуться проникати в ряди ВКП(б). Зважаючи на це:

«Завдання кожної партійної організації полягає в тому, щоб, всемірно підвищуючи більшовицьку пильність, високо тримати прапор Ленінської партії і гарантувати партію від проникнення в її ряди чужих, воро-

жих і випадкових елементів» (Постанова ЦК ВКП(б) від 29 вересня 1936 р. «Правда» № 270, 1936 р.).

Очищаючи свої ряди і зміцнюючи їх, знищуючи ворогів партії і нещадно борючись проти перекручень лінії партії, більшовицька партія згуртовувалась ще тісніше навколо ЦК партії, під керівництвом якого партія і країна Рад переходили до нового етапу — до завершення будівництва безкласового, соціалістичного суспільства.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

В 1930—1934 роках партія більшовиків розв'язала найважче після завоювання влади історичне завдання пролетарської революції — переведення мільйонів дрібновласницьких селянських господарств на шлях колгоспів, на шлях соціалізму.

Ліквідація куркульства, як найчисленнішого експлуататорського класу і переведення основних мас селян на шлях колгоспів привели до знищення останніх коренів капіталізму в країні, до завершення перемоги соціалізму в сільському господарстві, до остаточного зміцнення Радянської влади на селі.

Подолавши ряд труднощів організаційного характеру, колгоспи остаточно зміцніли і стали на шлях заможного життя.

В результаті виконання першого п'ятирічного плану в нашій країні побудовано непохитний фундамент соціалістичної економіки — першокласну важку соціалістичну індустрію і колективне машинізоване землеробство, знищено безробіття, знищено експлуатацію людини людиною, створено умови для безперервного поліпшення матеріального і культурного становища трудящих нашої батьківщини.

Ці гігантські успіхи досягнуті робітничим класом, колгоспниками і всіма трудящими нашої країни завдяки сміливій, революційній і мудрій політиці партії і уряду.

Капіталістичне оточення, прагнучи ослабити і підірвати могутність СРСР, посилює свою «роботу» по організації всередині СРСР банд убивців, шкідників, шпигунів. Особливо посилюється ворожа щодо СРСР діяльність капіталістичного оточення з приходом до влади фашистів в Німеччині, Японії. В особі троцькістів, зінов'євців фашизм здобув вірних слуг, які йдуть на шпигунство, шкідництво, терор і диверсії, на поразку СРСР — в ім'я відновлення капіталізму.

Радянська влада твердою рукою карає цих виродків людського роду і нещадно розправляється з ними, як з ворогами народу і зрадниками батьківщини.

РОЗДІЛ XII

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У БОРОТЬБІ ЗА ЗАВЕРШЕННЯ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРОВЕДЕННЯ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ. *(1935—1937 роки).*

1. Міжнародна обстановка в 1935 — 1937 роках. Тимчасове пом'якшення економічної кризи. Початок нової економічної кризи. Загарбання Італією Абіссінії. Німецько-італійська інтервенція в Іспанії. Вторгнення Японії в Центральний Китай. Початок другої імперіалістичної війни.

Економічна криза, яка почалася в капіталістичних країнах в другій половині 1929 року, тривала до кінця 1933 року. Після цього падіння промисловості припинилось, криза перейшла в застій і почалося потім деяке пожвавлення промисловості, деяке її піднесення. Але це піднесення не було тим піднесенням, за яким починається розквіт промисловості на новій, вищій, базі. Світова капіталістична промисловість не змогла піднятися навіть до рівня 1929 року, добившись до половини 1937 року лише 95—96 процентів від цього рівня. А в другій половині 1937 року почалася вже нова економічна криза, яка захопила, насамперед, Сполучені Штати Америки. На кінець 1937 року число безробітних в США знов піднялося до 10 мільйонів чоловік. Стало швидко збільшуватися число безробітних в Англії.

Таким чином, не встигнувши ще оправитись від ударів недавньої економічної кризи, капіталістичні країни опинилися перед лицем нової економічної кризи.

Ця обставина привела до того, що суперечності між імперіалістичними країнами, так само як між буржуазією і пролетаріатом — ще більше посилились. У зв'язку з цим спроби агресивних держав повернути втрати від економічної кризи всередині країни за рахунок інших, слабо захищених, країн — стали все більше й більше посилюватись. При цьому до двох відомих агресивних держав, до Німеччини і Японії, приєдналась на цей раз третя держава — Італія.

В 1935 році фашистська Італія напала на Абіссінію і поневолила її. Напала вона на Абіссінію, не маючи ніякої підстави або приводу з точки зору «міжнародного права», на-

пала без оголошення війни, по-злодійському, як це ввійшло тепер в моду у фашистів. Це був удар не тільки по Абіссінії. Удар був спрямований також проти Англії, проти морських шляхів Англії з Європи в Індію, в Азію. Спроби Англії перешкодити закріпленню Італії в Абіссінії не дали результатів. Щоб розв'язати собі руки, Італія вийшла потім з Ліги Націй і стала посилено озброюватися.

Таким чином, на найкоротших морських шляхах з Європи в Азію зав'язався новий вузол війни.

Фашистська Німеччина порвала одностороннім актом Версальський мирний договір і намітила до здійснення план *насильственого* перегляду кордонів європейських держав. Німецькі фашисти не приховували, що вони добиваються підкорення собі сусідніх держав або, щонайменше, загарбання території цих держав, населеної німцями. За цим планом передбачається: спочатку загарбання Австрії, потім удар по Чехословаччині, потім, мабуть, — по Польщі, де теж є цілісна територія з німецьким населенням, яка межує з Німеччиною, а потім... потім «видно буде».

Літом 1936 року почалася воєнна інтервенція Німеччини і Італії проти Іспанської республіки. Під виглядом підтримки іспанських фашистів Італія і Німеччина дістали можливість нишком ввести свої військові частини на територію Іспанії, в тилу у Франції, а свій морський флот — в іспанські води, в райони Балеарських островів і Гібралтара на півдні, в райони Атлантичного океану на заході, в райони Біскайської затоки на півночі. На початку 1938 року німецькі фашисти загарбали Австрію, заглибившись в середню течію Дунаю і поширившись на півдні Європи, ближче до Адріатичного моря.

Розвиваючи інтервенцію проти Іспанії, німецько-італійські фашисти запевняли всіх, що вони ведуть боротьбу з «червоними» в Іспанії і не переслідують ніяких інших цілей. Але це було грубе і нерозумне маскування, розраховане на глупоту простаків. Насправді вони вели удар по Англії і Франції, бо вони перерізували морські шляхи Англії і Франції до їх величезних колоніальних володінь в Африці і Азії.

Щодо загарбання Австрії, то його ніяк уже не можна було вкласти в рамки боротьби з Версальським договором, в рамки охорони «національних» інтересів Німеччини, яка намагається вернути собі території, втрачені у зв'язку з першою імперіалістичною війною. Австрія не входила до складу Німеччини ні до війни, ні після неї. *Насильственне* приєднання Австрії до Німеччини означає грубо-імперіалістичне загарбання чужої території. Воно, безсумнівно, розкриває прагнення фашистської Німеччини зайняти пануюче становище на континенті Західної Європи.

Це був удар, насамперед, по інтересах Франції і Англії.

Таким чином, на півдні Європи, в районі Австрії і Адріатики, як і на крайньому заході Європи, в районі Іспанії і вод, що її омивають, зав'язалися нові вузли війни.

В 1937 році японська фашистська воячччина захопила Пекін, вторглася в Центральний Китай і окупувала Шанхай. Вторгнення японських військ в Центральний Китай відбулося, як і вторгнення в Манчжурію кілька років тому, по японському способу, тобто по-злодійському, шляхом шахрайських причіпок до різних «місцевих інцидентів», створених самими японцями, шляхом фактичного порушення всіх і всяких «міжнародних норм», договорів, угод і т. п. Захоплення Тяньцзіна і Шанхая віддало ключ торгівлі з Китаєм з його неосяжним ринком — в руки Японії. Це означає, що Японія, поки вона тримає в руках Шанхай і Тяньцзін, в усякий час може викинути з Центрального Китаю Англію і США, які мають там колосальні вкладення.

Звичайно, геройська боротьба китайського народу і його армії проти японських загарбників, величезне національне піднесення в Китаї, колосальні резерви людей і території в Китаї, нарешті, рішучість китайського національного уряду довести визвольну боротьбу Китаю до кінця, до цілковитого вигнання загарбників за межі Китаю, — все це з безсумнівністю говорить за те, що у японських імперіалістів нема і не може бути майбутнього в Китаї.

Але вірно також і те, що Японія поки що тримає в руках ключі торгівлі з Китаєм, і її війна проти Китаю є по суті справи найсерйознішим ударом по інтересах Англії і США.

Таким чином, на Великому океані, в районі Китаю, зав'язався ще один вузол війни.

Всі ці факти показують, що друга імперіалістична війна на ділі уже почалась. Почалась вона нишком, без оголошення війни. Держави і народи якось непомітно вповзли в орбіту другої імперіалістичної війни. Почали війну в різних кінцях світу три агресивні держави,— фашистські правлячі кола Німеччини, Італії, Японії. Війна йде на величезному просторі від Гібралтара до Шанхая. Війна уже встигла втягти в свою орбіту більш як півмільярда населення. Вона йде кінець кінцем проти капіталістичних інтересів Англії, Франції, США, бо має на меті переділ світу і сфер впливу на користь агресивних країн і за рахунок цих так званих демократичних держав.

Відмітна риса другої імперіалістичної війни полягає поки що в тому, що її ведуть і розгортають агресивні держави, тимчасом як інші держави, «демократичні» держави, проти яких власне і спрямована війна, удають, що війна їх не стосується, умивають руки, пнуться назад, вихваляють свою миролюбність, лають фашистських агресорів і... здають по-

маленьку свої позиції агресорам, запевняючи при цьому, що вони готуються до відсічі.

Війна ця має, як видно, досить дивний і однобокий характер. Але це не заважає їй бути жорстокою і грубо-загарбницькою війною, яка розігрується на спині мало захищених народів Абіссінії, Іспанії, Китаю.

Було б неправильно пояснювати такий однобокий характер війни військовою або економічною слабістю «демократичних» держав. «Демократичні» держави, звичайно, сильніші, ніж фашистські держави. Однобокий характер розв'язуваної світової війни пояснюється відсутністю єдиного фронту «демократичних» держав проти фашистських держав. Так звані «демократичні» держави, звичайно, не схвалюють «крайностей» фашистських держав і бояться посилення останніх. Але вони ще більше бояться робітничого руху в Європі і національно-визвольного руху в Азії, вважаючи, що фашизм є «хорошою протиотрутою» проти всіх цих «небезпечних» рухів. Тому правлячі кола «демократичних» держав, особливо ж, — правлячі консервативні кола Англії обмежуються політикою умовляння знахабнілих фашистських заправил — «не доводити діло до крайності», даючи їм одночасно зрозуміти, що вони «цілком розуміють» і співчувають в основному їх реакційно-поліцейській політиці проти робітничого і національно-визвольного руху. Правлячі кола Англії додержуються тут приблизно такої ж політики, якої додержувались при царизмі російські ліберально-монархічні буржуа, які, боячись «крайностей» царської політики, ще більше боялися народу і перейшли через це на політику умовляння царя, — отже, на політику *зговору* з царем проти народу. Як відомо, ліберально-монархічна буржуазія Росії жорстоко поплатилась за таку двоїсту політику. Треба думати, що правлячі кола Англії та їх друзі у Франції і США теж дістануть свою історичну відплату.

Зрозуміло, що СРСР, бачачи такий оборот міжнародних справ, не міг пройти мимо цих грізних подій. Всяка, навіть невелика війна, почата агресорами, становить небезпеку для миролюбних країн, а друга імперіалістична війна, яка так «непомітно» підкралася до народів і охопила більш як півмільярда населення, — тим більше не може не бути найсерйознішою небезпекою для всіх народів і, в першу чергу, для СРСР. Про це красномовно говорить створення «антикомуністичного блоку» між Німеччиною, Італією і Японією. Тому наша країна, проводячи свою мирну політику, розгорнула разом з тим дальше посилення обороноздатності наших кордонів і бойової готовності Червоної армії і Червоного флоту. Наприкінці 1934 року СРСР вступив в Лігу Націй, знаючи, що, незважаючи на її слабість, вона все ж може послужити місцем викривання агресорів і деяким, хоч і слабим, інстру-

ментом миру, який гальмує розв'язування війни. СРСР вважав, що в такий час не слід нехтувати навіть такою слабою міжнародною організацією, як Ліга Націй. В травні 1935 року був укладений договір між Францією і СРСР про взаємну допомогу проти можливого нападу агресорів. Одночасно з цим такий самий договір був укладений з Чехословаччиною. В березні 1936 року СРСР уклав з Монгольською Народною Республікою договір про взаємну допомогу. В серпні 1937 року був укладений договір про взаємний ненапад між СРСР і Китайською республікою.

2. Дальше піднесення промисловості і сільського господарства в СРСР. Дострокове виконання другої п'ятирічки. Реконструкція сільського господарства і завершення колективізації. Значення кадрів. Стахановський рух. Піднесення народного добробуту. Піднесення народної культури. Сила радянської революції.

В той час як в капіталістичних країнах через три роки після економічної кризи 1930—1933 років настала нова економічна криза, в СРСР *за весь цей період* неухильно тривало піднесення промисловості. Якщо світова капіталістична промисловість в цілому до середини 1937 року ледве досягла 95—96 процентів від рівня 1929 року для того, щоб у другій половині 1937 року вступити в смугу нової економічної кризи, то промисловість СРСР досягла у своєму наростаючому піднесенні на кінець 1937 року 428 процентів від рівня 1929 року, а проти довоєнного рівня виросла більш, ніж у сім раз.

Ці успіхи були прямим наслідком політики реконструкції, яку проводили партія і уряд з усією наполегливістю.

В результаті цих успіхів другий п'ятирічний план по промисловості був виконаний раніше строку. Друга п'ятирічка була виконана на 1 квітня 1937 року, тобто за 4 роки і 3 місяці.

Це була величезна перемога соціалізму.

Майже таку саму картину піднесення являло сільське господарство. Посівні площі всіх культур виросли з 105 мільйонів гектарів у 1913 році (довоєнний час) до 135 мільйонів гектарів у 1937 році. Виробництво зерна виросло з 4 мільярдів 800 мільйонів пудів у 1913 році до 6 мільярдів 800 мільйонів пудів у 1937 році, виробництво бавовни-сирцю з 44 мільйонів пудів — до 154 мільйонів пудів, виробництво льону (волокно) з 19 мільйонів пудів — до 31 мільйона пудів, виробництво буряків з 654 мільйонів пудів — до 1 мільярда 311 мільйонів пудів, виробництво олійних культур з 129 мільйонів пудів — до 306 мільйонів пудів.

Слід відзначити, що самі лише колгоспи (без радгоспів) дали країні товарного хліба в 1937 році понад 1 мільярд 700 мільйонів пудів, тобто мінімум на 400 мільйонів пудів більше, ніж поміщики, куркулі і селяни, разом узяті, в 1913 році.

Тільки одна галузь сільського господарства — тваринництво — все ще відставала від довоєнного рівня і продовжувала просуватися вперед уповільненим темпом.

Щодо колективізації сільського господарства, то її можна було вважати уже завершеною. В колгоспах було в 1937 році 18 з половиною мільйонів селянських дворів, що становило 93 проценти всіх селянських дворів, а посівні площі колгоспів по зерну становили 99 процентів усіх селянських посівних площ по зерну.

Плоди реконструкції сільського господарства і посиленого постачання йому тракторів і сільгоспмашин були наявні.

Завершення реконструкції промисловості і сільського господарства привело до того, що народне господарство стало щедро озброєним першокласною технікою. Промисловість і сільське господарство, транспорт і армія дістали величезну кількість нової техніки, нових машин і верстатів, тракторів і сільськогосподарських машин, паровозів і пароплавів, артилерії і танків, літаків і військово-морських кораблів. Необхідно було пустити в хід десятки і сотні тисяч навчених кадрів, здатних осідлати всю цю техніку і видавити з неї максимум того, що можна з неї видавити. Без цього, без достатньої кількості людей, які оволоділи технікою, техніка рискувала перетворитися в купу мертвого металу, що залишається без використання. Це була серйозна небезпека, яка виникла внаслідок того, що зростання кадрів, які можуть осідлати техніку, *не встигало* і *далеко відставало* від зростання техніки. Справа ускладнялася тим, що значна частина наших працівників не усвідомлювала цієї небезпеки і вважала, що техніка «сама зробить» своє діло. Якщо раніше недооцінювали техніку і зневажливо ставились до неї, то тепер стали її переоцінювати, перетворили її в фетиш. Не розуміли, що техніка без людей, які оволоділи технікою, — мертва. Не розуміли, що тільки при людях, які оволоділи технікою, техніка може дати найвищу продуктивність.

Питання про кадри, які оволоділи технікою, набувало, таким чином, першорядного значення.

Необхідно було повернути увагу наших працівників від надмірного захоплення технікою, від недооцінки значення кадрів, — в бік освоєння техніки, в бік оволодіння технікою, в бік всемірного посилення роботи по вирощуванню численних кадрів, здатних осідлати техніку і видавити з неї максимум ефекту.

Якщо раніше, на початку реконструктивного періоду, коли в країні відчувався голод в галузі техніки, партія дала лозунг — «техніка в період реконструкції вирішує все», то тепер, при багатстві техніки, після завершення в основному періоду реконструкції, коли в країні відчувалась гостра недостача в кадрах, — партія повинна була дати новий лозунг, який загострював би увагу вже не на техніці, а на людях, на кадрах, здатних повністю використати техніку.

Велике значення мав у цьому відношенні виступ тов. Сталіна на випуску академіків Червоної армії, в травні 1935 року.

«Раніше, казав тов. Сталін, ми говорили, що «техніка вирішує все». Цей лозунг допоміг нам в тому відношенні, що ми ліквідували голод в галузі техніки і створили найширшу технічну базу в усіх галузях діяльності для озброєння наших людей першокласною технікою. Це дуже добре. Але цього далеко й далеко недосить. Щоб привести техніку в рух і використати її до дна, потрібні люди, які оволоділи технікою, потрібні кадри, здатні освоїти і використати цю техніку за всіма правилами мистецтва. Техніка без людей, які оволоділи технікою, — мертва. Техніка на чолі з людьми, які оволоділи технікою, може і повинна дати чудеса. Якби на наших першокласних заводах і фабриках, в наших радгоспах і колгоспах, на нашому транспорті, в нашій Червоній армії була достатня кількість кадрів, здатних осідлати цю техніку, країна наша дістала б ефекту втроє і вчетверо більше, ніж вона має тепер. Ось чому упор повинен бути зроблений тепер на людях, на кадрах, на працівниках, які оволоділи технікою. Ось чому старий лозунг — «техніка вирішує все», що був відображенням уже пройденого періоду, коли у нас був голод в галузі техніки, — повинен бути тепер замінений новим лозунгом, лозунгом про те, що «*кадри вирішують все*». В цьому тепер головне...

Треба, нарешті, зрозуміти, що з усіх цінних капіталів, які є в світі, найцінніший і найвирішальніший капіталом є люди, кадри. Треба зрозуміти, що при наших нинішніх умовах «*кадри вирішують все*». Будуть у нас хороші і численні кадри в промисловості, в сільському господарстві, на транспорті, в армії, — наша країна буде непереможна. Не буде у нас таких кадрів — будемо кульгати на обидві ноги».

Таким чином, прискорене вирощування кадрів по техніці і швидке освоєння нової техніки з метою дальшого піднесення продуктивності праці — стало першорядним завданням.

Найбільш яскравим прикладом зростання таких кадрів,

прикладом освоєння нашими людьми нової техніки і дальшого зростання продуктивності праці є стахановський рух. Він народився і розгорнувся в Донбасі, у вугільній промисловості, перекинувся в інші галузі промисловості, поширився на транспорт і захопив потім сільське господарство. Цей рух був названий стахановським, за ім'ям його зачинателя — забойщика шахти «Центральна-Ірміно» (Донбас) Олексія Стаханова. Ще до Стаханова Микита Ізотов показав небачені раніше рекорди виробітку вугілля. Приклад Стаханова, який вирубав за одну зміну 31 серпня 1935 року 102 тонни вугілля і перевищив тим самим звичайні норми видобутку вугілля в 14 раз, — поклав початок масовому рухові робітників і колгоспників за підвищення норм виробітку, за нове піднесення продуктивності праці. Бусигін — в автопромисловості, Сметанін — у взуттєвій промисловості, Кривонос — на транспорті, Мусінський — в лісовій промисловості, Євдокія і Марія Виноградови — в текстильній промисловості, Марія Демченко, Марина Гнатенко, П. Ангеліна, Полагутін, Колесов, Ковардак, Борін — в сільському господарстві, — ось імена перших піонерів стахановського руху.

За ними пішли інші піонери, цілі загони піонерів, які перекрили продуктивність праці перших піонерів.

Величезне значення мали в справі розгортання стахановського руху перша всесоюзна нарада стахановців у Кремлі, в листопаді 1935 року, і виступ на ній тов. Сталіна.

> «Стахановський рух, говорив тов. Сталін у своєму виступі, виражає нове піднесення соціалістичного змагання, новий, вищий етап соціалістичного змагання... В минулому, років три тому, в період першого етапу соціалістичного змагання, соціалістичне змагання не обов'язково було зв'язане з новою технікою. Та тоді у нас, власне, і не було майже нової техніки. А нинішній етап соціалістичного змагання — стахановський рух, навпаки, — обов'язково зв'язаний з новою технікою. Стахановський рух був би немислимий без нової, вищої техніки. Перед вами люди, як-от т.т. Стаханов, Бусигін, Сметанін, Кривонос, Пронін, Виноградови і багато інших, люди нові, робітники і робітниці, які цілком оволоділи технікою своєї справи, осідлали її і погнали вперед. Таких людей у нас не було або майже не було років три тому... Значення стахановського руху полягає в тому, що він є таким рухом, який ламає старі технічні норми, як недостатні, перекриває в цілому ряді випадків продуктивність праці передових капіталістичних країн і відкриває, таким чином, практичну можливість дальшого зміцнення соціалізму в нашій країні, можливість перетворення нашої країни в найбільш заможну країну».

Характеризуючи методи роботи стахановців і розкриваючи величезне значення стахановського руху для майбутнього нашої країни, тов. Сталін говорив далі:

«Придивіться до товаришів стахановців. Що це за люди? Це, головним чином, — молоді або середнього віку робітники і робітниці, люди культурні і технічно підковані, які дають зразки точності і акуратності в роботі, вміють цінити фактор часу в роботі і навчилися лічити час не тільки хвилинами, але й секундами. Більшість з них пройшла так званий технічний мінімум і продовжує поповнювати свою технічну освіту. Вони вільні від консерватизму і застійності деяких інженерів, техніків і господарників, вони йдуть сміливо вперед, ламаючи застарілі технічні норми і створюючи нові, вищі, вони вносять поправки в проектні потужності і господарські плани, складені керівниками нашої промисловості, вони раз у раз доповнюють і поправляють інженерів і техніків, вони нерідко вчать і штовхають їх вперед, бо це — люди, які цілком оволоділи технікою своєї справи і вміють видавлювати з техніки максимум того, що можна з неї видавити. Сьогодні стахановців ще мало, але хто може сумніватися, що завтра їх буде вдесятеро більше? Хіба не ясно, що стахановці є новаторами в нашій промисловості, що стахановський рух становить майбутнє нашої індустрії, що він має в собі зерно майбутнього культурно-технічного піднесення робітничого класу, що він відкриває нам той шлях, на якому тільки й можна добитися тих вищих показників продуктивності праці, які необхідні для переходу від соціалізму до комунізму і знищення протилежності між працею розумовою і працею фізичною?».

Розгортання стахановського руху і дострокове виконання другої п'ятирічки створили умови для нового піднесення добробуту і культурного розвитку трудящих.

Реальна заробітна плата робітників і службовців виросла за другу п'ятирічку більш ніж у два рази. Фонд заробітної плати виріс з 34 мільярдів в 1933 році до 81 мільярда в 1937 році. Фонд державного соціального страхування виріс з 4 мільярдів 600 мільйонів карбованців в 1933 році до 5 мільярдів 600 мільйонів карбованців в 1937 році. На державне страхування робітників і службовців, на поліпшення побуту і культурні потреби, на санаторії, курорти, будинки відпочинку і медичну допомогу в одному тільки 1937 році було витрачено близько 10 мільярдів карбованців.

На селі остаточно зміцнів колгоспний лад. Цьому дуже сприяли *Статут сільськогосподарської артілі*, прийнятий на II з'їзді колгоспників-ударників в лютому 1935 року, і за-

кріплення за колгоспами всіх оброблюваних ними земель *на вічне користування*. Завдяки зміцненню колгоспного ладу зникла бідність і незабезпеченість на селі. Якщо раніше, років три тому, видавали по одному, по два кілограми зерна на трудодень, то тепер більшість колгоспників в зернових районах стала одержувати на трудодень від п'яти до дванадцяти кілограмів, а багато хто з них — до двадцяти кілограмів на трудодень, не кажучи вже про видачу інших продуктів і одержання грошових доходів. З'явились мільйони колгоспних дворів, які одержали за рік від 500 до 1.500 пудів зерна в зернових районах, які одержали десятки тисяч карбованців річного доходу в бавовницьких, бурякових, льонарських, тваринницьких, виноробських, цитрусових, плодоовочевих районах. Колгоспи стали заможними. Будування нових амбарів і комор стало головною турботою колгоспного двору, бо старі місцесховища продуктів, розраховані на незначні річні запаси, не задовольняли і десятої частини нових потреб колгоспників.

В 1936 році, у зв'язку із зростанням добробуту народних мас, уряд видав закон про заборону абортів. Одночасно була намічена широка програма будівництва родильних будинків, ясел, молочних кухонь, дитячих садків. В 1936 році на ці заходи було асигновано 2 мільярди 174 мільйони карбованців проти 875 мільйонів в 1935 році. Спеціальним законом була встановлена значна допомога багатодітним сім'ям. На підставі цього закону було видано грошової допомоги в 1937 році понад мільярд карбованців.

В результаті запровадження загальної обов'язкової освіти і нового шкільного будівництва розгорнулося могутнє піднесення культурності народних мас. Розгорнулося по всій країні грандіозне шкільне будівництво. Число учнів в початкових і середніх школах виросло з 8 мільйонів в 1914 році до 28 мільйонів в 1936—37 роках. Число студентів у вищих учбових закладах виросло з 112 тисяч в 1914 році до 542 тисяч в 1936—37 роках.

Це була культурна революція.

В піднесенні матеріального становища і культурного розвитку народних мас відбилась сила, могутність, непереможність нашої радянської революції. Революції в минулому гинули через те, що вони, давши народові свободу, не мали можливості дати йому разом з тим серйозне поліпшення матеріального і культурного становища. В цьому була їх основна слабість. Наша революція відрізняється від усіх інших революцій тим, що вона дала народові не тільки свободу від царизму, від капіталізму, але й корінне поліпшення його матеріального і культурного становища. В цьому її сила і непереможність.

«Наша пролетарська революція,—говорив тов. Сталін у своєму виступі на першій всесоюзній нараді стаха-

новців, — є єдиною в світі революцією, якій випало показати народові не тільки свої політичні результати, але й результати матеріальні. З усіх робітничих революцій ми знаємо тільки одну, що якось добилася влади. Це — Паризька комуна. Але вона існувала не довго. Вона, правда, спробувала розбити окови капіталізму, але вона не встигла їх розбити і тим більше не встигла показати народові добрі матеріальні результати революції. Наша революція є єдиною, яка не тільки розбила окови капіталізму і дала народові свободу, але встигла ще дати народові матеріальні умови для заможного життя. В цьому сила і непереможність нашої революції».

3. VIII з'їзд Рад. Прийняття нової Конституції СРСР.

В лютому 1935 року VII з'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік виніс рішення про зміну Конституції СРСР, прийнятої в 1924 році. Необхідність зміни Конституції СРСР була викликана тими величезними змінами, які відбулися в житті СРСР з 1924 року, тобто з часу прийняття першої Конституції Радянського Союзу, до наших днів. За минулі роки зовсім змінилося співвідношення класових сил в СРСР: створена була нова соціалістична індустрія, розгромлене куркульство, переміг колгоспний лад, утвердилась соціалістична власність на засоби виробництва в усьому народному господарстві, як основа радянського суспільства. Перемога соціалізму дала можливість перейти до дальшої демократизації виборчої системи, до запровадження загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Спеціальною Конституційною комісією під головуванням тов. Сталіна був вироблений проект нової Конституції СРСР. Проект був підданий всенародному обговоренню, яке тривало 5 з половиною місяців. Проект Конституції був поставлений на обговорення Надзвичайного VIII з'їзду Рад.

В листопаді 1936 року зібрався VIII з'їзд Рад, який мав схвалити або відхилити проект нової Конституції СРСР.

У своїй доповіді на VIII з'їзді Рад про проект нової Конституції тов. Сталін виклав основні зміни, які відбулися в країні Рад з часу прийняття Конституції 1924 року.

Конституція 1924 року вироблялася в перший період непу. Тоді Радянська влада допускала ще розвиток капіталізму поряд з розвитком соціалізму. Тоді Радянська влада розраховувала на те, щоб у ході змагання двох систем — капіталістичної і соціалістичної — організувати і забезпечити перемогу соціалізму над капіталізмом в галузі економіки.

Тоді питання «хто — кого» ще не було розв'язане. Грунтуючись на старій і небагатій техніці, промисловість не досягала й довоєнного рівня. Ще більш непоказну картину являло тоді сільське господарство. Радгоспи і колгоспи існували лише як окремі острівці в неосяжному океані одноосібних селянських господарств. Мова йшла тоді не про ліквідацію куркульства, а лише про його обмеження. В галузі товарообороту соціалістичний сектор займав лише близько 50 процентів.

Іншу картину являв СРСР в 1936 році. Перед 1936 роком зовсім змінилась економіка СРСР. Під цей час повністю були ліквідовані капіталістичні елементи, — перемогла соціалістична система в усіх галузях народного господарства. Могутня соціалістична індустрія в сім раз перевищила довоєнну продукцію і повністю витіснила приватну промисловість. В сільському господарстві перемогло найбільше в світі машинізоване, озброєне новою технікою, соціалістичне виробництво у вигляді системи колгоспів і радгоспів. Куркульство перед 1936 роком було повністю ліквідоване, як клас, а одноосібний сектор не відігравав уже ніякої серйозної ролі в економіці країни. Весь товарооборот зосередився в руках держави і кооперації. Експлуатація людини людиною знищена назавжди. Суспільна, соціалістична власність на засоби виробництва утвердилась, як непохитна основа нового, соціалістичного ладу в усіх галузях народного господарства В новому, соціалістичному суспільстві назавжди зникли кризи, злидні, безробіття і розорення. Створились умови для заможного і культурного життя всіх членів радянського суспільства.

Відповідно до цього, говорив тов. Сталін у своїй доповіді, змінився і класовий склад населення Радянського Союзу. Клас поміщиків і стара велика імперіалістична буржуазія були ліквідовані ще в період громадянської війни. За роки соціалістичного будівництва були ліквідовані всі експлуататорські елементи — капіталісти, купці, куркулі, спекулянти. Збереглися лише незначні рештки ліквідованих експлуататорських класів, повна ліквідація яких є питанням найближчого часу.

Трудящі СРСР — робітники, селяни, інтелігенція — глибоко змінилися за роки соціалістичного будівництва.

Робітничий клас перестав бути експлуатованим класом, позбавленим засобів виробництва, як це має місце при капіталізмі. Він знищив капіталізм, відібрав у капіталістів засоби виробництва, перетворив їх в суспільну власність. Він перестав бути пролетаріатом у власному, старому розумінні цього слова. Пролетаріат СРСР, який має державну владу, перетворився в цілком новий клас. Він перетворився у визволений від експлуатації робітничий клас, який знищив капіталістичну систему господарства і встановив соціалістичну

власність на засоби виробництва, тобто в такий робітничий клас, якого ще не знала історія людства.

Не менш глибокі зміни відбулися і в становищі селянства СРСР. В старі часи понад два десятки мільйонів розкиданих окремих селянських господарств, дрібних і середніх, копались поодинці на своїх наділах. Вони користувалися відсталою технікою, експлуатувались поміщиками, куркулями, купцями, спекулянтами, лихварями і т. п. Тепер в СРСР виросло цілком нове селянство: нема більше поміщиків і куркулів, купців і лихварів, які могли б експлуатувати селянство. Величезна більшість селянських господарств вступила в колгоспи, в основі яких лежить не приватна власність на засоби виробництва, а колективна власність, що виросла на основі колективної праці. Це — новий тип селянства, визволеного від усякої експлуатації. Такого селянства також не знала ще історія людства.

Змінилась і інтелігенція СРСР. В масі вона стала цілком новою інтелігенцією. В більшості вона вийшла з робітничого і селянського середовища. Вона служить не капіталізмові, як стара інтелігенція, а соціалізмові. Інтелігенція стала рівноправним членом соціалістичного суспільства. Ця інтелігенція будує разом з робітниками і селянами нове, соціалістичне суспільство. Це — новий тип інтелігенції, яка служить народові і визволена від усякої експлуатації. Такої інтелігенції не знала ще історія людства.

Таким чином, стираються класові грані між трудящими СРСР, зникає стара класова винятковість. Падають і стираються економічні і політичні суперечності між робітниками, селянами і інтелігенцією. Створилась основа морально-політичної єдності суспільства.

Ці глибокі зміни в житті СРСР, ці вирішальні успіхи соціалізму в СРСР дістали свій вираз в новій Конституції СРСР.

Згідно з цією Конституцією радянське суспільство складається з двох дружніх класів — робітників і селян, між якими збереглися ще класові відмінності. Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістичною державою робітників і селян.

Політичну основу СРСР становлять Ради депутатів трудящих, які виросли і зміцніли в результаті повалення влади поміщиків та капіталістів і завоювання диктатури пролетаріату. Вся влада в СРСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих.

Найвищим органом державної влади СРСР є Верховна Рада СРСР.

Верховна Рада СРСР, яка складається з двох рівноправних палат, Ради Союзу і Ради Національностей, обирається громадянами СРСР на строк чотири роки на основі загаль-

ного, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні.

Вибори до Верховної Ради СРСР, як і до всіх Рад депутатів трудящих, є *загальними*. Це значить, що всі громадяни СРСР, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної належності, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану і минулої діяльності, — мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав.

Вибори депутатів є *рівними*. Це значить, що кожний громадянин має один голос і всі громадяни беруть участь у виборах на рівних началах.

Вибори депутатів є *прямими*. Це значить, що вибори до всіх Рад депутатів трудящих, починаючи від сільської і міської Ради депутатів трудящих, аж до Верховної Ради СРСР, провадяться громадянами безпосередньо шляхом прямих виборів.

Верховна Рада СРСР обирає на спільному засіданні обох палат Президію Верховної Ради і Раднарком СРСР.

Економічну основу Радянського Союзу становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на засоби виробництва. В СРСР здійснюється принцип соціалізму: «Від кожного — по його здібностях, кожному — по його праці».

Всім громадянам СРСР забезпечується право на працю, право на відпочинок, право на освіту, право на матеріальне забезпечення в старості, а також в разі хвороби і втрати працездатності.

Жінці надаються рівні права з чоловіком в усіх галузях діяльності.

Рівноправність громадян СРСР, незалежно від їх національності і раси, є непорушним законом.

За всіма громадянами визнається свобода совісті і свобода антирелігійної пропаганди.

Конституція — в інтересах зміцнення соціалістичного суспільства — гарантує свободу слова, друку, зборів і мітингів, право об'єднання в громадські організації, недоторканність особи, недоторканність житла і таємницю листування, право притулку іноземним громадянам, переслідуваним за захист інтересів трудящих, або за наукову діяльність, або за національно-визвольну боротьбу.

Нова Конституція разом з тим покладає на всіх громадян СРСР серйозні обов'язки: виконувати закони, додержувати дисципліни праці, чесно ставитися до громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття, берегти і зміцнювати суспільну соціалістичну власність, захищати соціалістичну вітчизну.

«Захист вітчизни є священний обов'язок кожного громадянина СРСР».

Говорячи про право громадян на об'єднання в різні товариства, Конституція записала в одній із своїх статей:

«Найбільш активні і свідомі громадяни з рядів робітничого класу та інших верств трудящих об'єднуються у Всесоюзну комуністичну партію (більшовиків), яка є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних».

VIII з'їзд Рад одностайно схвалив і затвердив проект нової Конституції СРСР.

Країна Рад дістала, таким чином, нову Конституцію, Конституцію перемоги соціалізму і робітничо-селянської демократії.

Тим самим Конституція закріпила той всесвітньоісторичний факт, що СРСР вступив в нову смугу розвитку, в смугу завершення будівництва соціалістичного суспільства і поступового переходу до комуністичного суспільства, де керівним началом суспільного життя повинен бути комуністичний принцип: «Від кожного — по його здібностях, кожному — по його потребах».

4. Ліквідація недобитків бухарінсько-троцькістських шпигунів, шкідників, зрадників батьківщини. Підготовка до виборів у Верховну Раду СРСР. Курс партії на розгорнуту внутріпартійну демократію. Вибори до Верховної Ради СРСР.

1937-й рік виявив нові дані про недолюдків з бухарінсько-троцькістської банди. Судовий процес у справі Пятакова, Радека та інших, судовий процес у справі Тухачевського, Якіра та інших, нарешті, судовий процес у справі Бухаріна, Рикова, Крестінського, Розенгольца та інших, — всі ці процеси показали, що бухарінці і троцькісти, виявляється, давно вже становили одну спільну банду ворогів народу під виглядом «право-троцькістського блоку».

Судові процеси показали, що ці покидьки людського роду разом з ворогами народу — Троцьким, Зінов'євим і Каменєвим — були в змові проти Леніна, проти партії, проти Радянської держави уже з перших днів Жовтневої соціалістичної революції. Провокаторські спроби зриву брестського миру на початку 1918 року; змова проти Леніна і зговір з «лівими» есерами про арешт і убивство Леніна, Сталіна, Свердлова весною 1918 року; злочинницький постріл в Леніна і поранення його літом 1918 року; заколот «лівих» есерів літом

1918 року; навмисне загострення незгод в партії в 1921 році з метою розхитати і повалити зсередини керівництво Леніна; спроби повалити керівництво партії під час хвороби і після смерті Леніна; видача державних таємниць і постачання шпигунських відомостей іноземним розвідкам; злочинницьке убивство Кірова; шкідництво, диверсії, висадження в повітря; злочинницьке убивство Менжинського, Куйбишева, Горького, — всі ці і подібні до них злодіяння, виявляється, проводились на протязі двадцяти років при участі або керівництві Троцького, Зінов'єва, Каменєва, Бухаріна, Рикова та їх прихвостнів — за завданнями іноземних буржуазних розвідок.

Судові процеси вияснили, що троцькістсько-бухарінські недолюдки, виконуючи волю своїх хазяїв — іноземних буржуазних розвідок, ставили собі за мету зруйнування партії і радянської держави, підрив оборони країни, полегшення іноземної воєнної інтервенції, підготовку поразки Червоної армії, розчленування СРСР, віддачу японцям радянського Примор'я, віддачу полякам радянської Білорусії, віддачу німцям радянської України, знищення завоювань робітників і колгоспників, відновлення капіталістичного рабства в СРСР.

Ці білогвардійські пігмеї, силу яких можна було б прирівняти всього лише до сили мізерної кузьки, як видно, вважали себе — для потіхи — господарями країни і уявляли, ніби вони справді можуть роздавати і продавати на сторону Україну, Білорусію, Примор'я.

Ці білогвардійські кузьки забули, що господарем Радянської країни є Радянський народ, а пани рикови, бухаріни, зінов'єви, каменєви є всього лише — тимчасово перебуваючими на службі у держави, яка в усяку хвилину може викинути їх із своїх канцелярій, як непотрібний мотлох.

Ці нікчемні лакеї фашистів забули, що досить Радянському народові ворухнути пальцем, щоб від них не лишилося й сліду.

Радянський суд засудив бухарінсько-троцькістських недолюдків до розстрілу.

НКВС вирок виконав.

Радянський народ схвалив розгром бухарінсько-троцькістської банди і перейшов до чергових справ.

Чергові ж справи полягали в тому, щоб підготуватися до виборів у Верховну Раду СРСР і провести їх організовано.

Партія розгорнула якнайширше підготовчу роботу до виборів. Партія вважала, що запровадження нової Конституції СРСР означає поворот в політичному житті країни. Партія вважала, що поворот цей полягає в проведенні повної демократизації виборчої системи, в переході від обмежувальних виборів — до загальних виборів, від не цілком рівних виборів — до рівних, від багатоступневих виборів — до прямих, від відкритих виборів — до закритих.

Якщо до запровадження нової Конституції існували обмеження виборчого права для служителів культу, колишніх білогвардійців, колишніх куркулів і осіб, які не займаються загальнокорисною працею, то нова Конституція відкидає всякі обмеження виборчого права для цих категорій громадян, роблячи вибори депутатів загальними.

Якщо раніше вибори депутатів були нерівними, бо існували різні норми виборів для міського і сільського населення, то тепер необхідність обмеження рівності виборів відпала і всі громадяни мають право брати участь у виборах на рівних началах.

Якщо раніше вибори середніх і вищих органів Радянської влади були багатоступневими, то тепер, за новою Конституцією, вибори до всіх Рад від сільських і міських аж до Верховної Ради повинні провадитися громадянами безпосередньо шляхом прямих виборів.

Якщо раніше вибори депутатів до Рад провадилися відкритим голосуванням і по списках, то тепер голосування при виборах депутатів повинно бути таємним і не по списках, а по окремих кандидатурах, які висуваються по виборчих округах.

Це був безсумнівний поворот в політичному житті країни.

Нова виборча система повинна була привести і дійсно привела до посилення політичної активності мас, до посилення контролю мас щодо органів Радянської влади, до посилення відповідальності органів Радянської влади перед народом.

Щоб зустріти цей поворот у всеоружжі, партія повинна була стати на чолі цього повороту і забезпечити повністю свою керівну роль в наступних виборах. Але для цього необхідно було, щоб партійні організації самі стали у своїй практичній роботі до кінця демократичними, щоб вони проводили повністю у своєму внутріпартійному житті основи демократичного централізму, як цього вимагає статут партії, щоб усі органи партії були виборними, щоб критика і самокритика розвивалися в партії повною мірою, щоб відповідальність партійних організацій перед партійною масою була повна і щоб сама партійна маса була повністю активізована.

З доповіді т. Жданова на Пленумі ЦК, наприкінці лютого 1937 року, в питанні про підготовку партійних організацій до виборів у Верховну Раду СРСР — вияснилось, що цілий ряд партійних організацій у своїй практичній роботі часто-густо порушує статут партії і основи демократичного централізму, підмінює виборність — кооптацією, голосування по окремих кандидатурах — голосуванням по списку, закрите голосування — відкритим голосуванням і т. п. Зрозуміло, що такі організації з такою практикою не могли виконати своє завдання при виборах до Верховної Ради. Тому необхідно було, насамперед, ліквідувати таку антидемократичну прак-

тику партійних організацій і перебудувати партійну роботу на основі розгорнутої демократії.

У зв'язку з цим Пленум ЦК, заслухавши доповідь т. Жданова, постановив:

«а) Перебудувати партійну роботу на основі безумовного і повного проведення в життя начал внутріпартійного демократизму, встановлюваного статутом партії.

б) Ліквідувати практику кооптації в члени парткомітетів і відновити, відповідно до статуту партії, виборність керівних органів парторганізацій.

в) Заборонити при виборах парторганів голосування по списку, — голосування проводити по окремих кандидатурах, забезпечивши при цьому за всіма членами партії необмежене право відводу кандидатів і критики останніх.

г) Встановити при виборах парторганів закрите (таємне) голосування кандидатів.

д) Провести в усіх парторганізаціях вибори парторганів, починаючи від парткомітетів первинних парторганізацій і кінчаючи крайовими, обласними комітетами і ЦК нацкомпартій, закінчивши вибори не пізніше 20 травня.

е) Зобов'язати всі парторганізації суворо додержувати відповідно до статуту партії строків виборів парторганів: в первинних парторганізаціях — 1 раз на рік, в районних і міських організаціях — 1 раз на рік, в обласних, крайових і республіканських — 1 раз на $1^1/_2$ року.

є) Забезпечити в первинних парторганізаціях суворе додержання порядку виборів парткомів на загальнозаводських зборах, не допускаючи підміни останніх конференціями.

ж) Ліквідувати наявну в ряді первинних парторганізацій практику фактичного скасування загальних зборів і підміни загальних зборів цеховими зборами і конференціями».

Так почалася підготовка партії до наступних виборів. Ця постанова ЦК мала величезне політичне значення. Її значення полягало не тільки в тому, що вона поклала початок виборчій кампанії партії по виборах до Верховної Ради СРСР. Її значення полягало насамперед в тому, що вона допомогла партійним організаціям перестроїтися, провести курс на внутріпартійну демократію і зустріти у всеоружжі вибори до Верховної Ради.

Розгортаючи виборчу кампанію, партія вирішила покласти в основу своєї виборчої політики ідею виборчого блоку комуністів і безпартійних. Партія пішла на вибори у блоці з безпартійними, в союзі з безпартійними, вирішивши висунути разом з безпартійними спільні кандидатури по виборчих округах. Це було щось небачене і зовсім неможливе в практиці

виборчих кампаній буржуазних країн. Але блок комуністів і безпартійних є цілком природним явищем для нашої країни, де нема більше ворожих класів і де морально-політична єдність усіх верств народу становить незаперечний факт.

7 грудня 1937 року ЦК партії видав звернення до всіх виборців. В цьому зверненні говорилося:

«12 грудня 1937 року трудящі Радянського Союзу на основі нашої Соціалістичної Конституції будуть обирати депутатів до Верховної Ради Союзу РСР. Партія більшовиків виступає на виборах в *блоці*, в *союзі* з безпартійними робітниками, селянами, службовцями, інтелігенцією... Партія більшовиків не відгороджується від безпартійних, а, навпаки, йде на вибори в блоці, в союзі з безпартійними, йде в блоці з професійними спілками робітників і службовців, з комсомолом та іншими організаціями і товариствами безпартійних. Отже, кандидати в депутати будуть спільні як для комуністів, так і для безпартійних, кожний безпартійний депутат буде також депутатом від комуністів, так само як кожний комуністичний депутат буде депутатом від безпартійних».

Звернення ЦК закінчувалось таким закликом до виборців:

«Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) закликає всіх комуністів і співчуваючих голосувати за безпартійних кандидатів з такою ж одностайністю, з якою вони повинні голосувати за кандидатів-комуністів.

Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) закликає всіх безпартійних виборців голосувати за кандидатів-комуністів з такою ж одностайністю, з якою вони голосуватимуть за безпартійних кандидатів.

Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) закликає всіх виборців прибути всім, як один, 12 грудня 1937 року до виборчих урн для виборів депутатів до Ради Союзу і до Ради Національностей.

Не повинно бути ні одного виборця, який не використає свого почесного права обрати депутатів до Верховного органу Радянської держави.

Не повинно бути ні одного активного громадянина, який би не вважав своїм громадянським обов'язком сприяти участі всіх без винятку виборців у виборах до Верховної Ради.

День 12 грудня 1937 року повинен стати днем великого свята єднання трудящих всіх народів СРСР навколо переможного прапора Леніна—Сталіна».

11 грудня 1937 року, напередодні виборів, тов. Сталін

виступив у своєму виборчому округу, торкнувшись у своїй промові питання про те, якими діячами повинні бути обранці народу, депутати Верховної Ради СРСР. Тов. Сталін сказав:

«Виборці, народ повинні вимагати від своїх депутатів, щоб вони залишались на висоті своїх завдань; щоб вони у своїй роботі не спускались до рівня політичних обивателів; щоб вони залишались на посту політичних діячів ленінського типу; щоб вони були такими ж ясними і визначеними діячами, як Ленін; щоб вони були такими ж безстрашними в бою і нещадними до ворогів народу, яким був Ленін; щоб вони були вільні від усякої паніки, від усякої подоби паніки, коли справа починає ускладнятися і на горизонті вирисовується яка-небудь небезпека, щоб вони були так само вільні від усякої подоби паніки, як був вільний Ленін; щоб вони були так само мудрі і непоспішливі при розв'язанні складних питань, де потрібна всебічна орієнтація і всебічне врахування всіх плюсів і мінусів, яким був Ленін; щоб вони були так само правдиві і чесні, яким був Ленін; щоб вони так само любили свій народ, як любив його Ленін».

12 грудня відбулися вибори до Верховної Ради СРСР. Вибори пройшли з величезним піднесенням. Це були не просто вибори, а велике свято, торжество Радянського народу, демонстрація великої дружби народів СРСР.

З 94 мільйонів виборців взяло участь у виборах 91 мільйон з лишком, тобто 96,8 процента. З них за блок комуністів і безпартійних голосувало 89 мільйонів 844 тисячі чоловік, тобто 98,6 процента. Тільки 632 тисячі чоловік, тобто менше одного процента, голосували проти кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Всі без винятку кандидати блоку комуністів і безпартійних були обрані.

Таким чином, 90 мільйонів чоловік підтвердили своїм одностайним голосуванням перемогу соціалізму в СРСР.

Це була блискуча перемога блоку комуністів і безпартійних.

Це був тріумф партії більшовиків.

Морально-політична єдність Радянського народу, про яку говорив т. Молотов у своїй історичній промові до 20-річчя Жовтневої революції, дістала тут своє блискуче підтвердження.

ЗАКЛЮЧЕННЯ.

Які основні підсумки історичного шляху, пройденого більшовицькою партією?

Чого учить нас історія ВКП(б)?

1) Історія партії учить, насамперед, що перемога пролетарської революції, перемога диктатури пролетаріату неможлива без революційної партії пролетаріату, вільної від опортунізму, непримиренної щодо угодовців і капітулянтів, революційної щодо буржуазії та її державної влади.

Історія партії учить, що залишити пролетаріат без такої партії — значить залишити його без революційного керівництва, залишити ж його без революційного керівництва — значить провалити справу пролетарської революції.

Історія партії учить, що такою партією не може бути звичайна соціал-демократична партія західноєвропейського типу, яка вихована в умовах громадянського миру, плентається в хвості за опортуністами, мріє про «соціальні реформи» і боїться соціальної революції.

Історія партії учить, що такою партією може бути лише партія нового типу, марксистсько-ленінська партія, партія соціальної революції, здатна підготувати пролетаріат до рішучих сутичок з буржуазією і організувати перемогу пролетарської революції.

Такою партією в СРСР є більшовицька партія.

«В період передреволюційний, говорить тов. Сталін, в період більш-менш мирного розвитку, коли партії II Інтернаціоналу становили в робітничому русі пануючу силу, а парламентські форми боротьби вважалися основними формами, — в цих умовах партія не мала і не могла мати того серйозного і вирішального значення, якого вона набула потім, в умовах відкритих революційних сутичок. Боронячи II Інтернаціонал від нападок, Каутський говорить, що партії II Інтернаціоналу є інструмент миру, а не війни, що саме тому вони були не в силі зробити щось серйозне під час війни,

в період революційних виступів пролетаріату. Це цілком вірно. Але що це значить? Це значить, що партії II Інтернаціоналу непридатні для революційної боротьби пролетаріату, що вони являють собою не бойові партії пролетаріату, які ведуть робітників до влади, а виборчий апарат, пристосований до парламентських виборів і парламентської боротьби. Цим, власне, і пояснюється той факт, що в період панування опортуністів II Інтернаціоналу основною політичною організацією пролетаріату була не партія, а парламентська фракція. Відомо, що на ділі партія в цей період була придатком і обслужуючим елементом парламентської фракції. Навряд чи треба доводити, що в таких умовах і з такою партією на чолі не могло бути й мови про підготовку пролетаріату до революції.

Справа, проте, змінилася в корені, коли настав новий період. Новий період є період відкритих сутичок класів, період революційних виступів пролетаріату, період пролетарської революції, період прямої підготовки сил до повалення імперіалізму, до захоплення влади пролетаріатом. Цей період ставить перед пролетаріатом нові завдання про перебудову всієї партійної роботи на новий, революційний лад, про виховання робітників в дусі революційної боротьби за владу, про підготовку і підтягування резервів, про союз з пролетарями сусідніх країн, про встановлення міцних зв'язків з визвольним рухом колоній та залежних країн і т. д. і т. п. Думати, що ці нові завдання можуть бути розв'язані силами старих соціал-демократичних партій, вихованих у мирних умовах парламентаризму, — значить приректи себе на безнадійний одчай, на неминучу поразку. Залишатися з такими завданнями на плечах при старих партіях на чолі — значить опинитися в стані цілковитого роззброєння. Навряд чи треба доводити, що пролетаріат не міг примиритися з таким становищем.

Звідси необхідність нової партії, партії бойової, партії революційної, досить сміливої для того, щоб повести пролетарів на боротьбу за владу, досить досвідченої для того, щоб розібратися в складних умовах революційної обстановки, і досить гнучкої для того, щоб обійти всі і всякі підводні камені на шляху до мети.

Без такої партії нічого й думати про повалення імперіалізму, про завоювання диктатури пролетаріату.

Ця нова партія є партія ленінізму» (*Сталін*, Питання ленінізму, стор. 62—63).

2) Історія партії учить, далі, що партія робітничого класу не може виконати ролі керівника свого класу, не може виконати ролі організатора і керівника пролетарської революції, якщо вона не оволоділа передовою теорією робітничого руху, якщо вона не оволоділа марксистсько-ленінською теорією.

Сила марксистсько-ленінської теорії полягає в тому, що вона дає партії можливість орієнтуватися в обстановці, зрозуміти внутрішній зв'язок навколишніх подій, передбачити хід подій і розпізнати не тільки те, як і куди розвиваються події тепер, але й те, як і куди вони повинні розвиватися в майбутньому.

Тільки партія, яка оволоділа марксистсько-ленінською теорією, може йти вперед упевнено і вести робітничий клас вперед.

І, навпаки, партія, яка не оволоділа марксистсько-ленінською теорією, змушена бродити навпомацки, втрачає упевненість у своїх діях, не здатна вести вперед робітничий клас.

Може здатися, що оволодіти марксистсько-ленінською теорією — значить сумлінно заучити окремі висновки і положення, які є в творах Маркса—Енгельса — Леніна, навчитися вчасно цитувати їх і заспокоїтися на цьому, сподіваючись, що заучені висновки і положення придадуться для всякої обстановки, на всі випадки життя. Але такий підхід до марксистсько-ленінської теорії є зовсім неправильним. Марксистсько-ленінську теорію не можна розглядати, як збірку догматів, як катехізис, як символ віри, а самих марксистів, — як буквоїдів і начотчиків. Марксистсько-ленінська теорія є наука про розвиток суспільства, наука про робітничий рух, наука про пролетарську революцію, наука про будівництво комуністичного суспільства. Вона, як наука, не стоїть і не може стояти на одному місці, — вона розвивається і вдосконалюється. Зрозуміло, що у своєму розвитку вона не може не збагачуватися новим досвідом, новими знаннями, а окремі її положення і висновки не можуть не змінюватися з бігом часу, не можуть не замінюватися новими висновками і положеннями, які відповідають новим історичним умовам.

Оволодіти марксистсько-ленінською теорією зовсім не значить — заучити всі її формули й висновки і чіплятися за кожну букву цих формул і висновків. Щоб оволодіти марксистсько-ленінською теорією, треба, насамперед, навчитися розрізняти її букву і суть.

Оволодіти марксистсько-ленінською теорією — значить засвоїти *суть* цієї теорії і навчитися користуватися цією теорією при розв'язанні практичних питань революційного руху в різних умовах класової боротьби пролетаріату.

Оволодіти марксистсько-ленінською теорією — значить уміти збагачувати цю теорію новим досвідом революційного руху, уміти збагачувати її новими положеннями і висновками, уміти *розвивати її і посувати вперед*, не спиняючись перед тим, щоб, виходячи з суті теорії, замінити деякі її положення і висновки, які стали вже застарілими, новими положеннями і висновками, що відповідають новій історичній обстановці.

Марксистсько-ленінська теорія є не догма, а керівництво до дії.

До другої російської революції (лютий 1917 р.) марксисти всіх країн виходили з того, що парламентарна демократична республіка є найбільш доцільною формою політичної організації суспільства в період переходу від капіталізму до соціалізму. Правда, Маркс вказував у 70-х роках, що не парламентарна республіка, а політична організація типу Паризької комуни є найбільш доцільною формою диктатури пролетаріату. Але, на жаль, ця вказівка Маркса не дістала дальшого розвитку в працях Маркса і була віддана забуттю. Крім того, авторитетна заява Енгельса в його критиці проекту Ерфуртської програми в 1891 році про те, що «демократична республіка... є... специфічною формою для диктатури пролетаріату», не залишала сумніву, що марксисти продовжують вважати демократичну республіку політичною формою для диктатури пролетаріату. Це положення Енгельса стало потім керівним началом для всіх марксистів, в тому числі і для Леніна. Проте, російська революція 1905 року і, особливо, революція в лютому 1917 року висунула нову форму політичної організації суспільства — Ради робітничих і селянських депутатів. На основі вивчення досвіду двох революцій в Росії Ленін, виходячи з теорії марксизму, прийшов до висновку, що найкращою політичною формою диктатури пролетаріату є не парламентарна демократична республіка, а республіка Рад. На цій підставі Ленін в квітні 1917 року, в період переходу від буржуазної революції до соціалістичної, висунув лозунг організації республіки Рад, як найкращої політичної форми диктатури пролетаріату. Опортуністи всіх країн стали чіплятися за парламентарну республіку, обвинувачуючи Леніна у відході від марксизму, в руйнуванні демократії. Але справжнім марксистом, який оволодів теорією марксизму, був, звичайно, Ленін, а не опортуністи, бо Ленін посував вперед марксистську теорію, збагачуючи її новим досвідом, а опортуністи тягли її назад, перетворювали одно з її положень в догму.

Що було б з партією, з нашою революцією, з марксизмом, якби Ленін спасував перед буквою марксизму і не зважився замінити одно із старих положень марксизму, сформульоване Енгельсом, новим положенням про республіку Рад,

яке відповідає новій історичній обстановці? Партія блукала б в потемках, Ради були б дезорганізовані, ми не мали б Радянської влади, марксистська теорія зазнала б серйозної шкоди. Програв би пролетаріат, виграли б вороги пролетаріату.

Вивчаючи доімперіалістичний капіталізм, Енгельс і Маркс прийшли до висновку, що соціалістична революція не може перемогти в одній, окремо взятій, країні, що вона може перемогти лише при одночасному ударі в усіх або в більшості цивілізованих країн. Це було в середині XIX століття. Цей висновок став потім керівним положенням для всіх марксистів. Проте, до початку XX століття капіталізм доімперіалістичний переріс в капіталізм імперіалістичний, капіталізм висхідний перетворився в капіталізм умираючий. На основі вивчення імперіалістичного капіталізму Ленін, виходячи з марксистської теорії, прийшов до висновку, що стара формула Енгельса і Маркса уже не відповідає новій історичній обстановці, що соціалістична революція цілком може перемогти в одній, окремо взятій, країні. Опортуністи всіх країн стали чіплятися за стару формулу Енгельса і Маркса, обвинувачуючи Леніна у відході від марксизму. Але справжнім марксистом, який оволодів теорією марксизму, був, звичайно, Ленін, а не опортуністи, бо Ленін посував вперед марксистську теорію, збагачуючи її новим досвідом, а опортуністи тягли її назад, перетворювали її в мумію.

Що було б з партією, з нашою революцією, з марксизмом, якби Ленін спасував перед буквою марксизму, якби у нього невистачило теоретичної мужності відкинути один із старих висновків марксизму, замінивши його новим висновком про можливість перемоги соціалізму в одній, окремо взятій, країні, який відповідає новій історичній обстановці? Партія блукала б в потемках, пролетарська революція втратила б керівництво, марксистська теорія почала б хиріти. Програв би пролетаріат, виграли б вороги пролетаріату.

Опортунізм не завжди означає пряме заперечення марксистської теорії або її окремих положень і висновків. Опортунізм проявляється іноді в спробах учепитися за окремі положення марксизму, які стали вже застарілими, і перетворити їх в догми, щоб затримати тим самим дальший розвиток марксизму, — отже,— затримати також розвиток революційного руху пролетаріату.

Можна сказати без перебільшення, що після смерті Енгельса найвидатніший теоретик Ленін, а після Леніна — Сталін та інші учні Леніна — були єдиними марксистами, які посували вперед марксистську теорію і збагатили її новим досвідом в нових умовах класової боротьби пролетаріату.

І саме тому, що Ленін і ленінці посунули вперед марксистську теорію, ленінізм є дальшим розвитком марксизму,

марксизмом в нових умовах класової боротьби пролетаріату, марксизмом епохи імперіалізму і пролетарських революцій, марксизмом епохи перемоги соціалізму на одній шостій частині землі.

Партія більшовиків не зуміла б перемогти в Жовтні 1917 року, якби її передові кадри не оволоділи теорією марксизму, якби вони не навчилися розглядати цю теорію, як керівництво до дії, якби вони не навчилися посувати вперед марксистську теорію, збагачуючи її новим досвідом класової боротьби пролетаріату.

Критикуючи німецьких марксистів в Америці, які взяли на себе справу керівництва американським робітничим рухом, Енгельс писав:

> «Німці не зуміли зробити з своєї теорії підойму, яка привела б в рух американські маси. Вони здебільшого самі не розуміють цієї теорії і ставляться до неї по-доктринерському і по-догматичному, вважаючи, що її треба вивчити напам'ять — і цього вже досить на всі випадки життя. Для них це догма, а не керівництво до дії» (*К. Маркс* і *Ф. Енгельс*, т. XXVII, стор. 606).

Критикуючи Каменєва і деяких старих більшовиків, які чіплялися в квітні 1917 року за стару формулу революційної демократичної диктатури пролетаріату і селянства, в той час, як революційний рух пішов вперед, вимагаючи переходу до соціалістичної революції, — Ленін писав:

> «Наше вчення не догма, а керівництво для дії — так говорили завжди Маркс і Енгельс, які справедливо глузували з заучування і простого повторення «формул», здатних в кращому разі лише намічати *загальні* завдання, неминуче видозмінювані *конкретною* економічною і політичною обстановкою кожної окремої *смуги* історичного процесу... Необхідно засвоїти собі ту безперечну істину, що марксист повинен враховувати живе життя, точні факти *дійсності*, а не продовжувати чіплятися за теорію вчорашнього дня...» (*Ленін*, т. XX, стор. 100—101).

3) Історія партії учить, далі, що без розгрому дрібнобуржуазних партій, які діють в рядах робітничого класу, штовхають відсталі верстви робітничого класу в обійми буржуазії і розбивають, таким чином, єдність робітничого класу, — неможлива перемога пролетарської революції.

Історія нашої партії є історія боротьби і розгрому дрібнобуржуазних партій: есерів, меншовиків, анархістів, націоналістів. Без переборення таких партій і вигнання їх з рядів робітничого класу неможливо було б добитися єдності робітничого класу, а без єдності робітничого класу — неможливо було б здійснити перемогу пролетарської революції.

Без розгрому цих партій, які стояли спочатку за збереження капіталізму, а потім, після Жовтневої революції — за відновлення капіталізму, неможливо було б зберегти диктатуру пролетаріату, перемогти іноземну воєнну інтервенцію, побудувати соціалізм.

Не можна вважати випадковістю, що всі дрібнобуржуазні партії, які називали себе для обману народу «революційними» і «соціалістичними» партіями — есери, меншовики, анархісти, націоналісти — стали контрреволюційними партіями уже перед Жовтневою соціалістичною революцією, а згодом перетворилися в агентів іноземних буржуазних розвідок, в банду шпигунів, шкідників, диверсантів, убивців, зрадників батьківщини.

> «Єдність пролетаріату, говорить Ленін, в епоху соціальної революції може бути здійснена тільки крайньою революційною партією марксизму, тільки нещадною боротьбою проти всіх інших партій» (*Ленін*, т. XXVI, стор. 50).

4) Історія партії учить, далі, що без непримиренної боротьби з опортуністами у своїх власних рядах, без розгрому капітулянтів у своєму власному середовищі партія робітничого класу не може зберегти єдність і дисципліну своїх рядів, не може виконати свою роль організатора і керівника пролетарської революції, не може виконати свою роль будівника нового, соціалістичного суспільства.

Історія розвитку внутрішнього життя нашої партії є історія боротьби і розгрому опортуністичних груп всередині партії — «економістів», меншовиків, троцькістів, бухарінців, націонал-ухильників.

Історія партії учить, що всі ці капітулянтські групи були по суті справи агентами меншовизму всередині нашої партії, його охвістям, його продовженням. Вони, як і меншовизм, виконували роль провідників буржуазного впливу в робітничому класі і в партії. Тому боротьба за ліквідацію цих груп в партії була продовженням боротьби за ліквідацію меншовизму.

Не розбивши «економістів» і меншовиків, ми не змогли б побудувати партію і повести робітничий клас на пролетарську революцію.

Не розбивши троцькістів і бухарінців, ми не змогли б підготувати умови, необхідні для побудови соціалізму.

Не розбивши націонал-ухильників усіх і всяких мастей, ми не змогли б виховати народ в дусі інтернаціоналізму, не змогли б відстояти прапор великої дружби народів СРСР, не змогли б побудувати Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Може здатися, що більшовики надто багато часу приділяли справі боротьби з опортуністичними елементами в пар-

тії, що вони переоцінювали їх значення. Але це зовсім невірно. Не можна терпіти у своєму середовищі опортунізм, як не можна терпіти язву в здоровому організмі. Партія є керівний загін робітничого класу, його передова фортеця, його бойовий штаб. Не можна допускати, щоб у керівному штабі робітничого класу сиділи маловіри, опортуністи, капітулянти, зрадники. Вести смертельну боротьбу з буржуазією, маючи капітулянтів і зрадників у своєму власному штабі, у своїй власній фортеці — це значить попасти в становище людей, обстрілюваних і з фронту і з тилу. Не важко зрозуміти, що така боротьба може кінчитися лише поразкою. Фортеці найлегше беруться зсередини. Щоб добитися перемоги, треба, насамперед, очистити партію робітничого класу, його керівний штаб, його передову фортецю — від капітулянтів, від дезертирів, від штрейкбрехерів, від зрадників.

Не можна вважати випадковістю, що троцькісти, бухарінці, націонал-ухильники, борючись з Леніним, борючись з партією, кінчили тим же, чим кінчили партії меншовиків і есерів, — стали агентами фашистських розвідок, стали шпигунами, шкідниками, убивцями, диверсантами, зрадниками батьківщини.

«Маючи в своїх рядах реформістів, меншовиків, говорить Ленін, *не можна* перемогти в пролетарській революції, *не можна* відстояти її. Це очевидно принципіально. Це підтверджено наочно досвідом і Росії і Угорщини... В Росії *багато разів* бували скрутні становища, коли *напевно* був би повалений радянський режим, якби меншовики, реформісти, дрібнобуржуазні демократи залишалися всередині нашої партії...» (*Ленін*, т. XXV, стор. 462—463).

«Якщо нашій партії, говорить тов. Сталін, вдалося створити в собі внутрішню єдність і небувалу згуртованість своїх рядів, — то це, насамперед, тому, що вона зуміла вчасно очиститися від скверни опортунізму, вона зуміла вигнати геть з партії ліквідаторів, меншовиків. Шлях розвитку і зміцнення пролетарських партій проходить через їх очищення від опортуністів і реформістів, соціал-імперіалістів і соціал-шовіністів, соціал-патріотів і соціал-пацифістів. Партія зміцнюється тим, що очищає себе від опортуністичних елементів» (*Сталін*, Питання ленінізму, стор. 72).

5) Історія партії учить, далі, що партія не може виконати своєї ролі керівника робітничого класу, якщо вона, захопившись успіхами, починає зазнаватися, якщо вона перестає помічати хиби своєї роботи, якщо вона боїться визнати свої помилки, боїться вчасно виправити їх відкрито і чесно.

Партія непереможна, якщо вона не боїться критики і самокритики, якщо вона не замазує помилок і хиб своєї

роботи, якщо вона учить і виховує кадри на помилках партійної роботи, якщо вона вміє вчасно виправляти свої помилки.

Партія гине, якщо вона приховує свої помилки, затушовує болючі питання, прикриває свої недоліки фальшивим парадом благополуччя, не терпить критики і самокритики, проймається почуттям самовдоволення, віддається почуттю самозакоханості і починає спочивати на лаврах.

«Ставлення політичної партії, говорить Ленін, до її помилок є один з найважливіших і найвірніших критеріїв серйозності партії і виконання нею *на ділі* її обов'язків до свого *класу* і до трудящих *мас*. Відкрито визнати помилку, розкрити її причини, проаналізувати обстановку, яка її породила, обговорити уважно засоби виправити помилку — оце ознака серйозної партії, оце виконання нею своїх обов'язків, оце — виховання і навчання *класу*, а потім і *маси*» (*Ленін*, т. XXV, стор. 200).

І далі:

«Всі революційні партії, які до цього часу гинули, — гинули від того, що *зазнавалися* і не вміли бачити, в чому їх сила, *і боялися говорити про свої слабості*. А ми не загинемо, тому що не боїмося говорити про свої слабості, і навчимося переборювати слабості» (*Ленін*, т. XXVII, стор. 260—261).

6) Нарешті, історія партії учить, що без широких зв'язків з масами, без постійного зміцнення цих зв'язків, без уміння прислухатися до голосу мас і розуміти їх наболілі потреби, без готовності не тільки вчити маси, але й учитися у мас,— партія робітничого класу не може бути дійсно масовою партією, здатною вести за собою мільйони робітничого класу і всіх трудящих.

Партія непереможна, якщо вона вміє, як говорить Ленін, «зв'язатися, зблизитися, до певної міри, коли хочете, злитися з найширшою масою трудящих, в першу чергу пролетарською, але також і з непролетарською трудящою масою» (*Ленін*, т. XXV, стор. 174).

Партія гине, якщо вона замикається у свою вузько-партійну шкаралупу, якщо вона відривається від мас, якщо вона вкривається бюрократичним нальотом.

«Можна визнати, як правило, говорить тов. Сталін, що поки більшовики зберігають зв'язок з широкими масами народу, вони будуть непереможними. І, навпаки, досить тільки більшовикам відірватися від мас і втратити зв'язок з ними, досить їм вкритися бюрократичною іржею, щоб вони втратили всяку силу і перетворилися в пустишку.

У стародавніх греків в системі їх міфології був один знаменитий герой — Антей, який був, як повідає міфологія, сином Посейдона — бога морів, і Геї — богині

землі. Він відчував особливу прив'язаність до матері своєї, яка його родила, вигодувала і виховала. Не було такого героя, якого б він не переміг — цей Антей. Він вважався непереможним героєм. В чому полягала його сила? Вона полягала в тому, що кожного разу, коли йому в боротьбі з противником доводилося скрутно, він доторкувався до землі, до своєї матері, яка родила й вигодувала його, і діставав нову силу. Але у нього було все-таки своє слабе місце — це небезпека бути яким-небудь чином відірваним від землі. Вороги враховували цю його слабість і підстерігали його. І от знайшовся ворог, який використав цю його слабість і переміг його. Це був Геркулес. Але як він його переміг? Він відірвав його від землі, підняв у повітря, відняв у нього можливість доторкнутися до землі і задушив його, таким чином, у повітрі.

Я думаю, що більшовики нагадують нам героя грецької міфології, Антея. Вони, так само, як і Антей, сильні тим, що тримають зв'язок із своєю матір'ю, з масами, які породили, вигодували і виховали їх. І поки вони тримають зв'язок із своєю матір'ю, з народом, вони мають всі шанси на те, щоб лишитися непереможними.

В цьому ключ непереможності більшовицького керівництва» (*Сталін*, «Про хиби партійної роботи»).

Такі основні уроки історичного шляху, пройденого більшовицькою партією.

Кінець.

ЗМІСТ

Стор.

Вступ 3

Розділ I

БОРОТЬБА ЗА СТВОРЕННЯ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ В РОСІЇ.

(1883—1901 роки).

1. Скасування кріпосного права і розвиток промислового капіталізму в Росії. Поява сучасного промислового пролетаріату. Перші кроки робітничого руху. 5
2. Народництво і марксизм в Росії. Плеханов і його група «Визволення праці». Боротьба Плеханова з народництвом. Поширення марксизму в Росії. 10
3. Початок революційної діяльності Леніна. Петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу». 17
4. Боротьба Леніна проти народництва і «легального марксизму». Ленінська ідея союзу робітничого класу і селянства. I з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії. 20
5. Боротьба Леніна з «економізмом». Поява ленінської газети «Искра». 23

Короткі висновки. 25

Розділ II

УТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ. ПОЯВА ВСЕРЕДИНІ ПАРТІЇ ФРАКЦІЙ БІЛЬШОВИКІВ І МЕНШОВИКІВ.

(1901—1904 роки).

1. Піднесення революційного руху в Росії в 1901—1904 роках . . . 27
2. Ленінський план побудови марксистської партії. Опортунізм «економістів». Боротьба «Искры» за ленінський план. Книга Леніна «Що робити?». Ідеологічні основи марксистської партії. 30
3. II з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії. Прийняття програми і статуту і створення єдиної партії. Незгоди на з'їзді і поява двох течій в партії: більшовицької і меншовицької 38
4. Розкольницькі дії меншовицьких лідерів і загострення боротьби всередині партії після II з'їзду. Опортунізм меншовиків. Книга Леніна «Крок вперед, два кроки назад». Організаційні основи марксистської партії. 42

Короткі висновки. 50

Розділ III

МЕНШОВИКИ І БІЛЬШОВИКИ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ І ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

(1904—1907 роки).

1. Російсько-японська війна. Дальше піднесення революційного руху в Росії. Страйки в Петербурзі. Демонстрація робітників біля Зимового палацу 9 січня 1905 року. Розстріл демонстрації. Початок революції. 51
2. Політичні страйки і демонстрації робітників. Наростання революційного руху селян. Повстання на броненосці «Потьомкін». 55
3. Тактичні незгоди між більшовиками і меншовиками. III з'їзд партії. Книга Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». Тактичні основи марксистської партії. . . . 58
4. Дальше піднесення революції. Всеросійський політичний страйк у жовтні 1905 року. Відступ царизму. Царський маніфест. Поява Рад робітничих депутатів. 72
5. Грудневе збройне повстання. Поразка повстання. Відступ революції. Перша Державна дума. IV (Об'єднавчий) з'їзд партії. . . 75
6. Розгон I Державної думи. Скликання II Державної думи. V з'їзд партії. Розгон II Державної думи. Причини поразки першої російської революції. 81

Короткі висновки. 86

Розділ IV

МЕНШОВИКИ І БІЛЬШОВИКИ В ПЕРІОД СТОЛИПІНСЬКОЇ РЕАКЦІЇ. ОФОРМЛЕННЯ БІЛЬШОВИКІВ У САМОСТІЙНУ МАРКСИСТСЬКУ ПАРТІЮ.

(1908—1912 роки).

1. Столипінська реакція. Розклад в опозиційних верствах інтеліґенції. Занепадництво. Перехід частини партійної інтеліґенції в табір ворогів марксизму і спроби ревізії теорії марксизму. Одповідь Леніна ревізіоністам в його книзі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» і захист теоретичних основ марксистської партії. . . . 89
2. Про діалектичний і історичний матеріалізм. 96
3. Більшовики і меншовики в роки столипінської реакції. Боротьба більшовиків проти ліквідаторів і одзовістів. 122
4. Боротьба більшовиків проти троцькізму. Серпневий антипартійний блок. 125
5. Празька партійна конференція в 1912 р. Оформлення більшовиків в самостійну марксистську партію. 128

Короткі висновки. 132

Розділ V

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У РОКИ ПІДНЕСЕННЯ РОБІТНИЧОГО РУХУ ПЕРЕД ПЕРШОЮ ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЮ ВІЙНОЮ.

(1912—1914 роки).

1. Піднесення революційного руху в 1912—1914 роках. 134
2. Більшовицька газета «Правда». Більшовицька фракція в IV Державній думі. 137
3. Перемога більшовиків в легальних організаціях. Дальше зростання революційного руху. Переддень імперіалістичної війни. . 144

Короткі висновки. 146

Розділ VI

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ВІЙНИ. ДРУГА РЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ.

(1914 р. — березень 1917 р.).

1. Виникнення і причини імперіалістичної війни. 148
2. Перехід партій II Інтернаціоналу на сторону своїх імперіалістичних урядів. Розпад II Інтернаціоналу на окремі соціал-шовіністичні партії. 151
3. Теорія і тактика більшовицької партії в питаннях війни, миру і революції. 154
4. Поразка царських військ на фронті. Господарська розруха. Криза царизму. 160
5. Лютнева революція. Падіння царизму. Утворення Рад робітничих і солдатських депутатів. Утворення Тимчасового уряду. Двовладдя. 161

Короткі висновки 166

Розділ VII

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

(Квітень 1917 р. — 1918 р.).

1. Обстановка в країні після лютневої революції. Вихід партії з підпілля і перехід до відкритої політичної роботи. Приїзд Леніна в Петроград. Квітневі тези Леніна. Настанова партії на перехід до соціалістичної революції. 167
2. Початок кризи Тимчасового уряду. Квітнева конференція більшовицької партії. 172
3. Успіхи більшовицької партії в столиці. Невдалий наступ військ Тимчасового уряду на фронті. Придушення липневої демонстрації робітників і солдатів. 176
4. Курс партії більшовиків на підготовку збройного повстання. VI з'їзд партії. 179
5. Змова генерала Корнілова проти революції. Розгром змови. Перехід Рад у Петрограді і Москві на сторону більшовиків. . . . 183
6. Жовтневе повстання в Петрограді і арешт Тимчасового уряду. II з'їзд Рад і утворення Радянського уряду. Декрети II з'їзду Рад про мир, про землю. Перемога соціалістичної революції. Причини перемоги соціалістичної революції. 187
7. Боротьба більшовицької партії за зміцнення Радянської влади. Брестський мир. VII з'їзд партії. 195
8. Ленінський план приступу до соціалістичного будівництва. Комбіди і приборкання куркульства. Заколот «лівих» есерів і його придушення. V з'їзд Рад і прийняття Конституції РСФРР. . . 201

Короткі висновки. 204

Розділ VIII

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ІНОЗЕМНОЇ ВОЄННОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ.

(1918—1920 роки).

1. Початок іноземної воєнної інтервенції. Перший період громадянської війни. 206

2. Воєнна поразка Німеччини. Революція в Німеччині. Утворення III Інтернаціоналу. VIII з'їзд партії. 210
3. Посилення інтервенції. Блокада Радянської країни. Похід Колчака і його розгром. Похід Денікіна і його розгром. Трьохмісячна передишка. IX з'їзд партії. 216
4. Напад польських панів на Радянську країну. Вилазка генерала Врангеля. Провал польського плану. Розгром Врангеля. Кінець інтервенції. 220
5. Як і чому перемогла Радянська країна об'єднані сили англо-франко-японо-польської інтервенції і буржуазно-поміщицько-білогвардійської контрреволюції в Росії? 223
Короткі висновки. 226

Розділ IX

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ НА МИРНУ РОБОТУ ПО ВІДБУДОВІ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА.

(1921—1925 роки).

1. Радянська країна після ліквідації інтервенції і громадянської війни. Труднощі відбудовного періоду. 227
2. Дискусія в партії про профспілки. X з'їзд партії. Поразка опозиції. Перехід до нової економічної політики (неп). 229
3. Перші підсумки непу. XI з'їзд партії. Утворення Союзу РСР. Хвороба Леніна. Кооперативний план Леніна. XII з'їзд партії. 236
4. Боротьба з труднощами відбудови народного господарства. Посилення активності троцькістів у зв'язку з хворобою Леніна. Нова дискусія в партії. Поразка троцькістів. Смерть Леніна. Ленінський призов. XIII з'їзд партії. 241
5. Радянський Союз на кінець відбудовного періоду. Питання про соціалістичне будівництво і перемогу соціалізму в нашій країні. «Нова опозиція» Зінов'єва—Каменєва. XIV з'їзд партії. Курс на соціалістичну індустріалізацію країни. 247
Короткі висновки. 255

Розділ X

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У БОРОТЬБІ ЗА СОЦІАЛІСТИЧНУ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ КРАЇНИ.

(1926—1929 роки).

1. Труднощі в період соціалістичної індустріалізації і боротьба з ними. Утворення троцькістсько-зінов'євського антипартійного блоку. Антирадянські виступи блоку. Поразка блоку. 256
2. Успіхи соціалістичної індустріалізації. Відставання сільського господарства. XV з'їзд партії. Курс на колективізацію сільського господарства. Розгром троцькістсько-зінов'євського блоку. Політичне дворушництво. 261
3. Наступ проти куркульства. Бухарінсько-риковська антипартійна група. Прийняття першої п'ятирічки. Соціалістичне змагання. Початок масового колгоспного руху. 266
Короткі висновки. 273

Розділ XI

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У БОРОТЬБІ ЗА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.

(1930—1934 роки).

1. Міжнародна обстановка в 1930—1934 роках. Економічна криза в капіталістичних країнах. Загарбання Японією Манчжурії. Прихід фашистів до влади в Німеччині. Два вогнища війни. . . 275
2. Від політики обмеження куркульських елементів до політики ліквідації куркульства, як класу. Боротьба з викривленнями політики партії в колгоспному русі. Наступ проти капіталістичних елементів по всьому фронту. XVI з'їзд партії. 278
3. Настанова на реконструкцію всіх галузей народного господарства. Роль техніки. Дальше зростання колгоспного руху. Політвідділи при машинно-тракторних станціях. Підсумки виконання п'ятирічки за чотири роки. Перемога соціалізму по всьому фронту. XVII з'їзд партії. 286
4. Перероджения бухарінців у політичних дворушників. Перероджения троцькістських дворушників у білогвардійську банду убивців і шпигунів. Злочинницькс убивство С. М. Кірова. Заходи партії по посиленню пильності більшовиків. 296

Короткі висновки. 301

Розділ XII

ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ У БОРОТЬБІ ЗА ЗАВЕРШЕННЯ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРОВЕДЕННЯ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ.

(1935—1937 роки).

1. Міжнародна обстановка в 1935—1937 роках. Тимчасове пом'якшення економічної кризи. Початок нової економічної кризи. Загарбання Італією Абіссінії. Німецько-італійська інтервенція в Іспанії. Вторгнення Японії в Центральний Китай. Початок другої імперіалістичної війни. 302
2. Дальше піднесення промисловості і сільського господарства в СРСР. Дострокове виконання другої п'ятирічки. Реконструкція сільського господарства і завершення колективізації. Значення кадрів. Стахановський рух. Піднесення народного добробуту. Піднесення народної культури. Сила радянської революції. . . 306
3. VIII з'їзд Рад. Прийняття нової Конституції СРСР. 312
4. Ліквідація недобитків бухарінсько-троцькістських шпигунів, шкідників, зрадників батьківщини. Підготовка до виборів у Верховну Раду СРСР. Курс партії на розгорнуту внутріпартійну демократію. Вибори до Верховної Ради СРСР. 316

ЗАКЛЮЧЕННЯ. 322

БФ 03862. Зам. 100. Папір 60×92¹/₁₆=10,5 папер. арк., 21 друк. арк. 21,67 обл.-вид. арк.
Здано на виробництво 25/V 1953 р. Підписано до друку 8/IX 1953 р.
Тираж 100 000 (25 001—100 000). Ціна в оправі 4 крб. 50 коп.

Надруковано з матриць Книжково-журнальної ф-ки у 4-й поліграффабриці Головвидаву Міністерства культури УРСР, Київ, пл. Калініна, 2.